

Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts

Atmiņu mantojums paaudzēs: dzīvesstāstu perspektīva

Zinātniskā redaktore Vieda Skultāne

LU Akadēmiskais apgāds

UDK 316(474.3)

At353

Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts. **Atmiņu mantojums paaudzēs: dzīvesstāstu perspektīva.** Zin. red. Vieda Skultāne. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022. 256 lpp.

Monogrāfija sagatavota Latvijas Zinātnes padomes fundamentālo un lietišķo pētījumu projektā “Atmiņu pārnese starp paaudzēm: naratīvā perspektīva” (Nr. lzp-2018/1-0458).

Rekomendēta izdošanai ar Latvijas Universitātes Humanitāro un sociālo zinātņu padomes 2021. gada 24. novembra sēdes lēmumu (protokols Nr. 13).

Sastādītāja: Māra Zirņīte

Redkolēģija: Agita Lūse, Maija Krūmiņa, Edmunds Šūpulis, Kaspars Zellis

Recenzentes:

Ph. D. Inta Gāle-Kārpentere, Indianas Universitāte (Blūmingtona), ASV

Ph. D. Maija Runce, Stokholmas Universitātes Vēstures nodaļa, Zviedrija

Dr. sc. soc. Baiba Bela, Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultāte

Redaktore: Inta Rozenvalde

Korektors: Oskars Lapsiņš

Maketētāja: Žanna Kresso

© Ginta Elksne, Ieva Garda-Rozenberga, Maija Krūmiņa,
Agita Lūse, Maruta Pranka, Vieda Skultāne, Edmunds Šūpulis,
Kaspars Zellis, Māra Zirņīte, teksts, 2022

© Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 2022

© Latvijas Universitāte, 2022

ISBN 978-9934-18-775-9 (drukāts)

ISBN 978-9934-18-776-6 (elektronisks)

<https://doi.org/10.22364/amp.dp>

Saturs

Priekšvārds.	<i>Vieda Skultāne</i>	4
I.	Ievads. Atmiņu ceļš no paaudzes uz paaudzi. <i>Vieda Skultāne</i>	7
II.	Atmiņa un dzīvesstāsti paaudžu perspektīvā. <i>Edmunds Šūpulis</i>	18
III.	Padomju paaudze Latvijā: pieredzes lauks un atmiņu pārnese. <i>Kaspars Zellis</i>	52
IV.	Māju izjūta trimdas latviešu dzīvesstāstos. <i>Maija Krūmiņa</i>	78
V.	Atmiņu kultūrslāņi dzīvesstāstos. <i>Māra Zirņīte</i>	94
VI.	“Man liekas, ka man ir divas mājas”: piederības izjūta jauno izceļotāju stāstos. <i>Ginta Elksne</i>	118
VII.	Atmiņu pārnese Zviedrijas trimdas otrās paaudzes dzīvesstāstos. <i>Maruta Pranka</i>	138
VIII.	Spītējot attālumam: izsūtītas ģimenes atmiņas rūpju ētikas perspektīvā. <i>Agita Lūse</i>	154
Pielikums.	Vienas dzimtas četru paaudžu sieviešu atmiņas. <i>Māras Zirņītes, Ievas Gardas-Rozenbergas komentāri</i>	180
Literatūra		235
Summary		253

Priekšvārds

Kolektīvo monogrāfiju “Atmiņu mantojums paaudzēs: dzīvesstāstu perspektīva” veido astoņas nodaļas, kurās tiek risināti jautājumi par paaudzēm un atmiņām, kas tiek stāstītas vai noklusētas latviešu dzīvesstāstos, veidojot pieredzes lauka pārmantojamību. Paaudžu perspektīvā šīs problēmas Latvijas dzīvesstāstu pētnieki aplūko pirmoreiz. Individuālo atmiņu un pieredzes savdabība paaudžu nomaiņas gaitā paver jaunu skatījumu uz vēsturiskām norisēm kā impulsiem cilvēku reakcijai un rīcībai. Šī pieeja izlīdzina barjeru starp akadēmisko vēsturi un atmiņu stāstos ietvertu, tuvina to ikvienam cilvēkam piemītošai interesei par savu dzīves laiku.

Monogrāfijā raksturotas 20. gadsimta paaudzes Latvijā, to iezīmes, klasifikācija, mijiedarbība, kā arī atmiņu pēctecība un pārrāvumi. Atcerēšanās procesu analīzē izmantots gan horizontālais (paaudzes robežās), gan vertikālais (paaudžu pēctecībā) skatījums. Autori sniedz starpdisciplināru redzējumu, kas balstīts uz antropoloģijas, kulturoloģijas, socioloģijas un vēstures pētnieciskajām pieejām. Tas ļauj paaudžu atmiņas pārnesi aplūkot dažādos rakursos, tomēr arvien saglabājot teorētisko fokusu uz atmiņu dzīvi paaudžu gaitā. Savas atziņas pētnieki balsta dzīvesstāstos, kas apkopoti Nacionālās mutvārdu vēstures (NMV) krājumā, kā arī speciāli paaudžu pētījumam veiktās biogrāfiskās intervijās, kas uzklautas pēdējo triju gadu laikā.

Ievaddaļā monogrāfijas zinātniskā redaktore Vieda Skultāne paver plaša spektra skatījumu uz atmiņu pārnesi no paaudzes uz paaudzi, pievērš lasītāja uzmanību tādām parādībām kā atcerēšanās un aizmirstāna, atmiņu vietas un vide, atmiņu temporālie režīmi, arī uz sekām, kādas cilvēka psihē atstāj smagi, traģiski notikumi. Iezīmēta iedzīvotāju kustība –

pārceļšana vai, otrādi, vietai piesaistīts dzīvesveids – un tā ietekme uz atmiņu pārnesei. Lai kā arī atmiņās būtu tēlota pagātnes pieredze, vajadzība pārvarēt nepastāvību rod izpausmi vēlmē iemūžināt atmiņas, izkopt memorializācijas prakses. Autore piesaka skatījumu uz dzīvesstāstiem kā mutvārdu priekšnesumu, kurš, līdzīgi kā drāma uz skatuves, morāles jauktumus risina dzīvē.

Vēsturisko paaudžu problemātika ir aplūkota divās nodaļās, atsedzot paaudžu tipoloģijas daudzveidību. Edmunds Šūpulis apraksta pieeju Latvijas 20. gadsimta paaudžu identifikācijai dzīvesstāstos. Mutvārdu vēstures avoti raksturo individuālo un kolektīvo atmiņu mijietekmi un pakārtošanos stāstīšanas laika prasībām. Sniedzot piemērus no dažādām valstīm, tostarp no Baltijas, autors skaidro, kā vertikālā un horizontālā perspektīvā var analizēt paaudžu funkcijas atmiņu saglabāšanā un tālāk nodošanā.

Kaspars Zellis pievērš uzmanību jēdzienam “padomju paaudze” un aiz stereotipa par šo paaudzi atklāj dažādus attapīgus pretestības veidus, starp kuriem būtisku vietu ieņem arī humors. Šajā ziņā tā dēvētā padomju paaudze ierindojama starp daudzām citām apspiestām sabiedrībām, kuras Džeimss Skots aprakstījis grāmatā “Vājo ieroči” (Scott 1985). Autors noraida virspusēju un vienkāršotu pieeju šīs paaudzes raksturojumam.

Vairākas nodaļas veltītas atmiņu pārmantojamības nozīmei migrācijas procesu kontekstā. Maija Krūmiņa analizē nostalgiju un tās būtisko lomu īpaši otrās paaudzes trimdinieku dzīves izjūtā. Lai gan māju jēdziens dzīvesstāstos bieži atkārtojas, tas paliek līdz galam neizteikts un tādējādi uztur spēkā nostalgiju.

Ginta Elksne parāda migrācijas trajektoriju daudzveidību un to saistību ar identitāti. Latvija kā viena no Eiropas valstīm ar vislielāko mobilitāti sniedz lielas iespējas izsekot identitātes pārmaiņām. Pētniece atklāj, ka nozīmīgs pamats identitātes izveidē un saglabāšanā ir pieredzei, kas gūta dzīvē vai pārmantota no citām paaudzēm.

Maruta Pranka pievērš uzmanību vecāku atmiņu ietekmei uz trimdas otro paaudzi. Zviedrijā nonāca lielākoties Latvijas bēgļu izglītotā elite, kam bija grūti samierināties ar sava statusa zaudēšanu. Savukārt Zviedrijas kreisi orientētā sabiedrība un 60. gadu beigu “jaunatnes dumpis” saasināja bērnu konfliktus ar vecākiem un sarežģīja vērtību pārnesei no vecākās paaudzes uz nākamo, sašaurinot latviskās kultūras ietekmi pēcnācējos.

Atmiņu pārnese ģimenē sīkāk analizētas divās nodaļās. Māra Zirņīte stāsta par to, ko cilvēkam var sniegt vērīga dzīvesstāstu uzklaušanās. Ne vienmēr vecāku pieredzi bērni uztver tiešā veidā. Šis process ir sarežģītāks un veido ne tikai vērtību orientierus, bet arī ietekmē izvēles, kā to redzam mazmeitas un vecāsmātes atmiņu stāstos, kuros ieskanas arī otrās paaudzes starpniecība.

Agitas Lūses nodaļa paplašina priekšstatu par to, kas līdz ar atmiņām pārceļo no paaudzes paaudzē. Viņa atklāj, kā atmiņas, būdamas vērtību nesējas, iemiesojas ne tikai vārdos, bet arī cilvēka raksturā un rīcībā. Īpaša uzmanība pievērsta jēdzienam “rūpes”, kas aktualizējies šodienas akadēmiskajā filozofijā. Nodaļā raksturoti uz Sibīriju izsūtītas ģimenes divu paaudžu dzīvesstāsti rūpju ētikas rakursā.

Monogrāfijas pielikumā, iepazīstoties ar vienas dzimtas četru paaudžu sieviešu atmiņām, ko papildina Māras Zirņītes un Ievas Gardas-Rozenbergas komentāri, esam veikuši ceļojumu laikā un pavēruši skatu uz paaudžu turpinājumu nākotnē.

Spēja orientēties katras paaudzes pieredzē, tās īpatnībās var kalpot par pamatu izpratnei par sabiedrību, tajā notiekošajiem procesiem, vērtību noteiksmi un nākotnes gaidām, kas var būt atšķirīgas katrai paaudzei, bet tajā pašā laikā ir cieši saistītas ar tām atmiņām, ar kurām cilvēki dalās ģimenē vai publiski.

Tā kā Latvijas mērogā vēl nav nostiprinājušies vēsturisko paaudžu apzīmējumi, pie kuriem autori nonāk analīzes gaitā, tie paliek atvērti diskusijai un turpmākai izziņai. Mūsu pētījums un monogrāfija atklāj pieeju, kas ļauj apzināties un pieņemt to nebūt ne viennozīmīgo pieredzi, ar kādu dzīvo sabiedrība Latvijā un katrs cilvēks, kas iekļaujas kādā no nosacītā paaudžu iedalījuma.

Saprotams, ka monogrāfija nevar sniegt atbildes uz visiem jautājumiem, ko uzdod paaudžu perspektīva. Būtu vēlams turpināt pētījumus par dzimtas, sociālās un etniskās piederības noteiktām paaudžu iezīmēm, kas skatītas arī pilsētu un lauku iedzīvotāju atmiņas salīdzinājumā, kā arī pievērsties iekšējās migrācijas radīto jautājumu analīzei. Papildu pētījumi par vēsturiskās pieredzes, mediju un publisko naratīvu ilgtermiņa ietekmi uz paaudžu atmiņu būtu vērtīgs pienesums gan vēstures izzināšanai, gan sabiedrības dažādo sociālo grupu savstarpējai sapratnei un empātijai.

I. Ievads. Atmiņu ceļš no paaudzes uz paaudzi

Vieda Skultāne

Mūsu projekts pēta atmiņu ceļošanu no paaudzes uz paaudzi. Mēs iezīmējam šos ceļojumus, pētot vairāku paaudžu dzīvesstāstus, it īpaši tos, kurus stāstījuši vienas ģimenes dažādu paaudžu pārstāvji.

Naratīvā perspektīva ļauj identificēt ne tikai to, kas ir vai nav pārņests no vienas paaudzes uz citu, bet arī īpašos valodas paņēmienus, kā atmiņu pārnese ir notikusi. Kā stāstījuma pētnieki mēs pievēršam uzmanību arī valodas formai, ne tikai tās nozīmēm. Lai gan mūsu pētījums sākās, sekojot šiem mērķiem, tā gaitā saskārāmies ar vairākiem citiem jautājumiem. Tie saistīti ar literatūrā bieži sastopamiem jēdzieniem – atmiņu vietām, aizmiršanu, identitātes atrautību, visbeidzot – ar pašu paaudzes jēdzienu.

Atmiņu vietas (*lieux de mémoire*) ir tās vietas kolektīvajā atmiņā, kur atmiņa kristalizējas un izvirza problēmjautājumus, kas liek apzināties atmiņas neviennozīmību, tajā pašā laikā saglabājot vēsturiskās kontinuitātes izjūtu. Šiem pēctecības izjūtas un atmiņas ilgstamības jautājumiem pievēršas arī monogrāfijas nodaļas.

Pirmām kārtām padomāsim par aizmiršanas lomu un tās attiecībām ar atmiņu vietām. Pjērs Norā (*Nora*) atzīst, ka atmiņu vietas ir kļuvušas tik nozīmīgas tieši tāpēc, ka atmiņu *milieu* – emocionālā, garīgā un tradicionālā vide – vairs nepastāv.

Maikls Rotbergs šo parādību aprakstījis kā “mākslīgu postmodernu atmiņu vietas rekonstrukciju, kas atšķirta no jebkādas organiskas atmiņu kopienas” (Rothberg 2010: 4). Norā apgalvo, ka atmiņu vietas iegūst

nozīmi tieši tad, kad pārņemšanas tradīcijas no vienas paaudzes uz citu pazūd, citiem vārdiem, kad *lieux* (vietas) aizvieto *milieux* (vidi). Modernā sabiedrība prasa taustāmas atmiņu vietas tāpēc, ka trūkst pašsaprotamas pārlicības par pagātņi un atmiņu tradīcijas ir zudušas. “Mēs runājam tik daudz par atmiņu tāpēc, ka tik maz no tās ir palicis.” (Nora 1989: 7) Atmiņu kopienas, kas balstījās uz lielām ģimenēm un dabiskām paaudžu saitēm, ir izzudušas, vismaz Francijā.

Vai pieņēmums, ka mūsu laikmets ir aizmiršanas laikmets, piedāvā jaunas pieejas dzīvesstāstu interviju analīzei? Vai viss tiek izdzēsts, traucoties uz nākotni un veidojot jaunas identitātes mainīgos vēsturiskos apstākļos? Vai Austrumeiropa un it īpaši Latvija pieredz to pašu atšķirību starp *lieux* un *milieu*, ko 20. gadsimta nogalē Francijā saskatīja Norā? Vai, drīzāk, Baltijas valstīs atmiņu vietas pastiprina atmiņu tradīcijas un tādā veidā arī saites starp paaudzēm? Ko izsaka dedzīgās diskusijas un cīņas par piemiņas memoriālu atrašanās vietām? Kur būtu pareizi novietot lopu vagonu, ar kuru 1949. gada 25. martā zemnieki tika izvesti uz Sibīriju? Katrā ziņā tas apliecina, ka Roberta Mūzila vērojums – “Pieminekļu ievērojamākā iezīme ir tā, ka mēs tos nepamanām. Nekas pasaulē nav tik neredzams kā pieminekļi” (Musil 1986: 320) – nav universāls.

Ironiski, ka atmiņu pētniecība ir piedzīvojusi strauju uzplaukumu tieši pēc tam, kad Norā 1981. gadā izsludināja atmiņas nāvi. Taču pamata nosacījums atmiņas nāvei ir aizmiršana, kas ir temats, par kuru daudz runājis arī britu antropologs Pols Konertons. Mēs pazīstam Konertonu pārsvarā no viņa darbiem par sociālo atmiņu, it īpaši saistībā ar viņa ietekmīgo un daudz citēto grāmatu “Kā sabiedrības atceras” (Connerton 1989). Taču atminēšanās priekšmets ir aizmiršana, un laika gaitā Konertons pievērsa padziļinātu uzmanību saiknei starp modernitāti un aizmiršanu (Connerton 2009, 2011). Savā pētījumā viņš izstrādāja niansētu aizmiršanas ainu, kas parāda, ka tā, vienkārši izsakoties, ne vienmēr ir slikta parādība. Nodaļā par septiņiem aizmiršanas veidiem viņš pievērš uzmanību “aizmiršanai, kas saistīta ar jaunas identitātes būvēšanu un kura ietver ne tik daudz zaudējumu par nespēju zināmas lietas saglabāt, bet drīzāk gandarījumu par spēju atstāt atmiņas, kurām nav nekādas praktiskas lomas ikdienas mērķu sasniegšanā un identitātes veidošanā” (2009: 37). Konertons citē Ernesta Renāna (*Renan*) 1882. gada lekciju “Kas ir nācija?”, lai apstiprinātu savu apgalvojumu – “tam, ko mēs šobrīd saprotam kā

nāciju, kopēja amnēzija ir tikpat nepieciešama kā spēja izsaukt kopējas atmiņas” (2009: 35). Renāns uztver nāciju kā “ikdienas plebiscītu”, taču ikdienas plebiscīts parādās, kad atmiņa ir pazudusi: tad, kad mēs vairs nevaram atcerēties, ko agrāk tikām solījuši.

Tomēr, kā uzskata Konertons, ir dažas specifiskas mūsdienu dzīves iezīmes, kas visciešāk saistītas ar aizmirstānu. Konertons tās dēvē par temporalitātēm (*temporalities* jeb institucionalizētiem un organizētiem laika plānojumiem) un identificē četras šādas temporalitātes: darba procesa, patēriņa, karjeras veidošanas, informācijas un mediju temporalitāti (Connerton 2009: 53–78). Konertona termina *temporality* vietā te lietoju terminu *laika režīms*, jo tas savieno laika jēdzienu ar varas struktūrām. Mišels Fuko mūs iepazīstināja ar jēdzienu “režīms”, lai uzsvertu laika saites ar varu un dzīves ierobežojumiem (Foucault 2000). Modernajā pasaulē darbs ir nestabils, mode un iekārotās preces mainās paātrinātā tempā; karjera prasa dzīvesvietas maiņu, pārcelšanos; internets bēg no nepārtrauktas iekšējas novecošanās. Konertons raksta: “Uzskatu, ka katrā šajā gadījumā mūsdienām raksturīgais laika režīms rada vēstures saīsināšanu un attiecīgu aizmirstānas kultūras formu.” (Connerton 2009: 40) Konertona plašais un pamatīgais laika režīmu portretējums ir smalks un pārliecinošs, bet pieminam to tādēļ, lai vaicātu: kādus paņēmienus tas iesaka mūsu pētījumam par atmiņu pārnesei no paaudzes uz paaudzi? Vai iespējams identificēt tās vides, kurās šie laika ierobežojumi neparādās un kuras līdz ar to veicina atminēšanos, nevis aizmirstānu? Cenšoties atbildēt uz šo jautājumu, mums der paturēt prātā Konertona vārdus par nozīmīguma avotiem: “Dzīves jēga rodas kopīgās atmiņās, un tad, kad modernitāte pārveido mūsu dzīves telpu, tā tiek zaudēta.” (Connerton 2009: 5)

Ir būtiski atzīmēt vēl kādu aizmirstānas motīvu. Lai par to runātu, atsauksos uz Monikas Palmbergeres etnogrāfisko pētījumu par trīs paaudzju Bosnijas un Hercegovinas iedzīvotājiem Mostaras pilsētā. Viņa atklāj, kāda nozīme identitātes veidošanā vecākajām paaudzēm ir atmiņai, savukārt jaunākajai paaudzei – aizmirstānai. Palmbergere apgalvo, ka jaunākā paaudze, kuru viņa dēvē par postdienuvidslāviem jeb nesabojāto paaudzi, ir attālinājusi “savu personisko stāstu un zināmā mērā arī visas savas paaudzes stāstu no tā, kas bieži tiek aprakstīts kā kolektīvā pieredze” (Palmberger 2016: 205). Palmbergere, balstoties uz Konertonu, secina, ka aizmirstāna ne vienmēr ir jāuztver kā slikta, savukārt atcerēšanās – kā laba

(turpat: 223). Palmbergere akcentē arī paaudzes nozīmi iepretim etniskai piederībai, tomēr tajā netiek aplūkota ģimenes loma atcerēšanas procesā. Mēs savukārt izvirzām jautājumu, kādā veidā vecāku pieredze un atmiņas veido bērnu identitāti.

Ģimenes nozīmīgums atmiņu pārnēsē vai tās neveiksmes spilgti atspoguļotas vācu literatūrā par vācu nācijas vainu un holokausta piemiņu. 1963. gadā Aleksandrs Mičerlihs grāmatā *Auf Dem Weg der Vaterlosen Generation*¹ raksturoja savu paaudzi kā “sabiedrību bez tēva” jeb beztēva sabiedrību. Mičerlihs, būdams psihoanalītiķis, pirmais pēc nacionālsociālistu sagrāves Vācijā atjaunoja psihoanalīzi kā intelektuālu disciplīnu un klīnisku praksi. Viņa psihoanalītiskais pētnieka skats tika virzīts uz sabiedrisku un vēsturisku fenomenu izskaidrošanu, un tas atklāja nepārvaramu plaisu starp pēckara un pirmskara paaudzi, kura bija pārdzīvojusi nacionālsociālistiskās valdības periodu un karu. Klusēšana un nespēja sērot par to, kas bija noticis agrāk, piesārņoja un beigās pārtrauca jebkādu sazināšanos starp tēviem un viņu bērniem, it īpaši – dēliem (Mitscherlich 1963).

Grāmata Vācijā izraisīja lielu lasītāju ievēribu, jo atspoguļoja to, ko daudzas ģimenes bija pārdzīvojušas, bet līdz šim nebija spējušas izteikt vārdos. Grāmata meklēja atbildi uz jautājumu: “Vai iespējams, ka šī tagadne nav dzīvotspējīga, jo tai nāk līdzī “ļaunās pagātnes” ēna?” (Schneider 1984: 4) Mičerliha grāmata izraisīja, ja tā var teikt, agrīnu *#MeToo* kustības versiju². Bet ko vācu pieredze mums var iemācīt par potenciālajiem šķēršļiem atmiņas pārnesei starp paaudzēm Latvijā? Kas notiek ar starppaaudžu komunikāciju, ja pastāv apšaubāmi un morāli neatrisināti pagātnes jautājumi? Šie jautājumi Latvijas kontekstā izceļ sāpīgus, pat apkaunojošus gadījumus, kas saistīti gan ar kolaborāciju padomju varas gados, gan ebreju un citu minoritāšu vajāšanu nacistu okupācijas laikā.

Holokausta pētniecība daudzējādā ziņā ir bijusi izšķiroša atmiņu pētījumu attīstībā, īpaši tā sekmējusi izpratni par traumas ietekmi uz atmiņas formēšanos un tās izzušanu. Pagriezienu literatūrā radīja 1992. gada

¹ Nosaukums latviski tulkojams kā “Ceļā uz beztēvu paaudzi”.

² *#MeToo* kustība mudina sievietes runāt par seksuālas uzmākšanās un vardarbības pieredzi, cenšas saukt vainīgos pie atbildības par savu rīcību un sniedz atbalstu pārdzīvojušajiem. Kustība iedvesmojusi neskaitāmus uzmākšanās upurus runāt par savu pieredzi, bieži vien pirmo reizi. Pārdzīvojušie solidarizējas, daloties pieredzē un dažos gadījumos veicot tiesiskas darbības, lai sauktu pie atbildības vajātājus.

publikācija *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis and History*, ko sarakstīja literatūras teorētiķe Šošana Felmana un psihoanalītiķis Dori Laubs. Viņi argumentē, ka traumas pārdzīvojums ir ārpus iedomājamā un tāpēc tas tiek izdzēsts jeb *izgrūsts* no atmiņas (Felman and Laub 1992). “Mēs dzīvojam mūžīgā modernitātes tagadnē, tāpēc ka priekšstats par vēsturi kā barības avotu netiek uzskatīts par derīgu. (...) Traumatiskais notikums pārvēršas par neesošu pieredzi.” (Laub 2005: 255–257)

Šā psiholoģiskā procesa spilgts piemērs atklājās, kad desmit gadus pēc Otrā pasaules kara beigām Rietumvācijā tika likvidētas bēgļu nometnes un panākta vienošanās, ka Izraēla uzņems un hospitalizēs 1500 ebreju, kuriem bija uzstādīta psihiatriska diagnoze – galvenokārt šizofrēnija. Kad Laubs 21. gadsimta sākumā veica savu pētījumu, aptuveni puse no šiem pacientiem vēl bija dzīvi. Lai noskaidrotu, kādas liecības spēj sniegt cilvēki, kuri nometnēs bija atteikušies no komunikācijas ar citiem, Laubs daļu izdzīvojušo intervēja (Laub 2005). Zīmīgi, ka nekādus šizofrēnijas simptomus viņš tiem nekonstatēja. Iepriekšējos pētījumos ar traumu pārdzīvojušiem cilvēkiem viņš bija novērojis: “[...] ja tiek radīti piemēroti uzklaušanās apstākļi, liecība pati atrod savu balsi.” (Turpat: 259) Taču psihiski slimajiem atmiņu atjaunot vairs nebija iespējams. Laubs atklāja pilnīgu atmiņu iztrūkumu par pagātnes notikumiem. Vēl viena holokausta literatūras dimensija ir tās virzība uz nacionālo robežu nojaukšanu (Levy and Sznajder 2006). Sociologi Daniels Levī un Natans Snaiders secinājuši, ka “holokausts ir pārvērties par morālu pārliecību, kas iet pāri robežām un apvieno dažādas pasaules daļas” (turpat: 18). Tas savukārt veicinājis plašāku kosmopolītisku un transnacionālu atmiņu kultūru un morālo kopienu rašanos.

Pētījumi par holokausta piemiņu ir paplašinājuši un sekmējuši arī izpratni par traumu un atmiņu. Lai gan trauma bieži no atmiņas tiek dzēsta, tās spēja ievainot pēcnācēju paaudzes neizzūd. Tieši pretēji – slēpšana palielina tās varu. Psihoanalītiķi Nikolass Abrahāms un Marija Toroka 1978. gadā publicēja grāmatu *L'Écorce et le noyau* (1994. gadā tulkota angļiski ar nosaukumu *The Shell and the Kernel*³). Tajā dokumentēts traumas rēgainais mantojums vēlākajās paaudzēs. Atšķirībā no Freida, kurš apgalvoja, ka viņa pacientu traumas ir izdomātas, Abrahāms

³ Latviski – “Čaula un kodols”.

un Toroka pieļāva to patiesumu. Viņuprāt, tieši atmiņu izdzēšanas procesā trauma iegūst lielāku varu. Zīmīgi, ka vardarbības mantojumu nākamajām paaudzēm tālāk nodod kā cietušie, tā vainīgie. Citiem vārdiem, cieš gan holokausta upuru bērni, gan varmāku nacionālsociālistu bērni. Holokaustam veltītās literatūras apzināšana ļauj mums meklēt un identificēt “šifrēto” klusēšanu un pagātnes rēģus, kas valda cilvēku zemapziņā. Nereti tieša empātija ar vecāku neapzināto vai noraidīto psihisko materiālu ietekmē bērnu dzīvesstāstu raksturu un struktūru (Torok 1994: 181).

Agrīnu piemēru šādam noklusēšanas mantojumam var saskatīt Morisa Halbvaksa (*Maurice Halbwachs*) rakstos. Jau 1925. gadā Halbvakss iepazīstināja lasītājus ar jēdzienu “kolektīvā atmiņa”, tomēr viņš nepieļāva kontratmiņu pastāvēšanu, tostarp – noraidot paša kontratmiņas. Halbvakss savu darbu *Les cadres sociaux de la memoire*⁴ sarakstīja tieši pēc Pirmā pasaules kara, kura laikā viņš strādāja par kara korespondentu. Viņa jaunākais brālis bija iesaukts armijā un tika nopietni ievainots, un vairāki draugi tika nogalināti kaujās. Nevienš no šiem notikumiem nav atspoguļots Halbvaksa rakstos par kolektīvo atmiņu. Kā konstatējusi Anete Bekere, Halbvakss, kad rakstīja par afāziju jeb runas spēju zudumu, vispār nepiemin kontekstu, kurā šie vīri saslima (Becker 2005: 106). Mēs varam tikai izteikt minējumus par to, kādi bija šādas izslēgšanas jeb aizmiršanas iemesli. Varbūt šīs atmiņas bija pārāk sāpīgas? Varbūt Halbvakss izjuta vainas apziņu tāpēc, ka viņa brālis karoja, bet viņš pats ne. To mēs nekad neuzzināsim. Bet mēs zinām, ka Halbvakss veica personiski motivētu atmiņu izdzēšanu jeb apspiešanu, kas apliecina individuālu ieguldījumu kolektīvās atmiņas veidošanā. Pētniekiem bijušajās postpadomju valstīs šī epizode ir īpaši svarīga, jo tā apšaubā kolektīvās atmiņas hegemoniju.

Dzīvesstāstu pētniecība trīs Baltijas valstīs un Krievijā ir uzsvērusi indivīda balss spēku iepretim oficiālajai vēsturei (piemēram, Applebaum 2011; Geith and Jolluck 2001). Krievu vēsturniece Irina Ščerbakova raksta: “Padomju situācijas unikalitāte ir tāda, ka vēsturiskā patiesība gadu desmitiem tika saglabāta tikai pagrīdes atmiņā.” (Shcherbakova 1992: 103)

⁴ “Atmiņas sociālie ietvari”. Pirmoreiz publicēts oriģinālvalodā 1925. gadā. Angliski izdots ar nosaukumu *On Collective Memory*.

Džeimss Fentress un Kristofers Vikhams atsakās no kolektīvās atmiņas jēdziena par labu sociālajai atmiņai, kuru pārveido dažādas subalternas grupas (Fentress and Wickham 1992). Viņu darbs izgaismo PSRS politisko represiju pētniecības centra “Memoriāls” dibināšanu 1989. gadā un tā šķietamo draudīgumu postpadomju Krievijā, tomēr tas neizskaidro to spēku, kas piemīt indivīda atmiņām par traumu un ciešanām. 1993. gadā tika dibināta Latvijas Politiski represēto apvienība un Latvijas Okupācijas muzejs. Abu organizāciju mērķis bija parādīt padomju un nacistiskās okupācijas režīmu īstenoto vardarbību pret Latvijas iedzīvotājiem. Pēc valsts neatkarības atjaunošanas atmiņu stāsti apkopoti arī NMV krājumā. Lai gan tas nav veltīts tieši traumatiskai pieredzei, tomēr daudz dzīvesstāstos par to liecināts.

Sociālās atmiņas pētniecībā ir spēcīgi jaušama Alasdēra Makintaira parlēcība, ka mēs nespējam atcerēties, ja kāds cits nav atcerējies pirms mums: “Mans dzīvesstāsts vienmēr ir iesakņots tās kopienas stāstā, no kuras es veidoju savu identitāti.” (MacIntyre 1992: 221)

Ir skaidrs, ka tas nevar attiekties uz indivīdiem, kuri kopīgi veido neoficiālo padomju vēsturi, it īpaši Gulaga vēsturi. Vērā ņemams ir Dankana Bella priekšlikums aizvietot jēdzienu “kolektīvā atmiņa” ar jēdzienu “mītu ainava” (*mythoscape*) (Bell 2003). Šis termins būtu īpaši piemērots attiecībā uz Baltijas valstīm, kur tik liela daļa ikdienas domāšanas un prakses ir saistīta ar folkloru un mītiem. Kopš agrām dienām bērni Latvijā tiek iepazīstināti ar tautasdziesmām – lasot, dziedot un dejojot. Šādi folklorā top par pamatu dzīves izpratnei. Sibīrijas izcelsmes antropoloģe Olga Ulturgaševa ir pierādījusi, ka arī Sibīrijas iedzīvotāju mīti par rēģiem ir veidojušies Gulaga nometņu iespaidā (Ulturgaševa 2015).

Literatūrā par traumu un atmiņu ir ienākusi jauna tēma – *pēcatmiņa* (Hirsch 2012). Vecāku atmiņas vairs nav tikai viņu īpašums. Drīzāk pieaugušie bērni manto vecāku atmiņas un pagātņi caur tēlainu papildinājumu. Šī pieeja ir saistīta ar Ulturgaševas pieminēto rēģu mantojumu, un ar šo pieeju var iepazīties krievu dzejnieces Marijas Stepanovas filozofiski dokumentālajā darbā “Atmiņas atmiņas” (*Памяти памяти*; Stepanova 2021).

Pētījums par atmiņas ceļošanu starp paaudzēm ir daudz aizguvis ne vien no traumas un atmiņas studijām, bet arī no migrācijas pētījumiem. Vienkāršojot var teikt, ka migrācijas pētniecība koncentrējas uz horizontālu virzību, turpretī paaudžu pētniecība – uz vertikālo virzību. Taču

tas nenozīmē, ka mēs neko nevaram mācīties no migrācijas horizontālās kustības. Runājot konkrētāk, jautājums saistīts ar jēdzienu “sedentārisms” jeb “vietsēde”. Stefs Jansens un Stafans Lēfvingš sniedz skaidru un vienkāršu sedentārisma skaidrojumu: “Pēc sedentārista loģikas, tiek uzskatīts, ka cilvēki ir ne tikai kolektīvi iesakņoti noteiktā vietā, bet arī iegūst savu jēgu un kultūru no paša šā iesakņojuma.” (Jansen and Löffving 2009: 14) Atbilstoši – izsakņošanās tiek uzskatīta par patoloģiju (Malkki 1992: 32). Bezmāju stāvoklis ir kļuvis gandrīz vai par universālu pieredzi mūsdienās, jo, kā apgalvo antropoloģe Līsa Malki (*Liisa Malkki*), cilvēki “ir hroniski ceļotāji, un pārvietošanās viņiem ir kļuvusi par rutīnu” (turpat: 24). Tas vedina domāt, ka identitāte tiek konstruēta ar globālās kultūras tēliem, kas saistīti ar starptautisko sabiedrību.

Malki savā etnogrāfiskajā pētījumā par pārvietotajām hutu ciltīm Tanzānijā ievēroja būtisku atšķirību starp tiem hutu cilts ļaudīm, kuri dzīvoja izklīdēti Kigomo pilsētā, un tiem, kuri dzīvoja kopā ar saviem ciltsbrāļiem bēgļu nometnēs. Pilsētā dzīvojošie huti savu identitāti nesaista tikai ar zaudēto tēvzemi, bet drīzāk redz sevi kā morālās kopienas patiesos pilsoņus. Turpretī bēgļu nometņu iedzīvotāji savu identitāti cieši saista ar zemi, ko viņi ir pazaudējuši. Tādējādi pilsētas huti ir patiesi internacionālisti pretstatā saviem laukos dzīvojošajiem ciltsbrāļiem, kuru skats vienmēr vērsts atpakaļ (Malkki 1995). Malki pētījums sasauca ar mūsdienās izplatīto interesi par sabiedrības plūstošo raksturu (*liquid modernity*), ko aplūko sociologs Zigmunts Baumanš (Bauman 2000).

Kritiku par Malki pētījumu ir paudis ekonomikas vēsturnieks Geibš Kibrebs, eritrejiešu izcelsmes profesors Londonas Dienvidkrasta Universitātē. Kibrebs apstrīd apgalvojumu, ka globalizācijas process ir vedis uz identitātes atsvešināšanos no zemes jeb teritorijas (*deteritorialization*). Viņš norāda, ka pilsētā dzīvojošie huti mazina savas hutu identitātes un tās saiknes ar zaudēto zemi nozīmi tāpēc, ka bēgļu stāvoklis padara viņus nestabilus un nepasargātus. Viņi nevēlas pievērst sev uzmanību. Kibrebs atgādina, ka cilvēktiesības nav ne definētas, ne piešķirtas ar globālu pasi, bet gan ar pasi, kas atzīst nacionālo piederību (Kibreab 1999). “Vispārīnāts *bezmāju* stāvoklis” (Said 2001: 18) ir garīgs, pat metafizisks stāvoklis, kam ir maz līdzības ar fiziskām un psiholoģiskām briesmām un zaudējumiem, ko pārcieš mūsdienu migranti un bēgļi. Malki pētījums ir ģeogrāfiski tālu no Baltijas valstīm un tās bēgļiem, tomēr tas

palīdz saprast, kāpēc daži baltiešu trimdinieki saista savu identitāti ar pazudušo zemi, bet citi meklē jaunas kosmopolītiskas saites.

Par sedentārisumu liecina arī senāki uzskati par trimdu, atgriešanos un mājām – jau dzejnieks Ovidijs, kurš tika izsūtīts no Romas uz Melnās jūras piekrasti, iemūžināja vārdos trimdas sāpes: “Mūsu dzimtā zeme velk mūs visus, es nezinu, ar kādu saldumu, un neļauj mums aizmirst.” Taču aplūkosim kādu piemēru jau tuvāk mūsdienām. Franču filozofe Simona Veila kā bēgle ieradās Anglijā un veltīja šai tēmai grāmatu *L'Enracinement* (“Sakņošanās”).⁵ Viņa raksta: “Būt iesakņotam ir, iespējams, vissvarīgākā un vismazāk atzītā cilvēka dvēseles nepieciešamība.” (Weil 1987: 41) Literatūras teorētiķi piešķir vietai un mājai milzīgu emocionālu vērtību. Piemēram, Džūlija Krīta, aktualizējot Norā argumentus par atmiņu vietām, apgalvo, ka, pirmkārt, atmiņa meklē savu dzīvesvietu, otrkārt, atmiņa sevi piesaista vietām, turpretī vēsture – notikumiem (Creet and Kitzmann 2011: 3–5).

Ko šīs radniecīgo zinātņu atziņas var mums atklāt par atmiņas ceļošanu no paaudzes uz paaudzi? Ir skaidrs, ka sedentārisms pieļauj un pat pieprasa atmiņu pārnesšanu no vecākās uz jaunāko paaudzi. Vieta ir ne tikai norobežots ģeogrāfisks lauks; tā ir piesātināta ar agrāk dzīvotām dzīvēm. Vieta var rasties un izdzīvot, ja to piepilda agrāko paaudžu atmiņas. Sedentārisma noliedzēji koncentrējās uz jaunu identitāšu būvēšanu un, neraugoties uz teritoriālo izcelsmi, ir kļuvuši vai kļūst par globālās pasaules pilsoņiem (Kibreab 1999: 385), kā dēļ jaunākā paaudze var izjust vajadzību veidot jaunu identitāti jaunā vietā. Tādējādi mēs varam apgalvot, ka nesenie migrācijas pētījumi apstiprina gan atmiņas nenozīmīgumu, gan tās svarīgo lomu saziņā starp paaudzēm. Konertona pētījumi par modernitātes raksturu palīdzēja mums identificēt atšķirību starp laiku, kurā dzīvo jaunākās un vecākās paaudzes. Taču ir arī gadījumi, kad šīs atšķirības nav. Neraugoties uz emigrāciju, Latvija joprojām ir valsts, kur tradicionālās radniecības struktūras ietekmē dzīvi, kas tiek dzīvota, un dzīvi, ko atceras.

Malki pētījums ar hutu bēgļiem, kuri tika pakļauti divām dažādām noietināšanas programmām, atklāja divus dažādus identitātes

⁵ Angliski publicēta ar nosaukumu *The Need for Roots* (“Vajadzība pēc saknēm”).

veidošanās modeļus: viens ir saistīts ar zaudēto zemi, otrs – ar globālo morālo kopienu un transnacionālo identitāti. Viņas pētījums ir mudinājis mūs atpazīt jaunas identitātes veidošanos. Benedikts Andersons ir rakstījis par attālināta nacionālisma parādīšanos (Anderson 1991). Arī mēs esam novērojuši attālinātu pieķeršanos vietām un pagātnei, bet vienlaikus – arī jaunas identitātes veidošanos. Varbūt mēs esam liecinieki tam, ko literatūrkritiķis Harolds Blūms nodēvējis par bailēm no ietekmes (*the anxiety of influence*) (Bloom 1973). Cilvēki nevēlas atklāt, ka ir tikai bālas iepriekšējo paaudžu imitācijas.

Domājot par uzkrātajām dzīvesstāstu intervijām, mēs esam jūtīgi pret nepārtrauktību un pārrāvumiem paaudžu dzīvesstāstos. Mēs cenšamies sadzirdēt noklusētus notikumus, kuri starp paaudzēm varētu radīt kognitīvo disonansi un pagātnes rēģus. Mēs novērojam milzīgas plaisas, ko atstāj nepateiktais, traumas pārnešana no vecākās uz jaunāko paaudzi, bet tajā pašā laikā apņēmību sākt jaunu dzīvi un veidot jaunu identitāti. Palmbergeres “nesabojātās paaudzes” piemēri ir atrodamīti ne tikai bijušajā Dienvidslāvijā, bet arī pēcpadomju Latvijā. Savukārt holokausta pētījumi rosināja ieklausīties klusēšanā, meklēt un atmodināt apbedītās atmiņas.

Atmiņu kopienas ir sastopamas vietās, kur vērojama maza kustība, izņemot ceļu uz kapsētu un atpakaļ. Kapu apmeklēšana un kopšana un ikgadējie kapu svētki palīdz aktualizēt vietas izjūtu un piederību. Daudzos gadījumos piespiedu izsūtīšana uz Sibīriju pastiprināja pieķeršanos bijušajai mājvietai, it īpaši tad, kad atgriešanās bija aizliegta. Šo atmiņu kopienas ietvaros mēs dzīvesstāstos atrodam kā tematisku, tā formas nepārtrauktību. Lai to analizētu, mēs, piemēram, jautājam, vai stāstītāja ‘es’ pozīcija joprojām ir aktīvs vai pasīvs stāsta dalībnieks. Vai arī izrādās, ka cilvēks, kurš cerējis spēlēt galveno lomu, ir kļuvis par statistu.

Vēsturnieks Tonijs Džads, runājot pa mītu veidošanu pēckara Eiropā, apraksta “divas morālās leksikas, divus domāšanas veidus, divas dažādas pagātnes” (Judt 1992: 87). Džads izskaidro šo divējādību ar kāri pēc paštaisnības un morālas vienkāršotības, kas bieži apmiglo patieso pagātņi. Protams, ka mums ir jāpieņem šādas atšķirības. Tomēr spēcīgāka par atšķirībām ir vēlme pārvarēt cilvēku nepastāvību, attiecīgi – arī vajadzība pēc visu veidu memorializācijas praksēm.

Atmiņu dramaturģija dzīvesstāstos

Mūsu daudzu gadu garumā tapušo izpratni par dzīvesstāstiem un atmiņu Latvijā netieši ir ietekmējušas vietējās priekšnesuma tradīcijas.

Latvieši raduši savu kultūras identitāti paust priekšnesumos, un šīs izpausmes tiek vēl un vēlreiz atkārtotas vai atdzīvinātas gan nacionālā, gan vietējā mērogā. Pirmie Vispārējie latviešu dziesmu svētki notika 1873. gadā. Par vienu no vērienīgākiem nacionāliem priekšnesumiem var uzskatīt *Baltijas ceļu* 1989. gada 23. augustā, kad gandrīz divi miljoni cilvēku izveidoja aptuveni 675 kilometrus garu dzīvo ķēdi, kas savienoja Baltijas valstu galvaspilsētas. Kopš neatkarības atgūšanas ar jaunu vērienu turpinās Dziesmu svētku tradīcija, ik pa četriem gadiem milzu pasākumā iesaistot simtiem tūkstošu cilvēku – korus, deju kolektīvus, pūtēju orķestrus, folkloras kopas, amatierteātrus un tautas lietišķās mākslas studijas. Vietējā mērogā dziedāšana, dejošana, tautas muzicēšana, stāstnieku konkursi, izrāžu iestudēšana ievijas ikdienas dzīvē. Latvieši ir prasmīgi un uzcītīgi izpildītājmākslinieki. Priekšnesumi Latvijā ir neatņemama sociālās dzīves sastāvdaļa.

Vēsturiskais fons izgaismo apstākļus, kas iespaidojuši Latvijas NMV krājuma veidošanos un attīstību. Ierakstu ierīces klātbūtne un ieinteresēta klausītāja uzaicinājums dalīties pieredzē piesaka priekšnesumu. Ja cilvēks tam piekrīt, atsaucas, tad, iegrimstot atmiņu pasaulē, kļūst par stāstītāju un spontāni atlasa stāsta veidošanai nepieciešamās epizodes. Izvērsta intervijas situācija risinās pēc dramaturģijas likumiem, darbojoties raksturiem atmiņu notikumos. Stāstītāji ir ne tikai liecinieki, viņi ir arī tēlotāji vai, Svetlanas Aleksijevičas formulējumā, aktieri un radītāji. Katrs ar savam raksturam atbilstošu izteiksmes veidu un valodu.

Ērvings Gofmans (*Goffman*) atgādina, ka cilvēki sociālā mijiedarbībā lūko uzturēt un izpaust sevi. Dzīvesstāsta intervija savā ziņā ir morāla drāma, kurā intervētājs cenšas rosināt stāstu un tādējādi ļaut cilvēkam atklāt savu personību. Stāsts iegūst ticamību, ja, pārfrāzējot Gofmanu, stāstītājs savā mutvārdu priekšnesumā apliecina sevi kā personību. Drāmas elements parādās tad, kad stāstā jāpārvar pretestība, jāpiedzīvo trauma vai jāizdara grūta izvēle. Tad iesaistās morālā izvēle, kas atklāj vienīgo stāstītājam pieņemamo konflikta risinājumu.

II. Atmiņa un dzīvesstāsti paaudžu perspektīvā

Edmunds Šūpulis

Ievads

Katra individuālā dzīvesstāsta intervija atspoguļo kādu kolektīvās atmiņas šķautni un satur šā stāstītāja pieredzi par laikmeta notikumiem, kurus piedzīvojuši arī viņa laikabiedri. Taču ne visi laikabiedri atceras viēnādi, un tam ir savs skaidrojums. Cilvēkiem piemīt individuālas atmiņas īpatnības, katrs atceras un savu pieredzi pasniedz no citāda skata punkta. Šis skata punkts nav patvaļīgi izvēlēts, jo saistās ar sociālo pozīciju, ko cilvēks ieņem sabiedrības struktūrā. Paaudze ir viena no pozīcijām, kurai cilvēks ir vēsturiski piesaistīts, un no šīs perspektīvas viņš dalās ar atmiņām, iesaista tās komunikācijā – atskatās uz pagājušo, salīdzina ar pašreizējo, sagaida turpmāko. Priekšstats par piedzīvoto tiek nostiprināts vai mainīts starppersoniskā un publiskā komunikācijā. Katru reizi, kad atmiņa aktualizējas, tā no jauna pārkārtojas. Par izdzīvoto un pieredzēto tiek runāts ģimenēs, tas tiek apspriests avižu slejās un memuāros, ievīts romānu un kinoscenāriju sižetos, kā arī apzināti vākts un ierakstīts, noglabāts privātos vai publiskos arhīvos. Tā veidojas kolektīvā atmiņa un tiek nodrošināta atmiņu pārnese no paaudzes uz paaudzi.

Atmiņu pārnese notiek gan spontāni – pie pusdienu galda, viesībās, bērēs, kopīgi strādājot vai audzinot bērnus –, gan ar daudzu institūciju aizgādniecību, piemēram, izglītības procesā, valsts svētkos un muzeju darbībā. Arvien niansētāk aprakstot atmiņu un atcerēšanos, pētnieki

nošķir individuālo un kolektīvo atmiņu, dažkārt pretstata tās abas vēstures fiksēšanai, kas savukārt tiek saistīta ar atmiņu politiku, bet tā – ar atmiņas vietām un kultūras atmiņu. Tāpat tiek aktualizēta arī traumas un klusēšanas problēma, uzspiestā aizmirstāna un atmiņu pārveidošanās vai to izstumšana, mainoties cilvēka pieredzei. Šis atmiņas darbs notiek katru reizi, kad tiek restaurēti pagātnes notikumi gan individuālā sarunā, gan veidojot nacionālos naratīvus. Piederība pie noteiktas paaudzes vēl vairāk pastiprina to, kādus notikumus un kā tos atcerēsies – paaudzes veicina atmiņas vietu (*lieux de memoire*) rašanos un strukturē atmiņu kopienas sabiedrībā.

Šis nodaļas uzmanības centrā ir paaudzes, jo tās vistiešāk ir saistītas ar atmiņu “kristalizāciju” – pieredzes narativizāciju, tās nostiprināšanu, atlasīšanu un tālāknodešanu. Lai gan paaudze ir bieži lietots ikdienas nojēgums attiecībā uz sabiedrības uzbūvi un atmiņu, zināšanu un cita mantojuma pārneses norisi, tam parasti ir tikai intuitīvas aprises, un Latvijas pētnieku darbos tas nav pienācīgi uzsvērts un precizēts. Ir pierasts dzirdēt “ši paaudze, manas paaudzes cilvēki” un “X (piemēram, tradīcijas) pāriet no paaudzes uz paaudzi”, bet, zinot, ka paaudzes jēdzienam ir vairākas nozīmes, bieži nekļūst skaidrs, uz ko konkrēti tiek norādīts. Neraugoties uz paaudzes jēdziena pierasto lietojumu, diskusijas par konkrētām paaudzēm un to mijiedarbību Latvijai nav raksturīgas, tāpēc to tēls ir izplūdis, trūkst arī vispārpieņemtu dažādu paaudžu apzīmējuma. Paaudžu vietā vairāk runā par atmiņu kopienām ar akcentu uz etniskumu. Noteiktas paaudzes ir maz aktualizētas, to robežas nav izteiktas, un pašapziņa jeb identitāte nav skaidri iezīmēta. Ir jāpievēršas konkrētām paaudzēm, lai tās pētītu un izteiktu tādas pieņēmumus, kā, piemēram, katra aktīvā paaudze atstāj spēcīgu kultūras mantojumu un rada nozīmīgas sociālās pārmaiņas, bet aktīvai paaudzei, visticamāk, sekos pasīva (Edmunds and Turner 2002). Latvijā paaudzes vēl ir latentas jeb, sociologa Karla Manheima (*Mannheim*) vārdiem, potenciālas, to aprises ir nenoteiktas, bet mēs, pētnieki, turpinot sekot paaudžu dzimšanas dinamikai, varam noskaidrot, kādas paaudzes ir pārstāvētas NMV dzīvesstāstu krājumā. Līdz ar to šis nodaļas uzdevums ir aizpildīt mūsu saskatīto robu paaudžu problemātikas izpētē un, analizējot atmiņu veidošanos un tālākdošanu, izmantot Latvijas vēsturē un sabiedriskajā situācijā balstītus paaudžu teorijas aspektus. Lai to izdarītu, ir jāapskata līdzšinējie pētnieku centieni

gan definēt paaudzes jēdzienu, gan nošķirt tā nozīmes, kā arī jāapsver piedāvātie risinājumi paaudžu robežu iezīmēšanā.

Paaudžu izpētē izmantosim dzīvesstāstus, ko stāstījuši dažādu vecumu cilvēki un atšķirīgu notikumu aculiecinieki. Šie notikumi var būt dažādi vai to pieredze var atšķirties, bet, tā kā tie ir izteikti stāstījuma formā kā naratīvi, tos apvieno laika dimensija. Dzīvesstāstos aprakstītie notikumi, izrietot cits no cita un sekojot cits citam, risinās laikā, un kopumā, kā to pamato Pols Rikērs, naratīvs sniedz cilvēkiem priekšstatu par laika ritējumu (Ricoeur 1984). Dzīvesstāsti satur arī vietas un apkārtnes iezīmes – izloksni, lokālo pieredzi, ģimenes un kopienas leksiku, tuvākus un tālākus notikumus. Tāpat dzīvesstāsti vēsta par telpisko aspektu, ģeogrāfisku pārvietošanos – izceļošanu, deportāciju, trimdu. Savukārt cilvēku un viņu dzīves laika jeb biogrāfijas sasaiste ar paaudzi piešķir dzīvesstāstiem vēl papildu temporālu konotāciju.

Cilvēki dzīvo, bet viņu biogrāfijas iekļaujas paaudzes ritmā, kas nodrošina sociālās informācijas tālāknodošanu un vienlaikus garantē sabiedrībai stabilu ilgstamību ar iespēju radīt nozīmīgas pārmaiņas. Citi sabiedrību strukturējošie spēki – dzimta, etniskā un šķiriskā piederība – arī saglabā savu lomu, taču pastāv uzskats, ka mūsdienu sabiedrībā ir vērojams paaudzes nozīmīguma pieaugums (Eyermaun and Turner 1998). Līdz ar to pētniekiem ir jāskaidro un jārod atbilde, kā vēsturiski veidojas paaudzes un kas, izņemot tuvos dzimšanas gadus, apvieno līdzīga vecuma cilvēkus, apliecina viņu identitāti un nosaka viņu dzīves ceļa ierobežojumus un iespējas. Vai paaudze ir definējama pēc objektīviem kritērijiem, vai arī tā ir subjektīva piederības izjūta? Cik viendabīgas ir paaudzes, un kādas ir to robežas?

Jautājumu ir daudz – gan par pašu paaudžu pētniecību, gan par to, kā tās salīdzināt dažādās sabiedrībās, vai varam citās zemēs, citās sabiedrībās izstrādātos kritērijus piemērot Latvijas situācijas izpētē. Turklāt paaudžu teoriju pamatā ir lielu un visaptverošu kopumu analīze – makrosocioloģisks skatījums uz paaudžu veidošanos, kurā dominē masu aptaujas un to kvantitatīvs apraksts, kā arī vispārinošas tēzes par paaudzes vienojošiem faktoriem vai paaudžu sadursmi, tām pārstāvot atšķirīgas vērtību sistēmas un idejas. Mūsu uzdevums ir akcentēt pieredzes, stāstu un individuālo atmiņu, kā arī sociālās atmiņas nozīmi paaudžu veidošanās procesā, lai vienotā izpratnē iekļautu gan lielo sociālo procesu ietvaru, gan konkrētu cilvēku dažādos atmiņu stāstus.

Paaudzes ģimenē un vēsturē

Paaudžu identificēšanu apgrūtina tas, ka paaudžu un vecuma grupu struktūras sabiedrībā pārklājas. Tāpēc bieži (un ikdienas valodā attaisnojami) tiek jaukti kopā “jaunieši” un “jaunā paaudze”, “vecākā paaudze” un vienkārši “vecāki cilvēki”, nešķirojot vienaudžus un laikabiedrus. Tikai socioloģiskajā teorijā iespējams nodalīt cilvēku vienkāršu piederību objektīvā vecuma grupā starp laikabiedriem un piederību kādai vēsturiskai lokalizācijai vienaudžu paaudzē. Vecuma posmi secīgi nomaina cits citu, no jaunāka nonākam vecākā, bet piederība paaudzei paliek nemainīga. Laika gaitā transformējas cilvēku uzskati, vērtējumi, prioritātes, un tas jāņem vērā, kad cenšamies piedēvēt paaudžu pārstāvjiem universālas īpašības un attieksmes, kas visbiežāk izrādās vecuma posma noteiktas.

Taču ir zināmi pētījumi un pamatoti argumenti, kas pierāda paaudzēm raksturīgo un uzrāda kritērijus, pēc kuriem tās iespējams atšķirt citu no citas; tas var būt noteikts vērtību komplekts (Inglehart 1977), identitāte un pašapziņa (Edmunds and Turner 2002), kopīgs habituss (Eyerman and Turner 1998), atceres tendences (Schuman and Corning 2015). Var minēt daudzus mainīgos, kas raksturo paaudzi, bet galvenais, kas paliek nemainīgs un raksturojošs, ir paaudzei piederīgo cilvēku kopas unikālais novietojums vēstures procesā. Un te pētnieki vērš uzmanību uz konkrētās sabiedrības fundamentālo jautājumu un problēmu loku, uz laikmeta pretrunām, ar kurām sastopas cilvēki, un kā viņi, jau kā paaudzes pārstāvji, kolektīvi reaģē uz šiem jautājumiem, problēmām un pretrunām konkrētos vēsturiskos nosacījumos. Tas tiek ņemts vērā, analizējot to, kā tiek risināta zināšanu, tradīciju, kultūras mantojuma nodošana, kā arī sociālās atmiņas pārkārtošana un vēsturiskās pieredzes pārvērtēšana. Tikai tradicionālā sabiedrībā šie procesi notiek plūdeni, paaudzes nemaināmi pāriet cita citā, turpretī modernā sabiedrībā lūzumi kļūst arvien pamanāmāki, kas arī ir veicinājis pieaugošo interesi par paaudžu kontrastiem 20. gadsimta sākumā.

Paaudzes jēdziens sevī apvieno bioloģijas un kultūras faktus (Bristow 2016), tāpēc tā lietojums reizēm ir ļoti patvaļīgs un nenoteikts, katru reizi tas var apzīmēt kaut ko atšķirīgu. Tas var tikt lietots gan attiecībā uz ģimeni vai vēsturi, gan dzimšanas laiku vai vecumu, gan saistībā ar

pēctecību vai vienlaicību. Tāpēc jāatgādina, ka iespējams nošķirt vairākas paaudzes nozīmes jeb praktiskos lietojumus – paaudzes kā priekšteči vai pēcteči radniecības kontekstā; paaudzes kā demogrāfiskas grupas jeb vienaudžu kohortas; paaudzes, kas veidojušās uz kopīga vēsturiskas pieredzes pamata. Ikdienas realitātē paaudžu izpratne var pārklāties (piemēram, ģimenē ir dažādas vecuma grupas ar tām raksturīgu pieredzi), bet analizē šīs nozīmes ir jānodala. Līdz ar to pētījumos var tikt uzsvērtā, no vienas puses, “vertikālā” perspektīva, kurā apskata ģimenes un vecuma nozīmi, no otras puses, paaudzes var apskatīt “horizontālā” perspektīvā, kur akcentē vēsturisko kontekstu un kultūras faktoros.

Visbiežāk par paaudzēm runā ģimenes un radniecības kontekstā, ar to saprotot, ka atkarībā no gadu skaita (vecuma) mēs ieņemam zināmu pozīciju ģimenes locekļu vidū. Tā ir ierastā paaudzes uztvere, kas balstās bioloģijā, akcentē dzīvības atražošanu un nozīmē to, ka ikviens indivīds ir kādu vecāku pēcnācējs, kam tiek nodotas noteiktas īpašības, zināšanas, arī arods (mūsdienās gan aizvien retāk), tradīcijas, vērtības u. tml. Ģimeniskās paaudzes jeb ģealoģisks skatījums ir radniecības struktūrizācijas princips, un šajā pamata izpratnē paaudze ir vienkārši distance starp vecākiem un bērniem. Ģimene neapšaubāmi ir nozīmīgākā vieta, kur notiek atmiņu pārnese, taču ģimenē paaudze ir drīzāk sinonīms vecākiem un jaunākiem cilvēkiem, un pirmajiem tajā ir lielāka vara pār otriem, viņi prevalē arī pieredzes tālāk nodošanā bērniem un bērnbērniem. Ģimenes locekļi kā laikabiedri var vienlaikus piedzīvot karu vai režīma maiņas, tomēr, būdami savai vienaudžu grupai piederīgi, viņi katrs atšķirīgi izjutīs un atcerēsies šos notikumus. Tāpēc var runāt par citu, konkrētāku paaudzes izpratni, ko lieto socioloģijā, kur uzsver atšķirīgos uzaugšanas apstākļus.

Socioloģijā paaudzi var aplūkot kā demogrāfisku grupu, kas vienā laikā pieaug, aptuveni vienā laikā ieiet darba tirgū, sāk ģimenes dzīvi utt. Lai šo ceļu precīzāk izsekotu un salīdzinātu dažādus laikmetus, demogrāfi un sociologi jēdzienu “paaudze” vietā dod priekšroku stingrākam apzīmējumam “kohorta”, ar to saprotot statistiski nodalītu vienaudžu nominālo grupu. Senās Romas armijā par kohortām tika sauktas taktiskas vienības, tagad pētnieki ar šo jēdzienu apzīmē cilvēku kopas, kas sociālo izmaiņu dēļ pieaug atšķirīgos veidos un līdz ar to atšķiras cita no citas (Ryder 1965). Parasti cilvēki nemēdz sevi identificēt ar šāda veida grupu,

un tikai tad, ja šai vienaudžu kopai jeb kohortai veidojas vairāk vai mazāk izteikta pašapziņa, var runāt par paaudzes rašanos.

Stingrā nozīmē paaudze ir saistāma ar kopīgu pieredzi, kopīgām atmiņām un savu pašapziņu citu paaudžu vidū. Lai nošķirtu no iepriekšējām nozīmēm, to mēdz dēvēt par sociālo jeb vēsturisko paaudzi. Sociālā paaudze ir raksturīga ar to, ka tā rodas un izirst noteiktā vēsturiskā laika posmā un tās pārstāvju aktīvā darbībā izstrādājas zināma kultūridentitāte (Edmunds and Turner 2002). Sociālā paaudze, protams, arī ir noteiktā periodā dzimis cilvēku daudzums, vienaudži. Bet tie nav tikai viena vecuma cilvēki, tiem ir arī kāda kopēja vienojošā pieredze. Rakstot par “1914. gada paaudzi”, vēsturnieks Roberts Vols ir trāpīgi atzīmējis, ka paaudze ir kā “magnētiskais lauks, kura centrā ir noteikta pieredze vai pieredžu kopums” (Wohl 1980: 210). Tātad tā nav grupa, bet drīzāk sociāli un vēsturiski nosacītu pieredžu sasaiste, kas, noteiktā veidā aprakstīta, ļauj saskatīt sabiedrības vēsturiskajā šķērsgrīzumā paaudžu slāņus.

Domu par to, ka katra paaudze sevī nes izteiktu laikmeta sociālo un politisko notikumu ietekmi, visprecīzāk ir izteicis Karls Manheims, ar to stimulējot sociālo zinātņu virzienus, kas pēta paaudžu ietekmi uz kolektīvo atmiņu. Saskaņā ar Manheima uzskatiem cilvēkiem, lai viņi būtu daļa no kādas paaudzes, ir jāpiedzimst vienā un tajā pašā vēsturiskā un kultūras kontekstā, kurā viņi pakļauti pieredzei, kas rodas viņu pieaugšanas gados. Turpat Manheims precīzē, ka, līdzīgi kā šķiriskā piederība, arī “piederība pie vienas paaudzes vai vecuma grupas piešķir šiem cilvēkiem kopīgu vietu sociālā un vēsturiskā procesā un tādējādi nosprauž konkrētas robežas potenciālai pieredzei, piesaistot tos noteiktam raksturīgam domāšanas un pieredzes veidam un raksturīgai vēsturiskās rīcības manierei” (Mannheim 1952: 291). Viņš arī uzskata, ka paaudze ir viens no būtiskākajiem faktoriem vēstures attīstības dinamikā.

Runājot par paaudžu dažādu izpratni un šā jēdziena lietošanu, jāuzsver, ar ko dotās perspektīvas saistībā ar ģimeni, demogrāfiju, pieredzi un identitāti atšķiras. Vecuma grupās balstītais vertikālais jeb ģimēniskais skatījums koncentrējas uz nepārtrauktību un reprodukciju, bet horizontālais, proti, kohortās jeb dzimšanas gados balstītais, sociāli kulturālais skatījums, uzsver pārrāvumu un konfliktu (Burnett 2010). Pieņemot šo otro skatījumu, sabiedriskie lūzumi un transformācija ļauj saziņēt

paaudzes aprises. Apzinot pārrāvuma pazīmes, pētnieki var identificēt, nosaukt un kartografēt vēsturiskos mērogos atšķirīga vecuma cilvēku grupas kā dažādas paaudzes.

Paaudžu vēsturiskā lokalizācija

Paaudžu nodalīšana un savstarpējais savietojums jeb to konkrētā vēsturiskā lokalizācija un robežu apzīmēšana atšķiras gan dažādās sabiedrībās, gan pētnieku darbos. No vienas puses, to nosaka sabiedrības objektīvie vēsturiskie procesi, kuri, Manheima vārdiem, “nosprauž konkrētas robežas potenciālai pieredzei”. No otras puses, to ietekmē subjektīvie pētnieku izvēlētie kritēriji, pēc kuriem viņi vadās, identificējot paaudzes un tās pretstatot vai salīdzinot. Tāpēc zinātniskajā literatūrā paaudžu izpratne nekad nav bijusi viendabīga, taču publiskajā diskursā ir izveidojusies tradīcija, kā aprakstīt un pat konkrēti nosaukt paaudzes. Ir darbi, kas atklāj paaudžu ritmiku un izseko to vairāku gadsimtu gaitā (Strauss and Howe 1992). Savukārt mēs, balstoties uz savāktajiem dzīvesstāstiem, aprobežosimies ar nesenāku vēsturi.

Runājot par 20. gadsimtu, ilustrēsim to ar vienu no populārākajiem paaudžu virknes apzīmējumiem. Rietumu literatūrā Pirmā pasaules kara sekas izraisīja diskusijas par “zudušo paaudzi”, kam sekoja daudz aprakstītā “varonīgā paaudze” (*generation GI*), kuru formēja starpkaru perioda grūtības, ekonomiskā krīze un līdzdalība Otrajā pasaules karā. Pēc tam nāk paaudze, kas visu nule kā minēto piedzīvoja bērībā, vēlāk smagi strādāja, lai atjaunotu ekonomiku bipolarajā pasaulē, tomēr neizveidoja spilgtu savas paaudzes tēlu, drīzāk rekonstruēja iepriekšējo paaudžu ieguvumus, un tāpēc tiek dēvēta par “klusā paaudzi”. Atjaunotajā pēckara pasaulē veidojās jauna paaudze, un mūsdienās pētījumos jau ir nostabilizējies izpratne par *būmeriem* (*baby-boomer*), kas savu apzīmējumu ieguva no demogrāfiskā un ekonomiskā buma jeb straujās dzimstības un labklājības pieauguma Rietumvalstīs.⁶ Nākamā ir mazāk

⁶ Līdzīgas tendences bija vērojamas arī PSRS, kur pēc Staļina nāves (1953) zināmā liberalizācijā izveidojās t. s. sešdesmito gadu paaudze (*šestiģesjatņiki*), kas tika nodēvēta arī par Aukstā kara padomju būmeriem jeb “spuņķa paaudzi” (Raleigh 2006).

apspriestā, daļēji aizmirstā, neskaidrā un reaktīvā “X paaudze” (*generation X*), kam seko aktuālā “tūkstošgades” jaunatne jeb *mileniāļi* (arī *generation Y*), kas dzimuši neilgi pirms gadu tūkstošu mijas, bet šobrīd pārņem darba tirgu, aizvien vairāk dominē digitālajā pasaulē, rada jaunas idejas un tendences kopā ar nobriestošo visjaunāko Z jeb *zūmeru* “pēctūkstošgades paaudzi”.

Latvijā šādu izpratni par sociālām paaudzēm labprāt aizņemas un pielāgo mārketinga un personāla vadības jomā, kur, piedēvējot paaudzēm noteiktus uzvedības stilus, tiek izstrādāta vairāk vai mazāk ticama stratēģija, kā komunicēt ar dažādu paaudžu pārstāvjiem tirgus un darba sfērā. Bet pārsvarā, kad tiek pieminētas paaudzes, tās tradicionāli apzīmē laikabiedrus un vienkārši vecākus vai jaunākus cilvēkus. Paaudžu pārstāvji tiek apskatīti lielākoties ģimeniskās struktūras kontekstā, kur mijiedarbība notiek drīzāk starp vecuma statusiem, nevis konkrētām paaudzēm. Savukārt sociologi, pēc statistiskām pazīmēm nošķirot un salīdzinot kohortas, krietni sašaurina paaudzes jēdzienu. Strādājot ar aptauju datiem, sociologi iezīmē paaudžu nomaīņu, kad analizē atsevišķu kohortu (piecu vai desmit gadu diapazona vecuma grupas) pārstāvju sociālās uzvedības modeļu izmaiņas un biogrāfisko notikumu svārstības, ko izraisa, piemēram, urbanizācija, ilgāka izglītošanās, mazākā skaitā un lielākā vecumā dzimuši bērni, uzskatu maiņa un citi faktori (Koroļeva u. c. 2014; Koroļeva 2019a). Paaudzes tiek definētas it kā objektīvi, nerēķinoties ar reālu identifikāciju, grūti tveramām paaudzēm raksturīgām “sajūtu struktūrām” (Williams 1961) un pieredzi, kas būtībā arī veido paaudzes kā sava veida cilvēku sasaistes jeb “likteņa kopības”. Citiem vārdiem, “kohortas iztēlojas pētnieki, un tās rada sistēmas (t. i., institūcijas tās veido savām vajadzībām), bet paaudzes veido subjekti, kuri apzinās savu vēsturi” (Burnett 2010: 3).

Demogrāfiskie dati var palīdzēt saziņot paaudzes aprises, bet Latvijas pētnieki izmanto arī dažādus kvalitatīvos dokumentus (dzīvesstāstus, biogrāfijas u. c.), kuros var samānīt paaudzes, analizējot pieredzes sakārtošanas tendences, piemēram, kā to veica Mārtiņš Kaprāns (2012), rakstot par “paštematizācijas” īpatnībām un argumentācijas stratēģiju dažādu paaudžu sabiedrisko darbinieku memuāros, viņiem atminoties padomju laiku. Dzīvesstāstos paaudžu problēma tiešā veidā neparādās, jo cilvēki, stāstot par savu dzīvi, nelieto šādus vispārinājumus un, ja vien tas necirkulē

publiskajā vidē, medijos, nesliecas runāt tādās piederības kategorijās. Ja, aplūkojot paaudzes, ņemam par pamatu dzīvesstāstus, mēs savienojam dažādu līmeņu parādības, tas ir, saskaramies ar mikro un makro mēroga parādību pretstatīšanu un savienošānu, ko socioloģijas zinātne kā konceptuālu problēmu risina jau ilgāku laiku (Alexander et al. 1987). Runājot par paaudzēm, apzināti vai neviļus notiek vispārināšana un abstrahēšana, kas balstās uz lielu grupu novērojumiem un pētnieciskiem konstruktiem, izmantojot statistiski nozīmīgus datus. Dzīvesstāstu analīze seko fenomenoloģiskajai, nevis pozitivistiskajai paradigmai, dodot priekšroku “maigajām” kvalitatīvo datu interpretācijām, nevis “stingrajām” kvantitatīvajām sakarībām. Paaudzes lielumu var izmērīt, taču sākumā ir jāatrod tās robeža. Cilvēki parasti neidentificē sevi ar paaudzēm, reti domā pat par dzimtu, etniskumu vai savu šķirisko piederību. Jautāt cilvēkam tieši, pie kuras paaudzes viņš pieder, nozīmē iejaukšanos ikdienas domāšanas struktūrās, iespējams, pat nepamatotu kategoriju uzspiešanu, ja vien cilvēks pats neizsaka kādu sev nozīmīgu identifikāciju ar vienaudžu grupu. Bet kā lai citādi novēro paaudžu aprises?

Lai paaudzes formētos jeb, kā rakstīja Manheims, lai tās no potenciālām kļūtu par aktuālām, to pieredzei jābūt manifestētai un tai jākondensējas noteiktos tēlos. Pieredzei jāveic zināms iztēles darbs, lai cilvēki, attiecīgās vecuma grupas, kam saistoša šī pieredze, tajā atpazītu sevi. Kādam paaudzes ir arī jānosauc – publicistikā, diskusijās, literārā vai mākslinieciskā simbolikā, kas ietekmē paaudzes pašapziņu. Kāpēc dažviet paaudžu dalījums, piederība ir pašsaprotama, pieņemta un par to runā, bet citviet tā nenotiek? Kādas paaudzes mēs zinām Latvijā? Publiski gandrīz nemanāmā diskusija par paaudžu lomu sabiedrībā un vēsturē liek domāt, ka Latvijā paaudzes vēl tikai top, ka tās ir potenciālas vai funkcionē neapzīmētas. Ir dzirdēts runājam par Ulmanlaiku paaudzi, ir zināms priekšstats par padomju paaudzi, sāk pievērst uzmanību digitāli globalizētajai paaudzei. Bet saskaņā ar kādiem kritērijiem tās ir nodalāmas? Tas vēl nav plašāk izdiskutēts un detalizēti izanalizēts, jo kopumā paaudžu problēma Latvijā nav tik aktuāla kā citur pasaulē, kur šādiem pētījumiem pievēršas speciāli institūti.

Visuzskatāmāk paaudžu nošķirums konstatējams ārzemju un vietējo latviešu autoru pētījumos par trimdas latviešiem. Ārvalstu latviešu kopienās ir iespējams skaidri identificēt “vecu trimdu”, kas veidojās 20. gadsimta

sākumā, un pēc Otrā pasaules kara izveidojušos trimdu, kas dzīvoja ar tēvzemes pieredzi, savu latvietības vīziju un identitātes modeļiem. Refleksija par to atrodama, piemēram, trimdas sabiedriskā darbinieka un vēsturnieka Ulda Ģērmaņa dzīvesstāstā.

Mana paaudze, tā sakot, kad mēs aiziesim, tad aiziet tā tīri latviskā paaudze, kas ir visu savu izglītību ieguvusi brīvā Latvijā un kuriem visa tā domāšana ir tāda. Tā ir vienīgā visā Latvijas vēsturē tāda paaudze. Katrs kad no viņiem aiziet, es vienmēr noskumstu. Mani draugi, kas mira pirms manis, jaunāki par mani, un ar katru no viņiem aizgāja tik daudz zināšanu kapā. Es domāju, kāpēc lauzties un kļūt par zviedru tagad, ja taisās iznīcināt latviešu kultūru un latviešu literatūru, un latviešu valodu. Kāda man nozīme censties pāriet uz zviedru valodu ir? Es vēl esmu no tās paaudzes, kas ir uzaugusi un skolota tīri latviski. (NMV-319)⁷

Ģērmanis runā par pirmo trimdas paaudzi Zviedrijā, paaudzi, kas pieaugusi vēl brīvās Latvijas apstākļos un pie kuras viņš pats pieder. Viņu bērni ir otrā paaudze, kas dzīvo ar šīm reminiscencēm un atmiņu vietām, kuras atstāj iespaidu uz “māju izjūtu”, ko šajā grāmatā analizē Maija Krūmiņa. No dažādām intervijām gan ir noprotams (par to šeit raksta Maruta Pranka), ka otrās paaudzes trimdinieki līdztekus socializācijai ģimenē socializējās arī attiecīgās valsts sabiedrībā, tās nācijas vienaudžu un paaudžu kontekstā, un nereti dumpojās pret vecāku pārnesto identitāti, jutās iespiesti latviskumā. Bet, kad saknes jau sāka zust, viņu bērni nu ar citu apziņu sāka lūkoties pēc senču identitātes pavedieniem. Šādu modeļi, kad trešā paaudze jeb mazbērni vēlas atgūt vecvecāku etnisko piederību, migrācijas pētnieki jau sen novērojuši arī citās imigrantu kopienās (Hansen 1938). Taču situācija ar Latvijā identificējamām paaudzēm ir neskaidrāka, un nepastāv nostiprināts un vispārpieņemts priekšstats par paaudzēm nesenā vēsturē.

Kā var identificēt paaudzes Latvijā, zinot, cik daudzveidīga ir cilvēku pieredze, un vai tās iespējams kaut kā nosaukt? Te jāņem vērā, ka nacionālās atmiņas kontekstā atsevišķām pieredzēm ir lielāka ietekme

⁷ Atmiņu citātos saglabāts autoru runasveids, vajadzības gadījumos veikti nelieli redakcionāli labojumi, īsinājumi vai teksta izlaidumi, kas apzīmēti ar divpunkti kvadrātikavās. Visiem autentisko interviju citātiem minēts to kataloga numurs NMV krājumā un autora vārds, izņemot nodaļas, kurās norādīta stāstītāja vārda izmaiņa.

un sabiedriskā nozīmība, bet vienmēr pastāvēs arī kādi kontrnaratīvi un atmiņu sadursmes – atmiņu kopienas konkurēs par savu vietu vēstures politikā un aizstāvēs savu identitāti (Zelče 2014a, 2014b). Paaudzes nozīme sabiedrībā saistās ar pieredzes pārņemšanu jeb atmiņu nodošanu kādas atmiņu kopienas ietvaros un komunikācijā starp paaudzēm, tādējādi uzturot noteiktu atmiņu kopienu un nodrošinot tās vai citas identitātes veidošanos. Daudzveidīgo identitāšu pastāvēšana izvirza jautājumu par to, kādu grupu pieredze veidos pamatu paaudzes tēlam, jo priekšplānā atradīsies sabiedrībai vēsturiski nozīmīga pieredze un tā atmiņa, kas sakrīt ar nacionālās identitātes naratīviem.

Paaudžu vēsturiskā lokalizācija jeb pieredžu sasaiste ar laiku un vēsturisko procesu šajā izpētē ir veikta, izmantojot biogrāfiskās intervijas. NMV krājums nemitīgi papildinās ar jauniem dzīvesstāstiem, taču tā kodols ir Latvijas iedzīvotāju pieredze tā saucamā galējību laikmetā. Tā vēsturnieks Ēriks Hobsbaums raksturo “īso divdesmito gadsimtu”, kas saskaņā ar šo skatījumu sākās ar nelielu atelpu pirms Otrā pasaules kara un turpinājās, uzplaukstot diktatūrām un sekojošai valsts bezprecedenta vardarbībai. Vienlaikus tas bija nozīmīgs laiks Latvijas valstiskumam, par kuru ir uzkrāti arī aculiecinieku stāsti, kuri kā atskaites punkts kolektīvās atmiņas veidā kalpoja Trešās atmodas un neatkarības atgūšanas laikā. Šo gadsimtu, rezumē Hobsbaums, pavada “karstais un aukstais karš starp lielvalstīm un viņu sabiedrotajiem ar arvien apokaliptiskākiem masveida iznīcināšanas scenārijiem, kas kulminētu lielvaru kodolholokaustā, kas, par laimi, nenotika” (Hobsbawm 1994: 559). Šajā laikmetā aizvadītās dzīves ir dokumentētas intervijās un pārvērtušās par atmiņu stāstiem, bet cilvēku uzklautās biogrāfijas – par pieredzes vēstījumiem ar dažādu spilgtumu un savu iespēju būt par daļu no paaudzes balss kolektīvajā atmiņā.

Balstoties uz NMV krājumā esošajiem dzīvesstāstiem, citā rakstā mēs jau esam iezīmējuši sešas “galējību laikmeta” vēsturiskās paaudzes Latvijā, šajā nolūkā izmantojot Karla Manheima pieeju. Viņš uzskatīja, ka paaudzes veidošanos nosaka notikumi, kas risinās konkrēto personu jaunībā, kad būtisks ir tieši “svaigais kontakts” ar pasauli (Šūpulis un Zellis 2019). 20. gadsimtā Latvijas Republikā var identificēt divas paaudzes pirmsokupācijas laikā, divas paaudzes, kas izveidojās padomju režīma valdīšanas laikā, kā arī divas pēcpadomju paaudzes, kas pieredz Trešās atmodas laiku un režīma maiņu un kļūst par daļu no eiropeiskās un globālās

jaunatnes. Lai tuvāk raksturotu šo iedalījumu, kā arī akcentētu paralēlos un atšķirīgos paaudžu identificēšanas modeļus, papildināsim skatījumu, salīdzinot paaudžu attīstību ar novērojumiem citās valstīs, ar citiem “atmiņu reģioniem”.

Paaudze rodas, reaģējot uz vēstures notikumiem, kā atbilde uz īpašo pieredzi, tāpēc kopīga vai līdzīga vēsture pieļauj, ka veidojas zināmas paralēles starp paaudzēm dažādās valstīs. Tāpat paaudzes tēlu iezīmē tas, kā sabiedrība atskatās uz īpašiem vēstures periodiem, kuros paaudze ir veidojusies, un kā tā šos periodus vērtē. Tāpēc, neraugoties uz to, ka daļa vēstures Latvijai vai Baltijai kopumā un Krievijai ir bijusi kopīga, tie tomēr ir reģioni ar atšķirīgu politisko dinamiku un atmiņas kultūru, un to paaudzes var būt grūti salīdzināmas. Baltijas valstīs ir konstatējamas līdzības gan periodizācijā, gan paaudžu pieredzē, turpretī Krievijā ir vērojami citi akcenti un būtiskas paaudžu pieredzes atšķirības 20. gadsimta pirmajā pusē. Tas savukārt ietekmē to cilvēku kolektīvo atmiņu, kuri Latvijā iebrauca pēc 1945. gada, un līdz ar to arī šīs grupas paaudžu iezīmes.

Krievu sociologs Jurijs Levada (2005) ir izstrādājis stingru paaudžu struktūru, kurā akcentē konkrētās kohortas aktīvākos gadus. Saskaņā ar Levadas iedalījumu 20. gadsimta pašā sākumā dzimušie ir “revolucionārā lūzuma” (1905–1930) paaudze, seko “staļiniskās mobilizācijas sistēmas” (1930–1941) paaudze, kara paaudze, “atkušņa” (1953–1964), “stagnācijas” (1964–1985) paaudze un 60. gados dzimusi paaudze, kas jaunībā pieredzēja arī pārbūves un reformu laiku (1985–1999). Redzam, ka Levadas identificētās paaudzes sakrīt ar politiskās vēstures periodizāciju, kas bija aktuāla arī Latvijas teritorijā, tai atrodoties PSRS sastāvā. Taču vai šī periodizācija ir nozīmīga arī šobrīd, raugoties caur atmiņu prizmu, kurā pagātne tiek skatīta tagadnes acīm? Vēsturisko notikumu nozīmība ir svarīgs, kaut arī nepietiekams faktors, lai tas iemantotu vietu kolektīvajā atmiņā un cilvēku biogrāfijās. Mūsu sabiedrībā svarīgi ir citi kritēriji, kas piešķir nozīmi notikumiem, un tie drīzāk ir salīdzināmi ar paaudžu iedalījumu Lietuvā un Igaunijā.

Gan Igaunijā, gan Lietuvā pētnieki pievērš uzmanību tam, kā cilvēki, kas piedzīvojuši laikmeta notikumus, vērtē neatkarīgās valsts un padomju laika pieredzi, kā konstruē stāstus, kādus vadmotīvus un kultūras veidnes lieto. Atmiņu stāstus caur paaudžu prizmu visvairāk ir analizējušas igauņu kolēģes (Jõesalu and Kõresaar 2011, 2012, skat. arī

Nugin et al. 2016). Kopējo paaudžu analīzi Igaunijā, izmantojot atmiņu stāstus, ir veikusi socioloģe un dzīvesstāstu pētniece Aili Ārelaida-Tarta (Aarelaid-Tart 2011). Viņa pagājušajā gadsimtā nošķir piecas nozīmīgas paaudzes, kas lielā mērā sakrīt ar to, ko, balstoties savā dzīvesstāstu krājumā, konstatē NMV pētnieki Latvijā. Baltijas paaudzes apskatīsim turpinājumā kontekstā ar atmiņu stāstiem no Latvijas, kuros varam saskatīt paaudžu aprises.

Paaudžu atmiņas horizonti

Atgādinām, ka paaudzes definējumā tiek ietvertas norādes uz biogrāfiju (dzīvesceļa sociālo nosacītību), laiku (cilvēku vēsturisko kustību) un atmiņu (refleksijas par pieredzi), līdz ar to tiek atklāta un aprakstīta dzīves, laikmeta un kolektīvās atmiņas pārklāšanās. Atsevišķi ar to nodarbojas attiecīgi socioloģija, vēsture un mutvārdu vēsture vai dzīvesstāstu pētniecība. Mēs akcentēsim tieši subjektīvo dimensiju – pieredzes un atmiņas aspektu –, kas līdzās citiem faktoriem ir nepieciešams, lai kādu socioloģiski izdalītu kohortu sauktu par paaudzi.

Atmiņa ir dzīvesstāstu pētniecības kodols – stāsti nav pati atmiņa un tiešs logs uz pieredzi, tie apzīmē ar atmiņu notiekošo, piešķir nozīmi pieredzei un padara to pieejamu citiem. Lai arī dzīvesstāsti satur virkni naratīvu, tomēr klasiskajā naratīva analīzē iztrūkst atmiņas komponentes – tajā netiek ņemts vērā atceres process. Fokusā ir stāstījuma struktūra, lingvistiskie līdzekļi jēgas radišanai, teksta transformācijas un performatīvā ietekme, interpretācija un hermeneitiskā analīze. Stāsts par dzīvi bez atmiņas dimensijas, to teorētiski iedomājoties, kļūst par potenciālu fikciju – literatūru, kas arī satur naratīvus, bet galvenokārt lai izklaidētu ar savu sižetu, iespējams, novestu lasītāju līdzjušanas stāvoklī, rosinātu identificēties un iztēloties. Bet, skatot padziļināti, biogrāfiskie naratīvi mūs interesē tieši atmiņas problemātikas kontekstā, atmiņu pārņemšanas procesā, kur iesaistās paaudzes faktors, kas noteiks, vai “komunikatīvā atmiņa” ar laiku izgaiss vai arī nonāks “kultūras atmiņas” sfērā.

Ar atmiņu saistītais plašais fenomenu loks liecina par to, ka cilvēku atmiņa ir cieši saistīta ne vien ar smadzeņu neirofizioloģiju un kognitīviem procesiem, bet arī ar citiem cilvēkiem un kultūru, sabiedrību

kopumā. Atmiņa veidojas grupā, indivīdiem atliek veikt atcerēšanās darbu (Halbwachs 1992). Psihologi un neirobiologi ir atzinuši, ka par atminēšanos atbildīgās struktūras ne tikai ir izklidētas dažādās smadzeņu daļās, bet nav lokalizējamas smadzenēs vien, jo ar atmiņu saistītie procesi notiek arī ārpus smadzeņu fizioloģijas, ietverot ķermeni un citus ārējus faktorus (Middleton and Brown 2005). Smadzenes tikai veic atmiņu rekonstruēšanas procesu, kas būtībā jau risinās kultūras laukā – ar valodu un simboliem, sabiedriski noteiktu marķieru pavadībā, t. i., atrodot atbalstu citos cilvēkos vai, gluži pretēji, dažkārt saskaroties ar viņu neizpratni vai pat noliegumu. Atmiņas veidojas sabiedrībā, un atcerēšanās notiek ciešā savijumā ar cilvēka identitāti, no noteiktām piederības pozīcijām, no cilvēkam svarīgu grupu perspektīvas. Tāpēc nepieciešams saskatīt to, kas personiskajai pieredzei un individuālajam atmiņu saturam piešķir konkrētai sabiedrībai raksturīgu satvaru un izpausmi.

No vienas puses, tie ir Halbvaksa aprakstītie atmiņas sociālie ietvari, kuri kā grodi veicina noteiktu atmiņu nostiprināšanos, stimulējot to ieiešanu publisko naratīvu aprītē. Vai tieši pretēji – nesaņēmušas diskursīvo atbalstu jeb paliekot ārpus “naratīvu šabloniem” (Wertsch 2002), atmiņas tiek nostumtas sabiedriskās uzmanības perifērijā un pakļautas amnēzijai. No otras puses, tikpat svarīgas atmiņu saglabāšanā ir konkrētās paaudzes. Pjērs Norā savā rakstā par to, kas ir *lieux de mémoire* (atmiņu vietas), min arī vēsturiskās paaudzes kā šo vietu piemēru, jo paaudzei ir visas to īpašības. Paaudze ir materiāla pēc demogrāfiskā satura un funkcionāla, jo atmiņas tiek izkristalizētas un pārnestas no vienas paaudzes uz nākamo. Un paaudzes ir arī simboliskas, jo tās, atsaucoties uz kādas grupas pieredzētiem notikumiem, var raksturot jeb reprezentēt arī vairākumu, kas, iespējams, šajos notikumos nav piedalījies (Nora 1989).

Kādu atmiņu nozūšana vai nostiprināšanās un atmiņu nodošana jeb cirkulācija ir nepārtraukts process. Mēs mēdzam teikt, ka atmiņas ceļo “no paaudzes uz paaudzi”, un zinām, ka fiziskā un simboliskā mantojuma pārceļošana no vieniem sabiedrības locekļiem pie citiem ir universāla parādība. Jautājums ir: cik konstants un viendabīgs ir šis process, un par ko liecina dažādās novirzes, kad mantojums, tostarp atmiņas, tiek ignorēts vai atgrūsts. Tā ir pašsaprotama konstatācija, ka vecāki kaut ko stāsta bērniem, nodod tālāk zināšanas un tradīcijas, bet paliek jautājums – vai paaudzes strukturē atmiņu, kas tiek nodota, jeb tā ir sociālā atmiņa, kas nosaka

paaudzes konsolidāciju, tās aprišu un tēla veidošanos, ar ko cilvēki var identificēties un izjust piederību pie konkrētas paaudzes.

Pētnieciskajā literatūrā, kas veltīta starppaaudžu atmiņas pārnesī, dominē divas tēmas. Pirmā – holokausts un tā ietekme uz kultūru, sabiedrisko apziņu un priekšstatiem. Tie ir pētījumi par šīs humānās katastrofas pieredzi, atmiņas iemūžināšanu, piemiņas ceremonijām, tostarp tādi, kur tieši paaudze ir faktors šīs kolektīvās atmiņas nostiprināšanas (Rosenthal 1998; Jacobs 2016) un pārneses procesā (Epstein 1979). Otrs virziens koncentrējas uz dažādu valstu pēckonfliktu laikmetu un traumējošo ietekmi, ko uz sabiedrību atstājušas diktatūras, tie ir pētījumi par traumatisko atmiņu mantojumu, ar kuru saskaras cilvēki tieši starppaaudžu komunikācijā. Te var minēt pētījumus par “paaudžu dinamiku” atmiņu pārnesē Spānijā (Aguilar 2019), par “pēcdiktatūru paaudzēm” Latīņamerikā (Ros 2012), par Balkānu paaudžu “kopējām un konfliktējošām atmiņām” (Palmberger 2016) u. c.

Katra paaudze attiecīgā valstī var dažādi uztvert un pieminēt verdzību vai Vjetnamas karu, interpretēt apartheīdu vai koloniālo mantojumu vispār, ar atšķirīgu spilgtumu atcerēties armēņu genocīdu vai masu slepkavības Kambodžā un Ruandā, savu nozīmi piešķirt boļševiku teroram vai japāņu agresijai. Kolektīvās atmiņas transformācijas un vēstures izvērtēšanas jautājumos paaudzes nozīmība ir īpaši svarīga. Vācijā runā par hitleriskās valdības laika paaudzi, kas centās noklusēt līdzatbildību un savu sadarbību ar režīmu un pozicionējās kā režīma upuri, bet vēlāk nonāca asā konfrontācijā ar pieaugušo pēckara jaunatni, kas nespēja samierināties ar vecāku pieredzes un rīcības interpretāciju. Līdzīgi Spānijā ir paaudzes, kas izlēma izslēgt no sociālās atmiņas pilsoņu kara tēmu, un ir jaunākās paaudzes, kas nolēma lauzt t. s. klusēšanas paktu, tostarp ierosinot jautājumu par Franko pārapbedīšanu no Kritušo ielejas memoriāla varoņu panteona. Šādi piemēri ir daudzās valstīs, kur pagātnes jautājumi palikuši noklusēti vai neizvērtēti. Arī Latvijā, bet tie vēl nav izteikti paaudžu problemātikas kontekstā. Par paaudžu attiecībām atmiņu pārneses jautājumos vairāk varēs diskutēt tad, ja izveidosies izteiksmīgāka konkrēto paaudžu identitāte un to atšķirīgā pieredze nonāks savstarpējā pretrunā.

Kā visur pasaulē, arī Latvijā cilvēki ir piedzīvojuši traumatiskus notikumus, politisko sistēmu maiņu, ekonomiskās krīzes vai uzplaukumus, kultūras un tehnoloģiskās inovācijas. Piederība pie noteiktas

vecuma kohortas šajā aspektā kļūst nozīmīga, jo katrs personīgi ir notiekošo piedzīvojis kādā noteiktā savas dzīves posmā, tātad ar dažādu uztveri un līdzekļiem, kā uz to atbildēt. Iespajds uz dažādu vecumu cilvēkiem ir atšķirīgs, un tas nosaka paaudzes atšķirību, tās “vēsturiskās rīcības manieri”. Līdz ar to atšķirsies arī tas, ko katra paaudze vēlas vai var paņemt kā mantojumu un ko savu radīt tam pretī. Atšķirsies arī tas, cik tālu pagātnē tagadējā paaudze lūkosies, jo ar katru paaudžu maiņu sabiedrības atmiņas horizonts manāmi pārvietojas (Assmann 1995).

NMV krājumā glabājas personīgās pieredzes stāsti, kurus ir uzticējuši cilvēki ar atmiņas horizontu, kas plešas aiz 20. gadsimta robežām. Un paaudžu atskaiti mēs varam sākt ar visvecāko teicēju dzīvesstāstos atrodamo pieredzi.

Pirmā neatkarīgās Latvijas paaudze (1890.–1910. gadā dzimušie)

Citur Baltijā dzīvesstāstu pētniecībā paaudžu atskaites punkts ir pozicionēts nedaudz vēlāk. Lietuvas pētniecēm tā ir 1925.–1930. gadā dzimusi “Lietuvas Republikas” paaudze, kurai seko 1931.–1944. gadā dzimusi “staļinisma laika” paaudze (Žilinskienė and Ilic 2020). Igaunijā Ārelaida-Tarta kā pirmajai uzmanību pievērš 20. gadsimta 20. gadu “Republikas” paaudzei (Aareleid-Tart 2006), kas mūsu iedalījumā seko pēc vecāko dzīvesstāstu autoru paaudzes.

Paaudzes pārstāvju konkrētie dzimšanas gadi ir visnotaļ nosacīti paaudzes diapazona rādītāji, mēs varam minēt tos tikai uzskatāmībai, jo paaudžu robežas, runājot par pieredzēm, nav objektīvi nosakāmas. Vecākie NMV krājumā pārstāvēto ierakstu autori ir dzimuši 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā, un par viņu atmiņām ir rakstijusi Māra Zirnite, vēršot uzmanību uz to, ka vecākās paaudzes atmiņu stāstos ieskanas seni vārdi, teicieni un tēlojuma paņēmieni, bet kopumā “vecākajiem atmiņu stāstītājiem gadsimts sākas ar pašu pieredzētām jukām, bailēm, neskaidrību, bet nākamajai paaudzei ir raksturīgi stāsti par drošības sajūtu, ko sniedz vecāku zināšanas, kultūras apvārsnis un nereti Krievijā sastrādātais kapitāls” (Zirnite 2019: 63). Paaudze, kas dzimusi ap gadsimtu miju, pieredzēja gan Pirmo pasaules karu, gan došanos bēgļu gaitās uz

Austrumiem, gan Latvijas valsts tapšanu un nostiprināšanos, beidzoties Neatkarības karam.

Rietumos, rakstot par šajā laikā dzimušajiem cilvēkiem, atzīmē, ka daļa no viņiem pieder pie tā sauktās zudušās paaudzes. Bezjēdzīgais Lielais karš, kā ārzemju autori ierasti sauc Pirmo pasaules karu, deformēja cilvēkus gan fiziski, gan morāli, līdz nesot vilšanos un zaudētāju puses aizvainojumu, kas Eiropu noveda pie nākamā kara. Taču to nevar attiecināt uz Baltijas reģionu, kur impēriju sadursme un sabrukums veicināja mazo nāciju dekolonizācijas iespēju. Baltija to izmantoja, tāpēc šo paaudzi, neraugoties uz pieredzēto postu, nekādi nevar saukt par zaudētājiem. Tā, analizējot latviešu strēlnieku tēlu, Kaspars Zellis raksta, ka viņu atmiņa pēc 1920. gada spēja kļūt par nozīmīgu Latvijas Republikas politiskās un kultūras atmiņas sastāvdaļu (Zellis 2017). Uz pašas paaudzes atmiņu bāzes tika radīti nacionālo garu apliecināši literāri darbi, piemēram, “Dvēseļu putenis” (Aleksandrs Grīns) un “Mūžības skartie” (Aleksandrs Čaks), nostiprinot kolektīvajā atmiņā grūto, bet jēgpilno cīņu, kas vainagojās ar savas valsts iegūšanu. Uz šo Latvijas paaudzi drīzāk varētu attiecināt rietumu (ASV) literatūrā lietoto apzīmējumu “varonīgā paaudze”.

Protams, kā jebkur citur, kara sekas atstāja iespaidu uz tiem, kas atgriezās mājās: *“Tēvs atnāca no Pirmā pasaules kara, kad man jau bija trīs gadi. Atnāca svešs cilvēks, un nekad tā arī neizdevās izveidot tuvākas attiecības ar tēvu. Viņš bija kara skarts cilvēks. Ar mammu arī nevarēja tuvāk izrunāt. Jā, protams, par saimniekošanu visu varēja sarunāt, bet tuvāk viena otrai mēs nepieklūvām.”* (NMV-1697)

Karš nenoliedzami skar civiliedzīvotājus, un došanās prom no mājām, bēgļu ceļi ir bieža tēma gan dzimtas stāstos, gan pašu pieredzē. Arī vienā no senāk ierakstītajiem dzīvesstāstiem – Līna Pināte, dzimusi 1897. gadā Elejā, intervēta 93 gadu vecumā (1990. gadā Rīgā, NMV-3095). No stāsta uzzinām, ka viņa augusi kreisi noskaņotā strādnieku ģimenē un ka viens no brāļiem kritis 1905. gada 13. janvāra demonstrācijā pie Daugavas. Pirmā pasaules kara laikā visa ģimene dodas bēgļu gaitās.

Nu tad sākās karš, rūpnīca evakuējās uz Kostromu. Es gribēju braukt līdz, bet mani neņēma. Vecākais brālis aizbrauca līdz savam meistaram uz Harkovu. Nāca tie bēgļi, tad gaidīja vāciešus ienākam, visas rūpnīcas evakuēja, strādniekiem darba nebija, tās visas slēdza, baidījās, tad jau cilvēki brauca kaut kur

prom, nevar jau uz plikiem akmeņiem dzīvot. Kurzemē tos lauciniekus ar dzišanu, ar varu izdzina no mājām, mājas dedzināja, putināja. Vidzemnieki paglābās. Tad mēs arī aizbraucām uz Alūksni un gaidījām, vai Rīga kritīs vai ne. Cik tad tur Alūksnē dzīvos, jāēd tak ir! Man paziņas un skolotāji bija aizbraukuši uz Maskavu. Tad es sataisos un braucu uz Maskavu, paps mani pavada. Es jau paņemu kaut ko līdzī, jo, kad iekārtošos Maskavā, tad brauks arī mamma ar jaunāko brāli un tad vēl mamma vecāki no Jelgavas. Tad jau Jelgava dega, cilvēki bija, jāsaaka, ar varu iesēdināti vagonā un atvesti uz Rīgu.

Atmiņā ir gan individuālā pieredze, gan kolektīvais notikums, stāstījumā vēsturiskais un personiskais ir neatraujami savijušies. 1917. gadā, būdama Maskavā, Līna piedzīvo Februāra un Oktobra revolūciju un 1919. gadā kopā ar strēlniekiem atgriežas Latvijā, kur risinās dramatiski notikumi.

Kad ienāca vācieši [1919. gadā, padzenot P. Stučkas padomju valdību] 22. maijā, to es atceros, tad jau asinis lija, meklēja tos sarkanos. Daudz nevajadzēja, cilvēks iet pa ielu, tūlīt ar plinti šāva nost. Pirmās trīs dienas liķus nedrīkstēja novākt, lai stāv par biedinājumu. Tur Centrālcietumā sākās tā šaušana. Tad Latvijas armija vāciešus sita ārā, un tad atnāca Ulmaņa valdība. Tur ar ilgi neļāva valdīt, tad nāca Bermonts, bandas, tad jau atkal sāka rīkoties. Cēlās Latvijas armija, un nāca brīvprātīgie. Tad to Bermontu padzina.

Par vēl vienu šīs paaudzes pārstāvi, Margaritu Stīpnieci, kas dzimusi 1910. gadā un atceras Latvijas valsts sākuma gadus, var lasīt Māras Zirņītes nodaļā par “atmiņu kultūrslāņiem”. Vēlāk Stīpniece veido jau minēto trimdas pirmo paaudzi, jo dodas bēgļu gaitās un apmetas uz dzīvi Austrālijā. Dališanās atmiņās par dzimteni ar jaunāko paaudzi motivē viņas mazmeitu atrast senču māju un no “iedomātās Latvijas” pārcelties uz dzīvi tēvzemē, kur mūža beigās atgriežas arī pati Margarita.

“Zudušās Latvijas paaudze” (1910.–1930. gadā dzimušie)

Ši ir nākamā neatkarīgās Latvijas paaudze, un to līdzīgi kā Igaunijā var dēvēt par Republikas paaudzi, tomēr mēs esam uzsvēruši raksturīgāku tēlu no kolektīvās atmiņas par valsti, kas uz ilgu laiku bija pazudusi no politiskās kartes. Šai paaudzei iepriekšējais laikmets, t. s. cara laiks, vēl ir visai tuvu, kaut

netiešā saskarē caur priekšmetiem, kā tas parādās Arvīda Dobeļa (dz. 1924) bērniņas atmiņās.

Interesants fakts: kad mēs jau bijām lielāki puisiņi, 30. gadu vidū, mēs spēlējāmies mammas skapī un atradām starp drēbēm tēva cara laika uniformu. Ļoti interesanti – bija zilas bikses ar sarkanām strīpām, zils fraķis, tāds garš, lieli, plati uzpleči bija, un priekšā liela sarkana krūteža uzpogājama. Mēs to uniformu no skapja izvilkām un sākām lielities, vilkt mugurā. Bet es nevarēju saprast, kā tas var būt – mums toreiz varēja būt 13 gadi, mums negāja tās bikses kājās, nevar aizvilkt. Tie iekriņi ir plataki, nevar būt, ka tā drēbe sarāvusies. (NMV-1307)

Tā ir paaudze, kas vēl piedzīvoja pirmās brīvvalsts laiku, proti, cilvēki, kas dzimuši 20. gados un kuru personība veidojās Ulmaņa autoritārisma gados. Tie ir viņi, kuri lielā mērā saglabāja vēsturisko atmiņu par zudušo brīvo Latviju un pirmskara gadiem. Lai gan dažādās grupās un slāņos atmiņas par šo laiku varēja būt ļoti atšķirīgas, tās kalpoja par pamatu sociālpolitiskiem mītiem, tostarp, kā to atzīst sociālo procesu pētnieki, veicinot sociālajā atmiņā noturīgo mītu par labajiem Ulmaņlaikiem (Zelče 2014a). Tādējādi daudziem šīs paaudzes naratīviem, lai arī vēlāk padomju gados marginalizētiem un ideoloģiski kritizētiem, izrādījās tik nozīmīga loma Latvijas valsts neatkarības idejas dzīvotspējas nodrošināšanā un aktualizēšanā Trešās atmodas laikā. Jaunības atmiņas ir spilgtas, bet tās nerunā par labu tagadējam laikam un sabiedrībai:

Tāda bija zelta atmoda. To mēs gaidījām, sagaidījām, paldies Dievam, mēs viņā dzīvojam. Tikai tas, kas pašlaik notiek valdībā, šitās blēdības un šitās naudas izšķērdēšanas, par to mēs, leģionāri, karojuši neesam, un neviens Latvijas iedzīvotājs, kas toreiz parakstījās par Latvijas neatkarību, neviens par to nebija domājis, ka mēs dzīvosim tādā Latvijā, kāda viņa ir pašreiz. Ka tiek laupīts, izlaupīts, nauda iet pa labi un pa kreisi, un milzīgās, lielās prēmijas. Tanī laikā, kad es augu, kad es biju zēns, kad bija doktors Kārlis Ulmanis, viņam neviena apsardze nebija. (NMV-1388)

Arī tiem, kas vēlāk kritiski nostājās pret K. Ulmaņa vadīto režīmu, patriotisms bija viena no izteiksmīgākajām iezīmēm. To raksturojis arī Uldis Ģermanis (dz. 1915), vienlaikus pozicionējoties pret iepriekšējām paaudzēm.

Drīz jau nāca 1934. gada apvērsums. To mēs maz manijām savā dzīvē, faktiski tas neko tā nemainīja, mums nebija nekāda nauda sevišķi. Piemēram, vecā paauzde vēl, kas bija apspiestības laikā, viņiem bija, sevišķi pret vāciešiem, ļoti ass naids. Mums nebija tā nauda, vācieši bija vairāk tā kā humors. Barons – tas jau bija izsmieklis, tas jau bija humors, mēs bijām pilnīgi brīvi no tāda. Mēs bijām ļoti patriotiski noskaņoti, bet mēs nebijām tādi šovīnistiski. (NMV-319)

Uz šīs paauzdes pieredzi dziļu nospiedumu atstāja padomju okupācija, terors un Otrais pasaules karš, kas atņēma viņiem jaunību, iesaucot vienas vai otras okupētājvalsts armijā, pakļaujot arestiem, izsūtīšanai, sagraujot ierasto dzīvesveidu. Maiga Reimane (dz. 1921. gadā Nicā) savā stāstā ievij tam laikam raksturīgo dzijas vērpšanu un turpat kara laiku, kas simboliski iemin dubļos tautastērpu.

Pa ziemām vecāamma vērpja dziju, adīja. Citreiz, kad pati nevarēja aizspēt, iedeva uz nabagmāju, lai tur vecās tantiņas vilnu savērpj. Tautastērpi mums visām māsām bija no vecāsmātes, ar visiem vainagiem. Sarkanos brunčus kara laikā vācieši izklāja savos ierakumos turpat mājas pagalmā. Tēva māte bija liela rokdarbniece un liela grāmatu lasītāja, man iemācīja adīt, tamborēt, izšūt. Viņa man bija tas tuvākais cilvēks bērnībā. (NMV-90)

Citā dzīvesstāstā tiek uzsvērti arī pieredze pēc padomju varas atgriešanās: *“Lai kā mēs padomju laiku nelamātu, pelnīti [..], bet iespējas kaut kur strādāt, augt, ja tevi neaizsūtīja uz Sibīriju, un mācīties, viņi stipri pavēra tomēr.”* Tā savā dzīvesstāstā atgādina Pēteris Guļāns (dz. 1920), emeritētais ekonomikas profesors, kas strādāja LZA Ekonomikas institūtā. Vācijas uzbrukums izjauca viņa studiju plānus, un, padomju spēkiem atkāpjoties, viņš tiek paņemts līdzī – evakuēts un nonāk Krievijā, automobiļu remontdarbnīcā Kazaņā. 1942. gadā Guļānu mobilizē Sarkanajā armijā, viņš tiek ievainots, tāpēc atgriežas civilajā dzīvē kā šoferis. Tas bija laiks, kad latviešu puisi nonāca pretējās karojošās armijās, un šāda situācija ir vairākos dzīvesstāstos. Tas spilgti attēlots arī Jaunā Rīgas teātra izrādē “Vectēvs” (aktieris Vilis Daudziņš, 2009) un abu armiju karavīru dienasgrāmatu izdevumā (Neiburgs un Zelče 2011). Karošana uzvarētāju pusē gan neatbrīvoja no piesardzības, un par to savā dzīvesstāstā turpina P. Guļāns:

Tad mani pēkšņi uzaicina Nikonovs, lauksaimniecības ministrs. Viņš saka, ka viņam Kalnbērziņš teicis, viņš atcerējies, ka es par direktoru esmu strādājis. Viņi bija runājuši, ka viņam vajag vietnieku pa mašīnu un traktoru stacijām. Tāds postenis bija ministrijā, ministra vietnieks, kas pārzina mašīnu un traktoru stacijas. [...] Es saku, ka varētu domāt par to, bet man ir divi knifi biogrāfijā. Pirmkārt, es mazpulkos esmu bijis, otrkārt, man brālis leģionā bijis. Viņš saka, to vajag rakstīt iekšā, bet pašam afišēt nevajag. [...] Ja tu noslēpsi, teiks, ka slēpj ļoti svarīgus biogrāfiskus datus. Sākām kārtot, rakstīt kaut kādus papīrus. Pēkšņi nomirst Staļins. Kā Staļins nomirst, tā uzreiz reorganizācija. [...] Mana persona vairs nav vajadzīga, esmu nobīdīts malā. (NMV-3124)

Igaunijas dzīvesstāstu pētniece Ene Keresāra raksturo šo paaudzi ar kohortu, kas dzimusi starp 1914. un 1930. gadu un savus nozīmīgākos socializācijas gadus pavadījusi neatkarīgās Igaunijas gaisotnē (Kōresaar 2004). Viņa min arī to, ka mutvārdu vēstures pētniece Ruta Hinrikusa, balstoties uz saviem avotiem, iesaka pievērst uzmanību nedaudz citai dzimšanas gadu robežai – 1920–1939, jo šīs vecuma grupas atmiņās ir radikālu pārmaiņu pieredze. Hinrikusa šos cilvēkus dēvē par “rūgto izvēļu paaudzi”. Tomēr Keresāra pamatoti atzīmē, ka nozīme ir pieaugšanai Igaunijas pirmās neatkarības laikā, jo tieši ap 1920. gadu dzimušie ir tie, kam pārmaiņu laikos “no sabiedriskā viedokļa bija privilēģija nest nacionālo atmiņu un būt par nacionālās identitātes saglabātājiem padomju okupācijas gados” (turpat: 18). Arī Latvijā redzam to pašu, vienīgi jāpiebilst, ka tādējādi šā laika pārstāvji ar savu vadošo lomu kolektīvajā atmiņā kļūst par “stratēģisko paaudzi”, kā to dēvē paaudžu politikas kontekstā (Turner 2002).

“Kara laika bērni” (1930–1945)

Ņemot vērā atmiņas, kas saistās ar dramatiskajiem kara laika notikumiem, varam nodalīt 20. gadsimta 30.–40. gadu sākumā dzimušos. Viņu atmiņās ir vecāku zaudējums, pēckara sovetizācija un 1949. gada deportācijas, nacionalizācija un kolektīvizācija. Kā īpašu paaudzi to iezīmē arī igauņu pētnieki, uzskatot, ka tā ir tuva tam, ko dēvē par “beztēvu paaudzi”. Par šīs un iepriekšējās paaudzes dzīvesstāstiem var lasīt arī Agitas Lūses nodaļā. Tur uzzinām, ka Preišu ģimenē 1936. gadā piedzimst meita Dzidra un 1940.

gadā – dēls Dainis, un viņus abus var uzskatīt par piederīgiem pie šīs “bez-tēvu paaudzes”, jo viņu tēvu 1945. gadā arestē un deportē no Latvijas.

Ar savām bērnības atmiņām un stāstiem par tēvu dalās Albīna Veina no Viļakas (dz. 1931).

Mājas bija jāatstāj tikai pa to kara laiku, bet citur mēs aizbēgt nevarējām, un nebija iespējams. Nu, protams, kad atgriezāmies mājās, tur viss bija izvandīts un istabas par tualeti pārvērstas, un bišu stropi apgāzti. Nu, izvandīts viss, un, kas vēl tur bija ņemams, tas bija paņemts. Pa kuru laiku – kas to lai zina? Jo mums ļāva atgriezties tikai pēc trim dienām, kad frontes līnija bija aizgājusi. Varbūt tur vietējie, varbūt karavīri – kas to lai zina? Negrēkosim ar to. Nu bailes bija par to, ka tēvu var iesaukt armijā gan vācu laikā, gan krievu, jo viņš bija kavalērijā dienējis Maskavā kādreiz jaunībā. Bet tikai skaitījies kavalērijā, jo viņš bija skroderis un viņš šuva formas tērpus. Un tad 1919. gadā (es nu atkal tā lecu no viena uz otru) viņš atbrauca atvaļinājumā uz vienas māsas kāzām. Bet tajā laikā sarkanie tika padzīti (šeit pie Stompakiem karoja mežā). Un viņš vairs neatgriezās armijā Maskavā, bet palika te uz vietas un aizgāja partizānos. Oi, es parasti smejos, ka Balvos ir partizāniem pieminēklis “Staņislavs” uz tā krustojuma, kā iebrauc. Ka tas ir manam tēvam Staņislavam (mans tēvs bija Staņislavs), jo viņš tur partizānos palika. Un viņam te piešķīra zemi Račos 15 hektārus. Tēvs iekārtoja jaunsaimniecību, un tā mēs tur dzīvojām. (NMV-4290)

Par savu vecāku faktisko zaudējumu stāsta Pēteris Miļūns (dz. 1941) no Jelgavas, kurš pēc vecāku izsūtīšanas 1949. gadā dzīvo pie radiem Pilsrundālē. Vecāki gan pēc desmit gadiem atgriežas, bet pats stāsta autors atzīst: “*es paliku tāds “atgrieztais” – nekad tādas tuvas attiecības vairs nevarēja atjaunoties, kā vajadzētu būt.*” Viņš intervijā atceras tā laika trūcīgo jaunību.

Vienīgā lieta, kas bija, ka trīs gadi, līdz pat 4. kursam, kad mēs praktiski vairāk pa praksēm daudzījāmies, man nepārtraukti gribējās ēst. [...] Tad tikai uz *hļebarezku* aizskrien aiz stūra, tur maizi grieza mūsu kursa dežurants, kurš strādāja virtuvē. Paskatās, ka neviena no tās puses nav iekšpusē, mēs atkal paskatāmies, vai no ārienes neviena nav, viņš fiksi paņem maizi, cauri tām restēm izdod, tas, garām skriedams, uzreiz to maizi kabatā un prom. Tad sadalās un žļembā to maizīti, un brīnās, ka dedzina māgu. Kā tad nededzinās. Svaigu, sāļu, lipīgu rupjmaizi saēdies.

Kā bieži novērojams, sāpīgais tiek pasniegts ar humoru, un arī šā stāsta autors ne bez paškritiska humora atzīstas, kā tiek ievilkts režīma atbalstīšanā.

Ka sistēmai vajadzēja sabrukt jau 1980. gadā, mēs toreiz jau zinājām. 60. gadā es biju baigais Hruščova fans, nebūdams komjaunietis un partijnieks. Tad, atnācis pēc armijas un kļuvis jau par nopietnu kolaborantu, “piektā viļņa kolaboracionālistu”, kas sadarbojas ar šo režīmu un slavē šo režīmu. Es kļuvu par akadēmijas komjaunatnes sekretāru. Es biju uzņemts 21 gada vecumā kļūdas pēc, jo citas izejas nebija. Iztaisīju žilbinošu karjeru. 62. gada februārī mani kļūdas pēc bija spiesti uzņemt komjauniešos, jo es esmu iecelts par jefreitoru. Nedrīkst būt komandieris, kas nav komjaunietis.

Miļūns stāsta arī par tipisko samierināšanos režīma ideoloģiskās varas priekšā, kad, jūtot morālu nepareizību, tai pretojas tikai iekšēji.

Tanī laikā es strādāju akadēmijā komjaunatnes komitejā. Es vēl nepastāstīju par to kauna lietu 72. gadā. Atbrauca Lejiņš, vēlāk viņš bija PSRS pārtikas rūpniecības ministrs, Latvijas 3. sekretārs. Lasa mums lekciju par to, cik slimti Solžēņicins⁸ izturējies. Tanī brīdī es esmu sporta komitejas boss. Mums partijas pilsētas komiteja uztaisa partijas saimniecisko aktīvu. Pilna lielā zāle, kur tagad ir Spīdolas ģimnāzija. Visi klausās, un Lejiņš lasa to referātu un tik lamā Saharovu⁹. Viņš esot baigais nelietis. Lasa veselu stundu. Visi klausās, galvas noliekuši, un saprot, ka neostaļinisms dzīvo un uzvar. Es to saprotu labāk par labu, bet es arī sēžu. Tad prasa, kas par, pret un atturas. Tos, kas pret un atturējās, tos notiesāt. Mēs paliekam tā, galvas nodūruši. Nevienam nebija drosmes pacelt roku un pateikt: es atturos. Par to man ir liels kauns. (NMV-4230)

Kad pienāk laiks, Pēteris Miļūns ir Tautas frontes dibināšanas kongresa dalībnieks, pārstāvis no Ozolniekiem. Šī samierināšanās nezūd no atmiņas, lai arī paaudze, kas uzaugusi padomju režīma apstākļos, savu nostāju mēģina labot Atmodas laikā. Atmiņa ir neizbēgami saistīta ar ētiku un atmiņas kopienu, kura jūt atbildību par to, kas tiek pieminēts (Margalit 2004).

⁸ Aleksandrs Solžēņicins (1918–2008) – krievu rakstnieks un disidents, kurš guva plašu ievēribu, savos darbos aprakstot padomju Gulaga sistēmu. 1970. gadā viņam piešķirta Nobela prēmija literatūrā. 1974. gadā izraidīts no PSRS. 1994. gadā atgriezās Krievijā.

⁹ Andrejs Saharovs (1921–1989) – krievu fiziķis un sabiedriskais darbinieks. 1970. gadā viņš nodibināja komiteju cilvēktiesību aizsardzībai un politisko tiesu upuru aizstāvēšanai, pats tika vajāts par režīma kritiku. Par ieguldījumu miera veicināšanā pasaulē 1975. gadā Saharovam piešķirta Nobela miera prēmija.

“Pirmā padomju paaudze” (1945–1965)

Šīs paaudzes vecāki dzimuši un dzīvojuši neatkarīgās Latvijas laikā, viņi ir piederīgi iepriekšējai paaudzei, bet ir pieredzējuši padomju kolektivizāciju, meklējuši veidus, kā nedaudz uzlabot ģimenes iztiku, bet vēlāk, turgus ekonomikas apstākļos, varēja izvērst savu saimniekošanu. “Zudušās Latvijas paaudzei” piederīgais Arvīds Dobelis atceras:

Nu pagāja kādi 5–6 gadi, kādā 63. gadā, tad jau kolhozs bija tik tālu, ka atļāva tanī piemājas ganībās uzart un stādīt kartupeļus. Tā jau nebija brīv ganībā neko ne sēt, ne stādīt. Nu, ka piemājas zemē vairs kartupeļus nestādīja, tad apstādījām te arī ar ābelēm, bumbierēm, plūmes daudz bija, avenes pa starpām sastādījām. Tā mums tā dzīvīte bija, un tā mēs to veidojām. [..]

Lielas vērtības mēs esam radījuši. Mēs [ar sievu] abi bijām otrās grupas invalīdi 90. gados, kad sākās Latvijas atjaunošana. Mēs, divi otrās grupas invalīdi, padarījām vairāk nekā viens spēcīgs, vesels cilvēks. Ābolus vedām tirgot. Mēs esam četras vieglās automašīnas nopirkuši – trīs mēs nopirkām caur to sociālo daļu un vienu vecākajam dēlam tieši. Šo māju mēs nopirkām, māju remontam iztaisijām jau tajos [1958.] gados. (NMV-1307)

Pašiem “pirmās padomju paaudzes” pārstāvjiem nav personisku atmiņu par neatkarības laiku, viņi auga un viņu personība veidojās sociālisma apstākļos. Igaunu mutvārdu vēstures pētniecībā šī paaudze nosaukta par “pēckara paaudzi”, kas uzaugusi padomju mentalitātes apstākļos un dzimusi galvenokārt 50. gados. Arī Latvijā 40.–60. gados dzimušie ir tie, kuru audzināšana un skološana notika jau posttotalitārās PSRS laikā un kuru jaunības gados padomju okupācijas režīms tika normalizēts, proti, vismaz ārēji ar to samierinājās, apzinoties, ka padomju valdība ir uz ilgu laiku. Viņu stāstos ir dažādas sociālistiskās dzīves reālijas, taču pamatā bez asas konfrontācijas ar režīmu. Margarita Laicāne (dz. 1959. gadā Daugavpilī) atceras savu bērnību:

Pirmā atmiņa man ir tāda: liela māja, varbūt ne tik liela, bet noteikti liela ģimene, kas tajā mājā dzīvo. Kopā dzīvoja vairākas mammas māsas. Visas bija precētas, visām bērni, katrai ģimenei sava istaba. Zila lampa virtuvē, daudz cilvēku, mazs bērniņš šūpulītī. Man bija interesanti, kādas viņam actiņas, ausiņas, gribas aptaustīt, gribas saprast. Tas bērniņš bija mans brālēns. Mums ir trīs gadu vecuma starpība. Mūsu istabā dzīvojām es, tētis un mamma, bet es

neatceros ne mammu, ne tēti šajā istabā. Atceros brālēnu blakusistabā un zilo lampu virtuvē.

Runājot par bērnību, ir tādas lietas, kas man tika stāstītas, ir tādas, ko atceros pati. Tā kā visi dzīvoja šauros un spiedīgos apstākļos, katra no ģimenēm mēģināja kaut kādā veidā sakārtot savus sadzīves apstākļus. Mana ģimene nolēma braukt prom, iekārtoties darbā. Īsti, kur braukt, nebija. Kā mamma stāstīja, viņi bija jauni, romantiski, paņēmuši karti, acis ciet, visa lielā, plašā Padomju Savienība priekšā, iedūruši pirkstu kartē, un tā bijusi Barnaula Krievijā. Man bija deviņi mēneši, kad tēvs aizbrauca uz Barnaulu. (NMV-4254)

Lietuvas pētnieces padomju varas gados nodala divas paaudzes: pēckara laikā, no 1945. līdz 1959. gadam, dzimušie – “pirmā padomju” paaudze – un no 1960. līdz 1969. gadam dzimušie – “atkušņa” paaudze (Žilinskienė and Ilic 2020). Šo abu kohortu cilvēku dzīves gājums veidojās padomju vadoņu Ņikitas Hruščova un Leonīda Brežņeva laikā, kad vairums Latvijas iedzīvotāju pieņēma sociālistiskās sistēmas noteikumus un mēģināja sadzīvot ar režīmu, kā tas atklājas arī dabas pētnieka Viļņa Skujas (dz. 1955) atmiņās.

Mani dikti pierunāja medniekos stāties. Man likās, ka es neiešu, jo nogalināt zvērus man nelikās aizraujoši. Bet tie bija 80. gadi, kad veikalā lāga gaļu vispār nevarēja dabūt. Alga nebija nekāda lielā. Un es sāku iet pie dzišanas. Tas nozīmē – tie, kas dzen virsū medniekiem. Tad par 30 kapeikām varēja veselu mugursomu ar gaļu atnest mājās. Sajuties kā vīrietis, kā seno laiku vīrietis. Tu atnes mājās mamutu. Tad varēja kotletes taisīt un viltotos zaķus, un buljonus vārit, un ko tik vien ne. Vienā brīdī es pēkšņi iedomājos – a kāpēc man te visu laiku jāiet, jābļauj pa to mežu? Es tur varētu kopā ar kungiem stāvēt. Tā es iestājos medniekos. Trīs gadus vēlāk nekā pārējie kolēģi. Savu pirmo bisi veikalā nopirku. Es biju jaunākais zinātniskais līdzstrādnieks. Man bij alga ap 150 rubļiem. Tā bise maksāja 200. Bij jau bērniņš, un bij ģimene, tā ka drusku tur bij jāpiedomā. (NMV-4357)

Šī paaudze izaugusi laikā, kurš, izņemot nosodījumu par padomju vērtību uzspiešanu, nav pilnvērtīgi reflektēts vēsturiskajā diskursā. Sabiedrības politiskajā un kultūras atmiņā par t. s. stagnācijas laiku trūkst metanaratīvu, kas konsolidētu paaudzes atmiņas. Šo problēmu nākamajā nodaļā analizē Kaspars Zellis, detalizētāk pievēršoties padomju paaudzes pieredzes izteikšanai un aktualizācijai publiskajā telpā. Tā kā ir mainījies publiskais diskurss un pārveidojušies atmiņas sociālie ietvari, kas

iespaido to, kā cilvēki atceras un formē priekšstatus par pagātni, paaudzes stāsts ir fragmentēts un plašāka pieredze noklusēta. Cilvēki nereti izvēlas šim laika posmam “pārlēkt pāri”, stāstot par ģimenes vēsturi pirms šā laika vai paužot attieksmi pret tiem sociāli ekonomiskajiem procesiem, kas Latviju skāra 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā. To redzam Valda Lūša (dz. 1955) dzīvesstāstā, kas ierakstīts 2011. gadā Gotlandē. Viņš dalījās stāstos par vecvecākiem un savu pieredzi 90. gados, piedzīvojot ekonomiskās grūtības, kam risinājumu meklēja, dodoties uz ārzemēm, un tā dēļ piedzīvoja ģimenes krīzi.

Es domāju, ka [ģimenes problēmas] ietekmēja visi tie Vācijas braucieni. Tas saistīts ar to nenoteiktību, jo faktiski jau pēc 1988. gada arī Remonta un celtniecības pārvaldi likvidēja. Sākās kooperatīvu laiki. Sākās cilvēku mētāšanās, algu pazemināšanās, naudas maiņas. Tas jau viss ietekmē. Tāpat loģiski, ka man kā vīrietim jānopelna viss ģimenei. Ar to darbu nepietika. Es visu laiku kaut kur paralēli strādāju un meklēju vēl kaut ko. Sieva arī strādāja, sākumā Iecavas putnu fabrikā. Kad sākās juku laiki, bija visdažādākie darbi Carnikavā, ieskaitot pārdevēju un visu kaut ko.

Iespējams, Valdis labprātāk dalītos ar iepriekšējo paaudžu stāstiem, kas iedvesmo un ļauj lepoties, kā to saklausām intervijas turpinājumā.

Visas politiskās lietas man nāk no vecātēva. Es kā bērns klausījos fantastiskus stāstus par vecātēva piedzīvojumiem. Viņš bija latviešu sarkanais strēlnieks, bija Krieviju izstaiģājis krustu šķērsu, Ļeņinu tika sargājis. Viņam bija ļoti interesanta dzīve. Es viņam pēc tam prasīju, kā tad tev tur. Izrādījās, ka viņa draugi, ar kuriem viņš aizgāja sarkanajos strēlniekos, nepalika Krievijā – atbrauca atpakaļ uz Latviju. Principā viņi dezertēja no Sarkanās armijas. Arī veicaistēvs. Kad viņš atnāca atpakaļ, dabūja cietumsodu – pusgadu – par to, ka bija atbalstījis komunistus, bijis pie sarkanajiem. Mēģināja viņu iztirpināt, ko viņš tur darījis, un tā tālāk. Bet viņš nebija komunisti. (NMV-3705)

Lai arī “padomju paaudzē” bija savi varoņi – padomju disidenti, kā arī ievērojami latviešu kultūras pārstāvji un nozīmīgi politiķi, kas veicināja Atmodu un turpmāko valsts politisko attīstību –, tomēr pati paaudze formējās politisko notikumu vakuumā un citu paaudžu ēnā. Tādu paaudzi, kuras stāsts neatrod savu vietu nacionālo naratīvu līmenī, dēvē par kluso paaudzi. Amerikā klusā paaudze ir Lielās depresijas laika bērni,

kuri arī Otro pasaules karu redzēja tikai bērna acīm. Kā jau minēju, Latvijā šī starpkaru laikā veidojusies paaudze nekādi nevar tikt saukta par kluso, kaut arī tās stāsti bija padomju režīmam nevēlami un ģimenēs par to runāja tikai klusām. Taču līdzīgu klusās paaudzes fenomenu Baltijas kontekstā ir aprakstījušas igauņu pētnieces (Jõesalu and Kõresaar 2013; Jõesalu 2016). Viņas secinājušas, ka kopumā 20. gadsimta 40. un 50. gadu notikumi ir saņēmuši lielāku uzmanību nekā vēlīnā sociālisma periods, līdz ar to 40. gados dzimušo pieredze par vēlāku laiku atrodas publiskā diskursa nomalē. Pieredze stāstu veidā veiksmīgi eksistē komunikatīvajā atmiņā ģimenēs, taču kolektīvajā atmiņā vēl nav atrisināts jautājums par paaudzes pārstāvju atbildību režīma darbības veicināšanā, tiešā vai neapzinātā atbalstīšanā jeb kolaborācijā.

Paralēli kultūras atmiņā nostiprinās stāsti par alternatīvas iespējamību šaurajos padomju uzvedības rāmjos – to sekmē, piemēram, aprakstītā pieredze par dzīvi Latvijā 70. un 80. gados grāmatā “Mati sarkanā vējā” (2020), kur stāstījumā par hipiju dzīvesveidu dalās Alfrēds Stinkuls. Jāatzīmē arī Eižena Valpētera sastādītais ilustrētais atmiņu krājums par alternatīvo kultūru jeb Rīgas bohēmu “Nenocenzētie” (2010) – par tā sauktās “Kazas” paaudzi. To, ka padomju laikā augušie varēja nebūt nedz režīma atbalstītāju, nedz disidentu vidū, bet atrasties savdabīgā ideoloģiskās neaizsniedzamības telpā, rakstījis krievu izcelsmes amerikāņu antropologs Aleksejs Jurčaks (Yurchak 2005). Viņa pētījums un veiktās intervijas ar “pēdējo padomju paaudzi” (70. gadu jaunatni) liecina, ka padomju cilvēkiem sociālisma sagrūšana bija gan absolūts pārsteigums, gan kaut kas gaužām likumsakarīgs. Jurčaka skatījumā šis dramatiskais notikums atklāja neparastu paradoks – lai gan lielākā daļa cilvēku uztvēra padomju sistēmu kā mūžīgu un nemainīgu, viņi principā vienmēr bija gatavi tās sabrukumam.

To latviešu vidū, kas dzimuši 40. gadu otrajā pusē un 50. gados un auguši trimdas apstākļos, ir vērojama saikne ar Rietumu dumpīgo jauniešu paaudzi. Jautāts par studiju laiku, Kārlis Kangeris (dz. 1948. gadā Vācijā) tūliņ atceras apkārt esošos nemierus.

Toreiz jau bija viss... Sākot ar 68. gadu, kad es studēju tieši Minsteres augstskolā. Teiksim, ārējās izpausmes jau bija tās lielās masu demonstrācijas. Bet iekšēji jau bija vienmēr, teiksim, kā tolaik sauca, “siting, sleeping” un visas

šitādas akcijas. Jo vāciešiem bija tāds sauciens, ka “zem profesoru talāriem ir sakrājušies tūkstošgadu dvinga”. Un sākās, bija prasības.. Teiksim, pamatprasības izauga no tā, ka zināmas vēstures patiesības noskaidrošana Vācijā.. ka pārmeta jaunā paaudze, ka nestāstot par Otrā pasaules kara noziegumiem un tamlīdzīgi. Un tad vēl visa tā Mao kustība, kreiso kustība. Ē Gevara, visi tie kreisie idol, kas nāca. Teiksim, tā kustība jau nāca no kreisās puses. Un tad viss – iekšējā universitātes reforma, studentu neapmierinātība ar sabiedrību. (NMV-2110)

Tas, ka arī Latvijā pastāvēja “nenocenzētie”, liecina, ka pat *dzelzs priekšgars* nevarēja novērst, ka divās atšķirīgās politiskās sistēmās veidojas divi, lai arī nesamērojami, tomēr līdzīgi, paaudžu strāvojumi.

“Atmodas paaudze” (1965–1980)

Sešdesmito gadu beigās un septiņdesmitajos gados dzimušie mūsu sabiedrībā bija pārmaiņu jaunatne. Pasaulē viņus apzīmē kā “X paaudzi”, kā sava veida “nezināmos”, kas sekoja skaidrajai un izteiktajai būmeru paaudzei (1946–1964). Ja runājam par padomju ietekmes zonu, šī paaudze ir dzimusi laika posmā, ko varētu raksturot kā posmu starp “atkusni” un “pārbūvi”, proti, tā sauktajos sociālisma stagnācijas gados. Bet svarīgākais ir, ka šīs paaudzes pārstāvji apzinātā vecumā piedzīvoja gan padomju režīma agoniju, gan daudzu valstu neatkarības atjaunošanu. Latvijā šai paaudzei Atmodas procesi – gan Baltijas ceļš un barikādes, gan Latvijas Tautas frontes darbība – ir vieni no nozīmīgākajiem references punktiem, un tie veido neatņemamu viņu dzīvesstāstu daļu.

Pagaidām Latvijā šīs un nākamās paaudzes stāsti ir iepriekšējo paaudžu pieredzes ēnā, lai gan jau sāk parādīties arī viņu pieredze, piemēram, par to varam lasīt Jāņa Joņeva grāmatā “Jelgava 94”. Jauniešiem šis pārmaiņu laiks bija kā piedzīvojums, bet pie Atmodas laika lēmumiem un idejām tomēr stāvēja viņu vecāki – pirmā padomju paaudze un tie, kas dzimuši vēl neatkarīgās republikas laikā. Pārmaiņu jaunatne Latvijā (atšķirībā no Vācijas vai Polijas jaunatnes, kas organizējās ietekmīgās studentu un citās kustībās) nebija tik pamanāma. Atmodas laikā nozīmīgās bija jau minētās “stratēģiskās paaudzes” atmiņas ar saviem kanoniskajiem stāstiem par tautas izturību, par aktīvu vai intonatīvu pretošanos.

To redzam Gundara Malcenieka (dz. 1932) stāstījumā – viņš ģimenē bija mantojis gan interesi, gan stāstus par armiju, par varoņiem, kas bija tik nepieciešami kolektīvās atmiņas mobilizācijai, ierosinot Atmodas procesus.

Man liekas, ka tas ietekmīgākais laiks bija Atmodas laiks. Tas 1990. gads, kad mēs sākām. Jo tas [iepriekšējais] armijas laiks, tie gadi un tā militārā dzīve nebija tāda. Man visu laiku bija tāda cerība, un es nevarēju iedomāties, ka tie laiki pastāvēs ilgi un mūžīgi, kā mums mācīja. Es redzēju visu to nesakārtotību, to bezspēcību un domāju, ka kādreiz tam ir jākrīt. Nevar ilgi tā. Tad nāca tas Atmodas laiks, tad jau es sāku cītīgi piedalīties visā tai procesā ar to Tautas fronti un kongresiem. Darbojos Tautas frontē, biju Zemnieku savienības valdes loceklis [..].

Es varu stāstīt visu, ko es zinu, piemēram, par maniem vecākiem, par maniem senčiem. Mums ir tāda unikāla ģimene, kur mans tēvs un sievāte ir Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri, par viņiem ir daudz rakstīts, piemēram, “Dvēseļu puteni”. Manu tēvu sauc Krišjānis Malcenieks, viņš ir pirmais cilvēks, kas komandēja Ziemassvētku kaujās Daugavgrīvas pulka izlūku rotu, un pirmais cilvēks, kas ielēca vācu ierakumos. Viņš saņēma vienu no lielākajiem apbalvojumiem – Svētā Jura ordeni. (NMV-1101)

Igaunijā tos, kas dzimuši ap 1970. gadu, piedāvā saukt par “80. gadu pusaudžiem”, jo viņu personības veidojās sociālisma destabilizācijas un sabrukuma apstākļos, bet padomju laiku viņi atceras vienīgi bērnības acīm. Vēlīnais padomju laiks var kalpot par kultūras resursu, taču jo-projām ir politizēts un negatīvi iekrāsots, kaut arī paaudze var pieprasīt “tiesības uz nostalgiju” par šo savas bērnības laiku. Tajā laikā uzauģušie laikabiedri dominējošajā diskursā par tumšo padomju laiku jau ienes savas bērnības atmiņas par vērtīgām lietām, grāmatām, filmām un konfektēm, kuru statuss ir mainījies. Šai īpatnībai izsekojot, ir parādījušās publikācijas par 70. gadu kohortu, kuru dēvē par “krievu multfilmu paaudzi” (Nugin 2015). Publikācijās uzsvērts, ka vairumam šīs paaudzes pārstāvju atmiņas par šo laiku saistās ar padomju ideoloģijas maigāko pusi. Lietuvā šo pārmaiņu jaunatni apzīmē kā “pēdējo padomju paaudzi” (1970.–1979. gadā dzimušie), kurai seko “pirmsneatkarības laika” paaudze, t. i., 80.–90. gados dzimušie (Žilinskienė and Ilic 2020).

Pirmā atjaunotās Latvijas Republikas paaudze (1980–1995)

Paaudze, kuras atmiņas varētu aptvert arī padomju laiku, bet faktiski no tā atceras maz un kura apzināto, patstāvīgo dzīvi sāka jau atjaunotā valstī, ir 70. gadu pašās beigās – 80. gados un vēlāk dzimušie. Viņi drīzāk atceras, ka pastāvēja dzīve pirms vispārējās digitalizācijas un globālajiem tīkliem, nevis valstiskā režīma pārmaiņas, ar kurām saistītā krīze gūlās uz vecāku pleciem. Atgriešanos Eiropā viņi uzskata par dabisku un likum-sakarīgu procesu. Māris Bērziņš (dz. 1980), intervēts Zviedrijā, stāsta par savu migrācijas pieredzi.

Tas bija Skonē (Zviedrijas dienvidos), es sāku tur strādāt 1999. gadā. Atbraucu kopā ar savu brālēnu, jo tam saimniekam vajadzēja divus, un mēs nokārtojām tā, ka varējām braukt abi divi. Tā bija pirmā reize, kad es tiku uz Zviedriju. Gribējās nopelnīt, un gribējās apskatīt pasauli, kā citi dzīvo. [Tur] viss bija pilnīgi citādāk. Piemēram, visas celtnes, visas mājas, visi pagalmi. Man likās, ka esmu pasakā. Es varēju staigāt pa ciematu un vienkārši skatīties pagalmos – cik forši, cik skaisti, cik burvīgi! Man likās, ka tās ir rūķu mājas – visur dzīvo rūķīši un stāda puķes. Kā mums pasakās – uz logiem puķes. Mums jau tā nebija 1999. gadā, pie mums viss bija pelēks. Bija puķu dobes, bet nebija puķu kastes un puķu podi pie mājām. Tas bija tā – vau! To es ļoti spilgti atceros. (NMV-4567)

Tā ir “tūkstošgades” (*millennium* jeb “Y”) un globālās pasaules paaudze, kura jūtas šauri nacionālās atmiņas mērogos. Viņu un nākamo paaudžu sociālās atmiņas repertuārā arvien aktuālāki būs transnacionālie, cilvēktiesību, minoritāšu un postkoloniālie naratīvi. Pagaidām viņi aktīvi apgūst pasauli, un viņu dzīvesstāstu centrā ir topošā karjera.

Elīna Grīniece (dz. 1985) gadā pieder pie paaudzes, kas uzauga neatkarīgajā Latvijā, piedzīvoja pārejas laiku un izmantoja iespēju izglītoties ārzemēs.

Visvairāk atceros pievienošanos Eiropas Savienībai. 2003. gadā skolai nāca piedāvājums aizbraukt uz ārzemēm pārstāvēt Latviju. Tas bija Francijā jau no dalībvalstu forums. Kaut ko mēs tur darījām, kaut ko franciski runājām, kaut kas tur notika, bet atceros, bija tā sajūta, ka tev pēkšņi ārzemes paveras. Vidusskolu pabeidzu 2004. gadā. Biju iesaistīta Eiropas Jauniešu parlamentā,

starptautiskajā organizācijā. Tas bija milzīgs darbs, sajūta, ka ir cilvēki no citām nācijām, tur var debatēt, apmainīties viedokļiem. (NMV-4489)

Jaunākos paaudzes pārstāvjus vēl neparedzami skars koronavīrusa pandēmijas izraisītā frustrācija, nedrošība, ievainojamība, ko pastiprina ekoloģisko risku apziņa un terorisma draudi. Mileniāļu personības veidošanās notika jau pēc neatkarības atjaunošanas, un viņu dzīvesstāstos iepriekšējie procesi tiek reflektēti pastarpināti – ģimenes locekļu vai publisku vēstures naratīvu iespaidā, pārmaiņu laika problēmām tikai pavisam epizodiski atspoguļojoties pašu pieredzē. Elīna vēl atceras tā laika bēdīgi slavenās iezīmes.

Pašas pirmās atmiņas man laikam būs no bērnudārza un no mājas dzīves. Viena no spilgtākajām atmiņām ir stāvēšana rindās veikalos. Tās garās rindas, kas vijās koncentriskos apļos. Es kā mazs ķipars gāju mammai līdzi. Viņa mani nostutēja rindas galā, pati pagāja pāris metru uz priekšu paskatīties, ko vispār “dod”. Es laikam biju ļoti pacietīgs bērns, jo tiešām stāvēju tās pāris stundas, tas man nekrita uz nerviem. Par stāvēšanu mamma man bija nopirkusi Ķīnā izgatavotu papīra vēdekli. Tas varēja būt kādā 1988. gadā.

Taču Elīna neaprobežojas ar savu pieredzi vien, viņas atmiņā ir arī mantots stāsts par vecvecāku izsūtījumu Sibīrijā.

Vecāmāte no tēva puses bija izsūtīta uz Sibīriju kā astoņpadsmitgadīga meitene. Viņa ļoti daudz stāstīja par to, kā Sibīrijā gājis, bet tas notika diezgan vēlu, kad mēs jau bijām tādi divdesmitgadīgi. Tajā laikā mēs to visu bijām skolā mācījušies un filmās skatījušies, ko tas traģiskais vēstures konteksts nozīmē. Mani vecvecāki vienmēr uzsvēra, ka viņiem nebija Sibīrijā tas trakākais variants. Viņi Tomskas apgabalā tika aizsūtīti bez nekā, bet diezgan ātri atrada mājas vietu, iekopa saimniecību, kopīgi iedzīvi radīja. Vecāmāte Sibīrijā iepazīnās ar manu vecotēvu, apprecējās, Sibīrijā piedzima tēvs. Viņi atgriezās, kad manam tēvam bija mēnesis. Tā ka viņš arī oficiāli skaitās represētais. Tēvs mazliet lepojas ar to, ka viņš ir viens no visjaunākajiem represētajiem. Pats neko neatceras. Bet viņš ir braucis studentu grupā uz Sibīriju jaunības dienās. Aizbrauca apskatīties. Viņu ļoti interesēja.

Mammas vecāki izsūtīti nebija. Viņi strādāja kolhozā, kā jau lielākā daļa. Vecāmamma bija grāmatvede, vecaistēvs – šoferis. Viņi vairāk runāja tieši par kolhoza laiku, uzsvēra, cik darbs bijis normēts, cik daudz viņiem patiesībā bija tās sadzīviskās aktivitātes ar kolhoza biedriem.

Līdzīgi kā šajā citātā, arī citos dzīvesstāstos paaudzēm cauri vijas komunikatīvā atmiņa, un daudzi naratīvi jau ir nostiprinājušies ilgstošākā kultūras institucionalizētā atmiņā. Tāpat daudziem stāstiem ir savi atbalsta punkti gan atmiņu vietās, simbolos, kanoniskos tekstos, paaudzēs, gan nepastarpināti ģimenēs tiešā emocionālā saskarē, kur senču atmiņa savijas ar paša pieredzi un pagātne nav tikai atmiņas, bet tā dzīvo tagadnē.

Nobeigums

Analizējot paaudzes, ir gan jānošķir, gan jāapvieno divas dažādas paaudzes konceptualizācijas – vertikālā (ar radniecību saistītās paaudzes, kuru pamatā ir izcelšanās un pēctecība) un horizontālā, proti, uz kohortu (vienā laika periodā dzimušo grupu) balstītā izpratne par paaudzes sociālo atrašanās vietu vēsturiskajā procesā. Paaudzes ģimenē ir biežāk skatīta tēma, tāpēc rakstā tika uzsvērtā galvenokārt pēdējā, uz kohortu balstītā definīcija, kas papildināta ar atmiņas dimensiju un dzīvesstāstos atrodamo personisko pieredzi.

Sabiedrības vēsturiskos pagriezienus katrs atceras kā piedzīvotus konkrētos savas dzīves ciklos un skatītus konkrēta vecumposma acīm, kas noteicis to atstāto iespaidu un pieredzi. Tāpat savas dzīves īpašos posmus – bērnību, skološanos, laulības un profesionālo dzīvi – ikviens pavada savas paaudzes unikālā vēsturiskā situācijā un attiecīgi – raksturīgā veidā. Līdz ar to varam teikt, ka katrai paaudzei ir savs stāsts jeb, precīzāk, vadošo naratīvu klāsts, kas strukturē pieredzi, ietekmē attieksmi pret notiekošo un nosaka orientāciju sociālajos procesos. Paaudžu atmiņu pārnese būs atkarīga no tā, kādu nozīmi savai pieredzei piešķir attiecīgās paaudzes pārstāvji, un arī no tā, vai šīs nozīmes būs aktuālas cita laikmeta, citas vēsturiskās situācijas cilvēkiem, citām paaudzēm. Cilvēki dalās ar atmiņām naratīvu veidā, taču nozīme ir tam, kā tās tiek pārnestas, paaudzēm mijiedarbojoties.

Paaudzes kā magnētiskais lauks ap sevi savēl un nostiprina cilvēku atmiņas, līdz parādās citi pieredzes pievilkšanās punkti, un sabiedrības sociālā atmiņa pārvēršas, jo priekšplānā iznāk citu paaudžu atmiņas. Taču, pirms runāt par atmiņu pārnesei un pārveidošanos, ir jānoskaidro, starp ko notiek šī pārnese un kādi spēki iesaistās pārveidē.

Ir daudz rakstīts par atmiņu aģentiem (vecākiem, skolotājiem, novadpētniekiem, piemiņas aktīvistiem) un vietām, kur glabājas vai cirkulē atmiņas (kopienas, muzeji, teksti), bet pati mīklainākā ir paaudze, kas arvien izslīd no precīziem aprakstiem. Rakstot par franču atmiņas vietām, Pjērs Norā atzīmē: tāpat kā atmiņas un vēstures saspēlē rodas īpašas vietas, kur atmiņa stiprinās, tā arī paaudzes ir šo divu faktoru mijiedarbība (Nora, 1989). Paaudzi ir grūti definēt, bet kopumā, mēģinot aprakstīt paaudzes, tiek uzsvērta to īpašā vēsturiskā lokalizācija ar raksturīgu sociāli politisko, kā arī kultūras un tehnoloģisko situāciju. Šajās situācijās, jo sevišķi jaunībā, “svaigā kontakta” dēļ cilvēkiem veidojas īpaša pieredze, kas pavada visu dzīvi un kura izkristalizējas sava veida kolektīvajā atmiņā ar konkrētajai paaudzei raksturīgiem naratīviem. Paaudze, kurai ir kopīgs laiks un telpa vēsturē, nebūtu jāuztver kā grupa, bet drīzāk kā cilvēkiem zīmīgu pieredžu kopība un to sasaite. Laika gaitā par cilvēkiem, kas pārstāv konkrēto pieredzi, mijiedarbībā ar citām paaudzēm var izveidoties noteikts publiskais tēls jeb skatījums un izpratne par šo paaudzi, ko tai piešķir sabiedriskā refleksija. Kāds ir Latvijas paaudžu kolektīvais tēls? Ar to jāstrādā sabiedrisko priekšstatu “tēlniekiem” – vārda un citiem māksliniekiem, kas var dot apzīmējumu pieredzei, attēlot un nosaukt paaudzes. Mēs, izmantojot NMV krājumā esošos dažādos 20. gadsimta periodos dzimušo un augušo cilvēku dzīvesstāstus, turpmākai analīzei piedāvājam nošķirt sešas konkrētas paaudzes. Uzskatām, ka tieši šīs paaudzes 20. gadsimta otrajā pusē un 21. gadsimta sākumā ir piedalījušās atmiņu pārnēsē – nodevušas un saņēmušas naratīvus, nostiprinot tos kultūras atmiņā.

Iesaistot dzīvesstāstu analīzē izpratni par paaudzi kā kultūridentitāti, paveras plašāka interpretācijas perspektīva. Pirmkārt, tā sniedz iespēju izstāstīto pieredzi un atmiņu kopumā aplūkot ārpus ģimenes konteksta, kur paaudzei ir tikai vecuma statusa pozīcija. Bet, lai dzīvesstāstus ieraudzītu vēsturiskā griezumā, tie jālokalizē kā noteiktai paaudzei piederīgi un raksturīgi. Otrkārt, priekšplānā iznāk kultūras faktoru nozīme. Personiskās pieredzes un naratīvu pētnieki atzīst, ka kultūra “izrunā sevi” indivīdu stāstos (Riessman 1993: 5), jeb, tēlaini sakot, dzīvesstāsts ir sava veida personības atspulgs kultūras spogulī. Tam piekritot, šeit apskatītā sociālā paaudze nodrošina iespēju izvērtēt dzīvesstāstos izteikto pieredzi, atmiņas un privātos dzīves notikumus noteiktā sociālkulturālā satvarā. Visbeidzot, paaudzes sasaista mikro un makro līmeņa novērojumus,

integrējot personisko pieredzi un vēsturiskā perioda raksturojumus. Tādējādi skatījums caur paaudzes prizmu būtībā atbild uz Čārlza Raita Milsa klasiskajā darbā “Socioloģiskā iztēle” izteikto aicinājumu aizpildīt plaisu starp biogrāfiju un vēsturi, atrast saistību starp “personīgām problēmām savā apkārtnē un publiskām sabiedrības struktūras problēmām” (Mills 1959: 8) jeb, citiem vārdiem, vienmēr saredzēt saikni starp privāto un vispārējo.

Izmantotas intervijas no Nacionālās mutvārdu vēstures krājuma: NMV-90, NMV-319, NMV-1101, NMV-1307, NMV-1388, NMV-1697, NMV-2110, NMV-3124, NMV-3705, NMV-4230, NMV-4254, NMV-4290, NMV-4357.

III. Padomju paaudze Latvijā: pieredzes lauks un atmiņu pārnese

Kaspars Zellis

*“Mēs neviens neesam bagāti, mums nekas nav, bet bagātība jau ir kas cits.
Tā kā, nezinu, svarīgi jau palikt cilvēkam tomēr.” (NMV-4828)*

Padomju vēstures periods ir skāris vairākas Latvijas paaudzes, un refleksijas par šo laiku ir būtiska indivīda atmiņas sastāvdaļa. Atmiņas, ko atstājusi paaudze, kam padomju okupācija un sekojošais terors bija principiāla robežšķirtne starp dzīvi “toreiz un tagad”, būtiski atšķiras no jaunākas paaudzes atmiņām, kas padomju režīmu iepazīna jau poststāļinisma gados.

Publiskajos diskursos regulāri parādās atsaucē uz “padomju cilvēku”, tā domāšanas un rīcības veidiem, bieži neprecizējot, kas ar to tiek domāts, tādējādi padomju cilvēka kategorijā automātiski nonāk teju vai visi, kuru dzīves pieredze bijusi saistīta ar Latvijas Padomju Sociālistisko Republiku un uz kuriem var novelt atbildību gan par kļūdām politiskajos procesos, gan par nepietiekamo vakcinācijas pret Covid-19 aptveri. Tomēr nodaļa nepretendē uz sarunu par padomju pieredzes un tās nesēju ietekmi uz procesiem postpadomju sabiedrībā. Tā vietā uzmanības centrā izvirzīti trīs jautājumi: 1) ko varam definēt kā “padomju paaudzi”, 2) kāda ir padomju pieredze komunikatīvajā atmiņas laukā un 3) kā notika un cik nozīmīga ir bijusi atmiņu pārnese šīs paaudžu grupas identitātes veidošanā.

Es gribētu distancēties no negativisma attiecībā pret padomju paaudzi, jo cilvēks neizvēlas gadu, kad piedzimt, un apstākļus, kurā viņam jāaug un jāveido dzīve, bet “svarīgi ir palikt cilvēkam”, kā savā dzīvesstāstā atzīmējusi Māra Brašmane. Latviešu fotogrāfes Māras Brašmanes (dz. 1944) dzīvesstāsts veido nodaļas kodolu. Māras stāsts ir interesants ne tikai saturski, bet arī metodoloģiski, jo viņa nereti tiek minēta kā viena no 60. gadu beigu dumpīgās “Kazas” paaudzes pārstāvēm, lai arī pret piederību šai grupai Māra ir visumā skeptiska, apgalvojot, ka tā vairāk esot Eižena Valpētera¹⁰ konstrukcija, kurš “mākot pateikt, kā vajag”. Par savu nonākšanu šajās aprindās Māra stāsta: “*Pēc vidusskolas, pateicoties mātai, [...] aizgāju līdzī uz “Kazu”... Tur visi tie literāti un mākslinieki, un režisori, tagad jau dižie... Nē, nu, tomēr visādi interesanti ļaudis, un tur – jā, tās sarunas, māksla, mūzika, literatūra...*” (NMV-4828) Māras stāstu papildina pagājušā gadsimta 40. un 50. gados dzimušo dzīvesstāsti no NMV krājuma, kuri palīdz paplašināt secinājumu lauku, ņemot vērā dzimuma, dzīvesvietas (pilsētas/lauku), izglītības u. c. faktoros. Šie fragmenti ir anonimizēti, jo sniegti kā atsevišķas epizodes, bez plašāka stāstītāju dzīves konteksta.

Padomju paaudzes diskurss

Līdz nesenam laikam šķita, ka padomju paaudzes problemātika ir visai tāla no Latvijas publiskajā sfērā valdošajiem diskursiem. Par to bija neērti runāt, jo daudz kas no notikušā bija pavisam nesena pagātne, kas varēja aizskart gan paša stāstnieka, gan viņa dzīvesstāstā iesaistīto laikabiedru intereses. Problēmas radīja arī pats paaudzes definējums, kas netieši norādīja uz saikni ar savulaik sovetoģijā izmantotu jēdzienu *homo sovieticus*, ar ko apzīmēja cilvēkus, kurus uzskatīja par nestabilās padomju sociālpolitiskās sistēmas produktu vai šīs sistēmas “skrūvīti”. *Homo sovieticus* piedēvēja kolektīvismu, pakļaušanos, oportūnismu, pielāgošanās spējas, monistisku pasaules uzskatu, instrumentalizētu pieeju reliģijai vai tās trūkumu. Valdīja uzskats, ka uz totalitāru varu pretendējošas paternālistiskas valsts situācijā vienkāršajam cilvēkam nav izredžu uz

¹⁰ Eižens Valpēters (dz. 1943) – latviešu mākslinieks.

elementāru pašaglabāšanos bez tieša vai iedomāta līguma ar visvareno partneri (Levada 1993: 31).

Tagad, kad padomju ikdienas dzīve ir vairāk pētīta, jāatzīst, ka padomju pilsoņi nebija diktatorisko režīmu “aklas lelles” vai “bezpalīdzīgi upuri”. Viņi savā ikdienas dzīvē praktizēja dažādu taktiku un viltības, kas ļāva viņiem vai nu pielāgoties režīmam, vai pretoties tam, lai palīdzētu veidot padomju normas vai arī apietu tās pavisam (Zakharova 2013: 210).

Padomju laikā dzīvojušo cilvēku problemātika ir daudzveidīgi pētīta gan Krievijā, gan bijušajās PSRS republikās. Baltijas valstīs ir veikti dažādi paaudžu tipoloģizācijas mēģinājumi, un tiem ir nopietns pamats. Krievu zinātnieki ir izstrādājuši savas tipoloģijas, kas Baltijai diemžēl nav piemērotas, jo savā analīzē balstītas galvenokārt uz Krievijas pieredzi, ko nav iespējams adaptēt Latvijas situācijai. Latvijā sabiedrības sovetizācija nopietni varēja sākties tikai pēc Otrā pasaules kara, turpretī Krievijā tolaik padomju režīmā jau bija uzaugusi viena paaudze. Svarīga ir arī Latvijai specifiskā nacionālā un demogrāfiskā situācija. Jurija Levadas izvirzītajai “stagnācijas” paaudzei (1944.–1968. gadā dzimušie) bija no iepriekšējās paaudzes mantotā padomju sistēmas pieredze, ko tā uzskatīja par savu. Interesants ir mēģinājums šīs paaudzes ietvaros izdalīt 60. gadu sākuma “vīlušos” paaudzi, kas nespēja realizēt iespējas, ko īslaicīgi deva Hruščova atkusnis, un “protesta” paaudzi šīs desmitgades beigās, kura tapa kā reakcija uz 1968. gada padomju intervenci Čehoslovākijā un nostādņēm “neko nemainīt” (Levada 2019: 43–44).

Krievijā pēckara gados bija vērojams dzimstības pieaugums, kas vēlāk ļāva identificēt t. s. padomju bumeru paaudzi (Raleigh 2012), turpretī Latvijā apskatāmajā periodā ir raksturīga latviešu iedzīvotāju skaita samazināšanās un tas, ka iedzīvotāju skaitliskais pieaugums notiek forsētas migrācijas rezultātā (Eglīte 2002: 101). Latviešu skaita samazināšanās, publiskajā un arī privātajā telpā (komunālie dzīvokļi/jauktās laulības) ienākušie citu padomju tautu pārstāvji ir būtiska šķautne ne tikai politiskās vēstures naratīvos (Krūmiņš 2019: 648–657), tā ir nostiprinājusies arī latviešu dzīvesstāstos.

Līdzīga (bet ne identiska) pagātne Latvijai ir ar Igauniju un Lietuvu, kur paaudžu pētniecība ir bijusi vairāk attīstīta. Igaunju pētniece Aili Ārelaida-Tarta piedāvāja šķirt 1930.–1945. gadā dzimušo paaudzes kohortu (“beztēvu paaudze”), kuri kā bērni vai pusaudži bija piedzīvojuši

karu, deportācijas un teroru, no pirmās īstās “pēckara paaudzes”, kas bija uzaugusi padomju mentalitātes apstākļos un dzimusi galvenokārt 50. gados, kurai pašai nebija personisko atmiņu par neatkarības laiku un nācās realizēties sociālisma apstākļos (Aarelaid-Tart and Bennich-Björkman 2011: 2).

Lietuvā, padomju laika paaudzes vērtējot, ir bijuši mēģinājumi nošķirt 1931.–1944. gadā dzimušo “staļinisma laika” paaudzi no 1945.–1959. gadā dzimušo “pirmās padomju” paaudzes. Kā atsevišķa paaudze tiek izdalīta 1960.–1969. gadā dzimušo “atkušņa” paaudze, ko noslēdz “pēdējā padomju paaudze”, kas dzimuši 70. gados (Žilinskienė and Ilic 2020). Pētot paaudzes ģimenē, tiek nodalīta “vecvecāku paaudze”, kuras dzimšanas gads aptver plašu periodu no 20. gadu vidus līdz Otrā pasaules kara beigām. Šīs paaudzes atmiņu stāstījumam raksturīgās iezīmes: rezervēta padomju sistēmas kritika, neskaidrs, nepietiekami attīstīts, bieži slēpts pretošanās sistēmai motīvs, pamatojuma meklējumi savai darbībai padomju laikā, neitrāla pieeja nelikumīgai preču vai pakalpojumu iegādes praksei, neitrāla attieksme pret pretestības kustību. “Vecāku paaudzi”, kas dzimusi 1951.–1971. gadā, atmiņas pētniece Lūcija Vervečkienė iedala divās kvalitatīvi atšķirīgās grupās, atzīmējot, ka jaunākajai vecāku paaudzei rodas konceptuāli atšķirīgas attiecības ar ideoloģiskām un politiskām organizācijām (izsmiekls, brīvāka attieksme), viņi veiksmīgi aprobējās jaunajā sociālpolitiskajā vidē pēc PSRS sabrukuma. Savukārt vecākā “vecāku paaudze” ir daudz uzmanīgāka savos izteikumos par piederību padomju organizācijām; Lietuvas neatkarības atjaunošana viņiem ir lūzuma punkts, kad ir jāmaina karjera, zūd līdzšinējais darba un dzīvesvietas nodrošinājums. Neraugoties uz to, šī paaudze akcentē savu “pretestību” režīmam caur modi, mūzikas klausīšanos, apmaiņu ar literatūru vai lietuviešu simbolu atklāšanu Atmodas kontekstā (Vervečkienė 2019: 20–21, 34–35).

Pieredzes sliekšņi un vēsturiskā vide

Paaudzes nav robežšķirtnes ar pagātņi. Taču priekšstatam par pagātnes atmiņu jābūt, lai izprastu to, ko vācu vēsturnieks Reinharts Kozeleks sauca par pieredzes sliekšņiem (*Erfahrungsschwellen*). Noteiktas robežas

rodas nejauši vai organizācijas gaitā, kas palīdz stabilizēt pieredzi cilvēkiem ar vienādu vai līdzīgu pieredzes lauku kā politiskai vai sociālai vienībai (Koselleck 2003: 35). Kozeleks gan norāda, ka nav tādas pieredzes, ko varētu hronoloģiski izmērīt, toties to ir iespējams datēt pēc saistošiem notikumiem, jo pieredze sastāv no visa tā, ko mēs jebkurā brīdī varam aktualizēt no pašu atmiņas vai zināšanām par citu cilvēku dzīvi. Hronoloģiski pieredze ir mainīga, un tajā nav vērojama racionāli apzinātas pagātnes nepārtrauktība. Kozeleks pieredzes reprezentāciju salīdzina ar veļas mašīnas durvīm, aiz kuru stikla nejauši parādās un pazūd veļas gabali (Koselleck 1989: 356).

Paaudzes nav sava vēsturiskā laika konstrukcijas, tās veidojas *aposteriori* – gan nejauši, gan sociālekonomisko vai politisko institūtu apzinātas darbības rezultātā. Selektīva pagātnes rekonstrukcija saista paaudzi ar noteiktiem sociāliem notikumiem, uzliek paaudzei pienākumu kalpot kā vēstures kolektīviem lieciniekiem un kolektīvās atmiņas nesējiem. Tieši šis radītais sociālo tēlu produkts, ko plašāk var dēvēt par vēsturiskās paaudzes sociālo atmiņu un kas rodas gan horizontālu (metanaratīvu, vēstures zinātnes, kultūras produktu u. tml. iespaidā), gan vertikālu (t. i., caur ģimenes prizmu) naratīvu iespaidā, kalpo par bāzi atmiņas nodošanai jaunākām paaudzēm.

Kā atzīmējusi britu vēsturniece Mērija Fulbroka, paaudzes nav vienkārši dotumi, kolektīvi objekti, kas nemainīdamās soļo cauri vēsturei; paaudzes drīzāk līdzinās mainīgiem zvaigznājiem, kuru kontūras saplūst un mainās atkarībā no tā, kad rodas jaunas problēmas un dažādi jautājumi par pagātņi, tagadni un nākotni kļūst aktuāli sabiedrībā (Fulbrook 2011: 248).

Katrai paaudzei, ja sekojam Morisa Halbvaksa idejām, ir savs sociālais rāmis, kas organizē ikdienas pieredzi. Atmiņas subjekts vienmēr būs indivīds, kas ir atkarīgs no savas paaudzes sociālā rāmējuma. Kā atzīmē vācu vēsturnieks Jans Asmans, atmiņa iesaista indivīdu dažādās sociālajās grupās, sākot ar ģimeni un beidzot ar reliģiskām vai nacionālām kopībām (Assmann 2013: 36–37).

Paaudzes sliekšņu noteikšana ir metodoloģiska problēma, kurai ir aptuvena sasaiste ar demogrāfiskajām grupām. Galvenā loma šajā jautājumā ir noteikta laika nospiedumiem jeb enkuriem cilvēka pieredzē, nevis viņa dzimšanas gadam. Publikācijā, kas tapusi kopā ar Edmundu Šūpuli,

mēģinājām identificēt Latvijas 20. gadsimta vēsturiskās paaudzes, izdalot arī “pirmo padomju paaudzi”, ar kuru sapratām 40.–60. gados dzimušos Latvijas iedzīvotājus, kuru audzināšana un skološana notika posttotalitārās PSRS laikā, kad padomju okupācijas režīms jau bija normalizēts. Šo cilvēku karjera veidojās padomju vadoņu Ņikitas Hruščova un Leonīda Brežņeva laikā, kad vairums iedzīvotāju Latvijā pieņēma sociālistiskās sistēmas noteikumus un mēģināja veidot savu dzīvi un karjeru okupētajā Latvijā (Šūpulis un Zellis 2019: 73–76). Šo paaudzi, pētot tās komunikatīvo atmiņu¹¹, šķiet, pareizāk būtu definēt atkarībā no cilvēku pieredzētiem notikumiem personības veidošanās vecumā jeb jaunībā (starp 12 un 24 gadiem), kas nosaka atcerei būtiskus pagātnes references punktus un caur tiem arī tagadējās situācijas interpretāciju. Tieši vēsturiskā un sociālā vide rada to laikmeta garu, kas raksturo paaudzes savdabību un attiecības ar citām paaudzēm. Tāpēc ir svarīgi nospraust t. s. kritiskos paaudžu nomaiņu gadus jeb pieredzes sliekšņus.

Jautājums par pieredzes sliekšņiem šajā rakstā netika analizēts, tāpēc piedāvāšu savu skatījumu. Sliekšņu noteikšana visbiežāk ir pašidentifikācijas jautājums, kas atkarīgs no dažādiem apstākļiem. Pēckara gados dzīvojušajiem cilvēkiem paaudzes pašidentifikācija ir bijusi problemātiska. Jau padomju gados paaudzes mēģināja veidot ideoloģiski naratīvi. Padomju ideologizētajā valodā, piemēram, kopš 60. gadiem, centās iezīmēt komjauniešu paaudzes, kuras sasaistīja ar desmitgadēm. Tā padomju valodā ienāca apzīmējumi par 40., 50., 60. utt. gadu komjauniešiem, ko izmantoja arī praksē, aicinot uz tikšanos dažādu desmitgažu pārstāvjus. Saturiski šīs konstrukcijas bija izplūdušas, tā ka to apjomu varēja palielināt pēc vajadzības. Četrdesmito gadu komjaunieši vairāk tika asociēti ar padomju varas nostiprināšanu Latvijā, 50. gadu komjauniešu vizītkarte bija neskarto zemju apgūšana Kazahstānā vai arī devums tautsaimniecības, aģitācijas un propagandas darbā.

¹¹ Komunikatīvā atmiņa šeit tiek lietota vācu vēsturnieka Jana Asmana izpratnē kā “dzīvās” atmiņas par neseno pagātni, ar kurām cilvēks dalās ar saviem laikabiedriem, kuras, paejot laikam, vai nu tiek aizmirstas, vai daļa no tām tiek pārnesta sabiedrības kultūras atmiņā (Assmann 2013: 50–56). Vācu sociālpsihologs Haralds Velcers ir norādījis, ka atšķirība starp šīm atmiņām ir tikai analītiska, jo praksē tās ir cieši saistītas, un kultūras atmiņas fakti spēcīgi ietekmē arī cilvēku stāstus (Welzer 2017).

Sešdesmito gadu komjauniešus 1969. gadā, gaidot Latvijas komjaunatnes 50. gadadienu, Liepājas laikraksts "Komunists" raksturoja tā: "Pirmais, kas nāk prātā, ir celtnes – Bratskas un Pļaviņu HES, Jefremovas un Daugavpils ķīmijas milži, jaunās pilsētas – Amurska un Rudnija, Elektrēni un Stučka, un vēl desmitām citu visos mūsu zemes novados... Bet varbūt pirmais tomēr ir 1961. gada 12. aprīlis? Kosmonautikas sākums? Varbūt vispārējā vidējā izglītība, uz kuras sliekšņa mēs stāvam? ... Grūti izsvērt, kas galvenokārt. Bet tas varbūt nemaz nav tik svarīgi. Katrā ziņā sešdesmito gadu komjaunieši nevarēs sūdzēties, ka viņiem nav laimēties un viņu paaudzei būtu trūcis darbu, kur likt lietā savu degsmi." (Latvijas komjaunatnes 50 gadi 1969)

Dalījums desmitgadēs tika izmantots komjaunatnes vēstures rakstīšanā (Bondarevs 1987), un uz to atsaucās arī ikdienā. Manas klases audzinātājs mīlēja uzsvērt, ka viņš pārstāvēt 50. gadu komjauniešus, kaut arī mēs, 80. gadu tiņi, īsti nesapratām, ko viņš ar to gribēja pateikt un kā mums uz to būtu jāreaģē. Komunistiskās partijas vēsturē paaudžu dalījums nepastāvēja; partijas attīstība tika vērtēta, izejot no padomju vēstures traktējumiem par LPSR attīstību, jo pašā partijas elitē, īpaši jau kopš 70. gadiem, nebija vērojama paaudžu nomaīņa, kas 80. gadu sākumā noveda pie bēdīgi slavenajām "sacīkstēm uz lafetēm"¹², kad īsā laika periodā nācās apglabāt vairākus PSKP CK ģenerāļsekretārus un Politbiroja locekļus.

Ideoloģiskās padomju paaudžu konstrukcijas pazuda līdz ar pašu režīmu, savukārt paaudzes pašidentifikācija nenotika, jo lielā mērā tā saistījās ar negatīvo diskursu par padomju laika dominēšanu Latvijas publiskajā telpā.

Latvijā pēc neatkarības atjaunošanas ir vērojami divi mēģinājumi konstruēt apskatāmā laika paaudžu identifikācijas marķierus. Pirmais no tiem ir politisks un saistījās ar t. s. jautājumu par "nacionālkomunistiem" un to sagrāvi 1959. gadā. Vēsturniece Daina Bleiere atzīmējusi, ka sākotnēji, 80. gadu beigās, šo cilvēku atmiņās, intervijās un publikācijās par viņiem tika uzsvērts, ka "tas bija mēģinājums uzlabot sistēmu, padarīt to cilvēcīgāku, atbilstošāku Latvijas un latviešu tautas interesēm. 90. gadu publikācijās, atmiņās, intervijās uzsvars tika likts uz šā vārda salikuma

¹² Ironisks padomju lideru bērū apzīmējums tā laika padomju sabiedrībā.

pirmo pusi – uz nacionālismu, uz latviešu valodas un kultūras un vēstures aizsardzību, priekšplānā tika izvirzīta cīņa pret migrāciju un rusifikāciju” (Lipša 2009: 150). Šis aprindas veidoja agrākas paaudzes cilvēki – “40. gadu komjaunieši”, “latviešu strēlnieku gvardi” (“gvardejščiki”), un nacionālkomunismu būtu vērts apskatīt kā varas paaudžu konfliktu. Lai arī 80. un 90. gadu mijā bija tendences uzsvērt šo periodu kā savdabīgu nacionālo atmodu, šī konstrukcija netika nostiprināta (Stradiņš 1992: 8). Nacionālkomunistu darbība 50. gadu beigās ir akcentēta tikai elites – partijas, zinātnes, kultūras pārstāvju – dzīvesstāstos, turpretim vairākumam šis politiskais process paliek nepamanīts, un par to cilvēki nereflektē.

Otrs interesants marķieris ir konstruēt savdabīgu 60. gadu beigu dumpinieku paaudzi. Tā 2019. gadā tapusi režisores Laimas Žurginas filma “Kaza kāpa debesīs”¹³ ir aktualizējusi jautājumu par viņas paaudzes ietekmi uz kultūras un sabiedriskajiem procesiem Latvijā, ko jau pirms pāris gadiem mēģināja veikt Eižens Valpēters ar savu grāmatu “Nenocenzētie” (Valpēters 2010). Savā veidā “Kazas” paaudze ir ekvivalents PSRS esošajai “sešdesmito gadu paaudzei”, tomēr, kā norāda kinokritiķe Kristīne Matīsa, ja “filmas mērķis būtu “paaudzes portrets”, kā tas šur tur izskanējis, būtu jārunā par visu spektru – arī par tiem, kas nodzērās, pazuda laika miglājā vai vienkārši nodzīvoja ikdienišķu proletārieša mūžu. Laima Žurgina tomēr izvēlējusies dot vārdu tikai veiksminiekiem un talantīgajiem – tiem, kas tagad Latvijas kultūrā ir pazīstami ar saviem darbiem un personības spēku” (Matīsa 2019).

Fotogrāfe Māra Brašmane savā stāstījumā gan norāda: “Jā, kurš nodzērās... nu, lai gan mūsu sabiedrībā, tajā manā draugu lokā, tur nebija neviens, kā Zvirgzdiņš¹⁴ pareizi formulēja, neviens nebija tāds, kas stučīja vai... aizgāja uz partijas skolu. Nebija mūsu lokā tādi, paldies dievam.” (NMV-4828) Protams, “Kazas” aprindās bija gan ziņotāji, gan cilvēki, kas vēlāk iestājās komunistiskajā partijā, tomēr idealizēt, redzēt savu paaudzi labāku galu galā ir pašsaprotami.

Publiskajos naratīvos ar “Kazas” paaudzi nereti ir saaudzis hipiju subkultūras tēls. Tas gan vēl nav pietiekami aktualizēts un analizēts, bet vairāk funkcionē kā īpatnējs laikmeta nospiedums bez pietiekamas

¹³ “Kaza kāpa debesīs” (2019, Ego Media).

¹⁴ Juris Zvirgzdiņš (1941) – rakstnieks.

personifikācijas. Padomju režīms hipiju problēmu sākotnēji uztvēra kā estētisku un morālu problēmu, tomēr visai drīz viņi kļuva arī ideoloģiski bīstami kā cilvēki, kas “infcējušies no Rietumu ietekmes” (Toomistu 2017, Zolneroviča 2007).

Latvijā hipijus ir mēģinājuši padarīt gan nacionālus, gan multikulturālus. “Tajā laikā, īpaši vasarās, Doma laukumā uz soliņiem rindām sēdēja pārrunās iegrimuši vai ģitāras spēlējoši hipiji. Daudzi no viņiem dzīvoja gan šeit, gan arī Gaujas vasaras nometnēs, kas bija iecienītas un labi zināmas plašā mērogā. Tie bija jauni cilvēki, kas dziļi nicināja padomju sistēmu, cilvēki ar vienotu stilistisku ievirzi kā modē, tā arī kino, literatūrā un mūzikā, un tieši tad, apvienojoties progresīvajai latviešu un krievu jaunatnei, veidojās slānis, ko varētu nosaukt par vienojošu subkultūru.” (Timofejevs 1999: 64) Savukārt Alfrēda Stinkula grāmatā hipiji vairāk tēloti kā nacionālās pašapziņas nesēji (Stinkuls 2020). Ir nepieciešami turpmāki pētījumi gan par elitārās “Kazas” paaudzes, gan hipiju un citu subkultūru ietekmi uz pēcstaļinisma laikā dzīvojošo iedzīvotāju pieredzi.

Plašākus paaudzes marķierus publiskie diskursi pašlaik nesniedz, koncentrējoties uz pretestības un kolaborācijas problemātiku šajā laikā, tādējādi šo laika izpratni vēl vairāk politizējot. Līdz nesenam laikam bija arī maz kultūras produktu, kas reflektētu par dzīvi Latvijā pagājušā gadsimta 50. un 60. gados. Vairākos grāmatu sērijas “Mēs. Latvija, XX gadsimts” romānos (Ikstena 2015, Akmentiņš 2018) autori pievērsušies arī padomju perioda problemātikai. Vai šo naratīvu tapšana ietekmēs cilvēku pašrefleksijas, rādīs laiks. Pašlaik 50.–60. gadu publiskā padomju pieredze ir iesprostota starp naratīviem par staļinisma laika noziegumiem un Latvijas sovetizāciju un Atmodas laiku.

Paaudzes ietvars un atmiņa

Izejot no apsvēruma, ka pagātnes sliekšņi ir spilgti notikumi, kas atstāj iespaidu uz paaudzes identifikāciju, kas ir raksturīgi konkrētajai paaudzei un nav vai ir maz akcentēti citu paaudžu dzīvesstāstos, ir nepieciešams tos iezīmēt. Paaudžu pētniecībā ir iespējas ieraudzīt šīs īpašības gan paaudzes socializācijā, uzvedības modeļos, attiecībās ar citām paaudzēm, gan dzīvesveidā un identitātē (Žilinskienē and Ilic 2020).

Veidojot temporālo ietvaru padomju paaudzei, tās sākumu es saistītu ar 1956. gadu. Pārmaiņas, ko sabiedrība piedzīvoja pēc Josifa Staļina nāves 1953. gadā, bija nozīmīgas un iespaidoja dzīvi gan Padomju Savienībā, gan tās anektētajās teritorijās. Pati Staļina nāve, par ko reflektē iepriekšējās paaudzes, atceroties piemiņas mītiņus darbā un savu reakciju uz Staļina nāves faktu, jaunākās paaudzes atmiņās netiek pieminēta vai arī tiek akcentēta no bērnības prizmas vai kā zināms atskaites punkts stāstījumā.

Nomirst Staļintētiņš. Skolā ir svinīga sapulce, mūs visus sasauc aktu zālē. Mums bija tāds direktors Paunis. [...] Viņš tāds izturēts, tāds mierīgs. Man likās tāds krietns, tāds riktīgs cilvēks. Paunis tagad saka tur tos vārdus, un viņam asaras... Es domāju: "Nē, nu..." Nu, tu redzi, nu, jā, viss tas tā notiek... Bet es tik atceros, ka es gāju mājās un domāju: "Nu, bet taču vajadzēja priecāties, kāpēc viņš raud? Tas briesmonis taču ir miris!" [Smejas.] Iedomājies, cik man tie gadi, bet es ļoti labi zināju, kas ir kas. (NMV-4828)

53. gadā Staļins nomira. Martā. Staļina bērēs raudāja. Tēvs, mans skolotājs, bij miris! Jo mūs izdzina ārā visu skolu, vai ne, un bij skola, vidusskola. Diezgan daudz, kaut kas, vai nebija ar visu vidusskolu ap 1000 bērnu. Tur tajā centra skolā. Vai ne. Aizdzina ārā, ka Tēvs skolotājs miris. Skolotāja raudāja, sākot ar direktori, nu un mēs vīlējām līdzī. (NMV-3631)

1956. gads, kas pašos dzīvesstāstos ir reti akcentēts, ir nozīmīga robežšķirtnē starp staļinisma "toreiz" un dzīvi pēc tam. Kā vēsturiskie atskaites punkti jāmin PSKP XX kongress, kurā partijas pirmais sekretārs Ņikita Hruščovs nolasiya ziņojumu, kurā nosodīja Staļina personības kultu un politisko mantojumu. Pēc kongresa sākusies destāļināzācija un daļēja sabiedriskās dzīves liberalizāzija būtiski ietekmēja dzīvi padomju sistēmā. Deportēto un staļinisma laikā politiski tiesāto atgriešanās, lai arī radīja pamatotas bažas republikas partijas vadībai, tomēr nespēja iedragāt izveidojušos sistēmu. Šīs atmiņas saglabājās tikai neoficiālajā/privātajā sfērā.

Kongresā pieņemtais kurss uz mierīgu kapitālistiskās un sociālistiskās nometnes koeksistenci pavēra dzelzs priekšvara maliņu, ļaujot Latvijas iedzīvotājiem sarakstīties ar saviem trimdā esošajiem radiem, iegūt plašāku informāziju par norisēm ārzemēs un īpašos gadījumos pat ceļot – tiesa, lielākoties gan uz sociālistiskās nometnes valstīm. Nokļūšana t. s.

kapitālistiskajās valstīs bija ekstraordinārs notikums. Māra sava tēva nokļūšanu ASV apraksta tā: “*Bet visas tēta četras māsas, vēl arī mamma, tie visi aizbrauca pāri no Vācijas uz Ameriku. Un, man liekas, sešdesmit astotajā gadā viņu [tēti] palaida uz Ameriku, jo tur, redz, māte mirusi, un tur visi tuvinieki, māsas. Viņš atbrauca, mēs viņu nepazinām. Viņš bija tāds...!!! Nu, jā.*” (NMV-4828)

Saikne ar ārzemēs esošajiem radiem dzīvesstāstos tiek akcentēta ne tikai kā iespēja iegūt kaut ko no viņu sarūpētajiem sūtījumiem, bet arī kā informācijas kanāls, kas lika uzdot jautājumus un meklēt atbildes, kādēļ šie cilvēki ir nonākuši trimdā.

Tēta māsas reizi gadā mums sūtīja tādu paciņu. Kā jau ar radiem no ārzemēm. Protams, viss tika izkontrolēts, bet nu saturs tomēr kaut kāds nonāca. [...] Nu, protams, vēstuļu sarakste bija. Un tad vēstulēs parasti bija – kā bērni aug, kā dārzā. Tur caur puķēm. Es nezinu, kā viņi savas ziņas nodeva. Nu, bet tā kā tā nav, ka neko nezināja, acimredzot pietiekami, lai tu pats kaut ko vari saprast, kas ir kas. (NMV-4828)

Ja arī pašam teicējam nebija radu ārzemēs, tad bija draugi vai paziņas, kuriem radi sūtīja vēstules un paciņas, kas sūtījumu saņēmējus lika uztvert par privilēģētākiem ļaudīm, kuriem bija pieejams kāds ārzemju apģērba gabals, drāna vai pat pastmarka: “*Alfona audžudēlam bija radi ārzemēs, un mēs sajūsmīnājāmies par ārzemju markām. Kādu marku, ja tādas bija divas, viņš kādreiz atdeva.*” (NMV-1580)

Šajā gaisotnē notiek arī mēģinājumi sasaistīt padomju sociālistiskos naratīvus ar nacionālajiem naratīviem. Kā piemēru var minēt gan mēģinājumu iekļaut jaunlatviešus padomju Latvijas vēstures naratīvos (Bleiere 2009), gan vairāku latviešu “buržuāzisko” dzejnieku un rakstnieku darbu publicēšanu 50. gadu otrajā pusē, jaunu memoriālo muzeju atvēršana pagātnes kultūras darbiniekiem (piemēram, 1958. gadā atklāti muzeji Eduardam Veidenbaumam “Kalāčos” un Rūdolfam Blaumanim “Brakos”). 1959. gadā Latvijā pirmo reizi publicēts trimdā sarakstīts darbs – Jāņa Jaunsudrabiņa “Zaļā grāmata”. Piecdesmito gadu otrajā pusē tika reabilitēta arī Latvijas vēstures mācīšana skolās (kā daļa no PSRS vēstures), latviešu literatūras mācību grāmatās parādījās agrāk aizliegtie latviešu rakstnieki (V. Plūdons, R. Blaumanis) (Bleiere 2012: 93).

Kā atzīmē Meike Vulfa un Perti Grēnholms, rakstot par Igaunijas situāciju, veidojās apstākļi, kad kulturālā atmiņa atšķirībā no komunikatīvās atmiņas bija mazāk politizēta un tā mazāk cieta no padomju varas vēlmēm izmainīt arī to. Tomēr pārmaiņas, ko politika ienesa kultūras atmiņas jomā ar vēstures mācīšanu, neoloģismiem, atmiņas praksēm un pieminekļiem, atstāja iespaidu uz tiem, kam nebija savu atmiņu par dzīvi pirms kara. Pētnieki, analizējot vairāku padomju laika Igaunijas vēsturnieku dzīvesstāstus, ir norādījuši, ka viņi atzina: ja 80. gadu beigās nebūtu piedzīvots sistēmas krahs, tad jaunā paaudze tiktu “pazaudēta” jau nākamās desmitgades laikā (Wulf and Grönholm 2010).

Līdzīgi kā Lietuvā, arī Latvijas kultūras dzīvē dominē t. s. trīsdesmitgadnieku paaudze (proti, 30. gados dzimušie), kas vadošās pozīcijas LPSR kultūrā ieņēma jau 70. gados. Tieši viņi ļauj “tautu draudzības” naratīvu papildināt ar sabiedrībai svarīgiem nacionālajiem simboliem, kas kļuva īpaši nozīmīgi Atmodas laikā (Ivanauskas 2016: 87–89).

Arī Latvijā kultūra kļuva par savdabīgu lauku bēgšanai no padomju sociālpolitiskās realitātes. Tomēr ir jautājums, cik iespējams tas bija provincē dzīvojošiem cilvēkiem vai tiem, kuru dzīvē kultūras patēriņš neieņēma svarīgu lomu.

Gāju regulāri uz Jaunatnes teātri bez biļetes skatīties izrādes, un tur bija, Māras Ķimeles¹⁵ tētis bija direktors.¹⁶ Viņš neko neteica. Un gāju kaut kur, sēdēju uz trepēm un skatījos bezgalīgi izrādes.. (NMV-4828)

Eskeipisms no padomju īstenības kultūrā īpaši tiek akcentēts Māras stāstījumā par 70. gadu pirmo pusi, kad viņa sāk strādāt Rundāles muzejā, kas, viņasprāt, bija oāze padomju īstenībā.

Un, tā kā tas padomju laiks, viņš tev uzspiež, tev jāiet, un tad nu vicini to karogu un sauc tos saukļus... Bet tas mums nevienam ne tuvu nebija pieņemami. Nu, ko tad. Muzejs ir brīnišķīga vieta, kur izdzīvot. Otra brīnišķīga vieta, kā izdzīvot, ir dziedāt. [Smejas.] To man koris ir palīdzējis ļoti lielā mērā.

¹⁵ Māra Ķimele (dz. 1943) – latviešu teātra režisore.

¹⁶ Vilis Ķimelis (1911–2009) – latviešu aktieris, kopš 1961. gada bija Jaunatnes teātra direktora vietnieks.

[Muzejā] politinformācijai jābūt reizi nedēļā. Liepa¹⁷ mums stāstīja kaut ko par vēsturi, un Lancmanis¹⁸ stāstīja par stilu vēsturi. Un sēdēja visi. Kolektīvs bija mazs, mēs bijām, augstākais, 20 cilvēki sākumā. [...] Pie kam sēdēja visas apkopējas, visi šoferi, visi. Jo Liepa teica: “Visiem ir jāzina, ar ko viņi strādā.” Viņiem ir jāpārzina tas. Un atkal tu mācies. Un tas jau ir šausmīgi interesanti. Viens, ka tu jūties nozīmīgs, nevis *bukaška*¹⁹, tā kā puteklītis kaut kāds. Vai tikai tad, ja tu esi partijas cilvēks, tu esi kaut kas? Nē, visi ir cilvēki! Un tur kaut kā bija pilnīgi cita attieksme pret visu. Visas mūsu apkopējas sēdēja, un visi klausījās. Tas ir būtiski, jā, tas ir svarīgi. Un tā ir cita pasaule. Mūs daudzi apskauda. (NMV-4828)

Par stāvokli, kad kultūras dzīve pēc 90. gadiem koncentrējās tikai pilsētās, var just zināmu neapmierinātību arī no vienkāršo iedzīvotāju stāstiem, kuriem padomju kultūras politika nodrošināja pieejamību teātriem, koncertiem u. c. aktivitātēm. To nevar nosaukt par nostalgiju pēc padomju laika, tas vairāk apliecina nacionālās kultūras lielo lomu šīs paaudzes identitātē. Tāpat daudzu šīs paaudzes cilvēku dzīvesstāstos nozīmīgu lomu ieņem arī līdzdarbošanās mākslinieciskajā pašdarbībā – sava kolhoza, mazpilsētas u. c. dramatiskajā kolektīvā, korī vai etnogrāfiskajā ansamblī.

Nu tagad vairs nav tie teātri. Krievu laikos te jau arī bija. Ik pa nedēļu. Tad brauca uz Liepāju. Uz Rīgu laikam mēs nav bijuši uz teātri. Te uz Ventspili uz koncertiem brauca autobusi. Ka tikai kaut kas bija, tad... Tā tikai tagad, ka nav tas transports, un nu vairs tā nebrauc. Tad bija kolhozam autobuss. Kolhozs laikam to autobusu deva, nu tad samaksāja, sameta pa rubuli tam šoferim par to, ka tas aizveda. Te uz Ventspili uz teātri, tur “Jūras vērtos” bija teātris. Tā bibliotekāre te kārtoja biļetes. (NMV-1595)

Māras dzīvesstāstā ir fiksēta viņas interese par fotogrāfiju. Viņa ne tikai detalizēti stāsta par savu darbošanos fotoklubā, bet piemin arī tajā laikā populāro aizraušanos ar pantomīmu.

Tad jau pamazām iestājos fotoklubā. Nē, vispirms es gāju kā tāds klausītājs. Nu, es pamazītēm uzzīnu arī, kas, kur, kā. Kur es varu iet. Un, ja tev tas interesē, tad jau citi tev piepalīdz. Pasaka, parāda kādas grāmatas, žurnālus, tu

¹⁷ Laimonis Liepa (1933–1975) – Rundāles pils muzeja pirmais direktors (1972–1975).

¹⁸ Imants Lancmanis (dz. 1941) – gleznotājs un mākslas vēsturnieks, Rundāles pils muzeja direktors (1976–2018).

¹⁹ Vabolīte, knislis (krievu val. – *букашка*).

tur pats skaties. Un tu mācies. Tad iestājos klubā. Toreiz tā bija sistēma, kur tu vari satikt domubiedrus, kurus tā joma interesē. Māsa atkal, viņa bija modelis, viņa gāja pantomīmas ansamblī. Arī mazais brālis gāja vienu brīdi. [...] Un pēc tam Modris Tenisons²⁰ [...] Kauņā nodibināja savu pantomīmas teātri trupu, viņš tur iestudēja ļoti labas izrādes. Tur es braukāju, viņus bildēju. Tā kā fotogrāfija... Nu, es esmu tai kaut kā pieķērusies. (NMV-4828)

Paralēli 1956. gada padomju “atkušņa” vēsmām padomju vara apspieda sacelšanos Ungārijā, demonstrējot savu spēku un nepieļaujot politisko liberalizāciju t. s. sociālisma nometnē. Latvijā par to arī tika runāts. Zīmīga ir jaunā dzejnieka Ojāra Vācieša vēstule, kas 1956. gada oktobrī rakstīta LPSR Ministru Padomes priekšsēdētājam Vilim Lācim: “Mēs jau tā bijām nospiesti, redzot, ka mūsu laikraksti daudz ko nerok līdz pašām saknēm, tad nāca Polija²¹, tad nāca Ungārija. Labi, Ungārijā ir kontrrevolucionāra sacelšanās. Tā tas var būt – tauta nebija apmierināta, visādu sāpīgu lietu mērs bija pilns, pēdējo pilienu deva tie, kas bija ieinteresēti, lai sāktos nemieri. Trauks bija pilns, pēdējais piliens bija ienaidnieka propagandas darva, bet piliens paliek piliens, trauks gāja pāri. Es neticu, ka vienīgā izeja bija mūsu tanki, lielgabali, pašgājēja artilērija un lidmašīnas. Kritušo esot simti, vēlāk teica – tūkstoši... Tā ir nelaime, tā ir traģēdija, kāpēc vajag to noslēpt vai noklusināt. Var mierīgi noņemt visas trokšņu stacijas, lai klausās katrs, ko viņš grib, un mēs paši atspēkosim visus melus, ko dažs mums gribēs iegaltot.” (Vācietis 2003: 185)

Ojāra Vācieša uzskati bija naivi ideālistiski, tomēr tie parāda, ka šie notikumi tika pārrunāti arī Latvijas sabiedrībā. Zīmīgi ir arī tas, ka Vācietis savā vēstulē norāda uz ārzemju radiostaciju klausīšanos un aicina pārstāt tās klausīt. Kopš 1951. gada latviešu valodā raidīja “Amerikas Balss”, kopš 1953. gada krieviski raidīja arī radiostacija “Brīvā Eiropa”²², tāpat bija iespējams, ja prata svešvalodas, radio klausīties arī vācu vai angļu valodā. Līdzīgi 60. gadu paaudzi raksturo arī krievu sociologs Viktors Voronkovs, atzīmējot, ka “šai paaudzei pieauga iespējas

²⁰ Modris Tenisons (1945–2020) – latviešu režisors, kustību konsultants, scenogrāfs. 1965. gadā Kauņā izveidoja pirmo profesionālo pantomīmas grupu Padomju Savienībā.

²¹ Domāta strādnieku sacelšanās Poznaņā 1956. gadā, kas tiek dēvēta par “Poznaņas jūniju”.

²² Regulārus raidījumus latviski raidstacija “Brīvā Eiropa” sāka tikai 1975. gadā.

iegūt informāciju no ārzemēm, tā sāk mācīties svešvalodas, bet jaunatnes aprindās raksturīgā tieksme pēc ārzemju mūzikas noved pie pieredzes klausīties ārzemju radio ikdienā” (Voronkov 2005: 183–184). Mutvārdu intervijās ārzemju radio klausīšanās nereti ir akcentēta kā alternatīvais informācijas avots padomju medijiem.

Radio bija vienam kaimiņam. [..] Radio viņš iegādājās piecdesmito gadu sākumā. Visi gāja klausīties “Amerikas Balsi”. Gaidīja, ka nāks dzīt krievus ārā. Klausījās slepus, jo “pie lāčiem” varēja tikt. Bet neviens nenodeva.” (NMV-1580)

Tā kā tētis klausījās pareizās balsis [“Amerikas Balsi” u. tml.]. Lielais bračka, tas jau bija gudrinieks. Jā, viņš ar tiem ārzemniekiem draudzējās. Viņš arī apprecēja tādu skaistu, grieķu tipa meiteni, kas strādāja Ārzemju jūrnieku klubā²³. “Šaubīgo sakaru klubā”, kā mēs mājās to saucām. Nu, tad viņi ar tēti dažkārt kaut ko pārsprieda, bet tas katrā ziņā mūs neskāra. Tāpat viņi nerunāja neko par brīvo Latviju. Par to mēs šo to uzzinājām tad, kad tētim bija dzimšanas diena. (NMV-4828)

Māras stāstījumā nozīmīgu lomu ieņem arī valodu apguve, kas ļāva paplašināt vienveidīgo padomju sistēmas informācijas lauku un vienlaikus raisīt arī aizdomīgumu.

Lielais brālis, tam bija gudras smadzenes. Tagad viņš būtu mārketinga speciālists iespējams, biznesmenis riktīgs. Bet tad tas skaitījās briesmīgi, tas nebija vēlams. Viņam bija draugi visādi jūrnieki, viņš zināja valodas. Es ļoti labi atceros, ka gāju kaut kādos angļu valodas kursus. Es biju izdomājusi, ka iešu, mācīšos par tulkku. Man patika valodas. Krievu valodu es zināju brīnišķīgi, un angļu man patikās. Un es ar kaut ko sarunājos: “Kā tu tik labi zini angļu valodu?” Vienkārši aizdomas! Nē, nu cilvēki ārkārtīgi aizdomīgi. (NMV-4828)

Māra arī norāda, kas svešvalodu apguve sākusies nepastarpināti, ģimenē, bet vēlāk valodas kļuva nepieciešamas, lai saprastu sev tuvās tēmas, lasot padomju Latvijā pieejamos sociālistisko valstu izdevumus.

²³ Rīgas Internacionālais jūrnieku klubs – izveidots 1958. gadā ar mērķi nodrošināt ārzemju jūrnieku uzņemšanu Rīgā, propagandēt padomju dzīvesveidu, vienlaikus šos jūrniekus novērojot, uzraugot viņu saskarsmi ar vietējiem iedzīvotājiem. Kluba darbība notika tiešā VDK kontrolē.

Kad vecāki negribēja, lai mēs saprotam, nu, kamēr mēs vēl tādi mazāki bijām, viņi sarunājās vāciski vai angļiski. Tad jau mēs sākām kaut ko saprast, tad viņi pārgāja uz citu valodu. [...] Mamma iemācījās poļu valodu tur, no metnē. Es viņai visur... biju aizrāvusies, lasīju žurnālus *Kobieta i Życie*²⁴, tur poļu fotogrāfi. Un, lai kaut ko saprastu... Jo, kamēr tu nezini, kā izrunāt, neiespējami saprast! Viņa tāda “pš-pš-pš”, tur visi tie šņāceņi un kā tur. Viņa man ierādīja! Lai gan man draugi apkārt bija – Eižens, tas pats, viņam arī tāda... Viņš poļu valodu zināja lieliski. (NMV-4828)

Svarīgs notikums, kas tieši ietekmējis apskatāmo paaudzi, bija izglītība un skolas gaitas. Lai arī dzīvesstāstos netiek tieši reflektēts par izglītības reformām, tomēr to atbalsis naratīvos ir pietiekami labi saglabājušās. Izglītība, skolas gaitas ir nozīmīga cilvēka dzīves sastāvdaļa, kas nenoliedzami ietekmēja arī izglītojamo personību. Būtiskā mācību programmu pārskatīšana un prasību samazināšana skolās veicināja pirmskara tradīciju nozīmes mazināšanos, tāpat arī skolās arvien lielākā skaitā ienāca padomju laikā izglītību ieguvusi skolotāju paaudze (Bleiere 2013: 126-127). Padomju izglītība radīja padomju sabiedrības kolektīvās mentalitātes blokus, bet vidusskola kļuva par savdabīgu piemēru tam, kā jāfunkcionē padomju kolektīvam, atzīst padomju izglītības pētniece Svetlana Rasmusena. Viņa savā disertācijā norāda, ka skolās kolektīva morāli ētiskās audzināšanas stūrakmens bija garantiju (*poruka*) sistēma, kas nostiprināja cilvēka stāvokli kolektīvajā hierarhijā, nosakot attiecības gan ar augstākstāvošajiem, gan zemākstāvošajiem, nesot atbildību kā par kolektīva veismēm, tā arī par neveismēm (Rasmussen 2019). “Jaunā cilvēka” audzināšana kolektīvisma, stingras pašdisciplīnas un padomju ikdienas varonības meklējumos tomēr nebija efektīva. Lai arī tam tika izmantotas institucionālās oktobrēnu, pionieru un komjaunatnes organizācijas, skolēni tajās vairāk iesaistījās kā pasīvi novērotāji, balstoties uz kvalitatīvajām intervijām, apgalvo lietuviešu vēsturniece Akvile Naudžiūniene (Naudžiūniene 2021: 115–116).

Dzīvesstāstu intervijās šī pasivitāte, distancēšanās no padomju audzināšanas normām ir labi vērojama. Māra stāsta:

Gāju skolā, iestājos pionieros. Iestājos komjauniešos. Komjauniešos iestājos tikai tāpēc... Mums bija tāds klases audzinātājs Liepiņš. Viņš pasniedza

²⁴ Poļu nedēļas izdevums “Sieviete un Dzīve”, kas iznāca Varšavā kopš 1946. gada.

algebru. Un vienā reizē viņš ienāk klasē... Tā jau bija vidusskola. Viņš ienāk klasē un saka: "Nu ir tāds rikojums, ka ir no skolas procentuāli jābūt tik un tik komjauniešiem." Nu, es nepārspilēju, man bija tāds kauns! Viņš – pieaudzis cilvēks, sirms, brīnišķīgs, maigas dabas, ļoti labs skolotājs, un viņš tagad mums stāsta un bezmaz vai lūdzas, ka mums tagad ir... Es domāju: "Nu, man gabals nenokritis, sūds ar visu!" Piedodiet par izteicienu! Nu, iestājos komjauniešos. (NMV-4828)

Liela daļa teicēju savu iestāšanos pionieros un/vai komjaunatnē raksturo kā nepieciešamību, ko diktējis laiks, kad viņi gājuši skolā. Tas tiek uztverts kā notikums, kas viņu dzīvē neko daudz nav mainījis, tā bijusi savdabīga nodeva savam laikam. Savukārt daudzos dzīvesstāstos par ideoloģizēto audzināšanu vispār netiek runāts, jo teicējs to uzskata par nenozīmīgu epizodi savā dzīvē vai arī nevēlas par to runāt, baidoties tikt nesaprasts. Tomēr tie, kas dažādu iemeslu dēļ neiestājās šajās organizācijās, to savās intervijās uzsver, tādējādi apzināti vai neapzināti attēlojot sevi kā režīma pretinieku.

Tā, piemēram, Jāņa (dz. 1941) stāstā pretestību pret padomju ideoloģiju un kārtību izraisījusi viņa reliģiozitāte, kas arī dzīves turpmākajās gaitās tiek pasniegta kā katalizators viņa brīvdomībai.

Bija politinformācija, bet tas nebija nopietni. Skolotāja nolasīja, kas priekšā uzrakstīts. Propagandas dzišana nenotika. Vienīgi daži skolotāji bija ļoti pret reliģiju. Dabūju vienu otru reizi svīst, kad smējās par manu ticību. Viņi cerēja iedzīt mani kaunu, bet radīja tikai spītu. Neiestājos nekur. 4. klasē aicināja stāties pionieros. Nestājos, un līdz pat 7. klasei man kārtībā un uzcītībā nekad par trijnieku vairāk nebija. [...] Visu laiku es tā kā tāds disidents esmu bijis. Tik daudz, ka man disciplīna bija, šņabi es daudz nedzēru, tā ka mani par darba disciplīnu atlaist nevarēja. Tad es drīkstēju priekšniekiem pretim runāt daudz. Es un vēl viens Jānis kolhoza gadus, tie bij tie, kas visvairāk priekšniekiem acīs lēca. Tieši argumentēti. Partijas sapulcē sprieda, kā mūs no kolhoza dabūt ārā, bet tas kolhozs ātrāk nobeidzās, nekā mani tur ārā dabūja... Tas arī tas bija, ka baznīcā visu laiku esmu gājis un kalpojis. (NMV-1580)

Tāpat šīs paaudzes dzīvesstāstos neatņemama sastāvdaļa ir padomju varas īstenotās forsētās migrācijas un padomju karaspēka klātbūtne Latvijā. Attiecības ar iebraukušajiem citu tautību pārstāvjiem ieņem nozīmīgu lomu paaudzes pašrefleksijās, īpaši, ja tās attiecas uz privāto sfēru

(jauktās laulības, komunālā dzīvokļa kaimiņi utt.). Arī Māras stāstā figurē gan viņas komunālā dzīvokļa kaimiņi – padomju militārpersonas, gan draudzīgās attiecības ar šo virsnieku veco māti, gan saskarsme ar krieviskiem profesionālajā un ikdienas dzīvē. Tā ir tēma, kurai vajadzīga papildu izpēte, lai ieskicētu šīs paaudzes dažādo attieksmi pret forsētās migrācijas un militarizācijas problemātiku Latvijā. Tā ir neatņemama šīs paaudzes dzīves daļa, kur daudz ko nosaka cilvēciskais, nevis politiskais faktors. Piemēram, Māras stāstā par mērnieku darbu toreiz slēgtajā zonā Liepājas pusē ieskanas arī romantiski motīvi:

Padomju laikā man bija trīs caurlaides uz Liepāju. Uz pašu pilsētu, Vella ciemā²⁵, kur tika uzmērīta tā apkārtnē... Tur bija tāds ciematiņš, ko nojauca. [..] Un tur uzbūvēja vēlāk kombinātu “Lauma”. Bija tāds. Un otrs objekts mums bija tur vairāku gadu garumā – tas bija Bernātos. Tur bija arī tā slēgtā zona... Jo tā, protams, valsts robeža. Un tur papildam visādu veidu virsnieku un armija. Un tad bija caurlaides. [..] Man bija draugs viens mākslinieks, gleznotājs. Viņš pie manis brauca ciemos ar patafonu. Bet ne viņam caurlaides, ne kā. Viņš ar vilcienu brauca, un tagad ir kontrole. [Smejas.] Un viņš stāsta, ka viņš brauc *k ljubimoj ženščine*²⁶. [Smejas.] Un viņu palaida! Un tad mēs “Līvā” sēdējām... Ar visām platēm, iedomājies! Brauc ciemos ar patafona platēm. Vai nav skaists stāsts? (NMV-4828)

Tēma, kas ievijas vīriešu atmiņās, ir dienests padomju armijā, kas nereti parādās kā atskaites punkts viņu dzīvesstāstā. Dienesta laika atmiņu analīze vēl gaida savu pētnieku. Tomēr, neiedziļinoties šajā tēmā, šķiet, ka apskatāmās paaudzes atmiņas par šo laiku ir neitrālākas nekā nākamajai paaudzei, kas par dienestu reflektē negatīvi vai ironiski. Citu atmiņu grupu veido nākamās paaudzes stāsti par izvairīšanos no padomju armijas, kas nav raksturīgi padomju paaudzei.

Problemātiskāk ir atrast paaudzes noslēdzošo “kritisko gadu”. Lietuvā par tādu tiek uzskatīts 1972. gads, kad Kauņā, protestējot pret padomju okupācijas režīmu, publiski aizdedzinājās vidusskolnieks Roms Kalanta (1953–1972), kas izraisīja gan publisku protestu vilni Lietuvas sabiedrībā, gan radīja citas protesta paš aizdedzināšanās akcijas. Šis notikums

²⁵ Velnciems – tagad Liepājas pilsētas daļa.

²⁶ Pie mīļotās sievietes – krievu val.

lietuviešu padomju paaudzes dzīvesstāstos ir robeža, gan lai pamatotu savu līdzdalību tā laika protesta akcijās, gan lai veidotu naratīvu par “pretošanās garu”, kas bija raksturīgs Lietuvas iedzīvotājiem līdz Atmodai (Vervečkienė 2019: 30–32).

Latvijā šādu kritisko gadu ir grūti atrast, jo ebreju studenta Iļjas Ripsa (dz. 1948) publiskā pašaiздēdināšanās pie Brīvības pieminekļa, protestējot pret PSRS intervenci Čehoslovākijā, neradīja sociālo spriedzi. Tāpat šis notikums nav pietiekami akcentēts etniskajos atmiņas naratīvos, lai uz to atsauktos jau aposteriori. Tomēr “Prāgas pavasaris” un tā atskaņas ir klātesošas paaudzes dzīvesstāstos, kaut vai naratīvos par to, kā jutuši līdzī Čehoslovākijas izlasei 1969. gada pasaules čempionātā hokejā.

Tomēr klaji kritiskā, ironiskā attieksme pret padomju laiku vairāk dominē jau nākamās paaudzes atmiņās. Šī paaudze savas profesionālās gaitas sāka 70. un 80. gadu mijā un spēja veiksmīgi aklimatizēties tajos apstākļos, ko izraisīja 90. gadu sākuma politiskās un ekonomiskās pārmaiņas. Hipotētiski kritiskais gads būtu jāmeklē ap 1975. gadu, kad bija pagājuši teju 20 gadi kopš 1956. gada, kas teorētiski norāda uz paaudzes nomaiņu. Karls Manheims rakstīja, ka ne vienmēr sociālais temps var sakrist ar paaudžu nomaiņu, tāpēc (?) šādos gadījumos var runāt par jauna paaudzes stila veidošanos, kas var notikt arī neapzinātā līmenī (Mannheim 1998: 189–190). Rakstot par padomju būmeru paaudzi, Donalds Reilijs atzīmējis, ka Brežņeva stagnācijas gadus šī paaudze sagaidīja, jau iekārtojusies dzīvē – viņiem bija darbs, dzīvoklis, sadzīves tehnika, atsevišķos gadījumos arī automobīlis. Valsts sniegtās sociālās garantijas nodrošināja stabilitāti un drošību. Labklājības līmenis bija salīdzinoši augsts, un sabiedrības izglītības pieaugums ļāva ne tikai apšaubīt komandekonomikas lietderību, bet arī ieraudzīt cilvēktiesību pārkāpumus (Raleigh 2012: 222–223). Tas parādās arī latviešu dzīvesstāstos, kuros nereti tiek atzīmēts, ka strādājot varēja dzīvot salīdzinoši labi.

Es izmācījos par šuvēju. Es nenožēloju tiešām. Es biju visu mūžu ļoti paēdusi un pārtikusi, un viss bija labi. Tiešām, naudiņa man netrūka nekad. Lai man nebija nekas milzīgs, bet vienmēr viss bija labi. (NMV-3632)

Pirmos gadus kolhozā jau ar vēl tā, ne visai. Bet vēlāk jau iestrādājās. [...] Teiksim, tad bija arī brīdis, krievu laikā, kad daudz pilsētnieki gāja, no pilsētas muka ārā un nāca uz laukiem, ne uz visurieni, bet tur, kur bija spēcīgi kolhozi,

jēdzīgas saimniecības. Kolhozā mēs maksājām algas divreiz lielākas, nekā pelnīja pilsētas strādnieki. (NMV-3631)

Blūms²⁷ jau par saviem cilvēkiem cīnījās – cilvēki pelnīja ļoti labi. Nezinu, kas mums trūka – mums netrūka nekas. Bērniem uztaisīja skolu, uztaisīja bērnudārzu. Tas viss ir, tas viss ir! Kultūras nams kāds mums skaists bija! Centrs mums tāds kā pilsētiņa bija – izkopts, un daudzdzīvokļu mājas pilnas, un jauniešu bija daudz, un notika viskautkas, visādas aktivitātes, un pulciņi bija, un vadītāji bija. Nu, mūzikas skola! (NMV-3639)

Refleksijas par “pārticības” gadiem nereti tiek izmantotas arī esošā stāvokļa – pensijas, mazatalgota darba, retāk valsts politikas – kritikai. No šīs paaudzes ģimenes lokā hipotētiski tiek nodoti tālāk naratīvi par “labajiem” padomju laikiem, kuri visbiežāk mazbērnu paaudzē tiek uztverti nekritiski vai tiek izrauti no konteksta. Intervijās, kurās ir šis naratīvs, tas visbiežāk parādās kā savdabīga sava laika iezīme, kuru ievada atmiņas par smagajiem pēckara gadiem, vai arī tiek stāstīts kontekstā ar vecāku vai savas bērnības atmiņām par grūtajiem laikiem, piemēram, kolhozu veidošanās sākumā. Pētniecībā tiek atzīmēts, ka nostalgiskās atmiņas par padomju laiku nedrīkst vienkāršot, tās ir pārlietu selektīvas, ambivalentas un mainīgas (Todorova and Gille 2010, Šutinienē 2013). Ja cilvēks pozitīvi atceras kādus pagātnes notikumus, tas nenozīmē, ka visas viņa atmiņas par konkrēto laika posmu ir pozitīvas. Tās bieži var nebūt arī nostalgiskas un kalpo, lai izstumtu traumatiskās atmiņas, vai arī tās var būt atmiņas, ar kuru palīdzību cilvēks cenšas norādīt uz savu “cietēja” vai “upura” lomu postkomunistiskajā pasaulē (Lankauskas 2016: 39). “*Tie krievi laiki – vieglāk bija kā tagad. Bet tad jau nebija tik daudz par visu jādūmā. Ja tagad tas lats būtu bijis vairāk, tad jau arī nebūtu nekāda vaina.*” (NMV-1595)

Mazāk politizēti uz padomju laika pagātni skatās cilvēki ar zemāku izglītību un sociālo statusu sabiedrībā. Viņiem ir vieglāk pārvarēt publisko diskursu uzlikto slogu saviem pagātnes stāstiem. Tāpat stāstījumu ietekmē padomju pieredzes negatīvā sloga neesamība. Viņi nereti savu darbu rūpnīcā, kolhozā vai citur skata kā ikdienišķu dzīves pieredzi, savukārt padomju varas uzliktos ierobežojumus salīdzina ar norisēm šodienas Latvijas politikā. Nereti viņu stāstos arī parādās kritika par nepārdomāto

²⁷ Jānis Blūms (1927–2018) – Nīgrandes kolhoza “Jaunais komunārs” priekšsēdētājs (1951–1991).

desovetizācijas un denacionalizācijas politiku Latvijā pēc PSRS sabrukuma. Šā slāņa stāstos ieskanas arī padomju sociālās politikas, izglītības vai ikdienas pozitīvs vērtējums. Domāju, ka šādi stāsti nav jāuztver kā nostalgija pēc padomiskā, bet gan kā savdabīga integrācijas stratēģija, ar kuras palīdzību cilvēki cenšas saglabāt un nodot savu pieredzi nākamajām paaudzēm.

Raksturojot padomju laika iedzīvotāju ikdienu Latvijā, latviešu vēsturnieks Juris Pavlovičs ir atzīmējis, ka posms no 1965. līdz 1975. gadam ir bijis “labākais (sic!?) latviešu tautas vēsturē” (Pavlovičs 2012: 79). Tas, protams, ir diskutējams apgalvojums, tomēr šajā posmā režīms varēja nodrošināt imagināru stabilitāti un ekonomiskos uzlabojumus. Septiņdesmito gadu vidū režīms piedzīvoja daudz sociālu un ekonomisku izaicinājumu, pieauga preču deficīts, padomju oficiālajā valodā aizvien vairāk ienāca formālisms, pieauga privileģēto padomju iedzīvotāju kārtu noslāņošanās utt.

Kā atzīmējusi vēsturniece Larisa Zaharova, patēriņš un materiālā pasaule bija patiešs izaicinājums komunistiskajiem režīmiem. Patērētāju vēlmes, kas sāka dominēt pār komunistiskajiem askētisma ideāliem, kļuva par realitāti, ar ko varai nācās rēķināties, un ikdienas dzīves kvalitāte kļuva par daļu no režīma konkurences. Kultivējot mītu par materiālo pārpilnību un vienlīdzību, varas iestādēm vienlaikus piederēja vara izplatīt preces un resursus, pamatojoties uz iedzīvotāju sociālo statusu, kā arī tuvību partijas un padomju struktūrām. Tomēr hroniskais patēriņa preču trūkums sabiedrībā izraisīja spriedzi un pretrunas, kas iedragāja komunistu projekta leģitimitāti (Zaharova 2013: 217). Līdzīgi domā arī ASV antropologs Aleksejs Jurčaks, kurš savā darbā “Pēdējā padomju paaudze”, analizējot 60. un 70. gadu mijā dzimušos, norāda tieši uz vērtību orientieru izmaiņām sabiedrībā, kas vēlāk ļāva tik viegli sagrūt padomju sistēmai (Yurchak 2015). Šīs vērtību izmaiņas un padomju sabiedrības pārvēršanās par savdabīgu patēriņa kultūru neizveidojās isā laikā – šiem procesiem bija ilga sociālekonomiskā vēsture, kas sākās 50. gadu beigās. Arī Māras stāstā šīs izmaiņas ir pamanītas. Viņa stāsta par kādu savu kolēģi: “*Viņa bija pilnīgi cita paaudze. Gadus padsmīt jaunāka. [...] Mēs braucām kaut kādā komandējumā uz Maskavu [...]. Kad viņa brauca atpakaļ, viņai bija četri riteņi sapirkti, viņa bija paspējusi izstāvēt rindas unģāru veikalos, kur tur ellē... Es atkal tur plates sapirkos... Grāmatas kaut kādas.*” (NMV-4828)

Septiņdesmito gadu vidus Latvijas iedzīvotāju dzīvesstāstos īpaši netiek izcelts, tomēr stāsti par rindām, produktu deficītu, anekdotes

par padomju varu un tās līderiem ir datējamas ar šo laiku. Šā pagātnes sliedzīgā izziņai nepieciešama detalizētāka balstīšanās vēstures naratīvos, tomēr pašlaik to ir ļoti maz.

Iepriekšējo paaudžu pieredzes pārnese

Padomju režīma izveidošanās un nostiprināšanās, masīvā padomju integrācijas propaganda nenoliedzami atstāja iespaidu uz padomju paaudzi, tomēr tā nenovilkā svītru starp toreiz un tagad. Pieredze ir tagadnes pagātne, atzīmē Reinharts Kozeleks, kur pagātne ir saistīta ar šodienu un to iespējams atcerēties. Tās racionāla pārstrāde, kā arī neapzināta attieksme pret notikumiem, kuriem vairs nevajadzētu būt vēstures zināšanās, veido pieredzes lauku. Katrā personīgajā pieredzē vienmēr ir klātesoša un saglabājas arī sveša pieredze, ko piedāvā paaudzes vai institūti (Koselleck 1989: 354).

Ir svarīgi apzināties, kādi kanāli nodrošināja iepriekšējo laiku pieredzes pārnesi uz padomju paaudzi. Jāņem vērā, ka iespaidu uz 50. un 60. gadu paaudzi atstāja padomju institucionalizētā kultūras atmiņa un vēstures politika, kas izpaudās gan izglītībā, gan piemiņas pasākumos, gan padomju propagandā, ko translēja radio, televīzija un preses izdevumi.

Ja arī šīs politizētās atmiņas drumslas ir saglabājušās padomju paaudzes pieredzē, tad par tām netiek runāts publiski, baidoties no nesaprašanas vai nosodījuma. Šajā gadījumā var runāt par fenomenu, ko aprakstījis Antonio Gramsci: sociālajai grupai var būt priekšstats par pasauli, bet šī pati grupa pakļaušanās un intelektuālās pakļautības dēļ ir pieņēmusi koncepcijas, kas nav savējās (Gramsci 1992: 327). Atmodas un neatkarīgās Latvijas publiskie naratīvi šīs atmiņas ir izspieduši. Tā kā trūkst komplīcētu publisko naratīvu par dzīvi Latvijā pēcstaļinisma laikā, cilvēki nereti savu dzīvesstāstu cenšas historizēt ar piemēriem no kaimiņu, radnieku, pazīstamu cilvēku biogrāfijām. Pretējā gadījumā, kad šādu piemēru trūkst, nākas balstīties uz tiem naratīviem, kas radušies jau pēcpadomju laikā, vai arī iztikt bez tiem, veidojot vienkāršu stāstījumu par savas biogrāfijas sadzīvisko pusi – darbu, ģimeni utt. Nereti stāstos vērojams izvairīgums, ko nevarētu skaidrot ar neuzticēšanos intervētājam, bet gan ar neziņu, kā stāstīt par šā laika pieredzi. Cilvēki mīl detalizēti stāstīt par saviem vecākiem un vecvecākiem. Dzīvesstāstos viņi ieņem svarīgu lomu

ne tikai savas dzimtas sakņu izprašanā, bet arī sniedz iespēju savu stāstu sasaistīt ar vēstures metanaratīviem. Jautājums par padomiskā klātesamību šīs paaudzes radītajos naratīvos un arī dzīvesstāstos ir atklāts, un tā risināšanai ir nepieciešami papildu pētījumi.

No vācu nacionālsociālisma pagātnes paaudžu pētniekiem ir iespējams pārņemt “kumulatīvās heroizācijas” (*kumulative Heroisierung*) fenomenu, kas novērojams arī daļā padomju paaudzes dzīvesstāstu. Šis fenomens apraksta tās situācijas, kad pieredzes par aktīvu sadarbību ar režīmu tiek aizstātas ar upuru vai varoņu stāstiem (Welzer et al. 2010: 64). Respektīvi, savus stāstus par dzīvi padomju laikā cilvēks konstruē no upura prizmas, uzsverot savu vai ģimenes locekļu ciešanas no padomju režīma savas “nepareizās biogrāfijas” dēļ vai tādu darbību dēļ, kuras varētu saukt par pretpadomiskām, piemēram, konflikti ar priekšniecību, iešana uz baznīcu vai pretpadomju viedokļu paušana kolektīvā. Šādi stāsti cilvēku parāda kā nekonformistu, disidentu, kas ļauj savu dzīves stāstu sasaistīt ar pozitīvajiem vēstures metanaratīviem un publiskajiem diskursiem, kas valda sabiedrībā. Nereti pagātnes varonības perspektīva tiek pārnesta no iespējamās kolaborācijas uz aktivitātēm Atmodas laikā. Tādējādi stāstītājam izdodas relativizēt pagātnes slogu.

Komunikatīvā atmiņa padomju laikā bija oficiāla un neoficiāla. Robežas, kur beidzās viena un sākās otra, bija skaidri noteiktas un saprotamas. Oficiālās komunikatīvās atmiņas izpausmes bija sabiedriskajā sfērā, to veidoja oficiālie padomju diskursi un ideoloģiskā audzināšana. Robežas, ko drikst runāt ģimenē, ko skolā, noteica vecāki, kuri nereti izvēlējās klusēšanas taktiku.

Māras māte, kura kara beigās kopā ar bērniem atradās bēgļu gaitās Vācijā, esot sākusi runāt tikai pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas: *“Viņa sāka runāt par bēgļu gaitām, par nometnēm, nu, par visu to, kas piedzīvots, arī tikai tā, fragmentāri, pēc deviņdesmit pirmā gada. Tikai un vienīgi. Līdz tam viņa bija klusa kā kaps. Ko nozīmē pieredze! Tā ir izdzīvošana, es domāju.”* (NMV-4828)

Tas, ka vecāki neko nav stāstījuši par pagātni, lai pasargātu bērnus no nepatīkšanām, parādās ļoti daudzos dzīvesstāstos, līdz ar to atmiņas bija fragmentētas. To atzīst arī Māra, uzsverot, ka *“viņas [t. i., atmiņas] arī pa niekam tika kaut kā vāktas kopā. Jo nebija nekādi tādi stāsti”* (NMV-4828). Kā šādus ziņu iegūšanas kanālus Māra un arī citi teicēji min

nejaušus vecāku izteikumus, saraksti un kontaktus ar ārzemju radiem, ģimenes fotoalbumus, kas raisīja jautājumus, kā arī ģimenes viesības, kurās cilvēki runāja arī par pagātņi. “Par šo to uzzinājām tad, kad tētīm bija dzimšanas diena. [...] Un mēs dziedājām visas latviešu dziesmas. Tur bija tie viņa sporta draugi, korporācijas biedri. Nu, tad tur tās sarunas bija. Bet tie tādi kriksīši.” (NMV-4828)

Interesanti, ka daudzi šīs paaudzes cilvēki pauž viedokli, ka arī mūsdienās uzmanīgi jāizvērtē, ko drīkst un ko nedrīkst stāstīt. “Mājās jau neko daudz nedrīkstēja runāt, ziniet, bet kad bērniem, jūs jau zināt, kas ir bērniem. Ko dzird un palaiž muti. Bērnu klātbūtnē daudz ko nedrīkst runāt, teiksim, šodien ar tu nedrīksti daudz ko.” (NMV-3631)

Arī Māra atzīst: “Nekad mūžā es neesmu izpaudusi, stāstījusi savus uzskatus.” Skaidrot to var dažādi, tomēr šķiet, ka tādējādi izpaužas pagātnes pieredze, kad par “mutes palaišanu” varēja draudēt sods vai nepatīkšanas. Arī tagad šīs paaudzes cilvēku taktika ir balstīta informācijas filtrēšanā. Šo iezīmi var konstatēt dzīvesstāstos, bet to nevajadzētu vispārināt, jo personības ir dažādas. Piemēram, Māras stāsts: “Andris Slapiņš²⁸, viņš vispār mierīgi. Viņš atbrauc ciemos uz Rundāli, tagad braucam uz Rīgu, viņš visu to ceļu vārijās. Pilnīgi viss autobuss zina, ko viņš domā un kas ir pareizi, un kas nav. Un ko tie komunisti, un... un tur mums šite čekisti un vēl nezin kas.” (NMV-4828)

Māra savu apdomīgo taktiku pamato šādi:

Nu, es esmu acīmredzot pietiekami ātri aptvērusi, ka labāk ir klusēt, gudri klusēt. Jo es ļoti labi apziņos, cik grūti ir pareizi argumentēt. Ir jāprot strīdēties. Pie kam latvieši nestrīdas, viņi uzreiz apvainojas. Un tad tu esi balts vai melns, vai kāds. Teiksim, krievi, viņi tur tiešām, viņi runās, viņi izkausies, iedzērs to šņabi, un visu, bet tomēr viņi izsaka to viedokli. Bet te labāk neteikt. Mēs esam tik ļoti maz. (NMV-4828)

Neoficiālā komunikatīvā atmiņa saglabājās galvenokārt ģimenēs un tika aktualizēta 80. gadu beigās, kad tai bija nozīmīga loma Atmodas procesos un tās galveno naratīvu veidošanā. Fragmentēta un neaktualizēta tā bija glabājusies teju pusgadsimtu. Lai arī apstākļi ir pilnīgi citi, padomju

²⁸ Andris Slapiņš (1949–1991) – latviešu kinodokumentālists.

pieredzes stāsti tāpat ir fragmentēti ģimenes atmiņas laukā. Publiskajos naratīvos tā ir iesprostota starp padomju terora un Atmosdas naratīviem. Politizētie vēstures naratīvi, kuros tiek uzsvērta pretestības un kolaborācijas dilemna, neveicina šo pieredžu aktualizāciju. Padomju pieredzes paaudze ir vecākā tagadējās Latvijas paaudze. Ikdienas normalizācija dzīvesstāstos ir nepieciešama, lai nodrošinātu padomju paaudzes pieredzes nodošanu un iekļaušanu arī metanaratīvos. Pašlaik Latvijas sabiedrībā tas lēnām notiek ar kultūras produktu starpniecību. Šīs pieredzes adaptācija ir nepieciešama kultūras atmiņai, lai veidotu kopīgu naratīvu par sarežģīto pagātņi.

Nobeigums

Paaudzes var būt dažādas, un vēsturē tās parasti nefigurē izolēti no notikumiem vai citām paaudzēm. Vēsturisko vidi var mēģināt skaidrot arī kā paaudžu koeksistences vai konflikta zonu, kur viena paaudze atstāj iespaidu uz citu, kur notiek cīņa par vērtībām un pieredzēm. Nodaļā ir mēģināts sniegt atbildi uz to, kas ir padomju paaudze, tajā pašā laikā atceroties, ka līdztekus darbojās arī citas – piemēram, politiskās vai intelektuālās – paaudzes, kas pārstāv citas vecuma kohortas.

Padomju paaudze, kā centos parādīt šajā nodaļā, ir cilvēki, kuru personība veidojās starp diviem pieredzes sliekšņiem, kurus esmu mēģinājis datēt ar 1956. un 1975. gadu. Tātad – tie ir cilvēki, kas dzimuši pagājušā gadsimta 40.–50. gados un vēl 60. gadu sākumā, kuru personības veidošanās process noticis starp šiem nogriežņiem, poststaļinisma gados. Tā ir paaudze, kas tika audzināta padomju ideoloģijas garā, kurai nācās izstrādāt sociālās integrācijas stratēģiju pilnīgi jaunos apstākļos nekā viņu vecākiem, kuru pieredze bieži bija konfliktā ar oficiālajiem diskursiem. Dzīves un izdzīvošanas prakse padomju autoritārisma apstākļos noteica šo cilvēku izvēles, rīcību un dzīves gājumu. Tās pieredze ir tikpat unikāla kā jebkuras citas paaudzes pieredze, un tā ir vajadzīga kopējā nācijas stāstā, lai mēs izprastu laiku, kurā dzīvoja mūsu tēvi, mātes, vecvecāki.

Šīs paaudzes naratīvi ir vāji akcentēti publiskajā laukā, padarot padomju laiku par vienkāršotu un neadekvātu konstrukciju, kas traucē izprast gan vēsturi, gan pašu paaudzi. Vai ir gaidāms šīs paaudzes atmiņu

uzplaiksniņums un tās pieredzes izmantošana? Visticamāk, nē. Padomju paaudzes pieredze, domājams, tiks nodota ar “pēcatmiņas” palīdzību. Pētot kultūras atmiņas naratīvus Lietuvā, literatūras pētniece Aurēlija Milolaitīte apgalvo, ka lietuviešu sabiedrību vairs spēcīgi neietekmē padomju mentalitāte un ir iespējams brīvāk paskatīties uz padomju okupācijas laiku un to novērtēt. Par to liecinot aizvien pieaugošais “pēcatmiņas paaudzes” (paaudzes, kas pati nav pieredzējusi notikušo (Hirsh 2012: 31)) tekstu skaits, kuros apcerētas traumatisko stāstu pēdas šīs paaudzes pārstāvju personīgajā dzīvē. Viņi rada tekstus, balstoties uz iepriekšējo paaudžu individuālajām atmiņām, bet vienlaikus apkopo traģisko pieredzi, kas varēja būt katras lietuviešu ģimenes vēsturē un paaudzē (Mykolaitytė 2016: 190–192).

Jautājums, kādas padomju paaudzes individuālās vai ģimeņu atmiņu pieredzes daļas tiks/netiks pārnestas uz kultūras atmiņu, ir nevis pašas paaudzes, bet, līdzīgi kā Lietuvā, tās mantinieku atbildības sfērā. Fragmentēta vai pārlietu politizēta paaudzes pieredzes izpratne nāk par labu tikai politiskajiem mītiem, nevis nācijas vēstures pašrefleksijai.

Izmantotas intervijas no Nacionālās mutvārdu vēstures krājuma: NMV-1580, NMV-1595, NMV-3631, NMV-3632, NMV-3639, NMV-4828.

IV. Māju izjūta trimdas latviešu dzīvesstāstos

Maija Krūmiņa

Kas notiek, ja vieta, kur mēs vēlamies būt, ar kuru esam visciešāk saistīti un kuru visdrīzāk saucam par savu, nav tā, kur šobrīd dzīvojam? Ja nu šī vieta atrodas tur, kur tā nav mums fiziski pieejama, vai arī ir atmiņās, un ja viss, kas mums atlicis, ir tikai šīs vietas attēls, ko nesam sevī? Mēs varam atcerēties tikai šīs vietas elementus: tie var būt noteikti objekti, smaržas, smaids, izteiksme, noteiktas darbības, notikumi vai valoda – tas viss, ko mēs nespējam ietekmēt vai izprast. Taču ikviens no šiem elementiem liek mums justies mājās tā, kā to nespēj vieta, kur fiziski atrodamies un jūtamies iestrēguši. Šī ir trimdas būtiskākā problēma – atrasties kur citur, atceroties iepriekšējo; ilgoties, bet nespēt ilgās piepildīt ne ar ko citu kā vien atmiņām. (King 2008: 71, autore izcēlums)

Uz Latviju jābrauc mūsu jaunaļiem, un jo sevišķi tiem, kuri dzimuši ārpus Latvijas. Kā lai viņi saprot un iepazīst tēvzemes mīlestību, ja savām acīm nav skatījuši mūsu zemi? Lai jaunietis aizbrauc uz tēvu dzimto zemi, lai liek delnu uz Latvijas zemes un jūt mūžīgās tēvzemes mīlestības sirdspukstienus. (Leitietis 1981: 6)

Mūsdienās migrācijas un diasporas pētniecībai ir raksturīgas divas dažādas konceptuālas pieejas. Senākajā no tām arhetipiska diaspora tiek vienādota ar piespiedu pārvietošanu, līdz ar to ar traumām, trimdu

un nostalgiju pēc dzimtenes. Šāds uzskats balstīts uz pieņēmumu, ka mājas, identitāte un piederības izjūta ir piesaistīta vienai noteiktai ģeogrāfiskai vietai un, ja cilvēki, kuri savā būtībā ir vietsēži, ir spiesti šo vietu atstāt, viņi zaudē arī savas mājas un saknes. Šādā sedentārisma skatījumā diasporas procesi lielā mērā ir saistīti ar atmiņu naratīvu radīšanu par grupas izcelšanos, šā naratīva tālāk nodošanu nākamajām paaudzēm, kā arī ar diasporas piesaisti noteiktai teritorijai. Turpretī postmodernajā paradigmā diasporas tiek skatītas kā ceļojošas kopienas (klejotāji), kam raksturīgs internacionālisms un nemitīga pārveidošanās (Lacroix and Fiddian-Qasmiyeh 2013).²⁹

Mūsdienu migrācija no Latvijas, kam bieži ir ekonomisks raksturs, var tikt aplūkota postmodernās paradigmas prizmā³⁰, savukārt trimdai, kas ir specifiska migrācijas forma, drīzāk raksturīga sedentārisma atbilstoša, nekad nezūdoša pieķeršanās zaudētajai vietai un zemei kā identitātes avotam un vienīgajām mājām, ko apliecina arī abi nodaļas sākumā citētie autori. Taču vai tas ir vienīgais, ko varam saklausīt trimdas latviešu dzīvesstāstos? Un vai ir taisnība novērojumam, ka jautājums “kur ir mūsu mājas” bieži vien daudz sarežģītāks un arī akūtāks ir nevis tiem, kuri paši piedzīvojuši migrāciju (trimdas pirmajai paaudzei), bet gan tiem, kas to ir mantojuši (otrajai paaudzei) (Stock 2017)? Šie ir jautājumi, kas tiks risināti izklāsta turpinājumā, analīzi balstot NMV krājuma intervijās ar dažādu paaudžu trimdas (pēc 1991. gada – diasporas) latviešiem Lielbritānijā³¹ un ASV³².

Otrajā pasaules karā Latvija ne tikai zaudēja savu valstiskumu, bet arī tūkstošiem iedzīvotāju. Daļa zaudēja dzīvību kara un divu okupācijas varu apstākļos, daļa tika deportēti uz Sibīriju, vēl citi kara beigu

²⁹ Plašāk par sedentārisma un tā noliedzēju debatēm skatīt Viedas Skultānes ievadā.

³⁰ Kā tas, piemēram, darīts darbā “The Emigrant Communities of Latvia: National Identity, Transnational Belonging, and Diaspora Politics” (Kaša and Mieriņa 2019).

³¹ NMV krājuma kolekcijā “Latvieši Anglijā” ietilpst 72 intervijas, kas ierakstītas dažādos laika posmos; šajā pētījumā izmantotas intervijas, ko divu ekspedīciju laikā 2009. un 2011. gadā Lielbritānijā ierakstījuši Māra Zirnīte un Edmunds Šūpulis.

³² Amerikas latviešu apvienības (ALA) mutvārdu vēstures projekta “Dzīvesstāsts trimdā” kolekcijā ietilpst vairāk nekā 250 intervijas, kas ierakstītas no 1997. līdz 2016. gadam. Šajā pētījumā izmantotas gan individuālas intervijas, gan grupu intervijas, kas ierakstītas 2005.–2006. gadā 3x3 nometņu laikā Katskiļos (ASV).

posmā devās bēgļu gaitās rietumu virzienā. Karam beidzoties, vairākums Rietumos nonākušo bēgļu uzskatīja par neiespējamu atgriezties padomju Latvijā un rada patvērumu jaunās mītnes zemēs. Tur viņi definēja sevi kā trimdas kopienu ar kopīgu mērķi – cīņu pret komunismu, darbu neatkarīgas Latvijas atjaunošanas labā un latviešu kultūras saglabāšanu veidā, tās attīstīšanu un ieaudzināšanu nākamajās paaudzēs. Var arī teikt, ka tādējādi viņi atguva kontroli pār savu dzīvi un nākotni, vairs nebūdami apstākļu upuri, bet rīcībspējīgi aktori (Sznajder and Roniger 2009). Līdztekus šim kopīgajam mērķim trimdas latviešus vienoja atmiņas par dzīvi pirmskara Latvijā, māju atstāšanu, bēgļu gaitām un iedzīvošanos jaunajās mītnes zemēs. Šie aspekti ļauj viņus definēt kā noteiktu atmiņu kopienu, tas ir, tādu cilvēku grupu, kuras locekļi jūtas savstarpēji saistīti, jo viņus vieno kopīga nepastarpināta pieredze (Irwin-Zarecka 1994), un kuri glabā šos savus identitātei nozīmīgos traumatiskos vai varonīgos pagātnes notikumus un praktizē noteiktus atceres rituālus (Kaprans un Strenge 2016: 11).³³

Par atmiņas īpašo lomu ne tikai trimdas, bet ikvienas migrācijas kontekstā runājuši daudzi pētnieki³⁴, tostarp poļu filozofe Zofija Rosinska, kura norādījusi: lai gan migrācijas pieredze ir dziļi individuāla, tai vienmēr ir kopīgas iezīmes. Pirmkārt, tā vienmēr rada izaicinājumu esošajai identitātei un/vai jaunas identitātes veidošanās procesam. Otrkārt, to vienmēr pavada zaudējuma izjūta un tai sekojoša melanholija. Treškārt, migrācijas procesus vienmēr ietekmē atmiņa un atceršanās, kam ir trejāda loma: tā ir identitāti veidojoša, jo palīdz saglabāt sākotnējo identifikāciju; tā ir terapeitiska, jo palīdz pārvarēt grūtības, kas rodas, iedzīvojoties jaunā kultūrā; tā ir kopienu veidojoša, jo rada saikni starp tiem, kas spēj kopīgi atcerēties (Rosinska 2011).

³³ Tāpat to var dēvēt par iztēloto (*imagined*) kopienu, tas ir, tādu kopienu, kas balstās ne tik daudz uz ģeogrāfiskiem vai citiem apstākļiem, bet gan uz vienotas nozīmju, simbolu un pat literāru izdomājumu kopas, kas ļauj šīs kopienas locekļiem citam citu atpazīt un savstarpēji sarunāties, izjutot kopīgu piederības izjūtu (Pickering and Keightley 2012).

³⁴ Piemēram: “Atmiņa visās tās formās (fiziskā, psiholoģiskā, kultūras un ģimeniskā) spēlē nozīmīgu lomu migrācijas, imigrācijas, pārvietošanās un diasporas kontekstā, jo tā nodrošina individuālās un sociālās identitātes kontinuitāti.” (Crete 2011: 3)

Lai gan Rosinska runā par melanholiju, trimda ierasti tiek cieši saistīta ar nostalgiju, jo abiem šiem terminiem ir būtiskas kopīgas iezīmes: tie ir saistīti ar zaudējumu, atmiņām un mājām (precīzāk – prombūtni no tām), kā arī ar ilgošanos. Tāpēc bieži nostalgija tiek uztverta kā dabiskas sekas trimdas stāvoklim. Nostalgijas dēļ mājas jeb dzimtā zeme³⁵ ikviena migranta, jo īpaši trimdinieku, dzīvē var kļūt par zināma veida svētvietām – vietām, kuras funkcionē kā *perpetuum mobile* (Vukušic 2011), sniedzot viņiem dzinējspēku identitātes uzturēšanā. Šāds (zaudētas) “svētvietas” statuss pamanāms arī NMV krājuma trimdas kolekciju dzīvesstāstos, it īpaši tad, kad trimdinieki stāsta par atgriešanos (arī īslaicīgu) dzimtenē un/vai dzimtajā mājvietā, kā, piemēram, to darījusi Lidija Bālēna (dz. Bloma, 1913) no Amerikas Savienotajām Valstīm.

Tad, kad es atgriezos pirmo reizi – deviņdesmit otrajā pirmo reizi aizbraucu uz savu dzimto vietu –, es nekā tur vairs nepazinu, it nekā. Pat ne celiņa, pa kuru mēs gājām. Es atradu mājas pamatus. Mājas pamatos apmēram tur, kur man stāvēja gulta, tur auga egle. Tai bija nokrituši daži čiekuri, vai arī vāveres viņus bija nometušas. Trīs čiekurus es paņēmu – tas viss no manām tēva mājām. [...] Cita vietā es neko negribu – es gribu to vietniņu, kur es dzimu, kur es augu, kas piederēja maniemi senčiem. No paaudžu paaudzēm, cik es zinu, Blomas bija dzīvojuši, kamēr vien zeme bija dalīta un kamēr kungi bija to zemi piešķirūši maniemi senčiem. Ar to man ir mīla mana zeme, mana dzimtene. Tā ir mana dzimtene. (NMV-813)

Kā redzams, 50 gadu laikā konkrētā “svētvietā” jeb dzimtā māja ir fiziski izzudusi, taču trimdinieces nostalgiskā pieķeršanās šai vietai, kas no paaudzes paaudzē ir piederējusi viņas ģimenei un ko tagad iemieso vienīgi trīs līdzīgi paņemtie čiekuri, nepavisam nav izzudusi. Māju zaudējums šajā gadījumā, tāpat kā daudzos citos, ir kļuvis par “apzinātu un bieži vien pat centrālu trimdinieka personīgās identitātes daļu” (Sznajder and Roniger 2009: 29).

Tomēr nostalgija nenožīmē tikai pagātnes idealizāciju un romantisku cerību tur atgriezties; attēlojot pagātni mierinošā un utopiskā gaismā, tā ļauj cilvēkiem adaptēties straujām pārmaiņām, kas skar vai nu visu

³⁵ Mājas dzimtenes nozīmē piešķir valsts teritorijai izcelsmes vietas un pirmatnējas pieķeršanās avota spēku (Stock 2017).

sabiedrību kopumā, vai individuālus dzīves stāstus (Tannock 1995). Trimdā nostalgiju var uzlūkot arī kā kultūras darba izpausmi, caur kuru mājas zaudējušie cilvēki paaudzū paaudzēs kultivē kopīgu identitāti, tādā veidā saglabājot kulturālo piesaisti vietai pat tad, kad fiziski tur atgriezties nav iespējams. Līdz ar to naratīvi par zaudētajām mājām var tikt dēvēti par idealistiskiem vai nostalgiskiem, tomēr tie ir kaut kas daudz vairāk: tie vienlaikus ir orientēti gan uz pagātni, gan nākotni, veidojot saikni starp vietām un laicīgumu un radot “atmiņu kopienas” (Dossa and Golubovic 2019: 175).

Iepriekš teiktais apliecina arī to, ka trimda ir ne tikai cieši saistīta ar nostalgiju, bet arī ar māju problemātiku, jo trimdinieki, tāpat kā citi migranti, kuri ir piedzīvojuši pārcelšanos no vienas vietas uz citu kā savas dzīves lūzuma posmus jeb “personīgās biogrāfijas pārrāvumus” (Ahmed 1999: 343), psiholoģisko, emocionālo un eksistenciālo saikni ar mājām izjūt asāk nekā cilvēki bez migrācijas pieredzes. Šādas saasinātas attiecības starp sevi un jēdzienu “mājas” var skaidri saklausīt Janas Heilas (dz. 1937) dzīvesstāstā.

Es teiktu, ka manai paaudzei nav mājas. Vismaz man nav, un daudziem manā gada gājumā, man liekas, tiem ar nav īstas mājas. Mēs nekur nepiederam. Mēs piederam Latvijai, bet mēs faktiski nekur nepiederam. Es nekad neteiktu, ka Anglija ir manas mājas. Man vienīgā māja ir bijusi šeit [Lielbritānijā], es esmu tikai vienā mājā dzīvojuši šeit. Man ir bērzs mājas priekšā. Bet es zinu, ka tā nav īstās mājas. (NMV-3428)

Citāts iezīmē ne tikai to, ka migrantu un viņu pēcteču dzīvesstāstos mājas ir bieži lietots jēdziens, bet arī to, ka viņu dzīvē tas var būt ļoti nenoteikts jeb neskaidri definējams, taču tajā pašā laikā pašsaprotams (Stock 2017). Tāpat šis stāsts apliecina to, ka nereti trimdas pārstāvji uzskata savu dzīvi svešumā par pagaidu stāvokli, tādu kā “dzīvi starp iekavām, ārpus īstās dzīves, kas palikusi dzimtenē” (Sznajder and Roniger 2009: 20). Šāds stāvoklis var novest arī pie tā, ka cilvēki, kuri piedzīvojuši māju izjūtas zaudējumu un ilgu gadus vai pat desmitgades pēc migrācijas cenšas to atjaunot, jūtas ieslodzīti pārejas stāvoklī jeb sliekšņa telpā (*liminal space*), un viņu liecības atklāj spēcīgu saikni starp garīgu bezmāju stāvokli un liminalitāti (Murcia 2019), par ko runāts arī šajā dzīvesstāsta fragmentā:

Varbūt tas ir ļoti sentimentāli, bet es jūtos mājās daudzās zemēs, bet es nekur nejūtos kā īsti mājās. Un tur arī ir iekļauta Latvija. Jo es vienmēr, ja es esmu kaut kādā zemē, tad es arī gribu baudīt tā, kā tie cilvēki tur dzīvo. Es metos iekšā ar sirdi un dvēseli, varētu teikt. Bet, kā es saku, visās tajās zemēs un pat Latvijā es jūtos kā svešiniece. (NMV-3400)

Šo atmiņu autore ir 1941. gadā dzimusī Vija Hjūza (dz. Zauere), kura lielāko savu dzīves daļu pavadījusi Lielbritānijā un tur arī intervēta. Dzīvesstāsta turpinājumā viņa arī norāda, ka ilgāku savu dzīves posmu ir jutusies kā pazudusi, jo *“kaut kas man trūka dzīvē un vilka atpakaļ [uz Latviju]; laikam galvenokārt, ka man tur bija mīļas atmiņas par mīļiem cilvēkiem, jo tos cilvēkus es vairs nesatiku”*. Tāpēc arī viņa jau 80. gados devusies apciemot dzimto zemi, kuras robežas šķērsošana bijusi ļoti emocionāla: *“Es sāku raudāt aiz emocijām! Ka beidzot tu esi tanī dzimtenē, kuru tu kaut kādīgi esi iedomājies caur rožainām brillēm, bet arī tu zini, ka tur viss nebūs tā, bet tomēr tā fantāzija kaut kāda tur ir.”*

Kopumā šis dzīvesstāsts, tāpat kā Janas Heilas stāsts, apliecina, ka daļa trimdinieku patiesi izjūt iepriekšminēto bezmāju stāvokli jeb dzīvošanu uz sliekšņa starp atmiņām par mājām dzimtenē un reālo dzīvi mītnes zemē, nespējot spert soli ne uz priekšu (pieņemt mītnes zemi par patiesām mājām), ne īsti atpakaļ (atgriezties uz dzīvi Latvijā). Tas arī parāda trimdinieku duālo pozīciju – viņi atrodas kādā noteiktā vietā (trimdā/mītnes zemē) un vienlaikus ir ārpus tā, kas viņiem ir patiesi svarīgs. Proti, viņi nemitīgi svārstās starp pagātnei dzimtenē un tagadni mītnes zemē (Sznajder and Ronigen 2009).

Vienlaikus Vijas Hjūzas atmiņu fragmenti iezīmē vēl kādu būtisku niansi, proti, ka mājas nav obligāti jāinterpretē telpiskās vai ģeogrāfiskās kategorijās un tās nekad nav vieta pati par sevi, bet drīzāk attiecības, ko indivīds ir izveidojis ar vietu. Respektīvi, lai gan cilvēki var pieķerties noteiktām vietām, māju izjūtu var izraisīt arī citi procesi: atrašanās kopā ar noteiktiem cilvēkiem, noteiktos sociālos apstākļos vai iedomātās kopienās, tāpat arī ikdienas rutīna vai specifiski objekti, kas atrodas cilvēkam apkārt (Stock 2017). Kā to apliecina ne vien V. Hjūza, bet, piemēram, arī Zviedrijā dzīvojošās Veras Puķes-Puķītes (dz. Ozere, 1915) teiktais: *“Un visi izklīduši, vai ne. Tik vien maza daļiņa Latvijā palikusi no maniem draugiem un kolēģām. Tā kā [...] nav tāda īsta pamata zem*

kājām. Es vēl to joprojām jūtu” (NMV-443), trimdnieku ilgošanās pēc Latvijas lielā mērā bija saistīta ne tikai ar konkrētu ģeogrāfisku vietu, bet arī ar tur palikušajām radniekiem, draugiem un kolēģiem, kuru esamība vai iztrūkums visciešākajā veidā saistāms ar viņu spēju kaut kur justies kā mājās. Tas pierāda, ka mājas nav “tikai fiziska ēka vai vieta, bet arī piederības, intimitātes, drošības, savstarpējo attiecību un pašapziņas telpa” (Liu 2014: 19).

Vēl kāda būtiska māju iezīme migrācijas kontekstā ir to saistība ar stāstiem. No vienas puses, mājas ir cieši saistītas ar identitāti, jo, stāstot par savām mājām un dzīvi, cilvēki novieto sevi tagadnē, apsverot pagātnes pieredzi un nākotnes virzienus kā nozīmīgus savai pašreizējai situācijai (Stock 2017). No otras puses, kā atzinis bēgļu pētnieks Rens Papadopoulos, stāstiem par zaudētajām mājām ir liela nozīme bēgļu (trimdas) kopienu eksistencē, jo ar to palīdzību, neslēpjot arī bezmāju stāvokļa negatīvās un traucējošās sekas, ir iespējams apvienoties. Turklāt indivīdi, ģimenes un kopienas var restrukturizēt gan sevi, gan savas savstarpējās attiecības, dalot kopīgus stāstus un tādējādi atjaunojot māju primāros nosacījumus – to aizsargājošo un piepildošo apvalku (Papadopoulos 2002).

To, ka stāsti par zaudēto Latviju un tajā pavadīto laiku bija nemitīgi klātesoši trimdas kopienā, labi atspoguļo tas, cik plaši trimdas otrās³⁶ paaudzes pārstāvji parasti savos dzīvesstāstos spēj aprakstīt ne tikai vecāku, bet bieži vien arī vecvecāku dzīves likločus, kā arī vietas, kuras viņiem bija iespējams iepazīt tikai pastarpināti. Savukārt to, ka stāstiem bija nozīmīga loma arī šo cilvēku piederības izjūtas veidošanās procesā, raksturo Janas Heilas, kā arī cita Lielbritānijā dzīvojoša (otrās paaudzes) trimdinieka Jāņa Millera (dz. 1947) dzīvesstāstu fragmenti.

Vienu gadu martā, kad viss bija aizsalis, mēs bijām Jūrmalā un staigājām gar jūru. Un es domāju, to es biju lasījusi, par to man māte bija stāstījusi. Viņa daudz stāstīja par bērnību un jaunību un par Siguldu. Tās atmiņas viņai bija skaistas, tāpēc viņa par tām stāstīja. Bet par vēlāko dzīvi viņa ļoti maz runāja, ļoti maz. (Jana Heila, NMV-3428)

³⁶ Ar otro trimdas paaudzi šajā pētījumā tiek saprasti ne tikai tie cilvēki, kas piedzima ārpus Latvijas, bet arī tie, kuri bēgšanas brīdī bija vēl bērni (līdz 6–7 gadiem).

Ja es aizbraucu uz kādu citu pasaules pilsētu, kur es nekad nebiju bijis, Hamburgu vai Ņujorku, bildes es varbūt redzējis, bet tur tā neko nedomā daudz. Par Latviju jau bija bildes visādas redzētas sīki un smalki un bija stāstīts šis un tas. Ka vecāki stāsta par kaut kādu ielu, tu jau neatceries, kas tur ir noticis. Bet tad tu ej un tu redzi tos uzrakstus, un it kā tu ver atpakaļ tādu grāmatu, kur tu esi pusi izlasījis, bet neesi īsti sapratis. Un tad sāk sajust vairāk un redzēt – jā, te kādreiz mana mamma varbūt ir staigājusi, mans tēvs varbūt ir gājis. [...] Visas tās lietas, kas bija stāstītas, tās tad sāka iekrist vietā. (Jānis Millers, NMV-3429)

Abi stāsti iezīmē starppaudžu komunikācijas un ģimenes būtisko lomu otrās paaudzes trimdas latviešu identitātes un piederības izjūtas veidošanā, jo tieši “caur piederību ģimenei iepriekšējās paaudzes pieredze tiek integrēta mūsu pašu esamībā” (Pickering and Keightley 2012: 119). Trimdas latviešu pieredze, protams, visciešākajā veidā bija saistīta ar dzimteni un visu tai piederīgo, un tā izpaudās jeb tika pārnesta caur stāstiem, valodu un emocijām. To apliecina arī ASV intervētās otrās paaudzes trimdinieces Vijas Bērziņas (dz. Zuntaka, 1946) stāstījums, kurā saklausāma visu trīs minēto elementu (valoda, stāsti, emocijas) loma viņas identitātes veidošanā.

Es esmu tas, ko mani vecāki, ko es izvēlējos un ko es jūtu .. Un es esmu vienmēr jutiesies kā latviete. [...] Es vienmēr runāju latviski mājās ar saviem vecākiem. Un mēs ļoti bieži pēc vakariņu galda kopā parunājamies par dažādiem tematiem, un vienmēr tas bija latviski. Man latviešu valoda vienmēr ir bijusi ļoti miļa. (NMV-2074)

Kā redzams, vecākās paaudzes stāsti par dzimteni palīdzēja jaunākajām paaudzēm saglabāt ar to ciešu saikni, taču vienlaikus tiem piemīt arī cita iedarbība, par ko runājusi antropoloģe Ilana Feldmane. Viņa, izmantojot analogijas ar dzeju un mūziku, gan šos stāstus, gan ritmiskas darbības, kas atgādina māju pieredzi, dēvē par māju refrēniem (periodisku atkārtojumu), kas, viņasprāt, bēgļiem un trimdiniekiem palīdz ne tikai saglabāt saikni ar mājām, bet arī atjaunot drošības sajūtu pat tad, ja apkārt valda haoss. Viņa arī norādījusi, ka, “palielinoties laika distancei, attiecība starp naratīvo un materiālo cilvēku saiknē ar mājām mainās, tas ir, stāstītais ņem virsroku pār taustāmo. Nekad gan nenotiek pilnīga taustāmā aizvietošana, kā pierāda, piemēram, zaudēto māju atslēgu saglabāšana,

bet mainās materiālo objektu raksturs. Lai kā cilvēki tam pretotos, lietas no mājām kļūst par atmiņu, ne vairs ikdienas lietošanas objektiem” (Feldman 2006: 17).

Par šādu ikdienas lietošanas priekšmetu pārvēršanos atmiņu objektos trimdas latviešu kopienā daudz liecinājumu atrodami vienā no Maijas Hinkles grupu intervijām, kas bija veltītas trimdas materiālajai kultūrai un kurās cilvēki dalījās stāstos par priekšmetiem, kas paņemti līdzī no Latvijas. Starp tādiem visbiežāk minētas dažādas kultūras vērtības – tautas tērpi, grāmatas, arī fotogrāfijas, mājsaimniecības priekšmeti u. c. Īpaši iezīmīgi šķiet stāsti par it kā pavisam ikdienišķiem priekšmetiem, kas varbūt pat paņemti līdzī nejaušības dēļ, bet laika gaitā ieguvuši simbolisku nozīmi.

Es tik atceros, mums bij paņemti līdzī vairāki mājsaimniecības priekšmeti. Mums tagad vēl ir gaļas griežamais dēlis – tas tika no Latvijas izvests uz Vāciju un te uz Ameriku. Un mamma man teica, ka to es varēšot mantot, kad viņa miršot. Tas ir no Latvijas bērza koka, un uz tā vienmēr mēs liekam ābolmaizi. Mamma cepa ābolmaizi un vienmēr lika uz to dēli. Tradīcija. (NMV-2710)

Lai gan šī grupas intervijas dalībiece Vija Straumane it kā tikai konstatē faktu – mamma cepa ābolmaizi un lika to uz dēliša, kas bija paņemts līdzī no Latvijas –, tas sevī ietver daudz vairāk, proti, ritualizētas darbības un stāstus, kas, visticamāk, norisinājās līdztekus ēdiena gatavošanai un vēlāk pie saimes galda un kas parāda, ka šīs dēlītis laika gaitā ir kļuvis par ģimenes iemiesoto atmiņu objektu. V. Straumane vēlāk arī papildina savu stāstu par ģimenes relikvijām.

Mums nebija albumi, bet mammiņa bij izplēsusi visas bildes no albumiem ārā un sametusi kastē kaut kur. Tas zīmīgākais par šitām bildītēm bij, ka mums nebija bērniem nekādas grāmatiņas un nekas ko daudz skatīt, ka šitās fotogrāfijas palika par mūsu ilustrācijām, mūsu lasīšanu, mūsu pētīšanu maziem bērniem. Un līdz ar to es nemaz to neapzinājos, bet, kad mēs pieaugām, tās bildītes bij tik mīļas un tik tuvas, jo mēs uzaugām ar viņām kopā. Un katru reizi, kad mēs pētījām tās sejiņas – vecāku kāzu bildes un kristības, un vecvecāku portretiņi –, tie visi uzauga ar mums kopā, viņi pilnīgi stāvēja mums klāt. Un man tā katra bildīte vēl šobaltdien ir tuva un mīļa. Un es viņus visus pazīstu, jo mēs viņus pētījām, katru mazāko sejiņu: “Mammiņ, kas tas ir, un ko viņš?” (NMV-2710)

Protams, arī daudzas citas latviešu trimdinieku ģimenes bija paņēmušas līdzīgas fotogrāfijas, kuras, no vienas puses, palīdzēja tām veidot māju izjūtu jaunajās mītnes vietās, saistot ar zudušo vietu un laiku³⁷, no otras puses, kā to spilgti apliecina V. Straumanes stāsts, tām bija neatverama nozīme atmiņu pārnēsē starp trimdas paaudzēm, ļaujot bērniem un mazbērniem iepazīt un saglabāt saikni ar Latvijā palikušajiem radiniekiem. Tādējādi tās ļāva saglabāt dzimtas mantojumu arī tālumā no izcelsmes vietas.

Kopumā skatot, visi šie māju refrēni apvienojumā ar citiem elementiem (valoda, kopīgi piemiņas rituāli, dzimtenes apciemojumi u. c.) bija tas, kas daļai trimdas otrās paaudzes pārstāvju lika (un joprojām liek) izjust Latviju kā savas vienīgās mājas. Tomēr tas nav un nevar būt vienīgais ceļš, jo, “laikam ejot un migrācijai kļūstot drīzāk par pārmantotām, ne tiešām atmiņām, dzimtenes un mītnes zemes šķietamība kļūst vēl sarežģītāka. Imigrantu pēctečiem jaunā mītnes zeme nekad nav bijusi jauna, un skats uz “dzimteni” un tās nozīme var būt daudz fragmentētāka nekā tiem, kas paši piedzīvoja izbraukšanu no šīs vietas” (Stock 2017: 29). Tomēr, kā to apliecina NMV krājuma dzīvesstāsti, arī pirmās paaudzes māju un piederības izjūta nav tverama kā viennozīmīga un stabila, drīzāk kā mainīga un pat pretrunīga. Tas, pirmkārt, lielā mērā skaidrojams ar daudziem trimdā pavadītajiem gadiem, jo ir gandrīz neiespējami nodzīvot kādā vietā (vai vietās) 50 un vairāk gadus, lielākā vai mazākā mērā tur neintegroties. Turklāt dzīvesstāstu intervijas, kas analizētas šajā pētījumā, pārsvarā ierakstītas pēc 2000. gada, līdz ar to intervētie cilvēki Latvijas atstāšanas brīdī retos gadījumos bija vecāki par 40 gadiem, bet visbiežāk vecumā starp 20 un 30 gadiem un vēl jaunāki, tāpēc viņu pielāgošanās un adaptācijas spējas, visticamāk, bija daudz lielākas nekā tiem, kas atstāja Latviju lielākā vecumā. Otrkārt, jāņem vērā arī tas, ka “cilvēki var saglabāt piederību iepriekšējai vietai, bet vienlaikus attīstīt māju

³⁷ Kā norādījušas antropoloģes Parina Dosa un Jeļena Goluboviča, māju veidošanai piespiedu migrācijas apstākļos piemīt divas dimensijas: pirmkārt, naratīvu dimensija – kā pārvietotās personas izkopj māju izjūtu caur atmiņu un naratīviem; otrkārt, māju tekstūru dimensija – kā māju izjūtu saglabā vai iztēlo caur materiāliem objektiem, dažkārt ļoti personīgiem (fotogrāfijas), dažkārt šķietami nejaušiem (piemēram, tējas tasītes) un dažkārt zaudētiem, pieejamiem tikai ar atmiņas palīdzību (Dossa and Golubovic 2019).

izjūtu arī citās vietās. Citiem vārdiem sakot, mājas kļūst par nepārtrauk-tību, kur laikā un telpā mijiedarbojas traumatiska un pozitīva pieredze, kas iegūta “tur”, “šeit” un “citur” (Murcia 2019: 1528).

Tieši šādu, duālu, pieredzes izjūtu, izteiktu gan tiešā, gan netiešā veidā, visbiežāk var saklausīt arī šajā pētījumā analizētajos pirmās paaudzes trimdinieku dzīvesstāstos. Īss, bet spilgts šādas izjūtas piemērs dzirdams Valda Kārķļa (dz. 1929) vārdos, atbildot uz jautājumu: “*Kur tev pašam ir tā māju sajūta, kur tu jūties piederīgs?*” – “*Nu es jūtos piederīgs šeit [ASV]. Tā fiziskā man ir šeit. Bet sirdī man Latvija tomēr skaitās.*” (NMV-2091); kā arī cita ASV intervētā latvieša Oskara Herca (dz. 1921) īsajā atbildē uz gandrīz identisku jautājumu: “*Vai jūs varat pateikt, kur jums ir mājas?*” – “*ASV nostāk, Latvija.*” (NMV-855) Lai gan uzsvars katrā gadījumā ir nedaudz cits, tomēr abi trimdinieki, tāpat kā daudzi citi, vienlaikus izjūt piederību gan dzimtenei, gan mītnes zemei.³⁸

Būtiski, ka šāda duāla pieredzes izjūta nenozīmē to, ka pirmās paaudzes trimdinieku dzīvesstāstos trūktu sāpīgas ilgošanās pēc sākotnējās pieredzes vietas, ko var dēvēt gan par nostalgiju, gan – kā to darījis R. Papadopuls – par *nostalgisko dezorientāciju*, tas ir, dziļu plaisas, tukšuma, kaut kā iztrūkuma izjūtu, neuzticēšanos savai personiskajai esamībai un dzīves izpratnei, kas var novest pie sava veida sastinguma (Papadopoulos 2002). Par šādu izjūtu liecina, piemēram, Ilona Birzgale (dz. Rozīte, 1926) no Lielbritānijas, kura izjūt “*pilnīgi kādreiz fiziskas sāpes pēc Latvijas. Man ir tādas ilgas pēc Latvijas!*” (NMV-3420) Savukārt Vera Puķe-Puķīte nostalgiskās dezorientācijas kulmināciju piedzīvoja pēc tam, kad viņai pirmoreiz radās iespēja apciemot dzimteni: “*Jā, es esmu vairākas reizes bijusi [Latvijā]. [...] Bet tas pirmais pārdzīvojums bija visdrausmīgāk faktiski. Kad es atbraucu atpakaļ, tad .. kādu pusgadu man bija ārkārtīga depresija. Es sajutos tā: šeit [Zviedrijā] es esmu svešs – sveša zeme, sveša valoda...*” (NMV-443) Kā redzams, šeit nostalgiskā dezorientācija izpaudusies arī ķermeniskā veidā – depresijā, ko izraisīja tas, ka trimdiniecei nebija iespējams dzīvot sev tik tuvajā un pazīstamajā vietā – dzimtenē. Tas arī apliecina, ka ilgošanās pēc dzimtās zemes var izpausties kā diskomforts

³⁸ Antropologi lieto apzīmējumu *halfies* – cilvēki, kuru nacionālā un/vai kultūras identitāte ir dalīta migrācijas vai vecāku izcelsmes dēļ (Abu-Lughod 1991).

ķermenī – ķermenī, kurš jūtas atrauts no savas īstās vietas (Ahmed 1999). Tālākais sievietes stāstījums atspoguļo arī citas emocijas: lai cik spēcīgas jūtas izraisītu dzimtene, tā tomēr vairs nav vieta, kas spēj pildīt māju funkciju: “*Rīgā es aizbraucu – o, Rīga! Vai, cik jauki! Kaut kā tā ārkārtīgi silta sajūta pārņem. Bet tomēr atkal... Nē, bet tā tomēr nav mana Rīga. Tā ir savādāka. Un kad es atbraucu atpakaļ – nu jā, es laikam esmu nolemta šeit palikt.*” (NMV-443)

Šis naratīvs pilnībā atbilst migrācijas pētnieku atziņai par to, ka nav iespējama atgriešanās tādās mājās/dzimtenē, kāda tā ir palikusi trimdnieku atmiņās. Respektīvi, autores kā bēgles ceļojums ir vedis tikai vienā virzienā, jo arī atgriezies viņa nav nokļuvusi tajā pašā vietā, no kuras sākotnēji nākusi. Gan no fiziskās, gan emocionālās perspektīvas vieta, ko viņa reiz sauca par mājām, ir mainījusies, un tai ir lemts dzīvot vairs tikai atmiņās (Gemignani 2011).

Līdzīgu apjausmu par laika nestajām pārmaiņām apliecina Māras Lipaces (dz. Ventenberga, 1927) teiktais: “*Man ir interese [par Latviju]. Un tas ir ļoti grūti izskaidrot, taisni kādas jūtas ir. Es jūtos, ka man šeit [ASV] ir māja, bet tomēr es nevaru savu interesi par Latviju uzdot pavisam. Es kaut kā arvien mēģinu piedalīties.*” (NMV-786) Tāda ir arī jau iepriekš citētās Lidijas Bālēnas refleksija par to, kur īsti ir viņas mājas – vietā, no kuras palikuši vienīgi trīs čiekuri, vai tur, kur pavadīta lielākā dzīves daļa: “*Tā ir mana dzimtene. Bet manas mājas ir Amerikā, jo te es esmu nodzīvojusi no 1951. gada. Es jūtos te droša. [...] Es te nomiršu, un te es palikšu. Te man ir kapi, te es esmu nodzīvojusi. Man ļoti žēl, tur ir mana dzimtene, bet šeit ir mana māja.*” (NMV-813) Lai gan nostalgija ir skaidri jūtama, tomēr pati trimdiniece jau definē, ka mājas ir ne vairs dzimtenē un pat ne abās vietās, bet mītnes zemē, kas ir vieta, kur izaudzina bērni un mazbērni un iegūta un iekārtota dzīvesvieta. Turklāt bieži vien dzīve pavadīta ļoti latviskā vidē, piedaloties dažādās trimdas kultūras un sociālajās aktivitātes, kas vienlaikus gan stiprināja latvisko identitāti (un palīdzēja to turpināt nākamajās paaudzēs), gan palīdzēja sākotnēji svešajai vietai kļūt par “savējo”.

Pretstats iepriekš aplūkotajiem stāstiem ir ASV intervētās Gundegas Micheles pieredze, kas parāda, ka atstātā dzimtene visa mūža garumā var palikt kā vienīgās mājas.

Viens, ko visu trimdas laiku es savā ziņā apzināti centos – runāt par tām vietām, kur es dzīvoju, ka tādā un tādā vietā es dzīvoju, un centos nesaukt tās par savām mājām. Ka tās nav manas mājas, ka manas istās mājas ir mana dzimtene, tās ir Latvijā. [...] Manas istās mājas ir šeit Latvijā tādā ziņā, ka .. man tiešām tā sajūta, ka man Rīga pieder. [...] Tā ir mana. Tā ir mana pilsēta. Un atkal tāpat arī, izbraucot laukos vai jūrmalā, es jutos ārkārtīgi labi, jo tā ir mana jūrmala un tas ir mans mežs, un tas, ka viņš kādam tur citam īpašumā, tādā personīgā īpašumā, tas mani sevišķi neuztrauc. Tas ir tāds vairāk abstrakts jēdziens. (NMV-918)

G. Micheles pieredze ir interesanta divējādā nozīmē. Pirmkārt, tā iezīmē ļoti apzinātu, aktīvu rīcību, kas vērsta uz to, lai ilgajos trimdas gados saglabātu sevī māju izjūtu, kas saistīta tikai ar izcelsmes zemi, neļaujot veidoties jaunai, ar mītnes zemi saistītai vietas identitātei un nevēloties iesakņoties mītnes zemē.³⁹ Otrkārt, lai gan varētu šķist, ka šāds rīcības modelis drīzāk varētu atbilst pirmās paaudzes trimdinieku izjūtai, tomēr G. Michele pārstāv otro trimdas paaudzi (dz. 1940), kas vēlreiz apliecina to, cik dziļi un spēcīgi šajā paaudzē tika nodota latviskā identitāte un piederības izjūta. Tomēr, kā rāda NMV krājuma dzīvesstāsti, atmiņu pārneses ietekme uz piederības izjūtu varēja būt dažāda. Kā redzējam iepriekš, nereti tas izraisīja tādu kā iestrēgšanu sliekšņa telpā, nespējot justies mājās nevienā vietā; taču tikpat bieži efekts bija pretējs, kā to apliecina, piemēram, Kanādā dzīvojošās Rūtas Vitakeres (dz. Leitass, 1941) atbilde uz jautājumu, ar kuru vietu saistīta viņas māju izjūta: “*Man liekas, man mājas abās vietās. Man ir tāda sajūta, ka es dzīvoju abās vietās.*” (NMV-908)

Par šādu divējādu reakciju uz it kā līdzīgiem apstākļiem savā dzīvesstāstā runājis arī Jānis Millers.

Es atceros, runāju ar dažiem labiem draugiem, kas tā uztraucās, ka viņi nevarēja saprast, kas viņi tādi ir. Viņi latvieši īsti nav... viņi angļi īsti nav. Tad viņi varbūt vēl aizbrauc un dzīvo Vācijā, tur sāk vāciski runāties un iemīlas, un dzīvo Vācijā, bet īsti vācieši ar nav. Un dažiem cilvēkiem jau tas rada psiholoģiskas problēmas, ka viņi tiešām nejūtas mājās nekur. Man tas nekad tā īsti nav bijis. [...] Man tādu psiholoģisku problēmu nav. Man abas vietas patīk, un, kad es esmu vienā, es nedomāju, kad es tikšu atpakaļ uz otru. Bieži ir tā, ka es

³⁹ To, ka iesakņošanās nav notikusi, apliecina arī tas, ka autore pēc neatkarības atgūšanas atgriezās uz dzīvi Latvijā, kur dzīvo joprojām.

esmu Anglijā, es domāju, es to un to Latvijā gribētu redzēt un padarīt. Un tad, kad es esmu Rīgā, es domāju – o, te ir labi, bet Londonā man vēl šis un tas ir jāizdara. Tā kā es to tikai uzskatu, ka tā ir pozitīva lieta. Bet kā katrs cilvēks to pieņem. (NMV-3429)

Turpat Lielbritānijā dzīvojošās Artas Svennes (dz. Vilka, 1940) stāstījums apliecina, ka šāda diametrāli pretēja reakcija un izjūtas pastāv ne tikai vienas paaudzes, bet pat vienas ģimenes ietvaros.

Jā, es savus bērnus vienmēr audzināju par latviešiem, ko man šad un tad daži pārmet. Viņi saka, ka viņi tagad nekur nepieder. Viņi nepieder ne Latvijā, ne šeit, nekur. Daži no viņiem, ne visi. Kā kurais. Juris visvairāk par to sūdzas. Artis tieši otrādi, viņš bija tāds drusciņ – jā, latvieši, latvieši.. – kad viņš bija jauns. Bet tad viņš aizbrauca uz Latviju, un tur viņš tagad nodzīvojis vairākas reizes pa sešiem mēnešiem, gadu un braukā šurp un turp. [...] Tā kā viņš tagad ir tas super letiņš, kur Juris vienmēr skaitījās tas, kas bija vairāk. Viņam patikās Latvijas vēsturi mācīties un visu kaut ko, bet tagad viņam tāda sajūta, ka viņš nekur nepieder. Ne viņš ir šeit, ne tur. Ka viņš vairs nekur īsti nevar iejusties. [...] Bet es jau saprotu, kā viņš to domā, ka viņš nekur īsti nepieder. Es jau ar tā vienmēr jutos, tikai man tas netraucēja. Es jutu, ka es nepiederu tur, nepiederu šur, bet mani interesēja visa sabiedrība, kur es vienmēr gāju. Vai es piederu vai nepiederu, tas man nelikās svarīgi. Es biju tā kā latviete, un punkts. Tas man bija vienkārši pats par sevi saprotams, bet tas man netraucēja, tas man nedeva mazvērtības sajūtu vai pārkuma sajūtu, vai kaut ko tamlīdzīgu. Es vienkārši jutos labi savā ādā. (NMV-3401)

Kā redzam, otrās un pat trešās paaudzes trimdas latvieši, neapšaubot savu latvisko identitāti, ļoti dažādi pozicionē savu māju sajūtu un piederības izjūtu (tas ir saistīts ar katra individuālajām rakstura iezīmēm): daļa no tiem, kas māju zaudējumu piedzīvojuši kā pastarpinātu pieredzi, nespēj tās lokalizēt nevienā vietā (mājas ir pilnībā zaudētas), bet citiem tās ir visur, kurp viņi dodas. Faktiski pēdējā gadījumā varam runāt par mājām kā par mobilu un simbolisku vidi vai pat ceļojumu, kas vairs neatbilst sedentārisma priekšstatiem, bet drīzāk novērojumam, ka “[migrācijas] otrās paaudzes pārstāvji izjūt emocionālu transnacionālismu, kas novieto viņus starp dažādu paaudžu un lokalitāšu atskaites punktiem – gan viņu vecāku, gan dažkārt vecvecāku un viņu pašu, gan īstu, gan iztēlotu” (Wolf 1997: 459). Šāda pasaules izjūta ļoti skaidri

sadzirdama arī Lielbritānijā dzimušās un dzīvojošās Dzintras Viksnes (dz. 1951) sacītājā.

Bet interesantā kārtā es nekad neesmu tā nopietni domājusi dzīvot Latvijā. Es nezinu, es varbūt esmu par daudz iesakņojusies šeit. Es jau biju apprecējusies, mana vecākā meita piedzima 90. gadā, jaunākā 92. gadā, tā kā tieši ap to laiku, kad Latvija bija brīva. Un es nebūtu īsti gribējusi ar tik jauniem bērniem. Man nebija tas dedzīgums braukt tur ar visu to, ka es jutu, ka es biju simtprocentīga latviete. Un es jutu, ka tā bija mana zeme, bet es šeit biju uzaugusi, es biju iesakņojusies šeit. Daži cilvēki iesakņojas varbūt vairāk kā citi. Un citi māk aiziet un iesākt no gala kaut kur. (NMV-3422)

Lai gan stāstītāja par “savējo” nosauc vecāku izcelsmes zemi, tomēr saprotams, ka arī Lielbritānija, kur viņa jūtas iesakņojusies, ir “viņas”; atšķiras tikai piederības veids – ar pirmo viņu saista pārmantota, ar otro – pašas izdzīvotā pieredze.

Kopumā, vadoties no iepriekš aprakstītās trimdas latviešu dažādo paaudžu pieredzes, sliecos piekrist Mančestras Universitātes pētnieka Luisa Mursijas uzskatam, ka spēja veidot mājas no jauna nenoraida teritoriāli bāzētas identitātes nozīmīgumu migrantu/trimdinieku vidū, bet gan izceļ dažādos veidus, kā mājas un pārvietošanās var savstarpēji mijiedarboties (Murcia 2019). Patiesi, kā redzējām gan no pirmās, gan otrās paaudzes trimdinieku pieredzes, mājas pat tiem, kam tās ir fiksētas jeb iesakņotas noteiktā vietā, ir dinamiskas – saistītas ar pārmaiņām laikā un telpā, attieksmē un piederības izjūtā. Daži jūtas ne īsti atšķirti no vietas, kas palikusi pagātnē, ne īsti integrēti tagadnes vietā, bet citi veido piesaisti visām vietām, ko apdzīvojuši sava dzīves ceļa laikā (kosmopolīti). Tomēr būtiski, ka tieši atmiņu pārnese par zaudēto dzimteni un mājām un starppaudžu komunikācija bija tā, kas padarīja iespējamu šādu dažādu piesaistes veidu un māju izjūtas veidošanos trimdas otrās paaudzes pārstāvos. Ja atmiņu pārneses trūktu, šī paaudze būtu pilnībā integrējusies mītnes zemē un laika gaitā zaudētu jebkādu saikni ar latvisko izcelsmi⁴⁰, taču aplūkotajos dzīvesstāstos vērojams pretējais – pat

⁴⁰ Neapšaubāmi, daudzos gadījumos tā arī notika, taču tāda pieredze paliek ārpus šā pētījuma, jo dzīvesstāstu intervijām ierasti tiek uzrunāti (un tām piekrīt) cilvēki, kas ir aktīvi trimdas (tagad diasporas) kopienas pārstāvji un ir saglabājuši savu latvisko identitāti.

ja Latvija vairs netiek izjusta kā mājas, tā tomēr cieši saistās ar atmiņām par senču izcelsmes vietu un ir daļa no šo cilvēku kultūras identitātes.

Izmantotas intervijas no Nacionālās mutvārdu vēstures krājuma: NMV-443, NMV-813, NMV-855, NMV-908, NMV-918, NMV-2074, NMV-2091, NMV-2710, NMV-3400, NMV-3401, NMV-3422, NMV-3428, NMV-3429.

V. Atmiņu kultūrslāņi dzīvesstāstos

Māra Zirnīte

Mutvārdu vēstures redzesloks

Kopš 20. gadsimta 60. gadiem, kad jaunas idejas radīja pavērsieni zinātnē, tika pārkāptas iepriekš pieņemtās disciplīnu robežas, radās jauni pētniecības virzieni, kas nevis turpināja pētīt un aprakstīt statiskas situācijas, bet pievērsās dinamiskiem procesiem sabiedrībā. Mutvārdu vēstures pētījumus sekmēja starpdisciplinārais skatījums, ko veidoja antropologu, vēsturnieku, filozofu, sociologu, folkloristu, literatūrzinātnieku pieeja tekstu analīzei. Strauja teoriju attīstība aptvēra arvien jaunas tēmas. Uzmanība no valdošām personām pārsvērās uz vienkāršiem cilvēkiem – strādniekiem, zemniekiem, uz ikdienas dzīves norisēm, nomaļām, ārpus zinātnieku uzmanības atstātām pieredzēm, marginālām sociālām grupām. Starp celmlaužiem sistemātiskā mutvārdu vēstures metodes veidošanā minami Pols Tompsons (*Thompson*) Lielbritānijā, Ronalds Grēls (*Grele*) ASV, Alesandro Portelli (*Portelli*) un Luisa Pazerīni (*Passerini*) Itālijā (Jolly 2001: 677–680). Katrīna K. Rīsmāne (*Riessman* 2005, 1–7) attīstīja no pozitīvisma filozofijas atbrīvotu pieeju naratīvu analīzei. Atmiņas un dzīvesstāsti kļuva par avotu daudzveidīgu individuālās un sociālās dzīves procesu pētījumiem. Aizvien lielāku lomu ieguva arī savstarpējās saziņas norises kultūras identitātes un sociālās atmiņas pētījumos.

Daudz vēlāk cilvēku pārdzīvotā vēsture, kas risinājusies mežu bunkuros, padomju drošības iestādēs, ģimenēs un arī aiz robežām, ienāca

pēcpadomju telpā. Noklusējumi, paralēlās vēstures pastāvēšana šajā pasaules daļā radīja morālas problēmas, kas joprojām ietekmē sociālo atmiņu un sabiedrības pašapziņu.

Kaut novēloti, tomēr sistemātiski mutvārdu vēstures pētījumi Latvijā pēdējos 30 gados iekļaujas aktuālo starptautisko pētījumu virzībā. Dzīvesstāstiem kā atmiņu nesējiem starp paaudzēm ir nozīmīga loma mūsdienu sabiedrībā, kuras attīstībā nākas pārvarēt krīzes, konfliktus, migrācijas radītās problēmas. Satricinājumi sabiedrībā pastiprina cilvēku individuālo tieksmi pēc drošības un stabilitātes. Cilvēka dabā ir meklēt padomu iepriekšējo paaudžu pieredzē, kaut vai tādēļ, lai to neatkārtotu.

Dzīvesstāstos cilvēki atklāj savu pieredzi savstarpēji saistītu notikumu secībā. Kā atgādina antropologs Edvards Bruners, atmiņu individuālajā sniegumā atklājas atšķirība starp dzīvoto dzīvi (realitāti), pieredzēto (pieredzi) un izstāstīto (izteikto) (Bruner 1986). Dzīvesstāstos atklājas, kā notikums ir atbalsojies cilvēkā, kā tas ticis saprasts un ar kādu jēgu izstāstīts. Stāstītāja spēja sniegt personīgi pārdzīvotu priekšstatu par notikumiem iesaista emocionāli un paver ceļu atmiņu pārnesi. Atmiņu stāsta ietekme pielīdzināma mākslas iedarbībai uz klausītāju. Abos gadījumos emocionāls pārdzīvojums paver ceļu uz cilvēka iekšējo pasauli, kurā cita pieredze atbalsojas kā savējā. Tāpēc atmiņu pārnese no paaudzes paaudzē neved atpakaļ pagātnē, bet – gluži otrādi – atklāj dzīvi attīstībā. Tāpat kā zemes slēpto kultūrslāņu biežums apliecina kādas vietas apdzīvotības intensitāti, tā pēcnācēji saņem no iepriekšējām paaudzēm kultūras mantojumu, kurā liela nozīme ir arī izstāstītajām atmiņām.

Par pētījumu avotu izmantojot biogrāfisko atmiņu intervijas, šajā nodaļā apskatīšu pieredzes pārnesi starp diviem vienas dzimtas dažādu paaudžu dzīvesstāstiem.

NMV krājumā atrodami vienas dzimtas vairāku paaudžu atmiņu stāsti, kas ierakstīti ar laika atstarpi. Nereti bērni paši pievieno krājumam savu vecāku vai vecvecāku atmiņas, vienlaikus izstāstot arī savu dzīvi. Krājums veidots 30 gadus, un pēcteči tajā bieži atrod mūžībā aizgājušo tuvinieku atmiņas. Tādējādi krājums darbojas kā piestātne atmiņu laivām, kas nodrošina atmiņu pārnesi ne tikai starp vienas dzimtas paaudzēm, bet starp paaudzēm nacionālā mērogā. Tas ļauj vērtēt paaudžu atmiņu saskares vertikālā un horizontālā virzienā, izcelt noteiktas iezīmes, kas ir kopējas vienas paaudzes atmiņu stāstos, kā arī meklēt tajos rodamās atšķirības paaudžu vertikālē.

Vieta, laiks un brīvība atmiņu stāstos

Aplūkošu atsevišķus Viedas Skultānes minētos pieturas punktus, kas saistāmi ar atmiņas fenomenu, kā arī norāda uz stāstītāja piederību noteiktas paaudzes kultūras tradīcijai. Pie pirmajiem var minēt atmiņu saistību ar vietu – gan kā izejas punktu, atmiņu ierosinātāju, gan kā vidi, kas raksturo stāstītāja dzīvesveidu un paradumus – piesaisti vienai dzīvesvietai vai dzīvesvietu mainīgumam kā valsts, tā globālā mērogā. Attieksme pret dzīvesvietu daudzos pirms Otrā pasaules kara dzimušo latviešu atmiņu stāstos saistās ar piespiedu deportācijām vai arī izceļošanu uz Rietumiem kara beigu posmā. Abos gadījumos pārvietošanās atrauj cilvēku no ierastās dzīvesvietas, vienlaikus ar to saistītā kultūras vide pārceļas un turpina dzīvot atmiņu sfērā.

Ja vieta tiek atvēlēta publiskai komemorācijai, kā to apskata Pjērs Norā (*Nora*), tā iegūst citādu nozīmi un nereti pārceļ publisko pieminēšanu uz politiskās skatuves. Pretēji tam dzīvais atmiņu ceļojums starp paaudzēm ir saistīts ar ētisko, nevis politisko motivāciju. Dzīvesstāsti NMV krājumā apliecina, ka pārvietošanās nemazina, bet – gluži otrādi – sekmē ar dzīvesvietu saistīto atmiņu ceļojumus starp paaudzēm. Turklāt vardarbīgi izsūtīto un arestēto, tāpat kā politisko trimdnieku galvenais atmiņu virziens vienlīdz tiecies uz zaudēto Latviju. Laika gaitā atmiņas par zaudēto vidi iegūst arvien ideālāku veidolu, līdz nākamo un aiznākamo paaudzi tās sasniedz kā laikā apstādināts iluzors tēls. Emocionālais uzslāņojums neizdzēš no atmiņas dzīvē neaizsniedzamās vietas, bet aizvien vairāk apvij ar nostalgiju, ilgošanos. Individuālo atmiņu par bijušo dzīves vidi uztur, aktivizē un arī nivelē kolektīvā atmiņa un aizmirstāna.

Otra svarīga kategorija atmiņu ceļojumā starp paaudzēm ir laiks. Dzimšanas laiks nosaka stāstītāja vecumu, mūža gadus un ar to saistītās atmiņu īpašības. Atmiņās atspoguļojas laikmets, un vienlaikus, Pola Rikēra vārdiem runājot, tās rada pašas savu laiku, kurš ne vienmēr sakrīt ar paaudžu hronoloģiskām robežām (Ricoeur 1988). Nereti pēcteču atmiņu stāstos iemājo atmiņu laiks no iepriekšējām paaudzēm.

Kā trešo kategoriju vēlos nodalīt attieksmi pret brīvību kā vienu no augstākām garīgām vērtībām. Personīgās brīvības izjūtai ir liela nozīme atmiņu stāsta tapšanā. Tā ļauj cilvēkam bez pašam sev uzliktiem

ierobežojumiem pārcilāt atmiņu slāņus un sakārtot tos, sekojot savai iekšējai prasībai. Tas ir veids, kā atmiņu stāsts atraisās no vispārīgā uzslāņojuma un iesniedzas dziļākā personīgā līmenī, kas ir katras dzīvesstāstu intervijas mērķis. Attieksme pret savu paša lomu dzīves notikumos raksturo stāstītāja spēju būt atbildīgam par sevi un līdz ar to arī briedumu brīvībai. Dzīvesstāstos nepastarpināti atklājas stāstītāja patības apziņa, kas ietver arī paudžu pēctecības apliecinājumu.

Patības apziņa nav atkarīga no pārrāvuma starp tagadni, pagātni un tai piederīgiem izteiksmes veidiem; tā nav atkarīga no pavisam jaunas valodas atklāšanas. Tā drīzāk ir atkarīga no spējas nepiespiesti lietot mantoto vārdu krājumu, tas ir, tā drīzāk ir atkarīga no pēctecības nekā pārrāvuma (Skultāne 2017).

Vecāsmātes un mazmeitas atmiņu valoda

Brīvības apziņa ir saistošs pavediens starp vecāsmātes Margaritas un mazmeitas Mariannas dzīvesstāstu izteiksmes veidu un saturu. Abas ir pārceļotājas – dzīvojušas dažādās vietās un valstīs. Lai gan abu stāstītāju vecuma starpība ir 60 gadi, kā vecāsmātes, tā mazmeitas atmiņu risinājumos izskan neatkarīga patības apzināšanās, ko apliecina spēja patstāvīgi rīkoties un atbildības izjūta.

Margarita piedzima 1910. gadā Rīgā, bet lielāko mūža daļu nodzīvoja Austrālijā. Deviņdesmit četru gadu vecumā atgriezās Latvijā. Mazmeita dzimusi 1972. gadā Kanādā, uzaugusi Austrālijā un pēdējos 20 gadus dzīvo Latvijā. Laikmetu atšķirība atspoguļojas gan atmiņu priekšmetos, gan apkārtnes stilā un modē, arī runas veidā, vārdu izvēlē un attieksmē pret valodu. Vecāmāte atzīst: *“Es domāju – to, ko tu iemācies mazs, tā ir vispareizākā valoda. Man ir laba krievu valodas izruna, jo tas ir no bērnības.”* Skolā viņa mācījās vācu, angļu un franču valodu. Dzīvojot trimdā, latviešu valodas pamats bijis tik stiprs, ka citu valodu un kultūru ietekme to tikai bagātinājusi.

Es runāju tikpat labi kā krieviski, tā latviski. Tas nav aizmirsies. Kas man saka, ja viņš ir pieaudzis, ja viņš dzīvojis un latviski aizmirsis, es tam neticu. Kā var aizmirst, sevišķi latviešu valodu, ja tu esi no bērnības runājis.

Mazmeitai kopš dzimšanas latviešu valoda bijusi mājas valoda. Apkārtņē un skolā valdīja angļu valodas vide. Viņa gan nejutās tajā iedēriģa, uzsūca sevī atmiņu stāstus par vecāku zaudēto dzimteni, bet laiks gāja, un dzīves vidē valdošā valoda atstāja savas pēdas Mariannas latviešu valodā. Kad pirmajā darbavietā Viktorijas muzejā Melburnā viņai uzticēja veidot izstādi un intervēt latviešu ieceļotājus Austrālijā, Mariannai tas nāca kā priecīgs pārsteigums.

Un tas moments bija burvīgs. Es nekad nedomāju, ka es Austrālijā savā darbā dabūšu runāt latviski. Un pirmais darbs man bija... “Mums ir stelles krājumā, ko tāda Anna Apinis ir iegādājusies, kas ir taisītas *dīpīšu* nomētnēm, un mums vajag kādu, kas viņu nointervē.” Un tad es gāju...

Mariannas atmiņu izteiksme atšķiras no vecāsmātes runas veida. Tāpat abu latviešu valoda atšķiras no tās, kas mainījusies un turpina attīstīties uz vietas Latvijā. Tomēr tā ir tā pati valodas struktūra, kuru Marianna pārņēma, pateicoties savrupajam dzīvesveidam un ciešajām ģimenes saitēm. Viņai, pašas vārdiem runājot, piemīt stāstītājas ģēns, un arī tajā izpaužas dzimtas mantojuma pēdas.

Un es atceros, ka es esmu vienmēr bijusi tāda ļoti emocionāla. Man ieslēdzas kaut kāds tāds teatrālo stāstnieku ģēns, kur es stāstu, un īstenībā tas stāsts daudzreiz mazliet pāriet pāri tām detaļām un tai patiesībai. Ne, ka es meloju. Bet vienmēr tas stāsts iznāk foršāks, nekā bija īstenībā. Un es zinu, ka es to daru, bet es nevaru to kontrolēt.

Kad es šito mammai stāstu, viņa saka: “Nu, tur jau būs Kūguru onkulis!” Viņš arī bija tāds, ka tantes raudāja, kad viņš stāstīja kapos tur par to aizgājēju. Tā atbalss vienmēr nāk no tām iepriekšējām paaudzēm.

Vecāmāte kā neatkarīga personība izpaužas jau no atmiņu stāsta sākuma. Mazmeitas stāstā patības izjūta atklājas, pakāpeniski noskaidrojoties, cik liela loma ir no iepriekšējām paaudzēm uzklausītajām atmiņām un dzīves pieredzei. Tas apstiprina arī Čārlza Teilora atziņu, ka cilvēks identificējas saistībā ar noteiktām vērtībām. Mariannas dzīvesstāsts atspoguļo centienus pēc autentiskuma un arī pēc brīvības. Brīvība dod iespēju runāt par vērtību izvēlēm (Taylor 1989: 27).

Margaritas dzīves laiks un stāsts

Intervija ierakstīta Saldū, gadu pirms stāstītājas 100. dzimšanas dienas. Dzimumsi 1910. gadā Rīgā, dzīvojusi Saldū, tad kopā ar vecākiem dzīvo Pleskavas guberņā, atgriežas Latvijā un dzīvo Saldū, Rīgā. Pēc apprecēšanās seko vīram, Latvijas armijas virsniekam, kuru norīko darbā Liepājā, vēlāk Talsos. Pēc tam nonāk bēgļu nometnēs Vācijā un lielāko mūža daļu – 52 gadus – nodzīvo Austrālijā. Latvijā uz dzīvi viņa atgriežas mūža nogalē.

Pirmo reizi atbraucu, kad man bija 92 gadi, septiņus gadus atpakaļ. Andris, mans znots, bija tik mīļš, ka prasīja, vai es negribu pārcelties uz Latviju. Es teicu, nekādā ziņā – nē! Kad Andrejs (dēls) atbrauca pie manis divus gadus vēlāk, man sāka jau bišķiņ šķobīties veselība. Varēju jau arī palikt Austrālijā, bet mēs sākām ar Andreju runāt... Es tomēr nenozēloju. Man tomēr ir ļoti labi. Man jau cits nekas te nav kā ģimene. Austrālijā man bija draugi, sirdsdraugi. Piecdesmit gadus es ar viņiem kopā biju. To jau jūs vairs nevarat iegūt nekur. Es tomēr izšķiros. Andrejs palīdzēja man pārdot māju. Māja bija Adelaidē. Skaista pilsēta pie jūras.

Piederību dzīves vietai nostiprina tuvu cilvēku, draugu klātbūtne. Stāstā ienāk laika jēdziens kā nepārvarams šķērslis, kas saistās gan ar vecumu, gan pārmaiņām, kas neļauj vēlreiz nokļūt vietā, no kuras cilvēks reiz aizbraucis. Laiks visu ir mainījis, un atmiņu vieta atšķiras no vietas, kurā esi atgriezies, tāpēc patiesa atgriešanās mājās prasītu ceļošanu ne vien telpā, bet arī laikā (Morley 2000: 51).

Tagad pēc visiem šitiem gadiem es dzīvoju vecvecāku dzīvoklī. Es nekad nebūtu braukusi atpakaļ, ja bērni te nebūtu. Tas laiks aizgājis, un mani līdzbiedri miruši. Man jau vairs te neviena pazīstama nav.

Laiks ietver sevī visas pārmaiņu nestās nozīmes, tostarp nosaka cilvēka mūža robežas. Atmiņas atgādina par laiku, kad vēl skolotājam par darbu maksāja graudā, par 20. gadsimta sākumā valdošiem uzskatiem un izglītības nozīmi, par sievietes atkarību no ģimenes apgādnieka vīrieša.

Tēvs dzimis Vidzemē, Galgauskā. Tēva mātes brālis bijis pirmais skolotājs tajā pagastā, kur nav skolu bijis, bet viņš pa mājām braucis. Viņam alga, liekas,

nav bijusi, bet tādi sieciņi. Vai nu miltus viņam dod, vai kaut ko tādu. Tas ir mana tēva mātes brālis, kas bijis pirmais skolotājs tanī skolā. Tā kā mana tēva tēvs miris, kad tēvam bija tikai seši mēneši, tad brālis māsu pieņēmis pie sevis, jo tajā laikā sievietēm nebija darba, ne viņas varēja arī kur tikt.

Dzīvesstāstā izceltas iepriekšējo paaudžu morālās īpašības un vērtības, kuras liktas dzīves pamatā.

Viņš uzaudzina tos bērnus, tas skolotājs. Tad sākās tas laiks, kad viņa dēls jau dabūja izglītību vācu skolās. Divus zēnus no pagasta, kas bija labāk apdāvināti, sūtīja ģimnāzijā. Tēvs beidzis Pleskavas semināru. Es brīnos, ka tik laba krievu valoda, ka viņš varēja iestāties, jo tur jau bija konkurss.

Margaritas vecāki ir skolotāji vairākās paaudzēs. Abi pieder pie brīvdomātājiem, kas atbalstīja 1905. gada nemierus. Lai izvairītos no represijām, tēvs no Vidzemes pārcēlies uz Saldu, kur apprec sievu – skolotāju, kas pati arī bija skolotāja meita.

Es pabeidzu pamatskolu šite [Saldū]. Mans tēvs izdomāja, ka mēs esam četri bērni, ka viņš grib mums dot izglītību, tāpēc pārcelsies uz Rīgu. Mēs ar Ainu iestājamies 4. vidusskolā. Tēvs strādāja 58. pamatskolā. Mamma te likvidēja saimniecību un visu, tad viņa ar abām mazajām māsām pārcēlās. 25. gadā pārcēlamies.

Tēvs visu mūžu rakstījis dienasgrāmatu, un tā ir garīgā mantojuma daļa, ko Margarita iekļauj savā atmiņu stāstā.

Tā ir tik sena atmiņa, kad man dikti grūti nāca divi zobi. Atceros, ka mani tēvs nēsāja pa istabu. Tanī istabā dega pie griestiem tāda rozā, liela lampa, ko sauca lampele. Man bija ļoti grūti. Mamma teica, ka man nāca uzreiz divi dzeroķļi. Man no tēva ir dienasgrāmata. Visu mūžu viņš rakstījis dienasgrāmatu. Arī visus tos ceļus, kur braucām. Tur viņš raksta, ka viņam bijis bail, ka es nedomirstu tai naktī. Tā ir pirmā atmiņa man. Es domāju, ka tad man būs bijis nepilns gads.

Margarita pārvalda savas atmiņas gandrīz simt gadu garumā un atrod nepārprotamu laika atsauci tēva dienasgrāmatā, kas kalpo pašas atmiņu pagarināšanai.

Patstāvība un brīvības apziņa

Margaritas atmiņās vairākkārt uzsvēta tēva loma un padoms. Tēvs iesaka meitai mēģināt likt iestājekšāmenus vienu gadu iepriekš, kas būtu derīga pieredze īstajai reizei nākamajā gadā.

Tēvs mani ļoti atbalstīja. Es biju pēdējā, 4. klasē. Tai rudenī bija milzu konkurss, simtiem tur gāja, un tikai 25 pieņēma. Es biju drusku mācījusies pie zīmēšanas skolotāja, negāju nekādosursos, nekur. Viņš saka, tev vajadzētu šogad aiziet un pamēģināt, un paskatīties, ko tev prasa. Tu jau netiksi noteikti iekšā, bet zināsi, ko tev prasa, un nākošgad tu iesi un tiksī. Es skolā lūdzu, vai nevaru divus rītus uz skolu nenākt.

Tēva padoms izrādījās tālredzīgs, jo atbrīvoja meitu no sasprindzinājuma. Viņa varēja brīvi veikt uzdevumu, jo sprieda tā: *“Es domāju, man jau šogad nav jātiek iekšā. Piesēžos. Tur ir laba vieta, un uztaisu, cik labi varu.”* Tas deva necerētu rezultātu un ievadīja patstāvīgā dzīvē.

Man jāiet garām akadēmijai. Vienu rītu pēc nedēļas domāju, jāapskatās, vai nav jau rezultāti. Lija tāds lietiņš. Ieeju, skatos, es vienīgā meitene esmu tikusi iekšā. Pārējie visi puīši. Domāju, ko nu es darišu. Man tak jābeidz vidusskola. Tēvs bija ļoti priecīgs. Tad iegāju kancelejā un teicu, ka varu tikai vakarā nākt, man jābeidz vidusskola pa priekšu. Beidzu vidusskolu, vakaros gāju zīmēt.

Mākslinieku vidē valda radoša brīvība un izpaužas individualitāte, kas paļaujas uz pašu spēkiem. Margaritas studiju biedri ir latviešu mākslā pazīstamas personības: Anšlavs Eglītis, Margarita Kovaļevska (Čiepa), Kārlis Padegs: *“Padegs bija manā kursā. Viņš atšķīrās. Viņš bija ārkārtīgi apdāvināts. Viņš bija meistars gandrīz jau no paša sākuma.”*

Māksla kļuva par Margaritas dzīves pamatu un ļāva izpausties viņas patībai. Viņa gleznoja bēglu nometnē Vācijā un gleznoja, strādājot maizes darbu Austrālijā. Arī simts gadu vecumā viņa piedalās savas izstādes atklāšanā Talsu muzejā, kur vēl saglabājušās mākslinieces pirmskara gleznas.

Mani glezniecība interesēja, un es esmu varējusi savā dzīvē ar to iztikt. Vecāki ļoti mani atbalstīja. Daudzās ģimenēs negrib, jo tas nav izdevīgi, bet es esmu

laimīga, ka esmu savienojusi – esmu darījusi to, kas man patīk, un man ir ģimene, man ir bērni. Ko es vairāk varu gribēt...

Es nekad neesmu domājusi, lai tos darbus pārdotu, bet es gribu darīt to, kas man prasās un ko es gribu. Es pati sevī meklēju. Es vienkārši tagad atradu jaunu metodi. Tagad es atkal kaut ko esmu mēģinājusi pavisam savādāku, tādu spilgtu. Man jau nav nekāda interese kaut ko pārdot, un man nevajag. Es varu darīt tā, kā man patīk, nevienam man nav jāatbild par to. Tā ir tā lielākā laime bijusi. Nekad neesmu meklējusi izstādes. Man ir piedāvātas izstādes.

Radošas personības neatkarīgā daba izpaužas viņas attieksmē pret dzīvi un savas atmiņas spējas pašvērtējumā.

Apprecēju vīru, kuru gribēju un kas mani gribēja, es nešķiros nekad no viņa. Man viņa urna ir tagad. Manā kapā būs viņa urna. Ka tikai Dievs nesauc, tā ir tā lielākā nelaime. Paldies Dievam, ka man prāts ir, es tā domāju. [..]

Man vēl ir atmiņa, labāka pat par vienu otru jauno. Kad aizbraucām uz Krieviju, man bija pieci gadi, manai mātai trīs. Es atceros to braucienu, to pirmo nakti, kad mēs Holmā gulējām. Atceros, ka man tik mazam bērnam bija fantāzija.

Es katru vakaru, kad noģērbāmies, mums bija blakus gultiņas ar māsu, es viņai stāstīju savus izdomātus stāstus. [..] Man vēlāk tāda fantāzija vairs nav bijusi, bet tā ir tādām piecu gadu vecam bērnam. Tā radās man pati no sevis. Kur dzīvojam, bija tapetes, bet tās bija šur tur iepļisušas. Kad viņas noņēma, es domāju, ka tur ir raganiņas iekšā, kur ir tie plisumi, un es viņiem teicu labu nakti.

Margaritas atmiņas sākas vēl cara laikos, seko Latvijas brīvvalsts gadi, valsts okupācija un bēgļu gaitas, pārvietoto personu nometnes Vācijā, izceļošana uz Austrāliju, dzīve trimdā un pēc tam atgriešanās Latvijā. Atmiņās spilgts dramatisks pārdzīvojums no bērnības, kurā viņa aktīvi rīkojusies, neraugoties uz izbaile.

Kad aizbraucām uz Krieviju, vecāki teica, ka bija ļoti labi. Varēja lētāk nopirkt, un visu ko varēja dabūt. Kad ienāca komunisti, tas viss pazuda. Atceros, ka tēvs bija slims ar tīfu. Viņš bija aizvests uz slimnīcu. Māte bija aizgājusi viņu apmeklēt. Mums bija dzīvoklis pirmajā stāvā. Man bija kādi septiņi astoņi gadi apmēram. Māsa Aina bija divus gadus jaunāka par mani. Tas bija septiņpadsmitā – astoņpadsmitā gadā. Manai mātai Mirdzai, viņa ir seši gadi par mani jaunāka, pavisam maziņa bija. Mēs bijām tai dzīvoklī. Tur gāja laupītāji, marodieri un slepkavas. Mūsu dzīvoklī bija tāds koridoriņš un logs, kur varēja ieskatīties tai koridorā. Pie tā loga piegāja viens karavīrs ar plinti un klapē pie loga – laid iekšā! Es nelaidīšu! Viņš teica – es izsitišu tev to logu! Es teicu, sit, es

nelaidīšu tevi iekšā. Man durvis bija aizslēgtas. Es ieskrēju, ieliku tos bērnus gultā un apsedzu, lai viņus glābtu, savas māsas. Viņš tomēr aizgāja. Es pēc tam biju slima. Pārdzīvojums bērnam drausmīgs. Pat lielajam tas ir pārdzīvojums.

Izteiksmīgas epizodes Margaritas atmiņā glabā arī par atgriešanos Latvijā 1920. gadā.

Atpakaļ braucām 20. gadā. Grospaps un grosamma arī bija, bet viņi atbrauca atpakaļ divus gadus pirms mums. Grospaps mums rakstīja, lai braucam atpakaļ, ka sāk jau Latvijā nomierināties. Tai vēstulē ārpusē latviešu valodā bija uzrakstīts: "Neticiet, kas tai vēstulē rakstīts, Latvijā ir bads, karš." Tie bija latviešu komunisti, kuri mūs gribēja aizturēt.

Pieminēti nepatīkami starpgadījumi, kad tēvs dusmojas, jo pasažieriem uz Latvijas robežas jāpārkāpj neiztīrītos vagonos. Muitas kontrole tēva kartupelī noslēpto zelta naudas gabalu neatrod, bet citai pasažierei tiek atņemtas kontrabandas zīda zeķes, kuras uzrādījuši līdzbraucēji. Šo gadījumu stāstītāja atceras reizē ar notikušā morālo vērtējumu.

Kas tad mums bija, mums bija jāparāda. Mums jau it nekā nebija. Mums bija tie četri mazie bērni. Un kartupeļu maiss. Mans tēvs vienā kartupelī bija ielicis kādu zelta naudu. Man skaidri palicis atmiņā, tas bija septembrī. Bija skaists, saulains laiks. No rīta liels uztraukums. Viena jauna, skaista latviete tādiem tumšiem matiem veda trimo spoguļi. Mēs, bērni, arī skatāmies. Bija kāds no-devis, ka viņa aiz trimo spoguļa glabājusi zīda zeķes. Tā bija liela lieta toreiz. Tad taisīja vaļā to spoguļi. Es skaidri atceros, kā izskatījās tā sieviete. Viņai tās zeķes atsavināja. Redziet, kas par nenovēlību bija cilvēkiem.

1941. gadā, kad notiek cilvēku izvešana, vīrs – Latvijas kara skolas absolvents – ir Litenes nometnē. Margarita rīkojas spontāni, nezinot ne apstākļus, ne arī savas iespējas palīdzēt. Atkal ir reize, kad tiek pieminēts tēva padoms un pašas uzņēmība.

Vienu daļu virsnieku aizveda, vienu daļu apšāva. Tajā laikā vīrs bija Litenē. Es biju Talsos. Kad dabūju zināt, ka izvesti cilvēki, es biju ārprātā, jo Andris knapi gāja un Maija bija maziņa. No Talsiem vajadzēja tikt uz mazo vilcieniņu, aizbraukt uz lielo, tad kāpt iekšā. Man mazajiem kādas drēbes līdzī jāņem. Andrejam bija iepotētas bakas, un viņš naktī negulēja labi. Domāju, nē, es te

nepalikšu. Braukšu. Noliku bērņus gulēt un naktī skrēju, lai sarunātu palīgu. Vienai virsnieka kundzei bija puikas lieli. Tiem bija riteņi. Tas viens puika atbrauca, lai to koferi uz riteņa un puiku uzliktu. Tā mēs aizbraucām. Kad ie-
braucām Rīgā, es jau nezināju, vai manējie nav aizvesti. Pa ceļam redzējām vēl
tos vilcienus, kur bija jau cilvēki. Es gribēju ar bērņiem braukt uz Liteni. Mans
tēvs teica, nē, lai bērņi paliek Rīgā, tu aizbrauc, paskaties, kas tur ir. Es nezinā-
ju, vai vilcieni tur vēl iet. Kas man bija par dūšu tomēr.

Seko laimīgs gadījums – vīru Litenē izglābj viņam draudzīgs *poļit-
ruks*⁴¹ ukrainis, izšķirošā brīdī ļaujot latviešu virsniekam nometni pamest.
Tomēr, ieklausoties atmiņu stāstā, var saprast, ka vīra likteni izšķīris gal-
venokārt viņa labsirdīgais raksturs.

41. gadā vīru ieskaitīja krievu armijā. Vīram bija ļoti liela laime, ka viņš kād-
reiz bijis Krievijā un prata perfekti krievu valodu. Viņam bija *poļitruks* viens
jauns ukrainis. Mans vīrs varēja ar cilvēkiem kaut kā sadraudzēties. Tas krievs
teica – ja tevi ievainos, es tevi iznesīšu. Tā kā liels draugs vīram. Vīru izglāba
tas *poļitruks*. Visus jau neizsūtīja. Viņus atlaida. Vīrs domāja, ka viņus ved uz
šaušanu, bet viņus izlaida pilsētā. Vēlāk vīrs gribēts saņemt, krievi nākuši, bet
poļitruks teicis – viņu neaiztieciat, viņš ir izlaists.

Margaritas meita Maija, kura piedalās intervijā, par tēva raksturu piebilst:

Viņš bija ļoti lādzīgs un ar visiem ļoti satika. Tāpat ar saviem karavīriem.
Viņš nebija augstprātīgs. Tā kā tas viss kopā plus laime. Viņš tak izglābās no
Kurzemes. Viņš ar mazo kuģīti tika uz Vāciju.

Margaritas vīrs izkaro karu leģionā un kapitulācijas dienā, 1945. gada
8. maijā, paspēj izbraukt ar nelielu kuģīti no Liepājas uz Vāciju. Tad brī-
numainā kārtā caur Sarkanā Krustu atrod savu ģimeni, un tad jau vīra
dramatiskie pārdzīvojumi iekļaujas ģimenes pieredzes stāstos.

Viņam bija privātais uzvalks. Viņš gandrīz aizgāja bojā, jo bijusi vētra. Viņi
mazā, pārpildītā kuģīti, vācu karavīri un viņi visi. Viņš bija savas drēbes ieme-
tis jūrā, formu, un uzvilcis privātās drēbes. Tā viņš braukāja un atrada mūs.

⁴¹ *Poļitruks* (no krievu val.) – atbildīgais par karavīru politisko audzināšanu Sarkanajā
armijā.

Kara notikumi ir pagrieziens dzīvē, kas aizved projām no dzimtenes. Tomēr ģimene ir kopā, un tas palīdz uzturēt ierasto vidi arī jaunajos apstākļos. Galveno traumu, ko nācies pārdzīvot, Margarita saista ar komunismu, ko gan plašāk neskaidro, bet aprobežojas ar stāstā ieturētu pauzi. Tomēr atmiņās tas atkārtojas vairākas reizes.

Kad iedomājos par komunismu un visu to... Tie jaunie, kas to neredzēja un kam nestāstīja, baidījās stāstīt, to nezin. Es zinu, ko tas nozīmē.

Pārvērtējot garā mūža pieredzi, Margarita pauž savu neatkarīgo pozīciju un gandarījumu par to, kas bijis labs.

Arī tas, ka mums bija jābēg no Latvijas, es to arī nenožēloju. Esmu redzējusi tik daudz zemes, esmu satikusi tik daudz interesantus cilvēkus, tik daudz draudzības dabūjusi, tik daudz mīlestības redzējusi, lai gan faktiski ir liels grūtums bijis.

Viņa gan atceras briesmas un bailes, bet līdzās saskata interesanto. Atmiņas tiek stāstītas no brīva cilvēka pozīcijas. Stāstā nav uzsvērta ārējo apstākļu vara. Arī bēgļu gaitās doties ir pašu izvēle, vadoties no reālā apstākļu vērtējuma.

Dzīve jāņem, kāda tā ir. Mums bijis grūts ceļš, bet tas bija interesants. Daudz ko esam redzējuši. Bailes arī bijušas, bet kam nav bijušas bailes. Vai nebija bailes, kad izved vienu, vai atkal nebija bailes, kad atkal jūs vedīs ārā...

Mums bija grūti, kad aizbraucām. Bet mēs nebraucām, lai kaut ko dabūtu materiāli, bet lai glābtu sevi un bērnus. Mums bija jābrauc, jo mans vīrs bija latviešu armijas virsnieks. Man tie bērni sen nebūtu vairs.

Bēgļu ceļā Margarita izbrauc kopā ar bērniem, māsām un tēvu, kurš nevarēja pats paiet. Viņu nogādā uz kuģa nestuvēs, un tāpat arī notiek viņa pārvietošana Vācijā. Gandarījums par to, ka tēvs netika atstāts Latvijā, ir sirdsapziņas jautājums, kas palīdz dzīvot un no atmiņas neizzūd.

Tēvs nebija uz gultas. Viņam bija paralizētas kājas, bet galvā asprātība, humors. Lai tiek jaunie līdzī. Mums palaimējās dzīvē, ka tēvu neatstājām.

Tieši vai netieši izteikts, Margaritas atmiņu stāstā svarīgs ir morālais vērtējums. Atmiņas pietuvina mākslinieces ģimenē valdošajām vērtībām, mērķiem un centieniem. Tas ir motīvs, kas vēlāk izskan arī mazmeitas Mariannas dzīvesstāstā.

Pretestība, ko nākas pārvarēt, smagie pārdzīvojumi nav sīkāk iztirzāti. Tāpat Margarita atmiņās nepakavējas pie dzīves pārrāvumiem, bet gan runā par rīcību kritiskās situācijās, kas parasti ved pie laimīgām beigām. Izvēle atspoguļo stāstītājas raksturu, kas lielāku uzmanību veltī attiecībām starp cilvēkiem, radošiem mērķiem un kam svarīga ir rīcība izšķirošās situācijās. Arī gadu skaits ļauj atsijāt mazsvarīgāko no būtiskā, kas iekļaujas dzīves kopvērtējumā. Ceļš viņu gan aizved projām no dzimtenes, bet notur ģimeni kopā, un pēcteči var saņemt Latvijā dziļi iesakņota mūža pieredzi.

Pārceļotāju identitāte

Margaritas atmiņu vietas ir Rīga, Holma Pleskavas guberņā, Liepāja, Talsi, Ašafenburga un Vircburga Vācijā, Rietumaustrija, Pērta, Adelaida, Saldus. Visciešāk viņa jūtas saistīta ar Austrāliju, kur nodzīvots visilgāk. No Latvijas un senču mājvietas Saldū laiks viņu ir atsvešinājis.

Mēs iebraucām Vestaustriļijā. Tas ir cauri milzu tuksnesim. Tad ar vilcienu braucām cauri uz to, kur vīrs dabūja darbu. No sākuma grūti bija pierast pie tās kārtības. Es dabūju tai nometnē tūliņ bērnodārzā strādāt pie poļu bērniem. Ar viņiem runāju krieviski, viņi poliski. Tā mēs sapratāmies, jo viņi nerunāja angļiski. Ne jau visu sapratām.

Tik karsts bija, ka ūdens sasila. Nav jau tā, ka aizbraucām, uzreiz mums visu uz paplātes deva. Tā ir otra mana dzimtene, jo, kad es iedomājos tās gaišās, augstās debesis, brīnišķīgo jūrmaļu, visu gadu vari sauļoties un peldēties...

Ceļošana vecaimātei sākās kopš pieciem gadiem, mazmeitai jau kopš dzimšanas. Mariannas piedzimšana Kanādā ir saistīta ar tēva profesiju. Viņam patika ceļot, un viņš izvēlējās viesprofesora darbu dažādās vietās, kur varēja uzturēties kopā ar ģimeni. Māte izstudēja zobārstniecību, taču, kamēr bērni bija mazi, algotu darbu nestrādāja.

Es dzimu Kanādā, jo mans tētis bija asociētais profesors ģeogrāfijā Kvīnslandes Universitātē Austrālijā, kur viņš varēja sadarboties ar pētniekiem Kanādas universitātē. Un tāpēc viņš arī uz turieni aizbrauca, un tāpēc es arī tur piedzimu. Tur bija arī mana mamma, tur bija mans brālis Andris, kurš ir par mani pusotru gadu vecāks.

Bet es nodzīvoju Kanādā tikai sešas nedēļas, un tad mani vecāki un brālis, un es, mēs braucām atpakaļ uz Brisbenu, kur tētim bija darbs Kvīnslandes Universitātē. Un es Kvīnslandē, Brisbenā uzaugu. Brisbena bija tajā brīdī varbūt līdzīga Rīgas lielumam, tāda subtropiska vieta Austrālijā. Mēs dzīvojām ārpusē. Mēs vienmēr bijām tālāk prom no citiem.

Tātad mana bērnība bija, uzaugot mājā ārpus pilsētas, apkārt – lauki, meži. Un droši vien, ka man bērnība saistās ar foršām izklaidēm ārā: kokā rāpšanos, basām kājām... Nu, tādas lietas.

Mariannai pieturvietas dzīvē līdz šim bijušas Toronto, Brisbena, Adelaida, Melburna, Kvīnslande, Rīga, Saldus. Un vēl daudzas vietas, kur periodiski aizveda tēva darba gaitas.

Manam tētim patika ceļot, un mammai arī. Un tad viņi bija jaunībā diezgan daudz ceļojuši, tāpēc tētis, man liekas, meklēja darbus vairākās vietās. Kad man bija pieci, mēs gadu dzīvojām Anglijā. Kad man bija desmit, mēs pusgadu dzīvojām Amerikā. Un viņš Jeila Universitātē mācīja. Un Redingas Universitātē Anglijā bija mācījis. Tātad tas bija kaut kas, kas mani arī pataisīja diezgan īpašu. Jeb man vismaz tā likās, jo tie citi austrāļu bērni tanī Brisbenā nebija nekur ceļojuši, bet es biju dzīvojusi vairākās valstīs un redzējusi to visu. Un, es domāju, tas bija arī ļoti svarīgi man pašai, attīstībai. Jo es biju redzējusi kultūras un visādus cilvēkus.

Un, protams, kad mēs bijām Anglijā, mēs bijām ceļojuši pa Eiropu. Bet mēs uz Latviju nebraucām. Es arī vecākiem esmu prasījusi, kāpēc mēs uz Latviju neaizbraucām. Un viņi teica, ka viņi bija no tām domām atteikušies – kamēr Latvija nav brīva, tad mēs nebraucam uz turieni. Viņi bija diezgan kategoriski.

Dzīve bez piesaistes vietai, kas sākās ar vecvecāku izceļošanu, vecāku uzaugšanu trimdā, turpinājās Mariannas dzīvē. Viņas transnacionālā identitāte veidojusies, balstoties iepriekšējo paudžu un pašas pieredzē. “No transnacionālisma perspektīvas raugoties, mājas tiek konstruētas daļēji caur naratīviem par dažādām lokalitātēm visā pasaulē, ko kopā sasaista radnieku un draugu tīklojumi, dalīta pieredze, stāsti un atmiņas.” (Freund 2015: 63)

Marianna savās atmiņās konstruē bērnības pasauli, kas arī izraisa nostalgiskas izjūtas.

Jo vienmēr tur bija ļoti karsts, un bija tāds... Nu, tā kā lielie negaisi tādi, kur tu baidījies, jo diena ir karsta, karsta, karsta, un visas tās cikādes, un tad paliek karstāks, karstāks, un tad naktī nogāž lietus. Un ir lielie zibeņi, un tā. Un to es atceros no Austrālijas, tas man ļoti pietrūkst, ka ir tas karstums, un tad nāk tā veldzēšanās. Un tad atkal no rīta sākas žžž... tas karstums. To es atceros no bērnības. Un es atceros papagaiļus, ko mani vecāki baroja uz verandas. Ko mēs barojām... Ko es vēl atceros? Es atceros, ka mēs daudz ārā pavadījām laiku. Es atceros, ka bija čūskas. Un ka mans tētis viņas gāja nogalināt, jo viņš baidījās par mums. Tās bija brūnās čūskas, kas ir indīgas diezgan. Un arī viņas ir tādas agresīvas. Un tad viņš baroja tās čūskas tām kukaburrām.

Tomēr spēcīgāks ir Latvijas pievilkšanas spēks, kas izriet no iepriekšējo paaudžu atmiņām, latviešu kultūras un latviskuma dažādām izpausmēm. Ģimenē valdošie atmiņu stāsti un uzskati jau kopš bērnības ietekmēja Mariannas vērtību sistēmu, kas nepieņēma ārišķības.

Viņi [vecāki] bija tādi mazliet nestandarta latvieši, un, es domāju, ka viņi to arī manī ieaudzināja. Piemēram, es atceros, ka visi sēdēja, ar asarām acīs dziedāja “Tik pie Gaujas, tik pie Gaujas...” un ko vēl tur... “Latviets esmu, latviets būšu, latviets mūžam palikšu...” Tas bija jau deviņdesmitajos. Un mani vecāki teica... Jo viņi jau gatavojās braukt uz Latviju, un viņiem likās, ka, ja tu tiešām savu galvu par Latviju noliksi, tad ko tu sēdi un raudi Austrālijā, ka tu esi baigais latvietis un ka “Šeit ir Latvija, šeit ir Gaujmala, šeit ir mūsu tēvu zemīte...” Tas viņiem nepatika. Viņi teica – bet te nav! Un kāpēc jūs visi ar asarām to dziedat? Nav! Varam braukt atpakaļ. Un viņi bija tādi ļoti, diezgan radikāli tādā ziņā.

Mariannas ģimene dzīvoja savrup no trimdas kopienas, tomēr uzskats par piederību latviešiem bija noteikts, un arī Marianna to ielēdza savā pasaules izjūtā kā neapstrīdamu.

Par to vasaras vidusskolu. Es tur arī sapratu, ka man īsti tie latviešu puīši... Nu, tur bija tāds “Nu, jāprec latvietis!” Mazliet... Mani vecāki to nekad neteica, bet bija tāds [viedoklis]. Nu, tā latviešu lieta bija tik svarīga, un visiem tas likās svarīgi.

Es beidzu vidusskolu 1989. gadā. Man liekas, visu laiku bija tāds *presings*. Jo tu, protams, augot gribēji, lai tavi bērni runā latviski. Tu ļoti sirdī biji ieņēmis

to, ka vajag tur tevi audzināt latviešiem un tev pašam jābūt latviskam. Tas bija tik pašsaprotami. Tur neviens par to īsti nejautāja, vai tu mācīsi bērņus... Tā doma, ka tavs bērņs varbūt kādreiz nerunātu latviski, bija tāda šausmīga. Pilnīgi panika metas, par to iedomājoties...

Trimdā nodzīvotais laiks padarīja arvien grūtāku latviskās piederības apziņas uzturēšanu pēcnācējos. Katra ģimene un dzimta varēja nodot mantojumā tikai to latviešu valodas un kultūras krājumu, ko paši pārvaldīja. No atmiņu stāstiem Marianna bija uzbūvējusi savu ideālo Latviju, kurā koncentrējās dzimtā mantotais radošais potenciāls.

Es atceros, ar tēti mums vienmēr bija kaut kādi konflikti. Un vienreiz es biju tik ļoti aizvainota un dusmīga. Un otra vecmāmiņa – tēva māte Elza – bija ciemos, un viņa teica: “Nāc, meitiņ, ejam pastaigāties.” – “Es negribu ne ar vienu pastaigāties! Tā-tā-tā!” Es jau kā pieaudzis cilvēks gandrīz biju. Un tad mēs ejam pa to kalnu uz leju, tur bija tāds... Un tur bija visa tā daba, viss tas mežs apkārt. Un viņa iet, un es tur: Ā! Kaut ko stāstu. Un tad viņa klausās un tad saka: “Paskaties, paskaties, paskaties! Uz tās lapiņas. Tas mazais, mazais pilieniņš. Kā viņš spīd!” Un es domāju: “Ko viņa man stāsta!” Paskatos... Ā, nu, laikam tā ir. Un tad es atkal: pā, pā, pā, pā! Un viņa saka: “Paskaties, paskaties, paskaties!” Un tas bija... Tas man bija tāds ļoti... Tagad par to domājot, esmu mazliet tāda palikusi, ka es katru to mazo dabas lietu redzu, bet bērņi nesaprot: “Ko tu atkal, mamma?” Un es tur: “Apskaties, apskaties, apskaties!” Es apjēdzu, tā bija viņas filozofija, tajā brīdī es to nezināju. Bet tas bija tas, ka tev jāpaceļas virs tā visa, un apskaties apkārt. Un cik tā daba ir fantastiska. Un tā daba ir īstenībā viena liela tēma. Jo Latvijā viņa ir tik skaista!

Margarita savās Adelaidas mājās bija tiktāl iedzīvojusies, ka vairs negribēja pārcelties atpakaļ uz Latviju, taču Mariannai Latvija bija ilgots mērķis. Tomēr jautājums par palikšanu “uz dzīvi pavisam” viņai rada izbrīnu. Savukārt Mariannas atbildes pārsteidza mūs, Latvijas vietsēžus.

Pēc Latvijas apciemojuma tad, man liekas, tā dzīves jēga bija sakrāt naudu, braukt vairāk uz Latviju. Un man bija jāizdomā veids, kā būt ilgāk un vairāk Latvijā. Un tad tā Austrālija kļuva par tādu vietu, kur tu dabū darbu. Kad tu neesi universitātē, tu sakrāj naudu, tu domā, kā tad es varētu nonākt Latvijā. *Intervētāja.* Vai tā kā pavisam nonākt Latvijā?

Marianna. Kas ir “pavisam”?

Intervētāja. Tātad tas vēl bija vienkārši nonākt uz ilgāku laiku?

Marianna. Jā, nu, es vēl tagad neuzskatu, ka pavisam. Man tas nekad nav īsti tā licies. It īpaši, kad tev ir divdesmit, tu nevari izdomāt: “Tagad, kad man būs septiņdesmit, es te dzīvošu.” Nu, tu nezini. Tu vienkārši gribi ilgāk tur būt.

Mariannas dzīves pieredzē trūka jēdziena “palikt uz dzīvi pavisam”. Līdzšinējais dzīvesveids bija pieradinājis pie ērtām mājvietām, kas tomēr nebija atstājušas dziļākas pēdas dvēselē vai kļuvušas par personības daļu.

Trimdiniekiem Latvija 50 gadus bija tikpat kā nepieejama, savukārt Mariannas laikmets to vērtā par brīvu izvēli. Nepieejamais kļuva sasniedzams. Brālis jau bija uz Latviju pārcēlies. Mariannai un vienlīdz arī viņas dzīvesbiedram – holandiešu izcelsmes austrālietim Džeremijam – viss sākās kā piedzīvojums.

Tad es jau biju sadraudzējies ar Džeremiju, manu vīru. Bet viņš vēl nebija mans vīrs, viņš bija tikai draugs. Viņš bija austrālis, bet viņš... Es viņu satīku latviešu namā. Latviešu tautas dejās, kur mēs dejojām, un viņš bija sadraudzējies ar manu draudzeni. Bet viņš vairs nebija ar viņu kopā, bet katrā ziņā viņš jau pazina latviešus un nāca uz tautas dejām. Mēs vienkārši bijām ļoti labi draugi, un tad tā bija.

Un tad es biju tos trīs mēnešus viena pati dzīvojusi Rīgā, bet tad Džeremijs atbrauca. Viņš atbrauca arī tā vienkārši... Mēs bijām jauni, un viss likās tik interesants. Un tad viņš arī bija sakrājis naudu, un viņš atbrauca pie manis uz Latviju, austrāļu puisis.

Dzīve deviņdesmito gadu Latvijā tiem, kas te nonāca pirmoreiz, varēja atgādināt vecmāmiņu atmiņas no bēgļu nometnēm.

Mums nebija, kur dzīvot. Un tad mēs ievācāmies komunālā dzīvoklī ar to krievu tanti, kura nerunāja ne vārdu – ne vārdu! – latviski. Ne vārdu! Mēs nevarējām nekādīgi sarunāties, nekādīgi! Un nāca Iveta ciemos, es teicu viņai – uzraksti kaut ko man krieviski, lai es varu viņai parādīt. Tas man likās diezgan traki tomēr. Viņai dēls Aļoša dzērās, nāca ciemos kādreiz, bet citādi viņa bija tāda klusa. Viņa mums mēģināja mācīt, kā mums jādzīvo, bet mēs neko nesapratām, ko viņa mums stāstīja. Mēs dzīvojām vienā istabā... naktī bija trijos jāceļas, jo nebija ūdens visu dienu. Tikai ap trijiem tas ūdens sāka tecēt. Jo tas bija viens no augšējiem stāviem. Un tad mēs cēlāmies trijos un spaiņus pildījām un tā. Un tas arī, nu, atkal tā kā tūrists, vai ne. Bet mums tomēr bija diezgan interesanti tā dzīvot. Un tajā virtuvē, kur bija daudzas plītis un daudzi slēdži. Un tad mums vajadzēja zināt, šitā ir mūsu un šitas nē.

Mariannas mantotās atmiņas

Viņa ne tikai labi pārzina iepriekšējo paaudžu atmiņas, viņa tās ir iekļāvusi savā iztēlotā dzīves modelī. Atmiņu stāsti ietekmējuši viņas profesijas izvēli. Marianna atceras tēva padomu sākt studijas, apgūstot plaša profila humanitāro izglītību. Austrālijā tādas iespējas bija, un Marianna ieguva labu izglītību, kas ievirzīja muzeju darba specialitātē.

Es mācījos *Bachelor of Arts*, kas ir humanitārās zinātnes, bet plašas. Tātad mēs mācījāmies visu kaut ko. Jo es nezināju, ko es gribēju darīt. Un mans tētis arī, būdams akadēmiķis, teica: “Mazais, tev taču nevajag vēl izdomāt, jo tas tikai ir pirmais grāds.” Istenībā viņam uzskats bija, ka universitāte ir izglītībai, nevis kaut kādam darba tirgum, bet zināšanām.

Domājot tālāk par dēlu izglītošanās iespējām Latvijā, viņa atzīst, ka te trūkst plaša profila humanitārās izglītības piedāvājuma.

Es skatos uz savu dēlu un domāju: viņam droši vien tas arī ļoti noderīgs būtu. Mācījos antropoloģiju, un tad lēnām pa tiem trim gadiem izkristalizējās, ka man antropoloģija visvairāk interesē. Tātad es specializējos antropoloģijā, bet tomēr vēl īsti nezināju, ko es gribu darīt. Bet man vienmēr bija tāds pieņēmums, ka es iešu universitātē un ka es rakstīšu kaut kādus darbus. Nekad nebija mūsu ģimenē jautājums: “Vai tad tu gribi būt santehniķis vai frizieris?” Es vienkārši zināju: tu ej pamatskolā, tad vidusskolā un tad universitātē.

Marianna atkārtoti stāstu par tēvamātes tēva pīpi. Tagad tas skan tik gludi, jo daudzreiz stāstīts un pārstāstīts, lai vēlreiz apstiprinātu, cik augstu dzimtā vērtēta izglītība. Tēva vecaistēvs pat spējis atteikties no ierastās pīpes, lai taupītu naudu meitu skološanai.

Un tad beigās tas skolotājs bija nācis pie viņas vecākiem un teicis: “Tās meitenes ir gudras, ļaujiet viņām turpināt nākt uz skolu jeb ļaujiet viņām iestāties Jelgavā skolotāju institūtā.” Tad viņas abas iestājās skolotāju institūtā. Un vec-tēvs... viņu tēvs, mans vecvectēvs, pārstāja pipēt tabaku, nu, savu pīpi, lai viņš varētu to naudiņu sagrabināt, lai tās meitenes sūtītu skolā. Tad vienmēr arī tā izglītības lieta bija ļoti augsti cilāta mūsu ģimenē.

Klausoties un vērojot, kā dzīvoja abas vecmāmiņas, Marianna pakāpeniski būvēja savu izpratni par Latviju un latviskām īpašībām.

Tās ļāva labāk saprast pašai sevi un to, kāpēc viņa nejūtas īsti iederīga Austrālijā.

Man otrai vecmāmiņai Elzai Auliciemai bija tāds dārzs! Un es tagad domāju, es nekad to nesafotografēju. Viņai bija rožu krūmi blakus milzīgām dillēm. Un tu gāji... Nu, viņai bija viss, viss, viss, dārzs, dārzs, dārzs. Un tādas taciņas. Un, es domāju, viņa bija paņēmusi to, ko viņa zina no Latvijas. Viņai tik ļoti patika visu kaut ko vākt. Un viņa arī zaga! Viņa zaga no mežiem un tādām vietām, kur nedrīkst ņemt stādus. Es to nezināju. Bet viņa teica: "Apskaties, mazais, kas man tur ir somā!" Un es tā: "Ā! Vecmāmiņ!" Es vienkārši neticēju, jo vecmāmiņa bija tik godīga.

Un tagad es tikai uzzināju, ka Latvijā tas ir tāds ticējums – ja nozog, tad labi aug.

Savu galīgo ievirzi muzeju specialitātē un vēlāk arī darba lauku viņa saista ar tiem stāstiem, ko bērnībā klausījusies no abām vecmāmiņām. Liela nozīme bijusi arī no Latvijas līdzītiem paņemtajiem ģimenes foto albumiem. Stāsti un bildes uzbūra aizgājušā laika pasauli ar saviem tēliem un ētiku.

Tāpat es klausījos ļoti daudz stāstus. Un tāpēc arī, es domāju, ka daru to, ko šodien. Jo tās vecmāmiņas, ko viņas stāstīja, man liekas, bija ļoti iespaidīgi. Un vienmēr stāsti bija par *dīpišu* nometnēm un par Latviju. Un albumi viņām bija līdzīti. Paldies Dievam! Es tā domāju, ja viņi nebūtu ar tiem albumiem izbraukuši, vai es būtu tik ļoti tam pieķērusies. Jo viņas gāja caur katru bildi un man stāstīja tās detaļas. "Paskaties, māsiņ. Tur ir tā kleita no sarkanām vilnas bindēm, ko es izšuvu tavai mammai, kad mēs bijām *dīpišu* nometnē. Viņai varbūt bija seši. Un te tādas smalkas rozītes... Jo latvieši vienmēr ir bijuši ļoti apģērbti, meitiņ. Vienalga, kur viņi nonāk. *Dīpišu* nometnēs mums nebija nekas. Bet mēs atrādām no tām palīdzības pakām skaistas lietas. Un, ja nebija skaistas, mēs uztaisījām skaistas. Bet latvieši vienmēr izskatās ļoti labi." Nu šitādi stāsti.

Vecmāmiņas mākslinieces stāstīto mazmeita reproducē savās atmiņās kā krāsainus attēlus. Viņa ir vērīga klausītāja un caur daudzām lietām atklāj sev derīgo – to, ko pati var darīt vislabāk.

"Stāsti, ko ģimenes stāsta par sevi un savām likstām, rada tajās saskaņas un nepārtrauktības izjūtu; veidu, kā izprast labos un sliktos laikus, varoņus un neliešus. Saskaņots stāsts ļauj ģimenes locekļiem padarīt saprotamāku savu pieredzi par sevi un citiem, tas atvieglo pārmaiņu pieņemšanu un padara ģimenes locekļu izturēšanos un noskaņojumu vairāk paredzamu.

Šie stāsti ir lielā mērā neizbēgami saistīti ar mājām. Un otrādi, kad mājas tiek zaudētas, arī šis bezmāju stāvoklis ir jāiekļauj ģimenes stāstā, un tas ne vienmēr ir viegls uzdevums.” (Papadopoulos 2002: 25)

Iespējams, ka tieši attālums, kas šķīra no vecmāmiņām, piešķīra stāstiem vēl lielāku vērtību. Marianna varēja tikties ar viņām vienu divas reizes gadā. Un tas aizvien bija pārdzīvojums.

Austrālija ir ļoti, ļoti liela – tā kā no Brisbenas līdz Adelaidai, kur dzīvoja mani vecvecāki, bija apmēram 2000 kilometru. Tā kā no šejienes līdz Parīzei. Ziemassvētku brīvlaiks, sēdējām mūsu vecajā... Viņš nebija tajā laikā vecs... “Reno”, kas bija ļoti nepiemērots Austrālijas apstākļiem, bet manam tēvam patika franču mašīnas. Un braucām pāri tuksnesim, divarpus dienas mēs sēdējām, mums bija tik garlaicīgi! Un nebija mums kondicionieris, nebija nekā. Bija Austrālijas vasara, pats karstākais laiks, cauri tuksnesim, lai tiktu līdz vecmāmiņām. Un tad mēs nedēļu pavadījām, jeb divas nedēļas pavadījām pie vecmāmiņām Adelaidā. Un tad mēs viņas satikām un runājāmies. Un tad man varbūt tas priekšstats par to Latviju kļuva daudz skaidrāks. Un tad mēs braucām atpakaļ. Tas bija katru gadu! Mēs vecmāmiņas redzējām arī tad, kad viņas atlidoja reizi gadā ciemos un aizlidoja atpakaļ uz Adelaidu. Bet vecmāmiņas īstenībā bija tas, kā mūsu ģimene izklaidējās – brauca pie vecmāmiņām un vectēviem uz Adelaidu.

Emocionālās saites no tālās Austrālijas satecēja Latvijā. Atmiņas par satiktiem un arī nesatiktiem dzimtas locekļiem piesātināja Latvijas vietas, kurās nekā vairs nebija. Bet lielu pievilksanas spēku ieguva pat Cīrgaļu māju sliekšnis, kas vienīgais vēl norādīja uz kādreiz bijušo māju vietu.

Nē, nu, protams, bija sāpīgi atgriezties tanīs ģimenes mājās. Jo viņas vairs nebija. Mana tēta māja vairs vispār nebija. Mēs pa brikšņiem tur meklējām to sliekšni. Un tētis apsēdās uz tā sliekšņa un atcerējās bērnību. Nu, tas, ka tu redzēji, ka viss tas, kas tev ir stāstīts, ir izpostīts.

Tēva mātes Elzas brālis Kārlis Šūpulis aizgāja mežā. Viņš bija partizāns. Viņu sagūstīja un nošāva Centrālcietumā. Un tad šovasar mēs atradām to bunkura vietu, kur bija tā Mūsiņa grupa⁴²... Un tad mēs ar bērniem aizbraucām un iebīdām tajā mežā, atradām to bunkura vietu, tas bija ļoti iespaidīgi. Vijciema mežā.

⁴² Ziemeļvidzemes nacionālo partizānu grupa.

Ceļojums Latvijā, kas Mariannai sākās ar atmiņu stāstiem, tagad nu jau gadus divdesmit turpinās realitātē. Šajā laikā Mariannas ģimenē uzauģuši divi dēli. Marianna un Džeremijs piedalās muzeja un pētniecības centra “Latvieši pasaulē” veidošanā, kas gūst aizvien lielāku atsaucību. Strādājot ar muzeja artefaktiem, atklājas aizvien jaunas saites, kas pastiprina no iepriekšējām paaudzēm uzklausītos atmiņu stāstus. Pētnieki pievērsuši uzmanību attieksmju bagātībai, ko cilvēka garīgajā pasaulē ienes ceļojums senču atmiņu vietās. “Ciemošanās dzimtajā vietā ir orientēta uz pagātņi, atsaucot senas atmiņas un vispārējus priekšstatus par izcelšanos. Tajā pašā laikā šī simboliskā funkcija dod viņam nepārtrauktības izjūtu un radniecisku sasaisti cauri laikam, kas ietiecas arī nākotnē.” (Stock 2017: 153)

Senču atmiņām pāri klājas Mariannas pašas atmiņas par pirmo Latvijas apceļojumu.

Un es atceros, mēs nonācām Ludzā. Tur bija viena veca tantiņa, kas pienāca pie loga. Varēja redzēt, ka mēs neesam no šejienes. Un paprasīja, kas mēs esam. Un tad viņa saķēra manas rokas caur to logu un viņa teica: “Meitiņ! Brauc mājās! Meitiņ, brauc mājās!” Un tas bija tāds: ē, dod man atpakaļ roku! Bet tas bija ļoti iespaidīgi, ka cilvēki tik ļoti sirsnīgi kaut kā attiecās. Jo tu nejuties iederīgs, tu neesi nekad bijis iederīgs Austrālijā. Tu ierodies Latvijā, un tas viss liekas tik brīnīšķīgi, bet tajā brīdī tā ir tāda nesasniedzama vieta. Pilnīgi. Tu nevari iedomāties, kā tu varētu te dzīvot vai iederēties.

Nu tāda pasaku zeme, kur tu neiederēies, kur tu gribētu, ka tu varētu iederēties. Man tā bija vismaz. Man tas bija tāds: ā! Nu ka te viss likās ļoti īsts.

Marianna ar savu muzeja pētnieces profesionālo izpratni apzinās, ka atmiņas nedrīkst pārtrūkt. Tām jāturpinās ar katru jaunu paaudzi, apliecinot ģimenes, dzimtas, tautas turpinājumu. Atmiņa un atcerēšanās nes tālāk to, kas apliecina cilvēka piederību, mantoto kultūras tikumu un pieredzi, kas uzkrāta garajā ceļojumā cauri laikam paaudžu pēctecības vertikālē.

Vecmāmiņas vienmēr stāstīja, es ļoti ieklausījos vecmāmiņās. Margaritas māss kādreiz brauca ciemos no Vācijas un no Amerikas uz Austrāliju. Un tad viņas vienmēr runāja un stāstīja par bērnību un jaunību, un atkal un atkal tie stāsti. Tad es esmu viņus dzirdējis simt reizes. Un tā es arī viņus atceros. Bet kurš pēc manis to atcerēsies?

Es visiem stāstu. Bet es nezinu, vai kāds klausās. Mikus klausās, mans jaunākais dēls. Viņš saka: “Kāpēc mans vārds ir Smīdss? Man vajadzētu būt vārdam Auliciems.” Jo viņš ir ļoti ieņēmis prātā, ka Auliciems ir rets vārds. Nevienš vairs nesauca par Auliciemu. Tad viņš mazliet par to domā. Džeremijam ir Smīdss uzvārds.

Ar savu pārceļotājas pieredzi, dzīvojot dažādās kultūras telpās, Marianna apzinās, kāda vērtība ir piederībai kaut mazai, tomēr paaudžu paaudzēs apliecinātai kultūrai.

Es vienmēr esmu cerējusi, ka mans ģimenes koks būs tā: Latvija, Latvija, Latvija. Un tad – ā! Tā tante Maija, viņa ir dzimusi Krievijā. Kas tad tā par Krieviju: Holmā? Ā, tur bija tie Pirmā pasaules kara bēgļi. Ā, tur viņi. Ā, bet tad atkal: Latvija, Latvija, Latvija. Un tad teiks: “A kas tā tante Marianna, kāpēc Kanādā?” Viņi saka: “Ai, tur bija tie otrie pasaules kara trimdinieki.” Un tad atkal: Latvija, Latvija...

Man tādas cerības. Bet es nezinu, vai tā būs. Bet es esmu vienmēr gribējusi, ka tā trimda un tie 50 gadi, kad mūsu ģimene bija ārpus Latvijas, būs vienkārši tāds maziņš zars, kas tur izgāja, bet tad atkal atnāca atpakaļ uz to koku... Nu, bet nevar zināt, kas notiks nākamajā cēlienā, vai ne? Tas ir tā kā mans uzstādījums vismaz. Un to es arī mēģinu vienmēr teikt vietējiem, kad viņi saka: “Bet tu taču neesi, ko tu centies, Marianna, būt latviska?” Es vienmēr viņiem atgādinu: ka mana vecmāmiņa bija kaimiņiene tavai vecmāmiņai. Ka visi mūsu senči ir dzīvojuši blakus viens otram. Un tu redzi, ka esmu tik citāds... Bet es neesmu! Ka istenībā tas ir... ārpusē ir bijis mazs gabaliņš tikai.

Vietas un laika koordinātas, starp kurām darbojas atmiņa, nosaka arī mūža aizsniedzamās robežas. Jo ciešākas atmiņu saites starp paaudzēm, jo noturīgāks paaudžu kultūras mantojums, jo dziļākā laika perspektīvā tas iesniedzas. Dzīve kultūras vidē var turpināties pat neatkarīgi no vietas. Iespējams, ka tāds kultūras modelis ir dzīvesspējīgs šīs dienas latviešiem.

Nobeigums

Kāpēc tik lielu uzmanību pievēršam atmiņu ceļošanai no paaudzes uz paaudzi? Aplūkotie dzīvesstāsti atklāj to nozīmi laikā un telpā izkļiedtas tautas kultūrvietas uzturēšanā. Bet tas nav viegli. Var būt, ka vienai

paaudzei tas nemaz nebūtu pa spēkam, tomēr trijām paaudzēm, kas caur atmiņām un stāstiem bijušas cieši saistītas, ir izdevies turpināt pārtraukto dzīvi Latvijā. Lai gan laiks ir cits, vieta ir mainījusies, tomēr, būdama atmiņu piesātināta, tā nav tukša. Slāni pa slānim atmiņas rada kultūras pamatu, kam veidot un iespaidot nākamo paaudzi, kurai, tāpat kā vecākiem, ir iespējamas vairākas vietas piesaistes un pilsoniskā piederība.

Es skatos uz viņiem [dēliem] un es domāju: es viņus dikti mīlu. Un es viņus dikti atbalstu, un mēs neesam tādi, kas uzspiež viņiem savu gribu. Man kaut kā vienmēr ir liecība, ka es ar priekšzīmi viņiem mācu. Bet es nedomāju, ka viņi ir īpaši patriotiski. Varbūt viņi ir, bet viņi nav kā tās folkloristu ģimenes, kur ir tētis un māte, un bērni visi tautastērpos dzied blakām... Viņi nav tādi. Viņi ir bijuši ap to folkloru, viņi ir dzirdējuši. Mēs ļoti tautiskus Jāņus vienmēr svinam, ko "Saucējas" iesāka. Un mums ir brīnišķīgi. Viņi to visu ir dzirdējuši un iesūkuši, bet viņi pašlaik... Tas nav viņiem prioritāte. Un tā valoda arī viņiem nav prioritāte. Un es varu viņiem stāstīt, cik es gribu, par to valodu, un es viņiem aizrādījusi esmu, bet tas neko nedod, aizrādīt nav vērts.

Ja pieņemtu, ka atmiņu ceļojumam starp paaudzēm nav lielas nozīmes un bez tā var iztikt – tā būtu atteikšanās ne tikai no piederības senču kultūrai, bet arī no emocionālā pārdzīvojuma, caur kuru atmiņas no viena cilvēka sasniedz citu. Atmiņas ne tikai stāsta, atraisa iztēli, ļauj piedzīvot to, kas sniedzas pāri personīgās pieredzes robežām, tās arī atklāj cita cilvēka individualitāti, personību, ļauj novērtēt cilvēciskās īpašības, atklāj spējas un talantus. Tās paver ceļu uz izjūtu un pārdzīvojumu pasauli, kura palīdz cilvēkiem saprasties un atbildēt uz dzīves pamatjautājumiem.

Kas man nav saprotams, ir, ka cilvēks var dzīvot un nedomāt par tām iepriekšējām paaudzēm. Jo man liekas, ka tas mani visu laiku atbalsojas. Tu domā par tiem cilvēkiem, tu viņus pazīsti. Un tu visu laiku zini kaut ko par viņiem, un domā, kā tas atbalsojas manī. Un tāpēc arī tas, ko es daru tagad, ir gandrīz kā tāds turpinājums no tā dzīves skatījuma. Tā kā es visu laiku par saviem senčiem domāju, tad tas ir pilnīgi dabiski.

Vecāku un vecvecāku stāstu iespaidā izloloto ideju par Latviju Marianna iemieso dzīvē, un starp daudzām atmiņu vietām šī ir galvenā, jo tai piesaista intensīvi pārņemtā kultūras atmiņa. Latvija Mariannai ir ne tikai atmiņu vieta, bet arī ar kultūras atmiņu, vecāku un pašas ģimenes

ieguldīto darbu, folkloras rituālu piesātināta vide, kurā gribas kādu laiku būt un dzīvot.

Vecāsmātes un mazmeitas dzīvesstāsti ļauj ieskatīties atmiņu pārnēsē, ietverot gadsimtu ilgušu procesu. Atmiņu mantojums izpaužas sižetu atkārtojumos, tomēr lielākā mērā vecāsmātes pieredze ir iekļauta mazmeitas dzīves uztverē, izpratnē un radošajā ieguldījumā, proti, pasaules latviešu dzīves liecību un atmiņu pētījuma un muzeja veidošanā.

Mazmeitas patības apziņa un muzeja specialitātes izvēle ir vecāsmātes atmiņu iespaidota. Māju izjūta ne vienai, ne otrai nav saistīta ar fizisku telpu, bet abām tas ir radošais darbs, kurā viņas jūtas vislabāk un var sevi apliecināt. Tādējādi atmiņu ceļojumā ģimenes saitēm stiprinātais kultūras mantojums turpinās.

Laiks neapturami piedalās tajās pārmaiņās, kas notiek ar atmiņu vietām. No paaudzēm mantotais kultūrslānis nodrošina brīvību uztvert un pieņemt laika nestās pārmaiņas.

Ar pateicību Mariannai Auliciemai par atļauju atmiņu publicēšanai un ieteikumiem teksta precizējumiem.

Izmantotas intervijas no Nacionālās mutvārdu vēstures krājuma: NMV-3677 (Margarita Stīpniece) un NMV-4829 (Marianna Auliciema).

VI. “Man liekas, ka man ir divas mājas”: piederības izjūta jauno izceļotāju stāstos

Ginta Elksne

Emigrācija ir daļa no Latvijas sabiedrības dzīves, un šīs pieredzes apzināšana sniedz labāku iespēju izprast norises sabiedrībā. Nodaļā tiks aplūkota migrācijas trajektoriju daudzveidība un to saistība ar identitātes veidošanos, konkrēti pievērsoties dzīvesstāstu pētniecības piedāvātajām iespējām. Latvija ir viena no tām Eiropas valstīm, kurās iedzīvotāju mobilitāte ir visaugstākā, un tas paver pētniekiem lielas iespējas izsekot identitātes pārmaiņām, fokusējoties uz pašu individu īpašo pieredzi. Latvijā migrācijas fenomens nav nekas jauns (skat., piemēram, Zelče 2010). Tomēr tas īpaši aktualizējies pēdējās desmitgadēs. Jāatzīmē, ka migrācijas kontekstā Latvija ir tipiska “nosūtošā valsts” (Hazans 2015). Te liela loma ir 2008. gada ekonomiskajai krīzei – Latvija ir viena no tām valstīm, ko šī krīze skāra vissmagāk un pēc kuras no teritoriāli un skaitliski mazās valsts ir emigrējusi liela iedzīvotāju daļa. Migrācija Latvijā ir aizvien plašāks fenomens, kas tiek aktīvi pētīts. Arī NMV kolekcija pakāpeniski tiek papildināta ar jaunās emigrācijas pārstāvju dzīvesstāstiem.

Šajā nodaļā migrācijas pieredze un tās rosinātās pārmaiņas tiek aplūkotas no vairāku paaudžu skatījuma, turklāt pievērsoties ne tikai parasti analizētajai pirmajai (paši emigranti) un otrajai (dzimusi emigrācijā) paaudzei, bet atklājot arī t. s. pusotrās (emigrējuši kā bērni, uzauguši jaunajā mītnes zemē) un nulles paaudzes (izcelsmes zemē palikušie vecāki)

pieredzi. Dažādu paaudžu migrācijas pieredze plaši pārstāvēta NMV krājumā iekļautajās dzīvesstāstu intervijās. Turpinājumā tās tiks aplūkotas aktuālu teorētisko atziņu kontekstā. Intervēto cilvēku vārdi šajā nodaļā ir mainīti.

Dzīvesstāsti, migrācija un identitātes pārvērtēšana

Starpvalstu migrācija, cilvēkiem izvēloties pārcelties uz citu mītnes zemi, sākt jaunu dzīvi vietā ar citu kultūru un valodu izraisa nozīmīgas pārmaiņas konkrētā cilvēka dzīves gājumā (Gu 2019). Indivīds nonāk jaunā kultūras un sociālajā vidē, un adaptēšanās process bieži raisa arī vērtību, dzīves stratēģiju, iepriekšējās pieredzes pārvērtēšanu.

Britu sociologs Entonijs Gidenss raksta, ka “identitāte nav rodama ne pašas personas uzvedībā, ne arī citu attieksmē, bet gan spējā saglabāt noteikta naratīva turpināšanos. Indivīda biogrāfija nevar būt absolūti fiktīva – tai ikdienas pasaulē ir jāuztur regulāra mijiedarbība ar citiem, jāatlasa un jāintegrē apkārtējās pasaules notikumi savā “stāstā” par sevi” (Giddens 1991; citēts pēc Pranka 2012). Stāstījums, izmantojot sociāli konstruētus resursus un paņēmienus, ļauj pieredzes faktus padarīt apkārtējiem cilvēkiem saprotamus (Bauman 2001). Stāstīšana ir nozīmīga pašidentitātes atklāsmei. Dzīvesstāsts palīdz rekonstruēt pagātni un piešķirt jēgu no šīsdienas skatpunkta, vienlaikus dodot nozīmi arī pašreizējai dzīvei (Bertaux-Wiame 1979). Savukārt mūsu identitātes izjūtu veido mūsu atmiņas par to, kas esam bijuši, un tas ietekmē veidus, kā savu dzīvi turpinām (Thomson 1999).

Pēdējā gadsimtu mija iezīmējas ar akcentu pārbīdi individuālo faktoru virzienā, kam teorētisko pamatu veido Ulriha Beka, Zigmunta Baumana un Antonija Gidensa atziņas par sabiedrības individualizāciju (Rungule et al. 2014). Straujās izmaiņas, ko pasaule piedzīvo kopš 20. gadsimta 70. gadiem, bieži saistītas ar identitātes krīzi, kad indivīdiem grūti veidot stabilu identitāti, ekonomiskā dzīve kļuvusi neparedzama un kopienas – fragmentētas. Cilvēki aizvien no jauna veido, uztur un redīgē savu biogrāfisko stāstījumu par to, kas viņi ir un kā nonākuši tur, kur atrodas patlaban. Tomēr pārāk liela izvēle var būt gan atbrīvojoša, gan nomācoša. Arī migrācijas pieredzē, kas bieži tiek balstīta darba un karjeras apsvērumos,

otrās modernitātes⁴³ apstākļos aizvien vairāk tiek akcentēta indivīda paš-realizēšanās, iespējas un izvēles, kur socioekonomiskajiem faktoriem vairs nav tik lielas nozīmes; migrācija aizvien biežāk tiek uztverta kā personas izvēle, viena no daudzām iespējām, kā cilvēkam modelēt savu dzīvi (Scheibelhofer 2009).

Indivīda identitāte ir atvērta iespējamām pārmaiņām visas dzīves laikā. Migranti (un jo īpaši – gados jauni migranti) atrodas tādā dzīves posmā, kad tiek aktīvi konstruēta identitāte. Identitāte tiek dēvēta arī par “tiltu starp subjektivitāti un sociālo struktūru” (Ville et al. 2002: 233), jo indivīdi var brīvi rīkoties kā savas dzīves organizētāji, konstruēt dažādas lomas, statusu, izvēlēties, kādās sociālajās darbībās piedalīties un kādās ne (Ville et al. 2002). Migrantu biogrāfiskā situācija rada daudzas *kritiskas situācijas*⁴⁴, kas atspoguļo šīs pieredzes ietekmi uz viņu identitāti (Kazmierska 2004).

Migrācijas pieredze, kuras būtiska iezīme ir refleksija par pārmaiņām, izvēlēm un saskarsmi ar citādo, rada gan īpašu nepieciešamību, gan īpašas grūtības saskaņot identitāšu un dzīvesstāstu veidošanā (Thomson 1999). Tāpēc paši stāsti atspoguļo pastāvīgi mainīgos veidus, kā migranti savu dzīvi veido caur stāstiem. Pateicoties stāstīto notikumu spontānitātei, stāstu un stāstījumu ierosināšana vai vienkārši analizēšana pētniecības gaitā ir efektīva metode, kas dod ieskatu par migrācijas pieredzes emisko⁴⁵ (*emic*) perspektīvu. Īpaši noderīgi tas ir tiešākas pieredzes atspoguļošanā, kad, piemēram, intervējamie dažreiz atturīgi atbild uz jautājumiem, kas prasa viņu viedokli vai jūtas, bet labprātāk vēlas stāstīt stāstus un anekdotes, jo tie ļauj viņiem netieši piedāvāt savas perspektīvas, pozicionējot sevi un citus noteiktos veidos stāstu pasaulē, nepārprotami

⁴³ Otrā modernitāte ir vācu sociologa Ulriha Beka ieviests jēdziens. Kā uzskata Beks, kopš pagājušā gadsimta 60. gadiem sabiedrība pamazām no pirmās jeb industriālās modernitātes fāzes ir virzījusies uz otro, refleksīvo fāzi, ko raksturo t. s. zināšanu sabiedrība un ar zināšanām saistītie riski (riskā sabiedrība).

⁴⁴ Antonijs Gidenss lieto terminus “kritiskā situācija” un pārmaiņu “kritiskie sliekšņi”, kas raksturīgi pārejai no viena sabiedrības tipa uz citu (Giddens 1979), kā arī “liktenīgie momenti”, attiecinot tos uz nozīmīgiem sociālās dzīves lūzuma posmiem, kas atrodas ārpus indivīda kontroles (Giddens 1991; pēc Pranka 2012: 60).

⁴⁵ Pētījuma perspektīva starpkultūru pētījumos par konstruktiem vai uzvedību, kas ir unikāli indivīdam vai sociālam un kultūras kontekstam un kurus nevar vispārināt; skat. <https://www.rsu.lv/petniecibas-terminu-varidnica/emisks-petijums>

nenorādot viņu viedokli (De Fina et al. 2017). Tā rakstnieks Vilis Kasims, analizējot arī savu migrācijas pieredzi Lielbritānijā, norāda, ka migrācijas stāsti ir kā mēģinājums no jauna pārradīt savu identitāti un tās uztveri savās un citu acīs, turklāt “pārcelšanās pieredzes salīdzinošā neordinaritāte tos padara vienkārši par interesantiem stāstiem, kurus lietot sociālās tuvības panākšanai un uzturēšanai, piemēram, draugu vidū” (Kasims 2010: 9–10).

Identitātes veidošana ir centieni radīt saskaņu, apvienojot dzīves laikā piedzīvotās pārmaiņas un pieredzi. Cilvēki var radīt atšķirīgu un pretrunīgu savas dzīves dažādu elementu savienojumu, veidojot saskaņotu stāstu par to dzīves daļu, ko var izstāstīt. Tas nozīmē, ka identitāte var tikt veidota caur naratīviem (“naratīvā identitāte”) (Ricoeur 1988). Kā norāda Marija D. Wagenknehta, analizējot Amerikas irāņu autobiogrāfijas, identitātes problemātiku ieskicē jau pats termins “Amerikas irāņi”, kas norāda uz piederību pie abām (jeb divām) kultūrām. Viņa aicina aplūkot naratīvu un patību kā kaut ko konstruētu un plūstošu, vienlaikus nenoliedzot arī ārējo faktoru ietekmes nozīmi. Veids, kā patība (*self*) atceras sevi, tas, kā “es” atceras savu pagātņi, vairāk stāsta par pašreizējo situāciju nekā par pašu pagātņi (Wagenkneht 2015). Līdzīgi arī no Latvijas izceļojušo cilvēku stāstos atklājas refleksija par abām kultūrām, ar kurām viņi ir saistīti.

Dzīvesstāstu pieeja paver iespējas sniegt būtisku pienesumu migrācijas pētījumos vismaz divos aspektos. Pirmkārt, mūsdienu starptautiskā migrācija tikai retos gadījumos ir vienreizēja darbība vai notikums, drīzāk tā ir sociāls attīstības process. Otrkārt, paša un ģimenes pārcelšanās uz jaunu sabiedrību ir viena no kardinālākajām darbībām, ko cilvēki var veikt savas dzīves laikā, un tā ienes būtiskas pārmaiņas individu dzīvē (Gu 2019). Tāpēc dzīvesstāstu pieeja ir piemērots veids, lai izpētītu ar migrāciju saistītos jautājumus un šīs darbības sekas. Mutvārdu vēstures avoti atklāj, kā cilvēks ir sapratis to, ko darījis, kam ticējis; tie mazāk stāsta par pašiem notikumiem, bet vairāk par šo notikumu personisko nozīmi (Portelli 1998).

Biogrāfiskā pieeja, ko bieži izmanto socioloģijā, sastata personīgo un kādai sociālai grupai kopīgo trajektoriju, kas ļauj pētīt ne tikai atsevišķa indivīda dzīves gājumu, bet arī palīdz atklāt viņa iekļaušanos plašākās makrostruktūrās: lai gan lēmums par migrāciju ir indivīda lēmums, vienlaikus migrācijas problēma attiecas uz kolektīvo likteni (nabadzība,

bezdarbs, politiskā nestabilitāte vai pat vajāšanas). Biogrāfiskā analīze šajā procesā nozīmē atrast kopīgo starp šīm abām trajektorijām, proti, starp individuālo gribu un kolektīvo situāciju (Apitzsch and Siuoti 2007). Migrācijas situācija bieži aktualizē nepieciešamību pārvērtēt savu identitāti. Dzīvesstāstam šajā identitātes pārvērtēšanas procesā piemīt izskaidrojošā naratīva loma un spēja saglabāt noteikta naratīva turpināšanos.

Amerikāņu socioloģe Gu akcentē kvalitatīvās pieejas piemērošanu tieši migrācijas pētījumos un aicina interviju metodoloģijā pievērst uzmanību gan migrantu īpašās pieredzes atklāšanai, gan īpašām tehnikām, lai iegūtu tuvāku izpratni par migrācijas fenomenu. Viņa pievērš uzmanību arī pētnieka ētikai un sensitīviem citas kultūras priekšstatiem, kas var ietekmēt interviju. Pētniece izvirza jautājumus: kā migrācijas procesā mainās cilvēka izpratne par sevi un identitāti, kā laika gaitā mainās kādas migrantiem nozīmīgas attiecības un vērtējumi. Kā pētnieka loma ietekmē intervijas dinamiku? Kā būtu jāpievēršas tiem imigrantiem un bēgļiem, kas nav dokumentēti? Kā intervētājs panāk intervējamā uzticēšanos? Kā šajā situācijā tiek iegūta piekrišana intervijai? (Gu 2019)

Dzīvesstāstu intervijas ir indivīdu pieredzes stāsti. Pieredze par iedzīvošanos jaunā valstī ir gan universāla, gan dziļi personiska. Dzīvesstāsti ļauj izprast arī tendences, saiknes grupā, kuras locekļus saista likteņa līdzība un kuri spēj savstarpēji ietekmēt cits cita lēmumus. Jāņem vērā arī blakus faktori un sociālās pārmaiņas izcelsmes valstī un uzņēmējvalstī, kā arī statistiskā un demogrāfiskā informācija, kas var raksturot procesu kopumā. No dzīvesstāstiem iespējams iegūt padziļinātu izpratni par individuālajiem aspektiem, kas var būt izšķiroši, lai cilvēks mainītu savu rīcību. Dzīvesstāsti paver dažādas pieredzes, kam ne vienmēr ir viens skaidrojums. Pētniekiem jāņem vērā stāstījumā ietvertie kodī, to nozīmes un maiņa laika gaitā.

Paaudžu klasifikācija migrācijas pētījumos

Jēdzienam “paaudze” ir dažādas nozīmes: radniecības kontekstā ar to saprot dabisko pēctecību un izsekojamību pa senču līniju, demogrāfi dod priekšroku jēdzienam “kohorta”, lai apzīmētu tādu cilvēku kopumu, kuri dzimuši apmēram vienā laikā, bet Karls Manheims savā darbā “Paaudžu

problēma” (1928) aktualizēja paaudzi kā laikabiedru kopumu, kuri bijuši pakļauti kādu izšķirošu vēsturisku notikumu ietekmei, īpaši, ja viņi šo notikumu norises laikā ir tādā vecumā, kad notiek pāreja uz pieaugušo posmu dzīvē. Turklāt vienas paaudzes pārstāvji uz šo lielo notikumu var reaģēt arī atšķirīgi.

Par dažādām paaudzēm runā arī saistībā ar migrācijas pētījumiem. Vecums (dzīves posms), kādā imigrants ieradies jaunajā mītnes zemē, var tikt aplūkots kā kritērijs, lai atšķirtu paaudžu kohortas arī migrācijā. Tas būtiski ietekmē pieaugušo un bērnu akulturācijas veidus imigrantu ģimenēs, īpaši attiecībā uz valodu un akcentu, izglītības līmeni un sociālās mobilitātes modeļus, perspektīvas un atskaites sistēmas, etnisko identitāti un pat viņu tieksmi laika gaitā uzturēt starpvalstu piederības izjūtu (Rumbaut 2004). Cilvēkus, kuri patstāvīgi pieņem lēmumu migrēt uz citu valsti, apzīmē par pirmo paaudzi, bet tos, kuriem vismaz viens no vecākiem ir imigrants, uzskata par otro paaudzi emigrācijā (skat. arī M. Prankas nodaļu). Kā norāda Rubens Rumbo, par pirmo paaudzi emigrācijā uzskata personas, kuras dzimušas un socializējušās citā valstī un imigrē kā pieaugušie, tomēr šis termins tehniski aptver visus citā valstī dzimušos imigrantus neatkarīgi no viņu vecuma ierašanās brīdī. Līdzīgi par otro paaudzi tehniski apzīmē visus uzņēmējvalstī dzimušos un jau tajā socializējušos pirmās paaudzes migrantu bērnus, reizēm arī tādus, kuriem tikai viens no vecākiem ir imigrants, bet otrs dzimis konkrētajā mītnes valstī⁴⁶ (Rumbaut 2004).

Reizēm pētījumos atsevišķi nodala bērnus, kuri ieradušies kopā ar vecākiem, un viņus dēvē par 1,5 (jeb pusotro) paaudzi. Šo bērnu personība formējas jaunajā mītnes zemē, taču viņiem bieži vēl ir saglabājušās ļoti tuvas atmiņas par savu izcelsmes valsti. Te jāpiemin Viljama Aizeka Tomasa (*Thomas*) un Florianā Vitolda Znaņeckā (*Znaniiecki*) darbs “Poļu zemnieks Eiropā un Amerikā” (*The Polish Peasant in Europe and America*, 1918–1920). Pētnieki jau tur nodalīja t. s. pusotro (*half-second*) paaudzi jeb tos poļu emigrantus, kuri ieradušies Amerikā kā pusaudži.

⁴⁶ Rumbo gan norāda, ka termins “otrā paaudze”, lai arī bieži lietots, ir oksimorons, jo personas, kuras dzimušas jaunajā mītnes zemē, vienlaikus nevar būt imigranti. Tomēr šis termins tiek izmantots pētījumos, lai precīzāk definētu dažādu jauniešu grupu migrācijas pieredzi (Rumbaut 2004).

Pēdējos gados pētnieki aizvien vairāk sāk pievērsties t. s. nulles paaudzei (*zero generation*) jeb migrantu vecākiem (King et al. 2014) – lai arī viņi paši nav piedalījušies migrācijas kustībā, šos cilvēkus, tāpat kā visu pārējo izcelsmes zemē atstāto kopienu, migrācijas izraisītās sekas skar vistiešāk.

Pēc neatkarības atgūšanas izceļojušo dzīvesstāsti NMV krājumā

NMV krājumā plaši pārstāvētas intervijas ar Latvijas iedzīvotājiem, kas pēc Otrā pasaules kara devušies trimdā (faktiski piespiedu migrācijā) uz daudzām valstīm (Zviedrija, Norvēģija, Lielbritānija, Vācija, ASV, Kanāda, Austrālija). Intervijas veikuši gan NMV projekta pētnieki, gan paši diasporas pārstāvji. Pēdējos gados, pievērstoties arī t. s. jaunās emigrācijas viļņa pārstāvju dzīvesstāstu intervijām, paveras iespēja salīdzinošiem pētījumiem.

Arī NMV krājums papildinās ar jauno izceļotāju intervijām. Visplašāk pārstāvētā uzņēmējvalsts ir Zviedrija. Pētnieku ekspedīcijā Gotlandē 2010. gadā tika ierakstītas četras jaunāko laiku izceļotāju intervijas, bet plašāku ekspedīciju uz attālākām apdzīvotām vietām Zviedrijā veica diasporas pārstāves Gunta Neimane un Petra Inīņberga 2017./2018. gadā, uzklusot vairāk nekā 20 jauno emigrantu dzīvesstāstus. Intervijas notika Stokholmā, Krāmfošā, Lūleo, Ūmeo, Dorotijā, Gēteborgā un Piteo. Iegūtie dzīvesstāsti ļauj analizēt vairākas tēmas, piemēram, integrāciju uzņēmējvalstī, lojalitāti izcelsmes valstij un uzņēmējvalstij; etnisko un kultūras identitāti. Tāpat var analizēt veidu, kā tiek stāstīti jaunās migrācijas stāsti (tēmu dažādība, izteiksmes veids un valoda, stāsta sakārtojums).

Ieva Garda, analizējot Zviedrijas trimdas pieredzes stāstus no folkloras perspektīvas un atsaucoties uz amerikāņu folkloristu Stīvenu J. Zeitlinu, pievērš uzmanību dzīvesstāstiem kā migrācijas sākām. Pēc Zeitlina domām, migrācija izraisa ideālus izcelšanās stāstus, tie paskaidro, kāpēc vecā pasaule gāja bojā un kā sākās jaunā pasaule. Tradicionāli šīs sāgas sastāv no trim daļām – aizbraukšanas iemesls, ieceļošana un iekārtošanās jaunajā mītnes zemē. Zviedrijas latviešu trimdinieku gadījumā (pēc I. Gardas) šīs trīs daļas papildina ceturta – stāsts par ceļojumu un viesošanās izcelsmes valstī (tolaik – padomju Latvijā). Šie stāsti ir nozīmīgi

latviešu identitātei, jo vēsta par grūtību pārvarēšanu un uzdrīkstēšanos sākt dzīvi no jauna (Garda-Rozenberga 2010). Dzīvesstāsta forma ir tikpat svarīga kā notikumi un fakti, ko tas satur.

Analizējot stāstus par došanos uz Zviedriju Otrā pasaules kara beigās, par trimdu, gan stāstītājam, gan intervētājam kopumā ir vienota izpratne par to, kāpēc kara beigās vajadzēja atstāt Latviju. Atmiņu stāsti var atšķirties ar dažādām bēgšanas detaļām, dramatiskiem notikumiem, var vēstīt par laimīgām vai nelaimīgām sakritībām. Arī jaunās emigrācijas stāstos tieši izceļošana ieņem būtisku vietu. Izbraucēji to droši vien jau iepriekš daudzas reizes skaidrojuši: sev, ģimenēm, draugiem. Jaunajiem emigrantiem stāstā par izbraukšanu lielu lomu ieņem aizbraukšanas iemesli, pamatojums. Šajā stāstā parasti vairs nav tik svarīgi, kā notika pats ceļš, kāds bija prāmis, vai bija problēmas ar vīzām vai lidmašīnas biļetēm. Svarīgākais ir tas, kas notika pirms tam. Kāds bija īstais iemesls, kāpēc viņi atstāja Latviju. Un, neraugoties uz to, vai šis iemesls bija mīlestība un ģimenes dibināšana, izglītības iegūšana, vēlme izzināt pasauli vai dziļa vilšanās Latvijas dzīves pieredzē, bērnu slimība un labākas aprūpes iespējas ārzemēs, vai ekonomisko problēmu saasināšanās – dzīvesstāstu analīze atklāj, ka izvēli atstāt Latviju visbiežāk nosaka dažādu cēloņu kopums.

Bieži kā būtiskāko emigrēšanas iemeslu min vēlēšanos atrisināt vai uzlabot ekonomiskās problēmas. Polijā, īpaši runājot par ekonomiski motivētu migrāciju uz ASV 19. gadsimta vidū un arī atbilstošās situācijās mūsdienās, lieto apzīmējumu *za chlebem* – pēc maizes, pēc iztikšanas (Kazmierska 2004). Arī daudzos Latvijas jauno emigrantu stāstos atklājas šis “pēc maizes” motīvs. Dzīvesstāsta uzklaušāšana kopumā ļauj secināt, ka bieži ir vēl citi motīvi, kas izšķirīgā brīdī svaru kausus nosver par labu lēmumam palikt ārzemēs.

Tā Ramona sākumā stāsta par ekonomisko apstākļu veicinātu migrāciju uz Zviedriju, par smago darbu, iedzīvošanās grūtībām, par bērniem, kuri bija palikuši Latvijā, tad turpina par grūtību pārvarēšanu, valodas un jaunu iemaņu apgūšanu, par sava biznesa uzsākšanu un, visbeidzot, atkalapvienošanos ar bērniem. Ramona Latviju atstājusi 2008. gadā ekonomisku iemeslu dēļ, jo radās grūtības saimniekot savā lauku saimniecībā un bija izsmeltas iespējas atrast darbu tuvākajā apkārtnē; tāpat bija radusies sajūta, ka tieši viņa ģimenē vienīgā būs spējīga uzņemt atbildību par tās nodrošināšanu. Sākumā darbs tiek iegūts caur paziņām, kas

viņu iesaka kā labu darbinieci. Darbs ir fiziski smags, taču kopumā par dzīves sākumu Zviedrijā Ramonai ir divējādas izjūtas.

To laiku es atceros ar pateicību, jo tas palīdzēja nomaksāt visus kredītus, jo man otra pusīte turpināja nestrādāt. Pēc gadiem tikai no bērniem nāca rūgtums ārā, ka es esmu visus pametusi. Bet to, ka es aizbraucu, lai uzlabotu ģimenes apstākļus, lai nav jāsaka visu laiku bērniem: mēs to nevaram atļauties, jūs nevarat braukt ekskursijā, jo mums nav naudas. Tās bija ļoti smagi. (NMV-4561)

Darbs Zviedrijā tiek turpināts arī tad, kad kredīti jau samaksāti un iegūti papildu finanšu līdzekļi, jo iegūta brīvība, palāvība saviem spēkiem un ticība, ka dzīvē iespējamās pārmaiņas, kuras realizēt ir viņas pašas spēkos. Lai gan Ramonas stāstā ir arī kritiskas epizodes, kad intrigu dēļ ir zaudēts darbs un kādu laiku klājas pavisam smagi (īsu brīdi pat nākas nakšņot mašīnā un ir grūtības dabūt pārtiku), viņa turpina tālāk, arī bērnu nākotnes dēļ, un viņai izdodas sasniegt savu sapni – nodibināt privātu uzņēmumu.

Es jūtos stabili un uz palikšanu. To es sapratu tad, kad bērni pārbrauca uz šejieni. Es sapratu, ka es nekur nebraukšu, jo viņiem jāizglītojas. Jo tas, ko šeit viņiem dod – bezmaksas izglītība, bezmaksas augstskola, es to nevaru iedot Latvijā. Es to nepavilkšu. Vecākā meita netika nekādās bezmaksas grupās Latvijā, mēs maksājām par studijām, un, ja man jāmaksā visiem trijiem, es to nepavilkšu. Un vēl arī tu pats par sevi jūties [drošs], drošība man ir ļoti svarīga. [...] Es jūtos laimīga, es jūtos droša, es jūtos stabila. [...] Jā, es esmu stipra, es to izturēju. (NMV-4561)

Baiba Bela, analizējot latviešu trimdas kopienu Zviedrijā, atklāj, kā ar laiku trimdiniekiem veidojas divējāda jeb latviešu-zviedru identitāte, divkārša lojalitāte – attiecībā pret uzņēmējvalsti un attiecībā pret dzimteni. Trimdinieki ir gandarīti, jo viņu dzīve Zviedrijā sākās kā strādniekiem, bez valodas prasmes, bez materiālās bagātības, bieži vien bez atzītas izglītības; un tomēr laika gaitā ir sasniegta labklājība (Bela 2010). Arī jaunās emigrācijas stāstos bieži netrūkst pārdzīvojumu un pat izaicinājumu, uzsākot dzīvi citā valstī. Tādi stāsti kā Ramonas sniegtais atklāj pārdzīvojumus un piedzīvojumus jaunā valodas (reizēm arī kultūras) vidē un dažādas stratēģijas, kā ar šiem izaicinājumiem sekmīgi tikt galā.

Vairāki dzīvesstāsti atklāj, ka, dzīvojot tālu no Latvijas, aizbraucēji paši, viņu attieksme pret dažādiem procesiem, viņu uzskati ir mainījušies. Mainās arī Latvija. Un tad izšķiroši vairs nav tikai ekonomiskie apstākļi vai sociālā drošība, kā pietrūkst, lai atgrieztos Latvijā. Tās ir citas izjūtas, pie kā cilvēks pieradis jaunajā mītnes zemē. Par saviem vērojumiem stāsta Brigita:

Latvija mainās visu laiku, un mainos es. Pēdējos gados, kad aizbraucu uz Latviju, es vairs īsti nevaru atkodēt visus tos sociālos kodus. Ļoti to var just. Ļoti bieži ir viegli pārprast, tāpēc ka tas vairs neiederas tanī mentalitātē, kāda ir tagad. Valoda ir attīstījies, tāpēc ka tas saistīts ar tehniku, internetu, ar pārējo. Ir arī vairāki svešvārdi. Vairāk tie angļiskie nāk iekšā, jo angļu valoda ir arvien ikdienišķāka. Tas izmaina ļoti daudz ko. (NMV-3703)

LU Filozofijas un socioloģijas institūta sociologu 2014. gada pētījums liecina, ka apmēram piektā daļa (19%) Latvijas diasporas pārstāvju dzīvo vienlaikus gan Latvijā, gan ārzemēs; tas ir transnacionāls dzīvesveids, saglabājot mājvietu un saikni ar tuviniekiem Latvijā, un viņi nejūtas atstājuši (Mierīņa 2015). Šo dubultās piederības izjūtu, dzīvi starp divām valstīm atklāj arī Gotlandē intervētā Anda:

Man liekas, ka man ir divas mājas. Kad tu esi te, tad runā par mājām, par Latviju; kad aizbrauc uz Latviju, runā par mājām, par Zviedriju. It kā man šeit ir ģimene, bet tai pašā laikā tomēr visi – brālis, vecmāmiņas – visi ir tur. Vienalga, kā, es esmu bagāta, man ir divas mājas. (NMV-3702)

Baiba Bela, analizējot transnacionālās piederības veidošanās procesu, atklāj piederības izjūtas saistību ar emigrācijā pavadīto laiku un secina, ka “ilgstoša prombūtne neizbēgami mazina vietas piederības izjūtu un otrādi – nostiprina vietas piederības izjūtu jaunajā dzīvesvietā. Veidojas dubulta piederība, kas laika gaitā būtiski transformē attiecības ar vietām, kuras turklāt arī pašas mainās” (Bela 2014: 310). Arī Ilze Koroļeva norāda, ka būtisks faktors, kas nosaka piederības izjūtu emigrantiem, ir laiks, kas pavadīts ārpus Latvijas, kā arī emigrācijas iemesls, sociālo saišu esamība vai neesamība, tāpat fakts, vai kāds no emigranta ģimenes vai draugiem vēl dzīvo Latvijā, vai tur pieder īpašums. Turklāt piederības izjūta var būt vienlīdz stipra gan dzimtajai, gan jaunajai mītnes zemei (Koroļeva, 2019b).

Bieža tēma emigrantu dzīvesstāstos ir rūpes par palicējiem Latvijā un saišu saglabāšana. Kā liecina kvantitatīvā pētījuma dati, lielākajai daļai pēdējā laika emigrantu (93%) Latvijā dzīvo vismaz viens ģimenes loceklis vai radnieks. Vairāk nekā pusei (61%) respondentu Latvijā dzīvo vecāki vai vismaz viens no vecākiem (Pranka et al. 2021). Būtiskākais ir saglabāt savstarpējo saikni un uzturēt attiecības. Kā norāda Aivita:

Negribas pilnīgi nocirst to saikni ar Latviju. Mums vienmēr būs ģimene Latvijā, tā ir mūsu māja. Vēl jau mazliet biedē, ka vecāki paliks vecāki. Ko tad? Kas tad? Jo redzu, kā šeit tas ir. Jādomā būs, kā palīdzēt vecākiem. Tas man raisa domas, ka mēs esam tik tālu. (NMV-4562)

NMV krājumā esošajos dzīvesstāstos, kurus izstāstījuši jaunās emigrācijas pārstāvji, līdzīgi kā intervijās ar trimdas pārstāvjiem atklājas vecāku rūpes, kā un kādā līmenī, ar kādiem resursiem, cik dziļi uzturēt bērnos valodu, kultūru, identitāti bērniem, kuri dzimuši Latvijā vai ārpus tās un kam latviešu valoda un kultūra vairs nav pašsaprotama. Dzīvesstāstos atklājas, ka arī paši emigrējušie vecāki bieži uzsver nepieciešamību pēc saiknes, īpaši ģimenes dēļ, saglabāt valodu, kā arī dot bērniem kultūras un valodas kapitālu. Kā stāsta Aivita, ne vienmēr tas ir viegli:

Vai tev ir svarīgi, lai bērns runātu latviešu valodā? – Jā, bet pagaidām diezgan grūti. Ir jāpiespiež gan sevi, gan viņu. Draugi bija atveduši bērnu grāmatīņas, tad viņa sēdēja un lasīja: cālis, lācis. Mēs ar viņu runājam tikai latviski, bet viņa pagaidām atbild tikai zviedriski. Tad, kad vecvecāki ir šeit, es saku, saki paldies! Viņa atbild: Jag kan inte! (es nevaru! – zviedru val.) Es ceru, ka tas atnāks vaļā! Lai gan viņa mēdz pateikt vienu teikumu zviedriski, kur viens vārds būs latviski. Viņa vēl nesaprot atšķirību, ka tās ir divas valodas. Viņa tikko dziedāja angļiski “Jingle bells”. Jau iemācījusies angļiski. [...] Es nebiju domājusi, ka man piedzims bērns un viņš runās zviedriski. Es pat vēl nezināju trīs gadus atpakaļ, ka es runāšu zviedriski. Tagad, kad viņa atnāk no dārziņa un iemācījusies jaunu vārdu, mēs ar [vīru] nezinām to vārdu. Jociģi sanāk, ka tētis nesaprot, ko saka bērns. (NMV-4562)

Gan trimdas, gan jaunās emigrācijas stāstos ir līdzīgas un atšķirīgas tēmas. Lai arī katrā stāstā tas atklājas dažādi. Grūtības iedzīvoties jaunajā sabiedrībā, jaunajā mītnes zemē sākumā bijušas daudziem – gan trimdas paaudzei, gan jaunajiem emigrantiem (ne visiem vienādā mērā), un par

to tagad var stāstīt jau pagātnes izteiksmē. Migrācija saistās ar jaunām – iespējams, bīstamām – dzīves situācijām un nepieciešamību cilvēkam rīkoties, lai tās atrisinātu.

Starp divām valstīm: Ievas stāsts

Pēdējās desmitgadēs no Latvijas emigrējuši cilvēki pārsvarā darbspējīgā vecumā, un pieaug to bērnu skaits, kuri dzimuši Latvijā un tagad dzīvo emigrācijā vai arī jau dzimuši emigrācijā un kuru saikne ar Latviju veidojas, lielā mērā pateicoties viņu vecāku un radnieku pūlēm. Analizējot paaudzes emigrācijā, īpaši saistībā ar jaunajiem izceļotājiem, aizvien lielāka uzmanība tiek pievērsta t. s. 1,5 jeb “pusotrajai” paaudzei – bērniem, kuri dzimuši Latvijā, bet emigrējuši agrā bērnībā.

“Pusotrās” emigrācijas paaudzes pārstāvji atšķiras ne tikai no saviem vecākiem (pirmās paaudzes migrantiem), kuri paši pieņēma lēmumu emigrēt un kuru identitāte ir veidojusies viņu izcelsmes valstī, bet arī no otrās migrantu paaudzes pārstāvjiem, kuri “piedzimuši vecāku jaunajā mītnes zemē un, neraugoties uz savu nacionālo piederību, informāciju par to un savu “dzimto zemi” primāri ir ieguvuši no vecāku stāstiem un atmiņām” (Rumbaut & Ima 1988; pēc: Kārkliņa un Kamerāde 2015: 2). Šī paaudze vēl nes sev līdzī vai saglabā savas mītnes zemes īpašības, vienlaikus iesaistoties asimilācijā un socializācijā ar savu jauno mītnes zemi, un viņu identitātē apvienojas jaunās un iepriekšējās mītnes zemes kultūra un tradīcijas.

Šo “pusotro” paaudzi NMV krājumā ilustrē Ievas stāsts. Viņa atstājusi Latviju astoņu gadu vecumā, kad izlēma pievienoties mātes jaunajai ģimenei ārzemēs. Lai arī Ieva saglabā siltas attiecības ar tēvu Latvijā, meitene izvēlas dzīvot pie mātes Zviedrijā, kur drīz arī piedzimst viņas pusbrālis. Pirmais laiks emigrācijā arī Ievai kā bērnam nav bijis viegls.

Kad mamma pārvācās uz Zviedriju, tad es sajutu, ka man pietrūkst tas otrais vecāks. Un pēc tam, kad man lika izvēlēties, kur es gribu, tad es pateicu, ka gribu pie mammas. Kad es pārvācos, tas pirmais brīdis bija grūts. Es nemācēju [zviedru] valodu, es nemācēju angļu valodu. Un viss bija jauns. Es uzreiz sāku iet skolā. Tajā grūtajā periodā, kad tu esi svešs, kad tu nesaproti citus cilvēkus... Man ātri gāja zviedru valoda. [Atceros], man bija lācis līdzī uz skolu, un es to aizmirsu vienā klasē. Skolotāja teica, ka man jāskatās, ko es esmu aizmirsusi,

kur man vajag iet. Tu nevari pateikt vārdu, un tev jāzīmē vai jārāda ar rokām. Tā skolotāja vēl joprojām to atceras: “Vai atceries, Ieva, cik grūti īstenībā bija, bet mēs sapratām viena otru?” Tur es zaudēju angļu valodu. Tagad es arī domāju, ja nebūtu tik traki zviedru valoda, tad man būtu labāka angļu valoda. Kad ir tik daudz valodas, tad tu kādai valodai dod priekšroku. (NMV-4564)

Atkarībā no vecuma, kādā bērns emigrējis, viņa dzīvesvietas, izglītības līmeņa izcelsmes valstī “pusotrās” paaudzes personas dažādās pakāpēs identificējas ar savu izcelsmes valsti, taču viņu pieredzi būtiski ietekmē arī pieaugšana jaunajā mītnes zemē. Tiek uzskatīts, ka pastāv būtiskas atšķirības adaptācijas tempā un režīmā starp imigrantiem, kuri ieceļo kā pieaugušie, un tiem, kuri to dara kā bērni (Rumbaut 2004). “Pusotrās” paaudzes pārstāvji bieži ir divvalodīgi. Viņi iegūst izglītību mītnes zemē un vieglāk asimilējas jaunajā kultūrā un valstī nekā tie migranti, kuri ieceļo kā pieaugušie.

Atsevišķi pētnieki norāda, ka “pusotrā” paaudze atrodas pa vidu starp diviem kultūras laukiem, pilnībā neidentificējoties ar tiem. Citi pētījumi liecina, ka šīs paaudzes pārstāvji vienlīdz labi darbojas abos kultūras laukos – “viņu nacionālas piederības, vērtību un attieksmju laukā mājās ar ģimeni, un vienlaikus [arī] jaunās mītnes zemes kultūras laukā, apmeklējot skolu” (Kārklīņa u. c. 2015: 3). Arī imigrantu vecāki lielākoties vēlas, lai bērni saglabā savas izcelsmes valsts kultūras vērtības, tradīcijas un dzimto valodu un lai sevi labi apliecina arī jaunās mītnes zemes izglītības sistēmā, un “šīs pretrunīgās vecāku vēlmes un prasības vēl vairāk rada frustrāciju bērnos” (Kamerāde et al. 2019: 149). Bērni iegūst jaunus draugus un piesaisti jaunajai mītnes zemei, bet vienlaikus izjūt zināmu “spiedienu” no vecākiem un ģimenes puses: saglabāt valodu, uzturēt kontaktus ar tuviniekiem dzimtenē. Tomēr bērni izrāda lielu izturību un rīcības brīvību, un viņi ātri apzina stratēģijas, kas ļauj vienlaikus saglabāt nozīmīgas saites starpvalstu mērogā un attīstīt jaunus sociālos tīklus (Sime et al. 2015).

Ievas stāsts ir piemērs tam, ka latviešu valodas saglabāšanā un piederības izjūtas uzturēšanā liela loma ir vecāku (šajā piemērā – mātes) stingrajai nostājai:

Mamma bija ļoti stingra. Kad bijām mazi, mums bija jālasa grāmatas, lai latviešu valoda paliktos. Kā skatos manam mazam brālim, viņam ļoti labi iet

valodas, gan zviedru, gan angļu, gan latviešu, bet man liekas, kad viņš jau piedzima, tad sākās tās visas valodas. Bet es jau biju liela. Tajā laikā nebija tik daudz iebraucēju, arī tiem bērniem bija savādāk, kad atbrauc bērns, kas nerunā to pašu valodu. [...] Māte darīja visu, lai man turētos latviešu valoda. (NMV-4564)

Ieva ir nolēmusi latviešu valodu mācīt arī saviem bērniem, kad viņai tādi būs, jo vēlas saglabāt un nodot tālāk saikni ar savu dzimto zemi. Valodas apguvi un piederības izjūtu uzturēt noteikti palīdzējušas arī stiprās saites ar piederīgajiem Latvijā, īpaši ar vecmāti un tēvu. Arī Latvijas draugi joprojām ir ļoti tuvi, lai gan, kā norāda Ieva, daži no viņiem jau ir emigrējuši uz Angliju, bet latviešu valodas uzturēšana viņiem palīdz saglabāt kontaktus. Vienlaikus Ieva pieder pie abām valstīm, pie Zviedrijas un Latvijas, un ar abām viņu saista gan emocionālās piederības saites, gan nākotnes plāni.

Raugoties starppaaudžu attiecībās, svarīgi norādīt uz Ievas spēcīgo saikni ar vecmāmiņu Latvijā, kuras pieredzi viņa ir uzklusījusi.

Mani vecāki šķīrās, un mēs dzīvojām it kā pie tēva, bet īstenībā pie omes. Laukos bija grūti toreiz, tev nebija vanna un siltais ūdens, sildīji ūdeni uz plīts un mazgājies mazā vanniņā virtuvē. Bija viena govns un pāris cūciņas, un tu gāji palīdzēt. Es gribēju daudz palīdzēt un pievienoties, redzēt, kas un kā notiek, kā to dara. Mana vecā ome, viņa negāja ārā. Viņa septiņus gadus negāja ārā, viņai bija rituāls, viņa izkāpa no gultas un sēdēja krēslā. [...] Es runāju ļoti daudz ar viņu, un viņa man ļoti daudz stāstīja par veciem laikiem. Mana ome un vecā ome bija Sibīrijā, viņas izsūtīja. Kā tas var būt? Viņas stāstīja savu bērnību, un tu saproti, ka [to] nevar salīdzināt [ar manu pieredzi]. [...] Tādā ziņā Zviedrijā viņiem nav bijis tā, viņi nav izgājuši tādām vecām laikam cauri. (NMV-4564)

Saglabāto saikni ar Latviju vēl pastiprina fakts, ka Ieva tur iegādājusies īpašumu. Lai arī pašlaik viņa neplāno pārcelties (atgriezties) uz dzīvi Latvijā, viņa ar to saista nākotnes biznesa plānus: studiju prakses laikā stažējoties Latvijā un pamanot, viņasprāt, nepilnības veco cilvēku aprūpē, Ieva iecerējusi kādreiz Latvijā atvērt veco ļaužu pansionātu un tur likt lietā emigrācijā iegūto pieredzi un zināšanas. Zīmīgi, ka ierosmi šai iecerei devusi tieši migrācija – sarunā ar draugiem iegūta apjaušana, ka

daudzi cilvēki darbspējīgā vecumā ir emigrējuši un Latvijā nav pietiekami daudz iespēju rūpēties par šeit palikušajiem vecākiem. Viens no risinājumiem būtu pansionāts ar Zviedrijā gūtu pieredzi par vecāku cilvēku aprūpi. Pētījuma kontekstā pašlaik nav svarīgi, vai šī iecere realizēsies, bet gan tas, ka Ieva, kas emigrējusi kā bērns, pieaugusi svešā valstī, tomēr saglabājusi dziļu saikni ar savu bērnības zemi.

Kā norāda Kārkliņa un Kamerāde, “pusotrās paaudzes” bērniem pieredības izjūtas veidošanās bieži sakrīt ar “visai trauksmainu posmu savā kā indivīda un personības formēšanās laika dzīvē” (Kārkliņa u. c. 2015: 5). Analizējot kvalitatīvās intervijas ar Austrumeiropas emigrantu bērniem, kuri kopā ar vecākiem pārcēlušies uz dzīvi Skotijā, Saima un Foksa pievērš uzmanību tieši bērnu pieredzei gan pašā migrācijas procesā, gan iekļaujoties jaunajā sabiedrībā. Pētnieces uzsver, ka migrācija bieži tiek pamatota ar vēlmi uzlabot ģimenes finansiālo stāvokli, īpaši bērnu nākotnes iespēju dēļ, tomēr parasti galīgais ir vecāku lēmums, un bērni tam spiesti pielāgoties. Pētījums atklāj, ka bērni emigrācijā lielā mērā izjūt saikni ar ģimeni un draugiem izcelsmes valstī. Vienlaikus bērni, ejot skolā, iegūstot jaunus draugus, labāk apgūstot valodu un iekļaujoties vietējā sabiedrībā, kalpo kā starpnieki starp vecākiem un jaunās mītnes zemes sociālajiem institūtiem, palīdz iztulkot vecākiem nesaprotamo (Sime et al. 2015).

Ievas stāsts ir liecība par to, ka, neraugoties uz grūtībām, izdodas saglabāt gan valodu, gan piederību Latvijai. Savukārt intervētie vecāki izjūt vajadzību uzturēt savu dzimto valodu un kultūru neatkarīgi no emigrācijā nodzīvotā laika.

Pārrobežu saites starp aizbraucējiem un palicējiem

Lai gan vairumā gadījumu migrācija ir selektīvs process, jo aizbrauc gados jaunāki pieaugušie, migrācija ietekmē arī tos, kuri nekur nav devušies un neplāno to darīt. Mājās palikuši liels skaits gados vecāku cilvēku – parasti migrantu vecāki un vecāka gadagājuma radnieki. Migrācijas pētījumi, kas, saprotams, mēdz koncentrēties uz migrantiem, retāk padziļināti izzina migrācijas ietekmi uz “atstātajām” kopienām (King et al. 2006). Šī grupa iepriekšējos pētījumos vairāk aplūkota no emigrējušās jaunās

paaudzes perspektīvas, tā tiek izteikta “ar migrantu balsīm” un uzsver viņu pienākumus pret vecākiem cilvēkiem. Tomēr uzmanību prasa arī t. s. nulles paudze jeb pirmās paudzes izceļotāju vecāki, kuri palikuši izcelsmes zemē (King et al. 2014). Reizēm pētnieki, aprakstot emigrantu vecāku paudzi, izmanto arī emocionāli piesātinātu apzīmējumu “pensionāri bāreņi” (*orphan pensioners*), piemēram, runājot par sekām, ko atstājusi masu emigrācija Albānijā – attālos kalnu rajonos palikuši vientuļie emigrantu vecāki, viņu bērni ir projām un nespēj vecākiem nodrošināt pietiekamu aprūpi un uzmanību (King et al. 2006). Tāda nu ir globālā pasaule ar savām iespējām: vieni dzīvo globalizācijā ar tās dotajām iespējām, bet daļa paliek/ir spiesti palikt pirmsglobalizācijas pasaulē.

Migrācija nav tikai robežu šķērsošana, tā ir process, kas ietekmē visus dzīves aspektus. Aizbraucēju radītās pārmaiņas iespaido arī tos, kuri nemigrē. Migrācija atklājas ne vien personīgajos pieredzes stāstos, bet arī runājot par ģimeni, par vietējo sabiedrību vai arī vērtējot notikumus un apstākļus dažādos laikos. Daudzi intervētie cilvēki piemin lauku iztukšošanas – pamestās ēkas, nojauktās ražošanas celtnes, slēgtās skolas un bērnudārzus.

Tā Pēteris, bijušais kolhoza priekšsēdētājs Latgalē, stāsta, ka viņam tagad kaimiņos daudz tukšu māju:

Mums bija tajā pusē trīsstāvnieku mājas – tur tagad tukšs, pa kādam bomzīm ieklist. Viss ir tukšs. [...] Otrā pusē ceļam arī trīs mājas, arī tukšas. A dziļāk laukos.. raudāja, ka ceļa nav. Tagad ceļu sataisīja, tāpat nekā, nav nevienas mājas, a bija divdesmit četras. (NMV-4799)

Arī Kārlis domā par cilvēku skaita samazināšanos dzimtajā vietā, redzot tukšās mājas kaimiņos un atceroties savas ne tik tālās bērnības draugus, kas dzimto vietu jau atstājuši.

Nevar salīdzināt bērnu skaitu tajos laikos un tagad, pa ģerevņām, pa laukiem. [...] Tur kādus piecus kilometrus.. tagad tur viss aizaudzis, agrāk tur bija četras mājas, visās dzīvoja cilvēki, un tagad tikai vienā dzīvo kādi trīs cilvēki, kas tuvu pensijai vai jau pensijā. Bet tad tajās četrās mājās bija 17 bērni! Mums tajā mūsu ģerevņā varbūt baigi daudz vienaudžu nebija, bet tur tad tālāk bija tie 17 bērni. Un tad braucām uz Ošupi peldēties. Un tad tajā peldvietā cilvēku bija vairāk nekā tagad Līvānos peldvietā [...] karstā laikā. Nepārspilējot, cilvēku 30, 40 un pat 50 salasījās. Tagad tur nav ne peldvieta, nekā. (NMV-4792)

Ausma stāstā atminas savu bijušo darbavietu – bērnodārzu, kas agrāk bijis pārpildīts, bet tagad ir nojaukts – un atklāj daudzu Latvijas cilvēku bēdīgo pieredzi – redzēt sabrūkam to, kas pašu rokām celts un uzturēts.

Kad atvērām bērnodārzu, [tas] bija uz 70 vietām. Divdesmit vienam cilvēkam bija darba vieta. Bija mums latviešu un krievu plūsmas, un siles grupa bija, kopā bērni, latvieši un krievi. Atvērām mēs bērnodārzu 1985. gada martā, brīnišķīgu, skaistu bērnodārzu. Bet eksistēja tas bērnodārzs tikai septiņus gadus. Tikai septiņus! Un pašlaik ir viņš nolīdzināts ar zemi. (NMV-4773)

NMV krājumā ir arī intervijas ar Latvijā palikušajiem radniekiem, kuru bērni vai mazbērni ir izbraukuši uz pastāvīgu dzīvi ārpus Latvijas. Kā 2018. gada intervijā rezumē Elza: “*Dānijā ir mazmeita viena, viena Austrijā, i divi Īrijā. Četri ārzemēs, četri Latvijā mazbērni. [..] Strādā un mācās [ar lepnumu balsi].*” (NMV-4633) Latvijā palikušie radnieki bērnu un mazbērnu izvēli lietišķi pieņem, lai gan reizēm redzams, ka tā nav priecīga tēma. Intervētie cilvēki ir lepni par saviem bērniem un mazbērniem, rūpīgi seko viņu dzīves gaitām. Arī emigrantu dzīvesstāstos jūtams vecāku atbalsts bērnu izvēlei.

Kā vecvecāki redz to iespēju jums kā ģimenei palikt un dzīvot Latvijā? – Viņi niknojas un dusmojas uz valsti, nevis uz mums. Viņi mums teica: jums ir tiesības uz labāku dzīvi. Jums ir tiesības izvēlēties, kur jums būs darbs. [..] Man ir drošības sajūta Zviedrijā, ka viss būs labi. Būs man darbs, būs man alga, es nopirktu biļeti omēm, lai viņas var atlidot un dzīvot šeit ar bērniem. (NMV-4561)

Jauno tehnoloģiju izmantošana saziņu starp transnacionālas ģimenes locekļiem dažādās paaudzēs padara sarežģītāku un daudzdimensionālu (Baldassar et al. 2015). Arī vecmāmiņas apguvušas jaunās saziņas iespējas. “*Tagad jau skaipos var sarunāt,*” saka Elga (NMV-4676). Savukārt viesošanās Latvijā ir būtiska epizode gan Latvijā dzīvojošo, gan jaunās emigrācijas pārstāvju stāstos. Īpaši tas saistīts ar latviešu valodas uzturēšanu bērnos, kas vienlīdz svarīga gan tādēļ, lai bērni emigrācijā nepazaudētu savas saknes, gan tīri praktiski – lai spētu sazināties ar vecvecākiem, no kuriem daudzi neprot angļu vai citu, jaunās mītnes zemes, valodu. Zviedrijā intervētā Santa norāda: “*Noteikti man mājās būs latviešu valoda. [..] Tā ir*

mana identitāte. Tas ir svarīgi dēļ omēm. Ja viņš [bērns] izdomās, ka viņš grib atpakaļ, lai nebūtu tā, ka es viņam esmu to liegusi.” (NMV-4561)

Ģimenes pētījumi uzsver ģeogrāfisko tuvumu kā galveno mainīgo faktoru saistībā ar vecāka gadagājuma paaudzi, un migrācija nepārprotami sagrauj šo tuvumu. Taču tas nenozīmē, ka bērni migranti vienmēr “pamet” savus vecākus vai atsakās no savām saistībām. Tas, kā transnacionālo ģimeņu locekļi pārdzīvo prombūtni no saviem tuviniekiem, ir daudz vairāk atkarīgs no viņu attiecību kvalitātes, nevis no faktiskā attāluma, kas viņus šķir (Baldassar et al. 2015). Bieži migrāciju daļēji ir motivējusi vēlme nodrošināt ģimenes locekļus, ieskaitot vecāka gadagājuma vecākus (King et al. 2006). Bet paši emigranti stāstos norāda, ka tieši radu un draugu atbalsta trūkums bijis viens no lielākajiem izaicinājumiem, sākot dzīvi ārpus Latvijas. Maija atceras: *“Un tev nekā nav, nav ne vecāki, ne radi tev tuvumā nav, ne draugi, pie kuriem tu vari dabūt kādu atbalstu. Morālu vai fizisku, vai vari dabūt materiālu atbalstu – jātiek kārtībā pašam. Tev ir jāmeklē jauni draugi.” (NMV-4569)*

Cilvēki bieži atbalsta savu bērnu un mazbērnu izvēli, ar sapratni runāts par to, ka bērni pēc ģimenes izjukšanas, šķiršanās, darba zaudēšanas kā iespēju sākt jaunu dzīvi un iegūt ekonomisko patstāvību izvēlas doties ārpus Latvijas. Arī Ainas stāsts (NMV-4692) par dēla ģimenes emigrāciju atklāj, ko vecāki domā par bērnu izvēli un kā tālāk risina dzīvi Latvijā un attiecības ar bērniem emigrācijā.

Ainai ir dzimuši pieci bērni, no kuriem viens ir miris, viens - emigrējis, pārējie trīs dzīvo Latvijā netālu no vecākiem. Par dēla emigrācijas iemesliem viņa saka: *“Tas bija kā lielumam – kredītsaistības. Protams, maksā un maksās vēl ilgi. – Ko paņēma? – Māju. Viņiem abiem bija ļoti labas algas. Es jau teicu – bērni, nedariet. Bet vai tad kāds klausā? [Pasmaida.] Mamma neko nezina. Nu sanāca, kā sanāca.” (NMV-4692)*

Aina atklāj, ka, pazīstot sava dēla raksturu, pati atbalstījusi viņa emigrāciju, lai uzlabotu finansiālo situāciju, turklāt mudinājusi arī vedeklu doties līdzi, lai ģimene būtu kopā.

Viņi taisni krīzes laikā.. Dēls palika bez darba. Vedeklai piedzima trešais bērniņš. Dekrētā bija. Runājām, ko runājām, bet es teicu – jums nav ko te gaidīt, nekas labāks nebūs. Dēls nav tik apsviedīgs. Katrs mēs esam savādāks. Es tā saku, jo man ir pieci bērni un es ļoti labi zinu, ka pilnīgi katrs ir savādāks. Tā

viņi aizbrauca. Vēl bija runa, ka sākumā viņš viens pats brauks, es teicu – nē. Abas ar vedeklu sarunājām – nē, ja aizbrauks viens, tad jums nekādas ģimenes vairs nebūs. Ļoti maz, kas paliek kopā pēc tam. [...] Tas ir mans viedoklis, teiksim, ne materiālā ziņā, bet taisni attiecību ziņā – jūs labāk dzīvojat tur, jo ir pašiem savs, ar ko jārēķinās. Vienam par otru jāgādā. [...] Un tad aizbrauca. Vedekla dzīvo vēl joprojām pa māju, jo mazākā meita jāvadā uz skolu. Tur ir likums, ka jāved uz skolu un jāsaģaida. Dēls strādā sēņu fabrikā, šampinjonu. Sākums bija diezgan tāds [grūts]. Valodu nezināja. Dabūja labu darbu bāzē, bet, tā kā valodu nezināja, no turienes dabūja aiziet. Pēc tam kā iegāja sēņu fabrikā, tā vēl tagad tur. (NMV-4692)

Tā kā vedeklas brālis jau dzīvojis ārzemēs, tad dēla ģimene devusies pie viņa, uz jau zināmu vietu. Nedaudz vēlāk stāstā gan atklājas: samierināties ar to, ka dēla ģimene aizbrauc, Aina nav bijis nemaz tik viegli, kā sākumā izstāstīts.

Protams, kad tikko brauca prom, es biju izmisumā. Es biju tā, kas piekrita, ka jābrauc prom, jo es redzēju viņu to pēdējā laika dzīvošanu, un tam visam piekritu, bet vienalga sāpēja. Un vēl sāpēja kaut kādus divus trīs gadus pēc tam, kad brauca prom. Sēdēju gultā un dzirdēju kādu dziesmu, un tad es atkal raudu un pinkšķu, un viskautko. Tagad jau nē. Tagad jau apmēram ir tā.. Mēs ar māsu aizbraucām ciemos, un tad es redzēju, ka braukt var – atbrauc un aizbrauc. [...] Tas, ka viņi nekur nav pazuduši, ka viņiem pašiem savā starpā [ir labi], man jau tas ir galvenais. Ja bērniem sāp, tad man arī sāp. Ja bērniem viss ir kārtībā, tad man arī viss kārtībā. (NMV-4692)

Aina bijusi viesos pie dēla, taču, lai arī zeme liekas skaista, pārceļties uz dzīvi tur nevēlas. Vispirms jau problēmas sagādā valodas prasme un grūtības saprasties, bet arī pašai sava māja liekas tuvāka un plašāka. Jautāta par saziņu ar mazbērniem, Aina teic, ka viņi jau labprātāk vēlas sarunāties angļiski, taču viņa uzstāj, ka lietos latviešu valodu. Mazbērnu valodas prasme saistās arī ar vecumu, kādā viņi atstāja Latviju.

Vecākais mazdēls ļoti labi runā [latviski]. Tikai viņam kāds vārds pietrūkst. Meitene arī cenšas latviski runāt. Bet vidējais bērns labāk runā angļiski. Šogad viņš man sāk kaut ko angļiski stāstīt, es saku – es nesaprotu. Tu saproti – es nesaprotu. Bet kaut kā beigās mēs ar viņu tikām skaidrībā. Viņam negribas runāt latviski. Viņš mani saprot, bet viņš negrib runāt. Viņam ir vieglāk angļiski runāt, un viņš nepiepūlas. (NMV-4692)

Vecākais mazdēls skolā un sadzīvē angļu valodu apguvis ļoti labi un reizēm ir kā tulks tajos gadījumos, kad Ainas dēla angļu valodas prasme nav pietiekama. Ikdienā ar dēla ģimeni viņa sazinās, lietojot *Skype* un *WhatsApp*. Pārējie bērni (un mazbērni) dzīvo Latvijā, ģimene regulāri tiekas. Visiem četriem bērniem līdzīgās daļās pieder tēva dzimtas mājas daļas, un viņi regulāri piedalās gan apsaimniekošanā, gan remontos. Dēla īpašuma daļa mājā vienlaikus ir arī kā piesaiste savai vietai un kā iedrošinājums, ka iespējams arī atgriezties. Lai gan tuvākajā laikā, kamēr mazbērni vēl iet skolā, tas neesot sagaidāms.

Migrācija kā notikums pati par sevi aktualizē nepieciešamību pārskatīt (un pat apšaubīt) identitātes, piederības un māju savstarpējās attiecības. Atklājas līdzīgas tēmas: par aizbraukšanu no Latvijas (dziļākajiem iemesliem un praktiskām lietām), par dzīvi ārpus tās, latviešu valodas un kultūras uzturēšanu, pārdomas par mājām un nākotni. Individuālās intervijas atklāj dažādu pieeju un stratēģiju, kā tiek risinātas attiecības (gan praktiskas, gan emocionālas) starp vecākiem Latvijā un viņu pēctēčiem ārpus tās. Stāstos atklājas dažādu paaudžu skatījums uz mūsdienu migrāciju – no izceļotāju un viņu vecāku viedokļa. Bieža tēma emigrantu dzīvesstāstos ir rūpes par palicējiem Latvijā un saišu saglabāšana.

Daudzu attieksmju kopums sniedz priekšstatu gan par izceļotāju atstāto ietekmi uz izcelsmes valsti, gan uz viņu lomu jaunajā mītnes zemē. Turklāt salīdzinoši nelielais Latvijas iedzīvotāju skaits aizvien saasina ar jaunajiem izceļotājiem saistīto nacionālās kultūras un latviešu valodas areāla samazināšanos.

Dzīvesstāsti atklāj cilvēka priekšstatu evolūciju laika gaitā. Tie ļauj pētniekiem izprast notikumu subjektīvo nozīmi, kā arī kontekstus cilvēka dzīves mērogā. Tas palīdz strukturēt, padarīt jēgpilnu arī migrācijas procesā iegūto pieredzi.

Izmantotas intervijas no Nacionālās mutvārdu vēstures krājuma: NMV-3702, NMV-3703, NMV-4561, NMV-4562, NMV-4564, NMV-4569, NMV-4633, NMV-4676, NMV-4692, NMV-4773, NMV-4792, NMV-4799.

VII. Atmiņu pārnese Zviedrijas trimdas otrās paaudzes dzīvesstāstos

Maruta Pranka

Nodaļā tiks aplūkota atmiņu pārnese starp trimdas latviešiem, pievēršot uzmanību intervijām ar otrās paaudzes trimdiniekiem Zviedrijā, kuri izbraukuši agrīnā vecumā vai dzimuši 20. gadsimta 40. gados un 50. gadu sākumā ārpus Latvijas. Daļa interviju ir uzklasīta kopā ar kolēģi Maiju Runci no Stokholmas Universitātes, kas pati pārstāv trimdas otro paaudzi Zviedrijā. Rakstā analizēts arī citu interviju materiāls no NMV krājuma. Otrās trimdas paaudzes stāstītāju vārdi šajā nodaļā ir mainīti.

Kategoriju “otrā paaudze” Eiropā ieviesa un tā kļuva populāra gan sabiedriskajā, gan zinātniskajā diskursā, ņemot vērā migrantu pēcnācēju nenoteikto stāvokli un iespējamās integrācijas problēmas. To sāka izmantot pagājušā gadsimta 70. gados, un tas bija saistīts ar bijušo viesstrādnieku tiesībām pastāvīgi uzturēties jaunajā mītnes zemē. Ar jēdzienu “otrā paaudze” saprot, ka šo grupu, proti, migrantu otro paaudzi, bieži neuzskata par piederīgu tai valstij, kurā viņi ir dzimuši un uzauguši. Šīs grupas personas bieži tiek uzskatītas par ārzemniekiem, un nereti viņi mēdz piedzīvot diskrimināciju. Otrās paaudzes kategorija var būt gan šo paaudzi raksturojoša, gan tās pārstāvju izslēgšanas marķieris (Chimienti et al. 2019).

Atmiņas par kopīgo vēsturi ir nozīmīgas gan tiem, kas piedzīvojuši noteiktus notikumus, gan turpmāko paaudžu etniskās, kultūras piederības izjūtai. Individuālās atmiņas, saskaroties, pārklājoties notikumiem un izjūtām, veido kolektīvās atmiņas. Tas ir ne tikai atminēšanās,

pieminēšanas process, runa ir arī par audzināšanas procesu sabiedrībā, kas ietekmē to, kā mēs atceramies un ko mēs atceramies (Olick 1999).

Turpinājumā tiks aplūkota vecāku, vecākās paaudzes kopumā loma atmiņu pārnēsē un etniskās identitātes veidošanā trimdas latviešu otrajā paaudzē, izmantojot dzīvesstāstu intervijas ar Ilgu un viņas tēvu Valdi, Raimonu un viņa māti Ventu, Dainu un viņas māti Elizabeti, no Dzidras un viņas mātes Annas kopīgās intervijas, kā arī no intervijas ar Ievu. Šīs intervijas pārstāv latviešu inteliģenci, kas dzīvojusi Zviedrijā. Vēlāk daži pārcēlušies gan uz citām valstīm, gan uz Latviju.

Zviedrijas latviešu sabiedrībai ir raksturīgi, ka Latvijā iegūtā izglītība un ieņemtais sociālais statuss ir sevišķi nozīmīgi kopienas tēlam un identitātei. Otrā pasaules kara nogalē Latvijas Centrālās padomes organizētājās bēgļu laivās uz Zviedriju mērķtiecīgi tika evakuēti redzamākie Latvijas kultūras, izglītības, zinātnes un politikas darbinieki. Tā Zviedrijā nokļuva liela daļa Latvijas intelektuālās un politiskās elites, un viņu proporcija attiecībā pret pārējiem bēgļiem, iespējams, bija lielāka nekā citviet pasaulē izkļiedēto latviešu diasporās. Daudzi stāstītāji joprojām lieto atsauci uz Zviedrijā plaši pārstāvēto Latvijas eliti, lai raksturotu Zviedrijas latviešu kopienu kā īpašu un no citām latviešu kopienām atšķirīgu (Bela 2010). Arī Valdis, raksturojot Zviedrijā dzīvojošo trimdas pirmo paaudzi, saka:

Tas nav tautas vidusmērs, kas ir Zviedrijā atbraucis. Mēs, kas no sākuma bijām Zviedrijā, tomēr esam drusciņ tādi izmeklēti. Mēs neesam tautas šķērsgruzums, izņemot tos kareivjus, kas te bija, un, izņemot varbūt tos, kas atbrauca pēc tā 8. maija. Bet visi tie, kas pirms tam rudenī brauca, tie bija vairāk, ko šeit Zviedrijā sauc – inteliģence, intelektuāļi. Tie visi bija politiķi, rakstnieki, mākslinieki, inženieri. Varētu teikt, inteliģence te bija tomēr pārsvarā, kas uz Zviedriju atbrauca, nevis strādnieki, nevis fabriku strādnieki. Vispār tautas masa kā tāda, tie aizbrauca galvenokārt uz Vāciju. (NMV-458)

Migrācijas iespaidu cilvēku dzīvē un apziņā ir analizējuši daudzi pētnieki. Raksturojot migrācijas ietekmi uz indivīdu un analizējot iedzīvošanos divās kultūrās, Roberts E. Pārks 1928. gadā izstrādāja socioloģisko teoriju par marginālo cilvēku (*marginal man theory*) un ieviesa jēdzienu “marginālais cilvēks” jeb “kultūras hibrīds”, uzsverot, ka migrācijas rezultātā rodas jauna tipa indivīds, kurš, dzīvojot divās atšķirīgās kultūrās, nevēlas atteikties no savas pagātnes un kuru nepieņem apkārtējā pasaule (Park 1928).

Vēlāk Everets V. Stounekvists, analizējot migranta situāciju, tam atrodoties starp divām konfliktējošām kultūrām, aprakstīja migrācijas pieredzi kā iekšēju konfliktu un etnisku trauksmi starp veco un jauno piederību (Stonequist 1961). Šajā kontekstā autori runā par migrantu “etniski sadalīto patību” un dinamikas meklējumiem. “Pieredze pati par sevi ir šoks. Indivīds sastopas ar dezorganizētu savu sociālo pasauli. Personiskās attiecības un kultūras formas, kas iepriekš bija akceptētas un pieņemtas, pēkšņi kļūst problemātiskas, un indivīds īsti nezina, kā rīkoties. Valda apmulsums, virziena zaudējums, sagrāves sajūta.” (Stonequist 1961: 140–141)

Migrācija nozīmē daudz vairāk nekā ģeogrāfisko robežu šķērsošanu. Tā ir arī pāreja no vienas sabiedrības citā ar tai raksturīgām apakšstrukturām – vērtībām, tradīcijām, vēsturisko attīstību –, kas veicina liela mēroga pārmaiņas sociālajā, ekonomiskajā un kultūras ziņā. Dzimtās vietas atstāšana un pārcelšanās uz dzīvi citā vietā vienmēr ir pagrieziena punkts, jo notiek svarīgas pārmaiņas, it īpaši, ja mainīta tiek valsts (ārējā migrācija), valoda, nodarbošanās. Migrācija indivīda dzīvē vienmēr ir saistīta ar dažādiem riskiem, tai skaitā ar identitātes saglabāšanas un maiņas risku. Dzīvesvietas maiņa var radīt zaudējuma izjūtu, satraukumu, bailes, var izvirzīt prasības identitātes maiņai vai multiplas identitātes veidošanai, balstoties gan pagātnes pieredzē, gan tagadnes izjūtā. Migrācija ietver arī indivīda vai veselas grupas stigmatizācijas risku.

Pētot migrācijas procesus, socioloģe Tea Bolda atzīst, ka indivīds atbilstoši situācijai meklē jaunu patību, lai jauno pieredzi papildītu ar nozīmi un pārvarētu pārrāvumu, ko izraisījis šis pagrieziena punkts, kas novedis pie radikālām identitātes izmaiņām (Boldt 2012). Vispārākajā pakāpē tas attiecas uz piespiedu migrāciju, it īpaši uz deportācijām, arī došanos no dzimtenes trimdā, baidoties no represijām, deportācijām, iznīcināšanas. Tā ir krasa pāreja, biogrāfiska krīze, kas ir definēta caur ciešanu trajektoriju ar smagu pieredzi, pārmaiņu grūtībām, labi pazīstamās ikdienas notikumu zaudējumu. Šajā situācijā notiek apzināta vai neapzināta etniskās identitātes izvēle – integrējoties mītnes zemes sabiedrībā vai savā etniskajā kopienā. Šis atziņas gan pārsvarā saistāmas ar migrācijas pirmo paudzi un tās piederības izjūtu. Nākamās paudzes jau saskaras ar citiem izaicinājumiem.

Dzīvesstāstos redzams, ka trimdas otrās paudzes iekļaušanās mītnes zemes sabiedrībā var veidoties kā integrācija vai pat asimilācija vietējā vairākuma etniskajā sabiedrībā, pielāgojoties mītnes zemes sabiedrībai

un kultūrai. Otrs variants ir savu vecāku etniskās identitātes uzturēšana un ciešu saišu saglabāšana ar savu etnisko kopienu, t. i., latviešu sabiedrību. Bet ir arī trešais variants, kad tiek pieņemtas opozicionāras vērtības, kas neatbilst vietējā vairākuma vērtībām, vienlaikus norobežojoties arī no savas etniskās grupas. Šādu pieredzi liecina Ievas (NMV-3148) atmiņas. Viņa jaunībā aizrāvusies ar radikāli kreisajām idejām, sekojot padomju un arī Ķīnas komunistu propagandai, norobežojusies gan no savas etniskās vides, gan no mītnes zemē dominējošām vērtībām.

Ar pilnīgu integrāciju sastopamies arī mūsu pētījumos uzklaušītajos dzīvesstāstos, piemēram, turpmāk aprakstītajā Ilgas gadījumā, kad viņa, lai gan piedzīvo latvisku bērnību, vēlāk iekļaujas zviedriskajā vidē.

Trimdas trešajā paaudzē jau biežāk vērojama integrēšanās, pat asimilēšanās zviedriskajā vidē. Raimonda meitu māte ir zviedriete, meitas latviski nerunā, lai gan bērnībā latviešu valodu esot sapratušas. Venta, stāstot par savu vēlmi iemācīt mazmeitām latviešu valodu, atceras: kad mazmeitas bijušas pie viņas, tad pat ar kaķiem runājusies latviski: *“Es savu mūžu ar kaķiem neesmu runājusi latviski, kā tad. Viņas saprata. Viņas abas ir bijušas šeit. Mums ir ļoti labs kontakts. Mamma ir zviedriete no ziemeļiem, un viņai ir savi uzskati.”* (NMV-2533). Mazbērnu paaudzes aiziešanu no latviskā Venta skaidro arī ar to, ka latvieši *“mazāk turas kopā”*.

Es domāju, ka jaunajai paaudzei tagad ir daudz grūtāk tādēļ, ka mūsu ir tik maz un izklaidus. Bērniem to [latvisko] ir daudz grūtāk uzturēt, jo viņi nesatiek latviešus tikpat bieži. Nav tā, ka dzīvo vesels bars latviešu kopā, bet latviešu papildskola gan joprojām eksistē. (NMV-2533)

Arī Valda mazbērni ir zviedri, nevis latvieši. Uz jautājumu, vai viņš latviešu valodā tagad runā bieži, Valdis atbild: *“Nē, tikai, kad satiekos ar draugiem un ar korieņiem, un tādiem. Ar bērniem nerunāju latviski. Ja bērnu bērni sanāk un bērni, tad latviski nē.”* (NMV-458)

Šie naratīvi papildina pētnieku aprakstīto Eiropas imigrantu pieredzi par dzimtās jeb t. s. mantotās valodas zaudēšanu kā procesu trijās paaudzēs (Fishman 1978). Pirmās paaudzes pārstāvji lieto mītnes zemes valodu, bet dod priekšroku dzimtās valodas lietošanai mājās. Otrās paaudzes pārstāvji skolā un ar draugiem runā mītnes zemes valodā, arvien biežāk mītnes zemes valodā arī atbild mājās saviem vecākiem, tādējādi kļūstot par ierobežoti

divvalodīgiem. Trešās paaudzes indivīdi zaudē pirmās paaudzes dzimtās valodas prasmi, jo tai nav atbalsta ne mājās, ne ārpus tās (Nesteruk 2010).

Vai migrācijas pirmās paaudzes satraukums par biogrāfiskajām krīzēm, identitātes saglabāšanas pretrunas tiek nodotas arī nākamajai paaudzei? Otrā latviešu trimdas paaudze ir dzimusi pārsvarā ārpus etniskās dzimtenes, un viņu saistība ar vecāku dzimteni veidojas pastarpināti – no vecāku atmiņām un stāstiem. Vēsturiskā pieredze – represijas, vajāšana, kara atstātās traumas – seko trimdiniekiem uz jauno mītnes zemi. Otrajai paaudzei nav pieredzes un savu atmiņu ne par motivāciju, kas vecākiem lika pieņemt lēmumu pamest dzimteni, ne par ceļā piedzīvotajām grūtībām, dzīvības apdraudējumu un zaudējumiem. Šo pieredzi ir iespējams iepazīt no vecāku stāstiem par dzīves gājumu, manevrējot starp to un savu kā trimdinieku bērnu pieaugšanas pieredzi, apgūstot sociālās normas un vērtības. Migrācijas otro paaudzi literatūrā bieži raksturo ar jēdzieniem “salauzta identitāte” vai “mainīga identitāte”, kā arī ar dažādu piederību un pretrunīgu māju izjūtu. Viņiem ir tendence spriest par savu pašidentitāti atklātāk, nekā to dara viņu vecāki (Kasinitz et al. 2008).

Uzklausot, lasot un pārļausot dzīvesstāstus, rodas pārdomas, vai iespējams izstāstīt bērniem dzīvi, izlaižot, ignorējot savu traumatisko pieredzi. Vai vecākiem ir atbildība dalīties savās atmiņās ar nākamo paaudzi? Vai vecākiem bērni ir jāpasargā no savas un iepriekšējo paaudžu traumatiskās pieredzes? Varbūt vecāku atmiņas nav un nemaz nedrīkst būt tikai vecāku īpašums, jo ģimene ir vide, kas nodrošina individuālo un kolektīvo atmiņu pārnesei par notikumiem, cilvēkiem, vietām, tās rada piederības izjūtu kādai noteiktai kopienai un ar savu pieredzi un atmiņām veido nākamo paaudžu identitāti.

Piederības izjūta ietekmē dzīves nozīmības apzināšanos. Atklājot savus pārdzīvojumus, vecāki dod bērniem izvēles iespēju, kā viņiem veidot savu dzīvi – paturēt aizvainojumu vai, zinot un saprotot vecāku pieredzi, sākt un veidot kaut ko jaunu – citu skatījumu uz vēsturiskajiem notikumiem, saviem vecākiem, viņu pieredzi, dažādot savas identitātes aspektus. “Bet, līdzīgi literāro darbu autoriem, mēs esam selektīvi attiecībā uz savu dzīvi.” (Crossley 2000: 53) Daži aspekti netiek vēstīti, jo neatbilst autora dzīves izpratnei, tādējādi autors zināmā mērā nosaka darbības savos personiskajos stāstījumos. Stāstot un atstāstot galvenos naratīvus savā pasaules pieredzē, cilvēki mēdz būt selektīvi. Tādā veidā mēs ieviešam saskaņotību un nepārtrauktību mūsu dzīvās realitātes haosā (Sarbin 2002).

Naratīvi ir vērtīgs avots identitātes attīstības izpētē, indivīda subjektivitātes un patības izpratnē, vienlaikus tie atklāj sociālās vides un indivīda mijiedarbību. Naratīvā cilvēku patības izpratnei ir svarīgāka loma nekā objektu izpratnei. Biogrāfiskajā pētniecībā īpaša vieta ir no vienas vides nākušu indivīdu dzīvesstāstu izpētei un analīzei; šādi indivīdi ir saistīti ar savstarpējām saitēm, viņu darbības, lēmumi, dzīves trajektorija atrodas mijiedarbībā, savstarpējā saiknē. Individuālie dzīvesstāsti atspoguļo šādu attiecību vienu pusi, savukārt ģimeņu stāsti jeb gadījumi novieto šīs savstarpējās attiecības pašā izpētes centrā un apskata to attīstību ilgākā laika periodā – kā tās veidojas un mainās vēsturiskā laikā (Bertaux 2003). Dzīvesstāsti, kas saistīti ar vienu un to pašu personu kopu, parāda, kā iepriekšējās paaudzes ietekmē nākamo paaudžu dzīves ceļu. Ģimeņu dzīvesstāsti sniedz materiālu gan par to, kā mainās tradīcijas, kādas ir esošās un pārmantotās vērtības, kā risinās migrācijas procesi, gan par to, kā cilvēki piemērojas dzīvei jaunā vidē, jaunos apstākļos, kāda ir vecāku nozīme bērnu dzīves trajektorijā. Vispārinot – šādi pētījumi sniedz bagātīgu materiālu par mijiedarbību, identitātes ģenēzi un daudzām citām socioloģijas tēmām (Bertaux & Thompson 1993).

Ģimene ir identitātes (vietējās, reģionālās, etniskās, nacionālās) veidošanas centrs, tas attiecas arī uz migrācijā, trimdā dzīvojošajām ģimenēm. Ģimenes mājas ir vieta, kur tiek kopta pagātnes atmiņa ne tikai kā iegaumēšanas process, bet arī kā sabiedrības audzināšanas rezultāts, kas ietekmē to, kā mēs atceramies un ko atceramies. Ģimenē mēs apgūstam savu pirmo valodu, tradīcijas, caur ģimenes stāstiem sajūtam savu turpināšanos ģimenē, kopienā, tautā, valstī. Ģimenes atmiņas ir svarīga ģimenes un kopienas vērtību daļa. Atmiņu spēcīgi ietekmē kopiena, tās normas un vērtības. “Tāpēc patiesam socioloģiskās uzmanības centram vajadzētu būt piemiņas normām, atmiņu iegūšanas normām, nevis tikai vienkāršiem vēsturiskiem faktiem. Būtiska nozīme ir tam, ko cilvēki atceras un no kurienes rodas atmiņas, kā notiek atmiņu pārnese.” (Biernat 2017: 50)

Bērni savu vecāku stāstus un konceptus pieņem, bet reizēm – tieši pretēji – ignorē vai noliedz, tādējādi veidojoties paaudžu konfliktiem. “Dzīve divās kultūrās nav vienkārša un piedāvā identitātes izvēles iespējas. Daudzos gadījumos bērni apzināti attālinājās no latviešiem pretēji savu vecāku (jauktajās ģimenēs – viena no vecākiem) vēlmēm un centieniem. Jautājums par latviešu valodas lietošanu ģimenē ir sarežģīts vēl

viena iemesla dēļ. Kā paskaidro viens no stāstītājiem, pagājušā gadsimta piecdesmitajos gados zinātnieki uzskatījuši, ka mazam bērnam nav labi runāt divās valodās. Tādēļ daudzi vecāki jutās spiesti izdarīt izvēli starp vēlēšanos būt labiem vecākiem un vēlēšanos būt labiem latviešiem. Tā atsevišķas ģimenes, kurās abi vecāki ir latvieši, ģimenē pārgāja uz zviedru valodu. Bet citās ar bērniem turpināja sarunāties latviski.⁴⁷ (Bela 2010: 22)

Izcelsme – ģimenes pagātne un vecāku ietekme, pārmantotā kultūra, reliģija – atstāj iespaidu visā mūsu dzīves gājumā, lai gan šis ietekmes mērs var būt dažāds. Pusaudžu gados attieksme pret vecākiem var izpausties kā apbrīns un vēlme līdzināties vecākiem. Bet, atrodoties emigrācijā, trimdas dubultās identitātes krustcelēs, tā var kļūt arī par konfliktu avotu, iepriekšējās paaudzes pieredzes, vērtību – tostarp pilnīgu etniskās identitātes – noliegumu. Šis gadījums atspoguļots Ievas atmiņu stāstā. Viņa piedzima 1952. gadā, kad vecāki atradās trimdā Zviedrijā. Viņas māte, izglītota vēsturniece, sākumā strādāja mazapmaksātu darbu arhīvā – kā daudzi trimdas inteliģences pārstāvji. Arī tēvs, kurš Latvijā bija studējis teoloģiju, nestrādāja atbilstošu darbu. Ģimenes sociālais statuss bija zems, ko meitene tieši un netieši izjuta savos jaunības gados. Māte Zviedrijā bija ieradusies līdz ar kara beigām, savukārt tēvam vēl kādu laiku nācās uzturēties Vācijā.

Mans tētis jau arī bija vācu uniformā, bet mamma tikai teica, nenāc vēl, pagaidi drusku. Lai nebrauc uz Zviedriju. Viņš brauca caur Vāciju. Mamma jau zināja, ka būs tā izdošana.⁴⁷ Mamma tikai 1945. gada maijā beigās iebrauca ar pēdējo laivu. Kad miers bija noslēgts, tētis vēl nebija Zviedrijā. Tad viņa nogaidīja izsūtīšanu, jo tur jau bija lielas diskusijas. Viņu tikai brīdināja, lai nebrauc vēl, lai paliek Vācijā. Pēc tam viņš atbrauca 1947. gadā. (NMV-3148)

Ieva ilgu laiku, līdz pat studiju sākumam, nespēj pieņemt savu etnisko kultūras identitāti.

Vecāki vienkārši bija dikti antikomunisti, pret komunismu, un visa Zviedrija bija sociālistiska un sociāldemokrāti. Un es nezināju, uz kuras kājas stāvēt. Es

⁴⁷ 1946. gada janvārī Zviedrija izdeva Padomju Savienībai 146 Zviedrijā internētos latviešu, igauņu un lietuviešu karavīrus, kuri Otrā pasaules kara laikā bija dienējuši Vācijas militārajās vienībās. <https://www.historia.lv/biblioteka/skirklis/baltiesu-karaviru-izdosana-no-zviedrijas-psrs-1946gjanvari>

nejutos mājās it nekur. Ne starp latviešiem, jo latvieši bija “fašisti” – no zviedru viedokļa. Pati es nezināju izvēlēties, nebiju apmierināta, negribēju, man arī nebija nekādu latviešu kontaktu jaunībā. (NMV-3148)

Ieva konfliktē ar vecākiem un cenšas pilnīgi integrēties zviedru sabiedrībā. Pusaudzes gados viņa iekļaujas radikālās kreisajās kustībās, atbalstot padomju un vēlāk arī Ķīnas komunistiskās idejas. Intervijā tas tiek daļēji skaidrots ar vecāku klusēšanu par trimdas iemesliem. Ievas vecāki nekad, viņai dzirdot, nerunā par Latviju, par karā pārdzīvoto, par to, kāpēc viņi pameta Latviju.

Man tobrīd viņu klusēšana šķita, ka ir kaut kas apkaunojošs, ka viņi grib kaut ko noslēpt. Šodien es klusēšanu interpretēju atšķirīgi un attiecinu kaunu uz Zviedrijas sabiedrību, tās zināšanu un vēsturiskās apziņas trūkumu, kad zviedri Baltijas bēgļus uzskatīja par tā sauktajiem fašistiem. Es atceros savu bērnību un pusaudžu vecumu kā “salauztu” vai “samudžinātu”, ar identitātes krīzi, konfliktiem ar vecākiem, pārtrauktām skolas gaitām. Es nekad nejutos pieņemta starp latviešu trimdiniekiem Zviedrijā un pusaudža vecumā centos maksimāli atbrīvoties no sava latviešu kultūras mantojuma “nastas”. Bet notika kaut kas, kas mainīja manas domas, bet es neesmu pārliecināta, kas tas īsti bija. (NMV-3148)

Par pārdzīvojumiem un traumatiskiem notikumiem bieži tiek klusēts. Raimonds (dz. 1952) uz jautājumu, kurā gadā vecāki iebrauca Zviedrijā, atbild, ka “*viņi īstenībā par to nestāstīja, bet tas, kas ir minēts, ko es apziņos, ka tēvs [izbrauca] tieši tā kā kara beigās no Ventspils krasta kaut kur... Mammai bija 14 gadu... es domāju, ka viņi tika uzlikti uz kuģa, kas gāja uz Vāciju tieši pirms kara beigām*” (NMV-4609).

Klusēšana par pagātņi atrodama ne tikai otrās paaudzes trimdinieku stāstos. Raimonda ģimenē smago notikumu noklusējums ir arī iepriekšējā paaudzē un atklājas viņa mātes Ventas (dz. 1930) atmiņās: “*Mamma man neko daudz nestāstīja. Viņa vienkārši atsacījās.*”

Smago notikumu noklusējums parādās arī Ventas naratīvā par brāļa piedzīvoto frontē un tā radīto psiholoģisko traumu.

Brālim depresijas brīžiem nāca virsū kā melnais mākonis. Volhovā, tur nebija viegli. No rīta vispirms jāizsmel ūdens no bunkura. [...] Man ir pāris bildes. Tas bija diezgan smagi. Stāstīja viņš ne pārāk daudz. Man ir pāris fotogrāfijas,

ko viņš bija atsūtījis. Tik daudz fantāzijas man ir, ka es varu stādīties priekšā. Es pietiekami daudz no citiem esmu dzirdējusi. (NMV-2533)

Ventas ģimenē un tuvinieku lokā ir daudz kultūras darbinieku un mākslinieku vairākās paaudzēs. Bērnībā mājās viņai kopā ar brāli (rakstnieks Dzintars Sodums) bijusi bibliotēka ar visām Latvijā izdotām bērnu grāmatām. Venta dziedājusi Reitera kori. Tur arī iepazinusies ar vīru. Dēls Raimonds ir mūziķis, meita Rita vadījusi latviešu kori Stokholmā.

Trimdinieku otrās paaudzes attieksme pret latvisko tiek būvēta no mazām detaļām – vecāku, tuvinieku, paziņu stāstiem. Atmiņas, kas palīdz veidot etnisko identitāti, tiek nodotas no vecākās paaudzes jaunākajai arī ārpus ģimenes.

Daina (dz. 1942), gan dzīvojot Zviedrijā, gan studējot Vācijā, iepazīstas ar vecākās paaudzes latviešu trimdiniekiem.

Tur bija arī vairāki pensionāri ar dažādu pieredzi par Vāciju. Tas bija ļoti interesants piensums. Un man jāsaka, ka pie Veltas Rūķes-Draviņas [...] mēs tur bijām tie jaunie. Tur jau bija arīdzan tā vecā paaudze. Kaut vai tā pati Valentīne Lasmane. Tad Dunkele Irēna, Ella Ozoliņa. Un tad Konstānce Kļava. Tur bija vesela rinda ar šīm dāmām. Kas man bija ārpriekš svarīgi, jo viņas jau sev līdzī nesa to veco kultūras mantojumu, kuru es citur vispār nevarēju dabūt. To jau tu nevari ielasīt jeb izlasīt. (NMV-4393)

Dzīvesstāstos sastopamies ar naratīviem vai atsevišķiem teikumiem par tuvinieku nestāstīto, noklusēto, par to, ka kaut kas nav uzzināts no viņu stāstiem. Dainas mātes Elizabetes (dz. 1923) stāstā vairākās vietās ieskanas nevēlēšanās atklāt sava dzīves gājuma detaļas, kas saistītas ar dienestu armijā, kur viņa atgriežas deviņus mēnešus pēc Dainas piedzimšanas. Kara beigās viņa bijusi Austrumprūsijā, pēc tam izbraukusi uz Dāniju, kur sagaidīta kapitulācija. Bēgļu gaitās uz Vāciju devusies Elizabetes vecāki ar mazo Dainu. Elizabete, jau būdama Zviedrijā, sameklējusi vecākus un meitu. Uz jautājumu “*Vai jums bija radistes darbs?*” seko atbilde: “*Jā, tas bija diezgan sarežģīti. To es ar varbūt negribu īsti stāstīt. Tur nāca tas iekšā, tur nāca arī daudzas citas lietas klāt. Nāca klāt tas, ka es krieviski mācēju.*” (NMV-480) Atliek minēt, vai nevēlēšanās stāstīt saistīta ar personiska vai militāra rakstura atmiņu neizpaušanu.

Identitāte ietver valodu, tradīcijas, apkārtējo kultūru. To veido gan jaunā kultūras vide, uz kuru trimdinieki ir pārcēlušies no savas dzimtās zemes, gan mītnes zemes apdzīvoto vietu raksturs, bērnu draugi skolā, kaimiņos, kā arī vecāku draugi un kaimiņi. Trimdinieki jūtas labāk, dzīvojot tuvumā līdzīgas izcelsmes cilvēkiem. Neatkarīgi no tā, vai viņi nāk no kolektīvas kultūras vai ne, ērtāk ir tādu cilvēku kopienā, kuri runā kopīgajā dzimtajā valodā, uztur kopīgas vērtības un tradīcijas un saprot, atceras, no kurienes viņi nākuši. Interviju materiāls vedina secināt, ka vēlme uzturēties savu tautiešu vidē gan vairāk raksturīga trimdas pirmajai paaudzei.

Valoda ir pamatnosacījums integrācijai un dalībai jaunajā sociālajā telpā, un tai ir liela loma sociālās mobilitātes pieredzē (Zschomler 2019). Bet trimdiniekiem būtiski ir uzturēt dzimto valodu, kas nākamajā paaudzē jau tiek dēvēta par mantoto valodu. Izšķir valodas pārnesi, t. i., dzimtās valodas nodošanu bērniem ģimenē, un valodas uzturēšanu plašākā sabiedrībā, un šis process ir vērsts uz tās attīstību. Pētījumi rāda, ka valodas pārnesi bērniībā ir labāki rezultāti nekā valodas uzturēšanai pusaudžu un jaunu pieaugušo vidū (Nesteruk 2010). Divvalodība ir relatīva: ļoti maz cilvēku labi runā divās valodās, bilingvālajiem indivīdiem tomēr dominējoša ir viena valoda (Bialystok & Feng 2010).

Ilga (dz. 1953) augusi sešu bērnu ģimenē. Ilgas tēvs Valdis Zviedrijā ar smagu darbu veidojis veiksmīgu uzņēmuma vadītāja karjeru, māte vēl Latvijā mācījusies un neilgi strādājusi par medicīnas māsu. Ilga studējusi sociālās zinātnes un strādā ar sociālajiem projektiem. Savu agrīno bērniību viņa atceras kā ļoti latvisku – ar latviešu valodu un tradīcijām. Bet viņas māte pēc jaunākā bērna piedzimšanas jutās slikti. Ģimenē ieradās sociālā dienesta nosūtīta zviedru aukle. Visi bērni ar viņu un vēlāk savā starpā sazinājās zviedru valodā. Ģimenē tikai vecāki savā starpā runāja latviski.

Mēs sākām runāt zviedru valodā. Jūs zināt – tā bija apkārtējās sabiedrības ietekme. Mūsu vecāki nebija tik spēcīgi, lai ar to cīnītos un atgrieztu mūsu latvietību. Mēs neapmeklējām latviešu skolu, neapmeklējām latviešu nometnes. Kad pieaugu, es nevarēju izteikties latviski, man bija pazudis spēks to darīt. Man bija arī it kā kauns, ka es nevaru. Tad bija latviešu dziesmu svētki Gotlandē. Es tur biju kopā ar vecāku draugu Viktorijas un Alfrēds Apinītis dēlu. Mēs tur aizbraucām ar zēģeli, buru laivu. Bet es tur negāju klāt, mēs skatījāmies no malas, mani interesēja no ārpuses. Tad es tur satiku tēva radnieci tanti Vilmu no Kanādas. (NMV-4579)

Radniecē iesaka Ilgai doties uz latviešu valodas kursiem Kalamazū Universitātē, kur mācījies arī viņas dēls. Kursus kopā ar vīru vada Lalita Muižniece. Nākamajā vasarā Ilga turp dodas un ir pati vecākā studente – viņai ir 26 gadi.

Pēc tam, pēc kursiem, es teicu: ko man tagad darīt? Un Lalita man dod konjaka pudeli un saka, lai aizvedu Jurim Kronbergam un dodu to viņam. Un tad jau Juris saprata, kas viņam jādara, un mani aicināja latviešu sabiedrībā. (NMV-4579)

Ilga iepazīstas ar latviešiem, viņai patīk latviešu vide, viņa atzīst, ka tur tiekas interesanti un inteligenti cilvēki, tomēr uz jautājumu, vai viņa jūtas kā latviete, atbild, ka izjūt sevi absolūti kā zviedrieti. Viņas jaunākais brālis tā arī nekad nav iemācījies latviešu valodu.

Ilgas tēvs Valdis, domājot par savu bērnu integrēšanos zviedriskajā vidē, saka:

Ja mēs būtu zinājuši šito attīstību, skaidrs, ka mēs būtu turējuši vairāk viņus pie latviešiem. Bet tas jau mums atnāca negaidīti viss. Latviešu skoliņā gāja tie vecākie. Vecākā meita un vecākais dēls gāja latviešu skolā. Viņi iemācījās rakstīt un lasīt latviski, pirms viņi vēl zviedriski iemācījās. Tā ka viņi runāja latviski. Bija no tiem mūsu draugiem, kam bija bērni, ar tiem viņi turējās kopā. Bet tad vēlāk ceļi šķīrās, viņi kaut kā pārgāja tomēr vairāk uz zviedru draugiem. (NMV-458)

Dzidra augusi ģimenē ar latviskām tradīcijām un interesi par latviešu kultūru. Ģimenē runāja latviski, tika uzturēti pastāvīgi kultūras sakari ar citiem latviešiem. Dzidras māte Anna bijusi cienīta un Zviedrijā augstu novērtēta ārste, saņēmusi ordeni par nopelniem darbā, bet arī to viņa atmiņās saista ar latvisko. *“Es savu Ziemeļzvaigznes ordeni saņēmu 1970. gadā, un, cik simboliski, tas bija publicēts avīzēs tieši 18. novembrī.”* Izmantojot savu sabiedrisko stāvokli un saites ar zviedru kolēģiem, viņa tūlīt pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas aktīvi atbalstījusi Latvijas studentus.

Kā stipendijas devējus pierunāju visus šī rajona kolēģus: gan no atsevišķām klinikām, gan atsevišķas personas un angažēju arī itin visas pilsētas un apkārtnes zobārstniecības nodaļas. Rezultāts bija, ka četru piecu gadu laikā tika

palīdzēts pāri par 50 studentiem gan medicīnas, gan zobārstniecības fakultātēs. Attistījās draudzīgi sakari, studenti tika izsaukti ciemoties Vēnešborjā. (NMV-2529)

Dzidra, piedaloties kopīgā intervijā ar māti Annu, raksturo savas paaudzes attieksmi pret vecāku vēlmi ieaudzināt latviskumu un uzsver, ka daļa jauniešu tam pretojušies.

Tiem, kas dzīvo Zviedrijā, atkarīgs, cik vecāki bija pamatīgi. Jo tomēr mūsu paaudze pretojās vecākiem, neticēja. Un sāka otrādi tieši, pret Latviju. Mūsu paaudzē daudzi teica: “Kas tās par muļķībām, ko vecāki runā, mēs esam Zviedrijā...” To es tā arī uztvēru. Tā kā man liekas, ne pārāk daudzi turpināja dzīvot tā kā mēs. Mūsu kultūrdzīve mums visiem patika. Latviešu dziesmu dziedāšana. Jā, tas jau mums visiem patika. Tas jau tik svarīgi. Un dēlam patika tās reizes, kad dzied, tad viņš izjūt [...] tās reizes, kad viņš ir bijis laimīgs.. Ir interesanti ar tām paaudzēm. Es zinu, ka Gēteborgā bija arī [latvieši], kas domā, ka nē, nu es [būšu] zviedros. Pēkšņi Skrapstu padsmietniekiem radās vajadzība izprast, kas tā Latvija tāda, un piedzīvot, un uzreiz izjust visu. Tā ne no šā, ne no tā. Kaut kur tas ir, vai ne? Tēvs viņiem zviedrs, dedzīgākais marx-ļeņinistu kreisajō pārstāvis Gēteborgā. Jaunieši pieprasa, lai atļauj braukt uz ASV piedalīties vasaras nometnesursos “Beverinā” vai “Garezērā”. Abi jaunie Skrapstu-Malmberg atvases vēlāk nodarbojās Latvijas bērnu vasaras nometnēs. (NMV-2529)

Arī Daina (dz. 1942) agrīnā jaunībā pretojusies vecāku uzspiestajai latvietībai.

Pusaudžu gados man likās latviešu sabiedrība šausmīgi garlaicīga. Mūžīgā 18. un 11. novembra, 14. jūnija pieminēšana. Latvija bija tik nereāla. Ne tu varēji tur aizbraukt, nekā. Un tur bija komunisti. Likās, ka visa tā latviešu lieta tāda galīgi garām – bojā tik dzīvi. Pavadiju tos gadus, visu brīvo laiku, sporta zālēs. Bet tad manam patēvam, manam tētim, bija draugs Latvijā, kam bija meita tajā pašā vecumā kā es. Un viņa man atsūtīja Jaunsudrabiņa “Aiju”, grāmatu, kas saucās “Aija”. Tā kā es viņu noriju veselu. Un tas bija tāds, es domāju, ļoti izšķirošs identitātes mirklis. Es nevaru pateikt, cik man toreiz bija – trīspadsmit, četrpadsmit. Jā. Es teikšu tā, mums bija latviešu valodas terors mājās. Es tagad smejos. Tad, kad es sāku iet ģimnāzijā. Tētis skatījās, ka, teiksim, vēsture, ģeogrāfija man bija jāatstāsta latviski. Ko skolā mācīja, kas bija uzdots uz nākamo dienu, – bija jāatstāsta latviski. (NMV-4393)

Venta arī atzīst, ka nav bijis viegli uzturēt latviešu valodu ģimenē: *“Tas nav tik vienkārši, ja dzīvo divās vidēs. Mēs esam divvalodnieki. Trīsdesmit gadus nodzīvoju vidē, kur bija Sudētijas vācieši, Karēlijas somi, zviedri, daudzas tautības kopā. Mūsu bērni ar pārējiem bērniem smilšu kastē tekoši lamājās četrās valodās.”* (NMV-2533) Ventas pieredze liecina, ka ne visi Zviedrijā ieceļojušie trimdinieki ģimenē uzturēja latviešu valodu.

Diemžēl daudzi akadēmiķi, lai paši iemācītos, mājās runāja zviedriski. Bērniem tūlīt bija jāiet skolā, tie mācēja pa priekšu, arī izruna bija pareiza, tādēļ, lai vecākiem arī būtu iespēja iemācīties, mājās runāja zviedriski. To var tīri labi saprast. Tā ir nepieciešamība. Kurā zemē tu dzīvo, tās zemes valoda tev ir jālieto. (NMV-2533)

Ventas dēls Raimonds, kurš audzis divu valodu vidē, atceras, ka zviedriskā draugu vide bijusi it kā nodalīta no latviskās ģimenes vides.

Es izaugu ar divām valodām, zviedru un latviešu. Ģimenē runājām latviski. Skolā mācījās zviedru valodu. Kaimiņos bija viena otra zviedru ģimene, bet vairāk bija tā kā maisīts. Bet bija arī tīras zviedru izcelsmes ģimenes. ... Es nevaru teikt, ka man vienmēr bijuši ļoti daudz draugu, jo tas bija tā kā atdalīts. Mājās runāja latviski. Skrubā bija vasaras kolonijas. Es tur biju kādas divas trīs reizes. Pirmoreiz biju kādā sešdesmit pirmā – sešdesmit otrā gadā. Padsmīt gados, kad tu sāc atklāt, ka latviešu paziņas var arī kļūt par draugiem. Tu ej kolonijā vai latviešu skolā katru otro sestdienu [un saproti], ka padsmīt gados tu vari iegūt tuvākus draugus vai citus, kam ir kopīgas intereses. (NMV-4609)

Trimdas otrajai paaudzei nav atmiņu par etnisko dzimteni kā vietu. Latvijas tēlu ir veidojuši viņu vecāku stāsti un atmiņas. Vietas uztvere saistās ne tikai ar vidi, bet ar cilvēkiem, ar dažādiem komunikācijas aspektiem. Sastapšanās ar Latviju ir atšķirīga. Pirmo reizi apciemojot Latviju vēl padomju okupācijas laikā, iespaidi ir šokējoši. Tas ir līdzīgi tam, kā ukraiņu izcelsmes Kanādas pētniece Hanenko-Frīzena, raksturojot Ukrainas trimdinieku iepazīšanos ar etnisko dzimteni, atzīst, ka cerības vai “iztēles” veidotais tēls bieži vien ir pretrunā ar realitāti (Khanenko-Friesen 2015).

Raimonds pirmo reizi Rīgu apciemo 1976. gadā, un pirmais iespaids ir pretrunīgs:

Tanī rītā, kad iebraucu Rīgā, blakus kupejā bija latviešu sieviete ar mazu bērnu. Viņš kaut ko darīja, ko viņam nevajadzētu darīt, un viņa to tā kā rāja. Pirmais, ko es dzirdēju, tādu latviešu valodu ikdienišķā situācijā. Līdz šim man Latvijas identitāte bija trimdas kontekstā. Es kādas trīs dienas biju Rīgā. Bija jādzīvo “Rīgas” viesnīcā. Tur bija kaut kas, kas man totāli mainīja iespaidu. Šodien jau arī, staigājot pa Rīgas centru, galvenokārt dzird krievu valodu. Šad tad dzirdēju latviešu valodu. Pie Saktas⁴⁸ bija luksufors gājējiem. Tur bija “stāviet un ejiet” latviešu valodā. Tas man bija tāds šoks. Tas man uz mūžu iesēdies, ka tu saproti, ka esi svešā vietā, it kā tu saprastu to gaisotni, kuru tu galīgi nesaproti. Bet pēc tam saproti, ka tie, kas dzimuši padomju laikā Latvijā, ka viņi ir kaut kādi īstie latvieši, bet ka tu vari tomēr izprast. Gājēju luksufora zīmes latviešu valodā neko nenozīmē, bet man tas bija ārkārtīgs pārdzīvojums. (NMV-4609)

Ievai pirmais iespaids ir negatīvs:

Visur tika apštopēts. Muitā viņi visu laiku bija tik nepieklājīgi un bezkaunīgi, neuzrunāja pieklājīgi. Dzīvojam viesnīcā “Rīga”. Tur nelaida mūs iekšā. Nevarējām saprast, kāpēc nelaiž mūs iekšā. Mēģinājām ieskaidrot, ka mēs tur jau dzīvojam. Viņš teica, ka tas esot likums no Maskavas, ka nelaiž mūs iekšā, un mēs nelaižam. Tad beidzot sapratām, ka viņš grib kukuli. Mēs, latvieši no Zviedrijas, nesapratām to. (NMV-3148)

Kad Dzidra apciemo Latviju pirmoreiz, jau pēc neatkarības atjaunošanas, viņas iespaidi ir pozitīvi.

Man bija arī, kad es pirmo reizi aizbraucu uz Latviju, es domāju – vecāki stāsta, cik tur jauki. Tā jau domāja – jā, jā, protams, tā jau tas tā būtu, un tad – vai, dieviņās! – te es piederu, te ir mana zeme. Tā es to izjutu, tas bija šausmīgi atgriezties pirmo reizi uz Zviedriju. Un Aleksandrits [dēls] – puszviēdris. Viņš saka: Latvija ir visskaistākā zeme. (NMV-2529)

Pēc Raimonda domām, pastāv kultūras spriedze starp tiem, kas trimdā, un tiem, kas palika Latvijā. Un šo spriedzi ir gandrīz neiespējami pārvarēt viņa paaudzei.

Es domāju, ka attiecības ar PSRS dzimušiem latviešiem un trimdiniekiem būs tādas nelabojamas. Kas mainījies, kopš biju pirmo reizi Latvijā 76. gadā? Domāju, ka Latvijā uzskata, ka trimdinieki nav īsti latvieši, jo viņi nav dzimuši

⁴⁸ Veikals Rīgas centrā, Brīvības bulvāra (bijušās Ļeņina ielas) un Merķeļa ielas krustojumā.

Latvijā. Katrreiz, kad atbraucu šeit, nojaušu to nostāju, ka es esmu kā svešinieks, ka esmu atšķirīgs. (NMV-4609)

Tā kā sabiedrība izcelsmes zemē atrodas nepārtrauktā transformācijā, trimdinieks, pēc ilgāka laika atgriezoties tajā vai arī pirmo reizi ierodoties vecāku dzimtenē, sastopas ar fizisko un sociālo vidi, kas ir mainījusies un ir tālu no iztēlotā. Tajā pašā laikā notiek arī pārmaiņas mītnes jeb uzņemošajā zemē, liekot jebkuram sabiedrības loceklim piemērot un atbilstoši mainīt savus ikdienas dzīves paradumus un vērtējumus. Šī piemērošanās un nepārtrauktā mainība ir atvērts biogrāfiskais process, ko izraisa nepieciešamība sadzīvot ar mainīgo sociālo kārtību. Migrācijas jeb trimdas gadījumā tas ir ar divkāršu slodzi, jo dzīves apstākļi ir divkārt mainīgi: tā ir dzīve starp etnisko dzimteni, kas nav otrās trimdinieku paaudzes dzimtene, un uzņemošo zemi, kas ir viņu dzimtene.

Šīs divējādās sajūtas sasaucas ar latviešu izcelsmes kultūrģeogrāfa Edmunda Valdemāra Bunkšes rakstīto: “Mājas ir kas vairāk par nacionālo himnu, skaistu pilsētas centru, skaistu lauku un “dabas” ainavas gabaliņiem, vētrainu jūru un baltiem liedagiem, dziesmu svētkiem, dažiem draugiem un radiem. Nostālgija pēc dzimtās zemes nespēj uzveikt laika ritumu. Ceļojums uz mājām sagādāja sāpes.” (Bunkše 2007: 75)

Raimonds jūtas tuvāks nevis zviedru, bet latviešu kultūrai, viņa vecāki trimdā uzturējuši latviskās tradīcijas, interesējušies par latviešu kultūru, dziedājuši latviešu koros.

Es nekad neesmu jutis baigo saskari ar zviedru pamatkultūru vai tautas mūziku, un, kad esmu Rīgā uz kādu nedēļu, tad esmu aizmirsis, ka man ir dzīvo-klis Stokholmā. Bet, kad tu pārceļies, tu jūties tikpat labi tanī vietā. Tu esi aizmirsis par to otro gandrīz. Tas ir diezgan interesanti. Latvijā mani uzskata kā zviedru, Zviedrijā kā latvieti. Es par to nebiju domājis, ka mājas attiecas uz divām vietām. (NMV-4609)

Otrās paaudzes trimdiniekiem pārsvarā nav raksturīga krasi izteikta identificēšanās ne ar mītnes zemi (jeb otrās paaudzes gadījumā – dzimteni), ne arī ar etnisko dzimteni Latviju. Bet katrs gadījums ir individuāls un skatāms gan ģimenes pieredzes, gan stāstītāja dzīves trajektorijas kontekstā. Nenoliedzama ir ģimenes loma kultūras, valodas, tradīciju pārnesē. Ģimene ir *telpa*, kurā notiek personiskās un kolektīvās atmiņas un

vēsturisko notikumu vēstījumu pārnese. Tas palīdz radīt kopīgās atmiņas un arī apjaust piederību plašākai kopienai. Tas ir sevišķi svarīgi, dzīvojot atšķirtībā no dzimtas izcelsmes vietām, cilvēkiem un laika ziņā tāliem, bet izšķirošiem notikumiem. Šeit, pēc autores domām, rodama atbilde uz jautājumu par vecāku atbildību dalīties savās atmiņās ar nākamo paaudzi, neizvairoties no traumatiskās pieredzes. Vecāku, iepriekšējo paaudžu pieredzes pārnese par notikumiem, cilvēkiem, vietām ir pamatā kultūras, vēstures, piederības izjūtas nepārtrauktībai, kas nepieciešama nākamās paaudzes identitātes apziņai. Katra izstāstītā individuālā biogrāfija, lai gan reizēm var izraut no komforta zonas gan stāstītāju, gan klausītāju, bagātina un veido precizāku reljefu kolektīvajā atmiņā.

Trimdas otrās paaudzes izpēte rosina uzdot jautājumus par trimdas trešās paaudzes etniskās piederības izjūtu. Vai iepriekšējo paaudžu glabātās atmiņas, tradīcijas, uzturētā valoda turpinās savus ceļus nākamajās paaudzēs? Atbildes uz šo jautājumu ir dažādas. Viena no iespējamām atbildēm minēta šīs sadaļas sākumā, raksturojot latviešu valodas saglabāšanu, integrācijas izpausmes trimdas trešajā paaudzē. Cita atbilde sniegta M. Zirnītes rakstītajā nodaļā, kurā atsegta vērtību pārnese kādas dzimtas robežās un šo notikumu atsaukšanās trešajā paaudzē, kas dzimusi un augusi trimdā. Nenoliedzama nozīme ir audzināšanai ģimenē, kas ietver ne tikai latviešu valodas apguvi, bet arī latviskās kultūras tradīciju uzturēšanu kopumā un atmiņu pārnesi no vienas paaudzes nākamajās, ietverot stāstījumus traumatiskās atmiņas, bez kurām atmiņu naratīvs ir fragmentēts un neveidojas pilnīgs.

Nobeigumā lieti būtu vēlreiz atsaukties uz Pola Konertona rakstīto, kas reiz jau šajā grāmatā citēts, tiesa, citā sakarā: “Dzīves jēga rodas kopīgās atmiņās, un, kad modernitāte pārveido mūsu dzīves telpu, šī jēga tiek zaudēta.” (Connerton 2011: 5) Tas attiecas gan uz ģimeni, grupu, kopienu, gan, plašāk tverot, uz tautu, sabiedrību kopumā. Lai kā arī veidotos nākotnes globālā sabiedrība, pieredze un atmiņas ir tās, kas veido pamatu tagadnei un nākotnei.

Izmantotas intervijas no Nacionālās mutvārdu vēstures krājuma: NMV-458, NMV-480, NMV-2529, NMV-2533, NMV-3148, NMV-4393, NMV-4579, NMV-4609.

VIII. Spītējot attālumam: izsūtītas ģimenes atmiņas rūpju ētikas perspektīvā

Agita Lūse

Dzimtu scenāriji – pieredzē un atmiņās

Gan mutvārdu vēsturē, gan antropoloģijā un socioloģijā daudz uzmanības veltīts tam, kā iepriekšējo paaudžu piedzīvotais tiek pārmantots ne tikai vārdos ietvertu zināšanu un ieskatu formā, bet arī – veidojot attieksmes un raksturus, nostiprinot prasmes, ievirzot morālas izvēles. Pārņemt izteicienus, rakstura šķautnes, reiz atzinīgi vērtētus – vai vismaz tā atainotus – rīcības modeļus tomēr nenozīmē vienkārši reproducēt dzirdēto vai vēroto. Individū rīcība katrā nākamajā paaudzē var būt līdzīga, bet ar citu jēgu, vai – otrādi – tiek meklēti jauni paņēmieni vai ceļi, kā apliecināt pārmantotas nozīmes un vērtības, kā arī paust jūtas pret tiem, kuru ētiskā nostāja likusi vilties. Īpaši radnieku lokā notikumi, rīcības akti un komentāri par tiem – pārstāsti, nostāsti un atmiņas – nekad nepieder tikai vienai paaudzei vien. Tie pārtop par *dzimtas scenārijiem* un ievirza nākamo paaudžu attieksmes un izvēles (Stack and Burton 1993; Stack and Burton 1994).

Mijiedarbojoties ar atsevišķu priekšteču, līdzbiedru un pēcteču, kā arī ar kolektīvo atmiņu, individuālā pieredze iekļaujas, kā teiktu Ērvings Gofmans (Goffman 1974), arvien jaunā rāmējumā. Ģimenēs, draugu un radnieku kopās cirkulējošus stāstījumus var skatīt kā nebeidzamu pārstāstu virkni, kuri mainās atbilstīgi katras paaudzes nolūkiem, interpretācijas ietvariem un kontekstam (Pickering and Keightley 2012: 119;

Palmerger 2016: 7). Piemēram, Sandra Sebre 20. gadsimta 90. gados intervējusi 20 trimdas pārstāvjus par to, kā viņi atceras bērnībā vai pusaudžu gados pārdzīvoto, Otrā pasaules kara beigās dodoties bēgļu gaitās no Latvijas uz Vāciju. Viņa secina, ka vēlākos laika posmos šie pārdzīvojumi katram stāstītājam citādā rakstā saaudušies ar vecāku, brāļu un māsu atmiņām, kā arī skolotāju un trimdas sabiedrisko darbinieku ideoloģiskajām vērtībām (Sebre 1998).

Gados jaunāki cilvēki bieži vēro vismaz divu paaudžu priekštečus un sadzird vairākas atmiņu kopienas vai pat kļūst līdzdalīgi kādās no tām. Atmiņas gan nereti var izrādīties pretrunīgas, noklusējumi tajās var mīties ar atsevišķu rīcības aktu cildinājumu vai pat pārtapšanu leģendās. Skaudra un grūta atmiņu pārnese ir gadījumos, kad kāds dzimtas loceklis, no tagadnes pozīcijām raugoties, veicis kaut ko morāli nosodāmu vai pat noziedzīgu – kā to konstatējis Haralds Velcers, intervijās uzklusot gan vecvecāku, gan viņu pēcnācēju attieksmi pret nacionālsociālistisko režīmu Vācijā. Pētījumā “Nododot tālāk vēsturisko apziņu” tika intervētas 40 ģimenes gan no Austrumvācijas, gan Rietumvācijas. No katras ģimenes atsevišķi intervēja vismaz vienu aculiecinieku par norisēm periodā pēc 1933. gada. Pēc tam šā cilvēka bērni un mazbērni stāstīja, ko par šo periodu dzirdējuši no vecākiem un vecvecākiem. Mazbērnu stāsti ievērojami atšķīrās no vecvecāku stāstiem: jaunieši tos pasniedza citādi – gan nolūkā paust lojalitāti savai dzimtai, gan piedēvējot vecvecākiem augstu morāli, dažkārt pat atainojot viņus kā disidentus (Welzer 2010: 7)

Samērā līdzīgus novērojumus sniedz nesenais pētījums par atmiņu pārnesi starp trim secīgām paaudzēm Čehijā: stāsti par priekšteču gaitām vēsturisku pavērsienu periodos lielākajā daļā intervēto ģimeņu ieguvuši prototipisku, publiska diskursa veicinātu formu – viņu rīcība briesmu, baiļu un draudu apstākļos tiek attēlota kā varonīga, cildināma. Privātāki pieredzējumi savukārt biežāk tiek atstāstīti kā negaidīti atgadījumi vai joki, bet arī šie stāsti kalpo, lai uzsvērtu kādas morālas īpašības, kā arī stiprinātu ģimeniskās saites (Švaříčková Slabáková 2019). Arturs Kleinmans sniedz visai atšķirīgu piemēru – Idi Boskē-Remarkas (*Bosquet-Remarque*), starptautisku humānās palīdzības organizāciju darbiniece, dzīvesstāstu, ko izdibinājis nevis dziļajās intervijās, bet gan personiskās sarunās gūtos iespaidos un paša novērojumos daudzu gadu garumā, ceļiem ik pa laikam savedot viņus kopā. Šīs sievietes vectēvs pēc

Otrā pasaules kara bija emigrējis uz ASV, visdrīzāk, tāpēc, ka Francijā Petēna valdības laikā veicis kaut ko morāli nosodāmu. Kleinmans parāda, kā apziņa par vectēva morāli apšaubāmu rīcību ievirzījusi šīs sievietes dzīves gājumu kā pretmetu tādai rīcībai: “Visu, ko tā saistīja ar viņu – kolaborāciju ar ļaunumu, rasismu, morāla redzējuma un atbildības trūkumu –, viņa pati savā dzīvē mēģināja apvērst.” (Kleinman 2006: 65)

Te minētie pētījumi apliecina, ka savos stāstījumos cilvēki par priekšteču piedzīvoto var izteikties vairāk vai mazāk kritiski. Taču reljefāk nekā pārmanotū atmiņu pārstāstos veids, kā viņi pārņem priekšteču pieredzi, atklājas viņu pašu morālajā nostājā, attieksmē un rūpēs par noteiktām vērtībām.

Rūpes

Jēdzieniem “rūpes”, “rūpēšanās”, “norūpētība”, “aprūpe” (angļu valodā *care* un *caring*, vācu – *Sorge*) pēdējos pārdesmit gados daudz vēribas veļtijuši gan morāles filozofi, gan sociālie psihologi un antropologi (Gilligan 1982; Tronto 1993; Mol 2008; Thelen und Morandi 2014; van Nistelrooij et al. 2014 u. c.). Plašas diskusijas par šiem jēdzieniem kopš 20. gadsimta 80. gadiem rosinājuši Kerolas Giliganas pētījumi, ka sievietes savu ētisko nostāju formulē ne tik daudz taisnīguma rakursā, bet rakursā, kurā augstu tiek vērtēts atbildīgums, attiecības un rūpes par citiem, savukārt autonomija tiek vērtēta kā “iluzori un bīstami meklējumi”, kas atrodas spriedzē ar piesaisti (Gilligan 1982, cit. no Norlock 2019).

Kā pārskatā par ētiku feminismā atzīmē Katrīna Norloka, Giliganas izvirzītā perspektīva, kurā uzsvērtā rūpēšanās saikne ar sievišķīgumu, daudz kritizēta. Daži autori tajā saskatījuši morālu kaitējumu sieviešu rīcīgbatavībai (*agency*), proti, risku nesaskatīt, kā sievietes sistemātiski un institucionāli tiek apspiestas, savukārt citi norādījuši, ka šāds skatījums atstāj novārtā morālu atbildību par cilvēkiem, kurus nepazīstam, bet kuru dzīves ietekmējam. Turklāt šī sievišķīgas rūpēšanās perspektīva var novērst uzmanību no tā, ka arī sievietes spēj darīt pāri un rīkoties netaisnīgi. Tiek apšaubīts, vai rūpēšanās jeb norūpētības ētika būtu jāpamato ar sievišķīgumu kā vērtību (Norlock 2019). Rūpēm, varētu teikt, nav dzimtes, un to pārlicinoši pamato amerikāņu izglītības filozofe Nela Nodingsa.

Nodingsa nebalsta norūpētības ētiku sievišķīgumā kā vērtībā. Viņa skata rūpēšanos par citiem kā ideālu, kuru noprotam un uz kuru tiecamies, – ko tādu, kas veidojas mūža gaitā īstenotās mijattiecībās un mijiedarbībā. Piedzīvojot šādas attiecības, cilvēks kļūst pa daļu (jeb darbībpersonu) mazākā vai plašākā rūpju/norūpētības tīklā. Nodingsa uzsver, ka norūpētības teorija skata tikumus nevis kā speciāli iemācītus, “audzinot raksturu”, bet gan kā īpašības, kas iegūtas vidē, kur cilvēks augot izjūt daudz empātijas un empātiskas ieklausīšanās (Noddings 2010: 42). Tikumiska nostāja, varētu piebilst, izriet no tikumiem jeb ētiskām raksturiezīmēm, kas veidojušās pieredzē par nozīmīgām attiecībām, kurās izjustas rūpes.

Ceļi

Atrasties kustībā, pārvarēt attālumus ir viena no fundamentālām cilvēka eksistences dimensijām. Tuvus un tālus ceļus mēro ne tikai indivīdi telpā, bet arī viņu priekšstatī, vērtības un atmiņas laikā. Iekams kāds ķipars tiek posts vai pats pošas tālākam ceļam, tas, visdrīzāk, ir dzirdējis vecāko brāļu, māsu vai pieaugušo stāstus par kādu negaidīti interesantu vai satraucošu gājienu, braucienu vai skrējieni.

Ceļiem, kā atzīmē Edvards Simpsons (Simpson 2020), ir vara pārvērst gan vietas, gan iedzīvotājus, turklāt tie var raisīt cilvēkos agrāk neizjustas gaidas. Ceļi var būt arī daļa no impēriskiem centieniem ietvert vienotā satiksmes tīklā vienas teritorijas, bet izslēgt vai apiet citas. Attiecinot Simpsona teikto uz 20. gadsimta norisēm Latvijā, var piebilst, ka svešu valstisku režīmu īstenotas okupācijas apstākļi ne tikai jūtami mainījuši esošo ceļu tīklojumu un funkcijas, bet arī likuši cilvēkiem meklēt apkārteļus vai gudrot jaunus maršrūtus un pārvietošanās veidus, atkal iemīt aizaugušas takas, kā arī veikt atmiņu godināšanas ceļojumus pa personiski nozīmīgām vietām. Cilvēki jo bieži to visu lūkojuši darīt un pārstāstīt, tā izrādot rūpes par tuviniekiem vai godājot viņu piemiņu.

Ceļš simbolizē dzīves ritējumu, kā arī strukturē atmiņas par tajā piedzīvoto. Ceļš mums bieži asociējas ar pavērsieniem, negaidītu sastapšanos, grūtībām, apdraudētību, pagurumu. Ar tām mums jātiek galā, gan dzīvi dzīvojot, gan atmiņas pārcilājot. Kā atzīmē Arturs Kleinmans, parasti par draudiem un nenoteiktību spriežam kā par anomālijām, kā

neparedzamu spēku ielaušanos citādi visnotaļ prognozējamā pasaulē. Taču ir vērts paraudzīties uz draudiem un nenoteiktību kā nenovēršamu dzīves dimensiju – tieši tie definē, ko nozīmē būt cilvēkam, jo vedina mūs dzīvot morālu dzīvi (Kleinman 2006: 1). Refleksijas par ceļiem, to plānošanu, pieveikšanu vai maldīšanos strukturē dzīvesstāstus un ļauj mijiedarboties vairāku paaudžu atmiņām, tostarp par ētiskiem izaicinājumiem ceļu sazarojumos. Turklāt šādi atskati uz agrāk veiktām izvēlēm, nostaigātiem ceļiem, izraudzītiem ceļabiedriem ļauj stāstītājam formulēt gan sev, gan klāt esošiem un noģiedamiem dzīvesstāstu uzklaušītājiem, kas ir tās lietas un cilvēki, kas dzīvē viņam visvairāk rūpējuši.

Šajā nodaļā ielūkosimies, kā tuvi un tāli ceļi, gatavošanās tiem un tajos piedzīvoto grūtību pārvarēšana kļūst par būtisku vadmotīvu – gan svarīgas dzīves ieceres apsverot, gan izrādot rūpes. Mans nolūks ir dzīvesstāstos ietvertās atmiņas aplūkot rūpēšanās teorijas prizmā un parādīt, ka, atskatīdamies uz pārvarētiem ceļiem, stāstītāji reizē liecina par rūpju piestrāvotām attiecībām, kādas viņi centušies uzturēt, par spīti lielākiem un mazākiem attālumiem. Stāstītājiem atmiņu vide – jeb *milieu de mémoire*, ko apcerējis Pjērs Norā (Nora 1989) – vienlaikus ir savstarpēju rūpju tīklojums laikā un telpā.

Protagonisti

Apskatu vienas ģimenes – Preišu⁴⁹ – divu paaudžu dzīvju liecinājumus, kurus pētniekiem uzticējuši trīs stāstītāji: māte Lūcija (dzimusi 1908. gadā), meita Dzidra (dzimusi 1936. gadā) un dēls Dainis (dzimis 1940. gadā). Visiem trim kopīgas ir gan atmiņas par “Andrēnu” mājām Liezēres pagastā, ceļiem un takām to apkārtnē, gan par 20. gadsimta 40. gados piedzīvotām bēgļu gaitām, kad pāri virzījies fronte. Visi trīs reizē mēroja arī dienām ilgo un neziņas pilno braucienu cauri Krievijas plašumiem austrumu virzienā. Katrs no viņiem pārcilā atmiņas par iedzīvošanos Tālajos Austrumos, apdzīvotās vietās pie Amūras un tās pietekas Zejas, par bērnu mērotiem kilometriem uz skolām un tad atkal ciemos pie mammas. Visu

⁴⁹ Lai gan literāri pareizi būtu Preiši, Liezēres pusē dzimtas uzvārdu pieņemts izrunāt Preiši, pēc meitas Dzidras stāstītā.

triju pieredzē īpaši atbalsojas vīra un tēva Jāņa Artūra Preisa prombūtne *lēģeri* Urālos, bērniem uzaugot un sasniedzot pilngadību bez viņa. Atmiņas par atgriešanos Latvijā katram ir atšķirīgas, jo atpakaļceļš katram iekritis citā laikā un pa citu maršrutu.

Visu trīs Preišu dzīvesstāstu audioieraksti glabājas NMV krājumā. Lūciju Preisi (1908–2003) 1997. gadā intervēja Māra Zirnīte un Ginta Elksne. Toreiz mātes atmiņu pavedienu risināt palīdzēja meita Dzidra Preise. Arī pati Dzidra vēlākos gados vairākkārt intervēta – viņa bieži dalījusies atmiņās par izsūtījumu gan vietējā presē, gan politiski represēto sarīkojumos. 2003. gadā video liecību par viņas kā politiski represētas personas piedzīvoto ierakstīja Latvijas Okupācijas muzeja video grupa⁵⁰, 2020. gadā, viesojoties pie Dzidras Preiļos, viņas dzīvesstāstu ieskaņoja šā pētījuma autore.

Lūcijas dēlu Daini Preisu, kurš mūža lielāko daļu nodzīvojis Ukrainā, 2020. gadā attālināti intervēja Māra Zirnīte un Kaspars Zellis. Lai arī intervēti tikai divu paaudžu pārstāvji, viņu stāstījumos ievijas arī priekšteču un vienaudžu – otrās un trešās pakāpes radnieku, īpaši jau vecvecāku un viņu bērnu – pieredze un likteņi.

Bērnības un jaunības apvārsņi

Lūcija, meitas uzvārdā Zupāne, dzimusi 1908. gadā Mēdzūlas pagasta “Sveķēnos”, kur no Vecpiebalgas tuvumā esošajām Veļķu “Kūlām” bija ieprecējusies viņas māte Berta. Lūcija bija vecākais bērns, un viņai bija divi jaunāki brāļi – Jānis un Kārlis. Par ģimenes locekļu tāliem ceļiem meitene dzird jau bērnībā. No vecāsmātes uzzina, ka viens no Lūcijas tēva brāļiem Zupāniem⁵¹ ar kuģiem aizbraucis uz Ameriku. Otrs tēva brālis līdz ar kādu Rīgas fabriku Pirmā pasaules kara laikā evakuēts uz Petrogradu un revolūcijas laikā nonāvēts. Mātesbrālis mācījies oficieru skolā Krievijā, karā kritis gūstā Austrijā, līdz atkal atgriezies Latvijā. Lūcija intervijā to nemin, taču kādas tēvoču no svešatnes sūtītas vēstis

⁵⁰ Dzidras Preises videointervija Latvijas Okupācijas muzejā, OMF 2300/0525.

⁵¹ Ar viņa dēlu, savu brālēnu, Lūcija uztur saikni vēl sirmā vecumā (kaut pašu brālēna tēvu tikpat kā neatceras).

“Sveķēnos” un “Kūlās”, ļoti iespējams, tika pārrunātas. Arī interesi par Amerikas radu gaitām Lūcija, visdrīzāk, iemantoja, vadīdama dienas vai ciemodamās vecvecāku ģimenēs.

Abās šajās mājās bija gan zirgi, gan pajūgi, tā ka tuvāki vai tālāki braucieni pa vietējiem ceļiem meitenei un viņas abiem brāļiem nebija retums. Dzimtās mājas “Sveķēni” un tām piederošie 12 hektāri zemes atradušās Liezēres–Madonas ceļa malā. Kā bērns Lūcija pa daļai dzīvojusi kopā ar mātes māsām “Kūlās”, tāpēc bieži vadāta no vecāku mājām “Sveķēniem” uz mātesmātes mājām. Abas saimniecības šķir 13 kilometri – skaitlis, ko meitene, visdrīzāk, uzzināja no pieaugušajiem.

Sešus gadus Lūcija apmeklēja skolu (no 4. klases dzīvo arī internātā). Mācīties iepatikas, īpaši literatūru. Meitene arī iesaistās vietējā kori⁵² un spēlēja teātri. Viņa būtu vēlējusies doties tālāk uz vidusskolu, tāpat kā abi brāļi, tomēr vecāki lemj citādi.

Tālāki apvāršņi Lūcijai nepaveras, jāpaliek mājās strādāt: *“Es domāju, ka pasaule zudīs, ka netiku skolā. Nevarēju atļauties. Saimniecība nebija tik liela, lai varētu algot svešus. Es biju vecākā, pabeidzu sešas klases, brāļi jaunāki, tiem vēl jāiet. Nostāja bija tāda, ka meita izaugs, apprecēsies, un lieta darīta.”*

Vecākais brālis Jānis beidz Vestienas lauksaimniecības skolu un jau 23 gados sāk saimniekot, jo tēvs agri miris. Jaunākais, Kārlis, pabeidz Liezēres sešgadīgo skolu, tad dodas uz Daugavpils dzelzceļa tehnikumu (kuru gan mācību laikā iegūtas slimības dēļ nepabeidz).

Paliekot Mēdzūlā, Lūcijai, protams, vairāk notikumu saistās tieši ar vietējām takām un ceļiem. Viens no jaunības spilgtākajiem iespaidiem saglabājies par sarikojumu Liezēres norā, kur iepazinusies ar savu nākamo vīru, un naktī kājām mērotiem deviņiem kilometriem, atgriežoties mājās: *“Balle bija 22. jūnijā. Tad jau tās nakts gandrīz nav. Gāju uz māju, bet pa ceļu es neiešu, tur no pienotavas var braukt. Es zinu taisno ceļu, iešu tur. Biju gan rasā nobridusies. Atnācu mājās, mamma vēl gulēja, vēl nebija slaukusi govīs. Es ielīdu pie mammas pasildīties.”*

Ceļi satuvina cilvēkus – ne tikai radus un kaimiņus apraugot un darījumus kārtojot, bet arī draudzības un ģimenes saites dibinot. Lūcija

⁵² Visticamāk – Mēdzūlas Dziedāšanas biedrības kori. Skat.: <https://www.zudusilatvija.lv/objects/object/5038/>

stāsta: “*Bija jau tā, ka Liezēres puīši bija uz Mēdzūlas meitām. Lielu daļu aizveda projām no Mēdzūlas. Es arī beidzot biju starp tām. Kad viņiem bija jābrauc prom, mēs viņus visas pavadām līdz mašīnai.*”

1935. gada janvārī Lūcija pieņēma bildinājumu no liezērieša Jāņa Artūra Preisa⁵³, un februārī viņas brālis Jānis jūdza zirgu un ved Lūciju apraudzīt līgavaiņa mājas (tās atrodas aptuveni 10 kilometru attālumā). Pēc laulībām, kas iekrīt Lieldienās un tiek svētītas Liezēres luterāņu baznīcā, jaunais pāris pārceļas uz Artūra vecāku izpirkto agrāko pusmuižu “Andrēniem”⁵⁴. 1936. gadā ģimenē piedzimst meita Dzidra, 1940. gadā – dēls Dainis.

Drošie un nedrošie ceļi

Lūcijas meitai Dzidrai starp spilgtiem bērnības iespaidiem ir atmiņas par priecīgi mēroto tuvīno ceļu: “*Regulāri jau mēs arī braucām uz baznīcu. Sestdien visu izmazgājām, mājas izberza, grīdas izberza ar slotu, nebija krāsotas. Tad svētdien iejūdza zirdziņu vai nu kamanās, vai droškā un brauca uz baznīcu.*” Pati no savām bērnu dienām Lūcija atceras retāk apmeklētus dievkalpojumus, tikai viņas tēvamāte bijusi bieža gājēja: “*Uz baznīcu gājām Ziemsvētkos un vēl kādu reizi. Vecāmāte gan gāja tekoši. Viņa bija pamaza, negribēja braukšus. Viņa rikšiem gāja uz baznīcu.*”⁵⁵

Dēlam Dainim atmiņā vairāk iespiedies daudzkārt kājām mērotais četrus kilometrus garais ceļš līdz skolai: “*Bet mani biedēja, ka tur vilki ir. Neliels mežiņš ir... Es saku: “Bet ko lai es daru?” – “Ņem vāli un sit pa muguru, tad vilks aizskries prom, nekodīs!”*” Šī paruna šķiet vairākkārt pārstāstīta, jo kā gan tajā nesaklausīt humora pilnu iedrošinājumu puikam. Kaut Dainis nemin savu sarunas biedru, visu mūžu prātā paturētais teiciens, visdrīzāk, dzirdēts no mātesmātes Bertas, kura pieskatīja Daini

⁵³ Lūcija savā stāstījumā vīru dēvē galvenokārt par Artūru, un šo vārdu lietoju arī savā aprakstā.

⁵⁴ “Andrēni” atradušies apmēram sešus kilometrus no pagasta centra.

⁵⁵ Apmeklējuši Liezēres evaņģēliski luterisko baznīcu, kas iesvētīta 1789. gadā, cietusi Pirmajā pasaules karā, atjaunota, bet Otrā pasaules kara laikā uzspridzināta. Avots: <https://www.zudusilatvija.lv/objects/object/5014/>

pirmajos viņa dzīves gados. Vecomammu Dainis atceras ar siltumu – savā stāstā piemin ne reizi vien. Toties no ļoti agras bērnības kopā ar tēvu Dainis atsauc atmiņā vienīgi to, kā slapjā bunkurā ceļgali sāpējuši, kad kara sākumā, vairīdamās no frontes līnijas, ģimene slēpusies mežā. Dainim tolaik bija tikai nedaudz vairāk par gadu. Citkārt (jau vācu armijai atkāpjoties) bijis jāslēpjas pļavās, siena šķūnī: *“Mēs šķūnītī bijām un glābāmies no apšaudīšanas, lidmašīnas lidoja, un nedrīkstēja ugunsgrūkus iededzināt.”*

Gan tuvāki, gan tālāki ceļi kļūst nedroši līdz ar abām – padomju un vācu – okupācijām un frontes virzību kara laikā. 1941. gada jūnijā ģimenei nāk pirmais lielais trieciens. Šķiras ļoti tuvu radu ceļi – apcietina Lūcijas brāli Jāni (kurš bijis Mēdzūlas pagasta aizsargu vada komandieris) un līdz ar sievu Ainu deportē. Piederīgajiem vēlāk pat neizdodas noskaidrot, kur atrodas Jāņa kapavieta, vienīgi to, ka miris 1942. gadā Sverdlovskas cietumā.

Lūcija un īpaši viņas mātes radi skarbu likteni piedzīvo Otrā pasaules kara pēdējā gadā, kad pāri Liezērei un Mēdzūlai iet fronte. Vācieši atkāpjoties dzen iedzīvotājus uz frontes aizmuguri. Lūcija ar vīru un bērniem izvairās un divreiz nedēļām ilgi slēpjas mežos: *“Negribējās līdz pēdējam nekur braukt, domāja, savā zemē ieķersies ar zobiem un turēsies.”*

Vācu karaspēks atkāpjoties mīnē daudzus ceļus, tāpēc liezēriešiem, no meža iznākušiem, jāmeklē apkārtceļi. Lūcija labi orientējas apkārtnē, un tas lieti noder, kad ģimene atrod “Andrēnu” saimniecību iztukšotu un mēģina kaut ko saglābt no “Sveķēniem”. Lūcija stāsta: *“Braucam, braucam, bet, kur nu nāk krustceles, viens iet uz Vecpiebalgu, otrs uz Mēdzūlu, aizkārtnes priekšā – ceļš mīnēts. [...] Bet es zinu taisno ceļu, kur mēs staigājām kādreiz, kad kājām bija jāiet uz Liezēri.”* Taču arī pļava izrādās mīnēta.

Mājas jau var redzēt. Uzreiz ieskatos, tādi dzelziņi uz augšu. Nezinu, kā ir cietur, bet tur tādas kā drātiņas klāt, tāda velēniņa kā būtu celta laukā, tā savītusi. Momentā saprotu, ka nu esam mīnu laukā. Skatos, atpakaļ nevar vair tikt, ja var, tad tikai uz priekšu. Es mammai saku, ka kāpšu laukā, paņemšu grožus uz priekšu, iešu tādu gabaliņu pa priekšu, lai skatās, kur es savu pēdu lieku, liec tu savu. Mēs gājām kā karavāna. Paldies dievam, izgājām cauri jau līdz lielceļam.

Lūcija gan atceras arī, cik dziļi piedzīvotais viņu satricinājis: *“Mājās trīs dienas es nevarēju staigāt tā droši. Man likās, ka pa mīnu lauku, ka viss ņirb apakšā, kamēr nervi nomierinājās.”*

Lūcijai un viņas vecākiem palaimējas, bet sāpīgu likteņa triecienu pāris dienas vēlāk piedzīvo Lūcijas radi no mātes puses, kuru mājas atradušas kaimiņos “Sveķēniem”. To savās intervijās izceļ abas Preises. Lūcija 1997. gadā notikumu atstāsta, pievēršot uzmanību detaļām, iztēlē salīdzinot to ar pašas pieredzēto. Tāpat kā viņa ar māti, arī mātesmāsa ar vīru un abām meitām šķērsojuši mīnu lauku – mīnēta bijusi visa apkārtnē. Savas mājas, “Dārziņus”, viņi atraduši krāsmatās, vienīgi pagrabā varējuši paslēpties. Tālāk stāsts kļūst vēl skaudrāks.

Mammas māsasvīrs veda savu jaunāko meitu uz upīti padzirdīt zirgus un uziet uz mīnas tai pašā mīnu laukā, kuram mēs izbraucām cauri. Zirgam bija kājas pušu, un mammas māsasvīrs bija ievainots, bija norauta kāja, meita kontuzēta. Vēl viņa bišku staigāja, visa seja, viss bija ar pulvera ziliem punktiem. Pirms tam viņa bija ļoti skaista meitene, bet tad visa tāda piepampusi. Viņi par mīnu lauku nevarēja zināt, jo bija braukuši bēgļu gaitās uz citu pusi. Viņiem bija uzcelta jauna māja, skaisti apšūta, skaisti nopervēta, saucās “Dārziņi”.

Dzidra, tiekoties ar intervētājiem, par šo notikumu, ko dzirdējusi no mātes un citiem tuviniekiem, stāsta vairākkārt. 2003. gadā viņa māsīcas Gaidas ievainojumu un viņas tēva nāvi ietver īsos, skarbos teikumos. Taču šis pārstāsts sniedz spilgtāku vispārinājumu, uzsverot likteni, kāds piemēklējis gan mājas, gan to iemītniekus:

Viņiem bija jaunsaimniecība. Tikko uzceltas jaunas mājas bija. Atbrauc no bēgļu gaitām, kā mēs teicām, mājās. Redz, ka mājas visas nodegušas. Izjūdz zirgu, jaunākā meita ies uz upi dzirdēt zirgu, aiziet uz upīti, uzskrien uz vienas mīnas. Jaunāko meitu kontuzē, zirgam norauj kāju. Tēvs iet palīgā – pēc meitas, uziet uz otras mīnas, norauj kāju. .. Viņu nepaspēja – tas bija Mēdzūlā, Madona tālu, pa ceļam viņš mira. Un tā viņi palika – bez saimnieka, bez zirga, bez mājām.

Atsaukusi atmiņā šos zaudējumus, Dzidra raud. Arī 2020. gadā viņa uzsver savu līdzpārdzīvojumu.

Jaunākā meita Gaida iet uz upīti dzirdīt zirgu. Uziet uz mīnas, zirgam kāju norauj, meitu kontuzē. Viņai viss bija tāds... nu, viss melnos plankumos. Laikam no tiem dūmiem, no kā. Visa sejiņa viņai bija tāda... Latvijā viņa vēl staigāja, i bija, runāja, bet nu tā. Invalidīte. Tēvs gāja glābt meitu, uziet uz otras mīnas. Viņam gandrīz norāva kāju. Ved uz Madonu no... tur, no Mēdzūlas. Vai ne? Uz turieni aizveda dzīvu, atpakaļ mirušu. [...] Visapkārt tur bija mīnēts lauks, vai ne. Bet, tā kā mājas bija nodegušas, tad vecāmamma dzīvoja – Berta dzīvoja pie mums. Tad viņi pārgāja dzīvot vecāmmamma mājas. I, ko domājat, četrdesmit devītā gadā viņus vēl izveda. Kur vēl nežēlīgāk?

1945. gadā februārī, atceras Lūcija, arestē vīru Jāni Artūru Preisu⁵⁶. Viņu aizved uz Madonas cietumu un vēlāk deportē no Latvijas. Tikai pēc pusgada Lūcija saņem vīra sūtītu kartīti ar adresi Urālos. Dēls Dainis neatceras liktenīgās stundas, kad apcietināja tēvu, puikam tolaik nepilni pieci gadi: “*Mājā biju, bet mani naktī nepacēla. Četros no rīta bija atbraukuši pēc tēva.*” Toties Dainis atceras kādu nopietnu sarunu pēc daudziem gadiem, kad uz Urāliem izsūtītais tēvs bija saņēmis atļauju pievienoties ģimenei Umļekanā, Tālajos Austrumos. Dēls nebija redzējis tēvu 12 gadus – un satiek viņu jau kā teju pieaudzis jauneklis.

No tēva par apcietināšanu dzirdēto pārstāsta gan meita, gan dēls, gan sieva, bet dažādā detalizācijas pakāpē. Lūcija atceras vīra smagās pārdomas par to, vai bēgt un slēpties no padomju varas pārstāvjiem vai tomēr palikt, lai būtu kopā ar tuviniekiem. Artūrs bija darbojies aizsargos, taču neparedzēja, ka šis fakts, varām mainoties, varētu nopietni apdraudēt viņa likteni. Nedz Preišu saimniecība bija liela (Dainis zina teikt, ka bijušas četras govys un divi zirgi), nedz tie 22 hektāri zemes bija daudz. Pāris dienas iepriekš brīdināts, Artūrs tomēr apzinājās, ka riskētu gan bēgot, gan paliekot pie savas ģimenes. Lūcija stāsta:

⁵⁶ Lūcijas teiktais par vīra arestu gan nesakrīt ar oficiālajiem dokumentiem, kas atrodami arhīvā un kuros lasāms, ka Jānis Preiss, Kārļa dēls (1901), arestēts 1945. gada 24. decembrī un sodīts pēc KPFSR KK 58-1a (dzimtenes nodevība) par dienestu aizsargos un Mēdzūlas pagasta policijā (LNA, LVA, 1986. f., P-10263. l.). Arhīva ierakstā uzrādītais dzimšanas gads nesakrīt ar meitas Dzidras nosaukto gadu – 1907. Ticamāks ir 1907. gads, ņemot vērā, ka iesaukamo vecums Latvijas armijā no 1926. gada bija 21 gads. Pateicība Kasparam Zellim par arhīva uzziņām.

Viena no aktīvistēm bija atskrējusi, brīdināja, ka gaidāms arests. Kurš grib, lai bēg. Viņu sauca Krauzes Berta.⁵⁷ Es viņu nepazīnu. Tēvs teica, ka nekur neies. Ja viņa nebūs, tad ģimenei neliks miera un viņi nevarēs dzīvot. Lai notiek, kas notikdams. Nervozēja, nezināja, kad un kā būs. Tad vienā naktī, 5. februārī, visi bija salasīti un aizvesti. Es kā pavadonis skrēju pakaļ ar zirgu.

Lūcija atmiņās uzsver, cik norūpējies par ģimeni bijis viņas vīrs un kā viņš uzpurējies liktenīgajās dienās, kad jau bija palaista ziņa – aizsargus gatavojas arestēt. Dzidra atceras, kā vecāki sprieduši: neko ļaunu nevienam nav darījuši, tikai strādājuši uz savas zemītes. Dēls tēva apsvērumus varēja uzzināt vienīgi pieaugušā vecumā, kad tēvs jau bija pievienojies ģimenei Umļekana: “[Tēvs] stāstīja: “Es jūtu... Es zinu, ka es neko neesmu, nevienu cilvēku nošāvis, neko, uz ķurķi... neesmu apsūdzējis, lai kaut ko izdara slikti.””

Dainis atceras viņam uzticētās tēva pārdomas, pat tās, kas saistītas ar bruņotu pretošanos un varētu izdzēst ne vienu vien dzīvību.

“Skatos, kas mani arestēja, viens no viņiem ir aizmidzis,” [tēvs] saka. “Varēja izraut to krievu automātu, nošaut. Nu, bet, ja cilvēks nav vainīgs, ko tad es baidīšos?” Un nekur nebēga, nekur neskrēja. Es saku: “A kā tu tiktu tālāk?” – “Nu, kā. Kaut kur uz Zviedriju, sarunātu kādu draugu, lai mani pārceļ ar laivu vai ar ko.”

Tā tad tēvs ar Daini dalījies citās pārdomās nekā ar sievu – vismaz, ja spriežam pēc tā, kas iespiedies abu atmiņā. Dēlam tēvs uztic riskantāku plānu – gan atmiņu sieta izvētītu – nekā sievai Lūcijai (vismaz Lūcija alternatīvu atmiņā nav paturējusi). Liktenīgo sagādīšanos, ka kāds no apsargiem aizmidzis, Artūrs tomēr neizmanto – pat tad, kad jau arestēts, paļaujas uz taisnīgu tiesu, kādai pēc viņa izpratnes būtu jāseko arestam. Politiskā bēgļa dzīve Zviedrijā viņam līdz ar to iet secen, kā izsūtītais viņš nokļūst daudzkārt tālāk – Urālos, Sverdlovskas apgabala Nižņijtagilā. Te minētā tēva atmiņu uzklauššana Dainim

⁵⁷ Latvijas Okupācijas muzeja līdzstrādniece Lelde Neimane pētījusi gadījumus, kad vietējie cilvēki, kas 40. gados sadarbojās ar okupācijas varām, brīdinājuši tos, kam draudējusi deportācija (Neimane 2021).

acīmredzot izvērtusies par pašdefinējošu notikumu, proti, par pieredzi, kādu Natālija Merila un līdzautori, pētot starppaaudžu stāstus, raksturojuši kā pieaugšanas procesā būtisku jaunieša identitātes izveidei (skat. Merrill et al. 2019: 752). Atmiņu stāsta sižetiskais pavērsiens reizē pauž klausītājam, ka taisnīgumu, godaprātu un rūpes par tuvajiem Artūrs turējis par augstākām vērtībām nekā savas ādas glābšanu, atstājot ģimeni likteņa varā.

Bez saimnieka

Pēc vīra Artūra aresta Lūcija ņem uz saviem pleciem arī vīrieša darbus: *“Tos četrus gadus tad es pati aru, plāvu. Tad nedrīkstēja neviena algota ņemt. Cik varēja, mamma pa māju. Mamma bija man kā trešais plecs.”*

Dzidra par mammu stāsta: tā pati ar zirga arklū arusi, ecējusi, vienīgi sējmašīnu iznomājuši. Dainis tolaik vēl mazs, tik tikko sāk skolas gaitas. Tumšākos rudens un ziemas rītos nākas jūgt zirgu, lai puiku vestu uz skolu. Toties Dzidra, cik nu deviņos gados spēka, palīdz mātei. Lūcija atceras, kā abas vākušas sienu: *“Viņa sēdēja uz kasāmmašīnas, sakasīja vālos. Kad gabanas bija sakrautas uz ilksīs iesietiem alkšņu balķēniem, viņa sajūdza ķēvīti un pieveda gabanas pie šķūņa. Visu darījām, cik varējām.”* Tātad Dzidra iemācās iejūgt zirgu – prasmi, kas gan ļauj paveikt vairāk dažādu darbu, gan audzē spēju pārvarēt attālumus.

Līdztekus neatliekamajiem darbiem, kas jāapdara “Andrēnos”, Lūcija uztur saraksti ar vīru, kad izdodas noskaidrot, kurp viņš no Madonas cietuma aizsūtīts tālāk. Lūcijai nav par grūtu sūtīt paciņas, kad, karam beidzoties, tas jau atļauts, taču šajā nolūkā viņai no “Andrēniem” daudzkārt jāmēro tāls ceļš: *“Te nevarēja. Braucu uz Pitalovu nodot paciņas. Varēja aizsūtīt astoņus kilogramus. Nezinu, no kura gada, bet varēja sūtīt arī no Latvijas, tad no Madonas, tad jau nekas nebija, Madona 27 kilometri.”*⁵⁸

⁵⁸ Pitalovu no Liezēres šķir vismaz pusotrs simts kilometru.

Tālajā ceļā

Nesalīdzināmi tālākā ceļā – kā izrādījās, vēl aiz Urāliem – pārējiem Preišiem bija jādodas gluži nesagatavotiem, vienīgi ar to, ko Lūcija ātrumā paņēmusi sev, Dzidrai un Dainim.⁵⁹ Lūcija stāsta, kā notikumi risinājušies piektdienas, 1949. gada 25. marta, agrā rītā. Četros no rīta dzird kladzienu: *“Milicija ar šautenēm. Neko vairāk nepasaka, pieliek sargu, tu nedrīksti iziet nekur no mājas.”* No sarga, kaimiņu zēna, Lūcija izdibina, ka izpildkomitejā sasaukti visi pagasta šķūtnieki. Tātad, visdrīzāk, viņiem, kā arī kaimiņiem priekšā ceļš. Nav gan zināms, kas būs ar bērniem, kuri tajā piektdienā vēl katrs savā skolā.

Dzidra mācījās draudzes skolā 5. klasē. Dainis mācījās mācītājmuižā skolā⁶⁰, skaitījās otrās pakāpes draudzes skola. Visu nedēļu dzīvoja internātā. [...] Tad iedomājos, ja nu bērni paliek tepat. Tad liku viņu mantas atsevišķi. Nodomāju, kur ko atstāt, ja viņi paliek. Dzidrai Lida skaitījās krustmāte Rankā.

Lūcija atceras, ka leitnants, kas viņu vedis prom, bijis izskatīgs jauns vīrietis, kam patīcis vērot sevi lielajā spogulī, taču jautribu, to pamatot, Lūcijai nomaina nelūgtā viesā nestā ziņa: *“Es biju satraukusies, bet tomēr man smieklis tika vaļā. Viņš paņēma to listi – ir mamma, es, bērni, visi sarakstā.”* Atvēlētā nepilnā stundā Lūcijai bija jāgatavo līdzī nēma- mais nezināmajā ceļā, rēķinoties, ka varbūt arī bērniem jāpievienojas. Cik tālu jādodas, to viņa nezināja: *“Bērnus pa ceļam savāca kā caļus pie vienas skolas, pie otras skolas. Bērnus paņēma tieši no klases, no stundas. Nevienš jau neko neteica, bija satraukušies, lielākie jau laikam kaut ko zināja.”*

Mātes teikto no sava skatupunkta apliecina Dzidra:

Tad man bija 13 gadu. Durvīs parādījās mamma kopā ar bruņotu kareivi. Klasē jau kaut kā zināja. Visi sāka raudāt. Pēc tam tas kareivis pienāca, teica: “Savāc savas grāmatas, visu paņem! Un atvadies no klasesbiedriem, ilgi viņus

⁵⁹ Lūcijas māte Berta tolaik bija aizbraukusi pie jaunākā dēla uz Rīgu, un viņai izsūtījums gāja secen.

⁶⁰ Dainis topavasār mācījās 1. klasē. Skola tolaik jau bija pārdēvēta par Mēdzūlas pagasta 7-gadīgo pamatskolu.

neredzēsi!” Es kaut kā tā iedomājos... Tas zaldātiņš arī mammai palīdzēja visu iekraut ragavās.

Dainis, vēl pirmklasnieks, atceras, ka nākamajā dienā bija jāsakas pavasara brīvlaikam. Skolēnu vecāki cits pēc cita vēruši klases durvis un aizveduši savas atvases. Puse klases tik palikusi, un puika ilgojies drīzāk tikt mājās: *“Un es domāju – kaut mamma tikai būtu atbraukusi!”* Kad mamma bijusi klāt, viņš ielēcis ragavās – labi notīrīts ceļš vedis no skolas līdz bijušajai pagastmājai. Lūcija bija iejūgusi ragavās abus savus zirgus. Dainis atceras, ka uzvesti Liezēres izpildkomitejas otrajā stāvā, gaidījuši uz lidzi paņemtajiem maisiem. Tālāk bijis jātiek līdz Cesvaines dzelzceļa stacijai.

Ceļš nezināmajā

Līdz Cesvainei Lūcija ar bērniem nokļūst pašas zirgu vilktos pajūgos – viņi brauc vienās ragavās, mantu saiņi sakrauti otrās. Cesvainē nākas izlaist grožus no rokām – tiešā un pārnestā nozīmē –, jo ceļš tālāk vairs nav Lūcijas ziņā: *“Pieveda pie vagona, sasvieda maisus iekšā, paši, nāras jau uztaisītas. Citiem vairs nepietika vietas uz nārām, vēl kādi gulēja apakšā uz savām mantām. Cik saskaitīju, vai 31 mēs bijām vienā vagonā.”*

Gaidīt tomēr iznācis vēl vienu dienu – Lūcija atceras, ka vēl līdz diviem nākamajā naktī – uz sestdienu – stacijā pievesti cilvēki, gan mašīnās, gan ar zirgiem. Tas pats atkārojies Gulbenes stacijā: *“Tad astoņos vakarā sāka braukt no Gulbenes un līdz pārbraucām robežai. Es jau zināju, biju bijusi uz Pitalovu, tik daudz reižu braukusi ar paciņām, ko sūtīt uz Urāliem. Miegš jau nenāk, skatos. Sāk svīst rīta blāzma. Lodziņiem restes gan nebija priekšā, bet cik nu viņi bija lieli.”*

Visdrīzāk, minējumi par ceļojuma iespējamo galamērķi vagonā bija izskanējuši vairākkārt. Diez vai Lūcija bija vienīgā, kas bija izdibinājusi par iepriekš izsūtīto radu un paziņu nometinājuma vietām. Citā dienā intervēta, Lūcija izklāsta par pirmo nakti pa Krievijas ceļiem sīkāk.

Noskaidrojās, bija zvaigžņota nakts. Pa lodziņu skatos pēc zvaigznēm, braucu uz ziemeļiem. Domāju, tikai ne uz Vorkutu vai kur! Bērnu dēļ – lai būtu kur

citur, tikai ne ziemeļos! Tad aizbrauca laikam līdz Ļeņingradai, tad sārtojās austrumi, tie bija pa labai rokai, tad sapratu, braucam tālāk, paldies Dievam par to kaut vai.

Lūcija, savu dzīvesstāstu tālāk risinot, atminas, ka galapunktā tikuši 1. aprīlī. Stāstījums liek noprast, ka ceļā piedzīvotais viņai spilgti iespie-dies atmiņā – viņa precīzi nosauc datumus, pulksteņa laikus un pat cil-vēku skaitu, kaut nekādus pierakstus, kā apstiprina meita Dzidra, māte ceļojuma laikā nav veikusi. Lūcija mazāk kavējas pie pirmajām dienām jaunajā vietā. Savukārt Daiņa stāsts par ilgo ceļu cauri teju visai KPFSR teritorijai ir ļoti lakonisks: sadzīti vagonos (krieviski tos saucot “teļat-ņiki” – teļu jeb lopu vagoni), viņi aizvesti līdz Tigdas stacijai Amūras apgabalā. Toties Dainis atceras, kā pēc tam viņi sasēdināti kravas mašīnā un šķērsojuši kādu upi, ko vēl klājis ledus. Visiem likuši izkāpt no mašīnām un upei pāri doties kājām, citādi ledus, iespējams, nebūtu izturējis. Tad atkal pa mašīnām – bet tur vairs labu ceļu nebijis, braucot viņi stipri kratīti. Ieveduši Ustjumļekanā, piekrastes ciemā Zejas rajonā. Dzidra papildina brāļa stāstīto: pēdējo ceļa posmu – 60 kilometrus no Ovsjankas līdz Umļekanai – pārvarējuši zirgu vilktos pajūgos pa vēl aiz-salušo Zejas upi.

Zejas krastos

Lūcija stāsta, kā pieteikusies strādāt par slaucēju vietējā kolhozā, kā abi bērni vasarā viņai palīdzējuši govju fermā. Kādu atspaidu sniegu-šas arī Lūcijas mātes Bertas sūtītās paciņas – viņa pēckara gados turējusi govi, lai varētu sūtīt paciņas uz Umļekanu.

Dzidra un Dainis turpat vietējā ciemā apmeklē pamatskolu (lai iemā-cītos krievu valodu, Dzidra sāk iet 4. klasē, kaut gan Latvijā jau bija tikusi cauri 5. klasei). Umļekanas pamatskolu pabeigusi, meitene 1953. gada rudenī kāpj kuģī un dodas uz sešdesmit kilometru attālo Ovsjankas vidusskolu.⁶¹ Lūcijai šis atvadas ir sāpīgas.

⁶¹ Dzidra stāsta, ka uz Ovsjanku varējuši aizkuģot augšup pa Zejas upi.

Mēs ar Dainīti pavadām līdz krastam. Dzidra iekāpj. [...] Kuģis nosvilpj un aiziet, uguņos mirdzēdams, vilniši visi tik skaisti. Sajūta, ka man kādu saiti pārgrieza. Visu laiku mēs dienām, naktīm bijām kopā bijuši, tagad atsevišķi. Es sāku raudāt. Lietus sāk līt. Dainis saka, neraudi, es jau vēl esmu pie tevis. Atnākam mājās. Sāka līt. Tā nolija trīs dienas un naktis – kā raudot līdz ar mani.

Dēls, septiņas klases pabeidzis, atrod veidu, kā no vidusskolas biežāk tikt mājās: vasarā sovhozā sapelna naudu, rudenī nopērk velosipēdu un dodas uz 20 kilometru attālo skolu: “*Es aizbraucu uz to – “posjol Algač” (Algačas ciemu) skaitījās. Aizbraucu uz turieni skolā un sestdien varu atbraukt ar riteni mājā, paņemt izcepto maizīti, pienu varu paņemt, krējumu.*”

Lūcijai tomēr nākas pierast, ka bērni sāk mērot arvien tālākus ceļus. Dzidra 1956. gadā iztur konkursu un sāk studijas Lauksaimniecības institūta Agronomijas fakultātē Blagoveščenskā, ko no Umļekanas šķirteju 600 kilometri. Pēc dažiem gadiem arī Dainis saka ardievas mātei un dodas vēl tālāk nekā māsa.

Reiz agrā bērnībā mērojis tūkstošus kilometru lopu vagonā (un, iespējams, dzirdējis par mātesbrāļa Kārļa mācībām Daugavpils tehnikumā), Dainis iecer saistīt savu nākotni ar dzelzceļu. Pabeidzis septiņas klases, viņš grib tālāk mācīties dzelzceļnieku skolā, bet atnācis atteikums. Tomēr vēlmei mācīties par transporta darbinieku, kaut citādi, ir lemts piepildīties. Tajā pašā gadā, kad tēvs pievienojies ģimenei Umļekānā, Dainis, dienesta vecumu sasniedzis, aizsaukts uz Zejas pilsetu, uz kara komisariātu. Viņš un vēl viens klasesbiedrs izraudzīti mācībām aviācijas karaskolā Nikolajevskā pie Amūras, pie lielās upes deltas. Tur audzēkņi tiek labi sagatavoti par lidojumu organizāciju, desantiem, par radiotehniku.

Dainis, šķiet, arvien izjutis aicinājumu pārvarēt attālumus dažādā veidā. Vēl dienesta laikā viņš izlemj, ka tālāk studēs Latvijā. Jāizdibina, kā tikt uz iestājpārbaudījumiem Rīgas Politehniskajā institūtā. Ir nepieciešams izsaukums, taču tas pienāk pārāk vēlu. Dainis atminas, kā sabēdājis: “*Ja es braukšu, es nokavēšu par septiņām dienām. Točna. Ka tur vilciens ļoti lēni virzās pa Uzbekiju, pa Kazahiju, uz to pusi, tur, tālāk.*” Aplēsis, ka ar vilcienu būtu jāceļo vairākas dienas un tad eksāmenus par nedēļu nokavētu, viņš meklē citu risinājumu. Vērtīgu padomu dod

pazīstama bibliotēkas darbiniece – doties uz pierobežas militāro lidlauku, kur esot gaisa satiksme ar Taškentu. Puisis izmēģina laimi, un izdodas – lidlauka dispečeru tornī viņš sastop pulkvedi, parunājas un izklāsta savu vajadzību. Sacīts, darīts: pulkvedis aptur jau uz skrejceļa izbraukušu lidmašīnu un norīko uzņemt tajā studēt alkstošo kareivi. No Taškentas Dainis krietni ātrāk ticis Rīgā un gluži vai neticamā kārtā paguvis uz pārbaudījumiem. Kaut institūtā toreiz neiztur konkursu, Dainis savā mūžā apgūst vairākas tehniskas profesijas. Tostarp līdz pat aiziešanai pensijā 73 gadu vecumā pārdesmit gadu nostrādā par dispečeru ar transportu saistītā jomā – Kijevas metro.

Atpakaļceļš

Pēc Staļina nāves no izsūtījuma ļāva atgriezties personām, kas izsūtīšanas laikā bija jaunākas par 16 gadiem.⁶² Arī Dzidrai un Dainim pavērās iespēja atgriezties dzimtenē. Taču gan viens, gan otrs nolēma turp doties vienīgi tad, kad apsvēra tālāku studiju iespējas. Dzidra – kad pirmie gadi Blagoveščenskā bija garām: viņa gribēja pabeigt studijas Latvijas Lauksaimniecības akadēmijā. Dzidra atceras, ka rakstījusi iesniegumu uz akadēmiju, un tur viņu jau 1958. gadā gaidīja ne tikai studiju vieta, bet arī stipendija. Taču, kad bijis jau jāpošas ceļam, Amūrā sākušies plūdi. Dzidra paredzējusi, ka tad arī Zeja (to viņa raksturo kā vienu no lielākajām un straujākajām Amūras pietekām) būs pārplūdusi pie Umļekanas, kur tolaik dzīvoja un strādāja jau abi vecāki un no kurienes bija plānots doties uz Latviju. Blagoveščensku no Umļekanas šķīra ne vien simti kilometru, bet arī dabas stihijas⁶³, kas draudēja apturēt satiksmi pāri Zejas upei. Ar māti nevarēja sazināties gana ātri, lai apstākļus novērtētu. Braucienu uz dzimteni nācās gadu atlikt, un Lauksaimniecības akadēmijā Dzidra nokļuva 1959. gadā (pabeidza to 1961. gadā). Toties viņa

⁶² Vēsturniece Daina Bleiere raksta, ka 1954. gadā PSRS sāka atbrīvot “kļūdaini” izsūtītos un dažas citas kategorijas. Lēmumus pieņēma LPSR Iekšlietu ministrija par katru ģimeni atsevišķi (Bleiere 2020).

⁶³ Lauksaimniecības institūta studenti, tāpat kā citi Blagoveščenskas iedzīvotāji, tikuši mobilizēti celt aizsargvaļņus pret plūdiem.

dabūja vienu gadu ilgāk nodzīvot kopā ar tēvu, kurš 1957. gadā beidzot bija pievienojies ģimenei Umļekanā. Tēva un bērnu ceļi bija šķīrušies, kad Dzidrai bija deviņi un Dainim nepilni pieci gadi. Tālajos Austrumos, Umļekanā, viņi visi četri ir kopā tikai dažus vasaras mēnešus, jo Dzidra rudenos dodas studēt – 1958. gadā vēl uz Blagoveščensku, 1959. gadā jau uz Jelgavu, bet Daini 1959. gadā iesauc karadienestā.

Dzimtajā pusē Lūcija un Artūrs atgriežas tikai 1964. gadā. Dzidra pēc Lauksaimniecības akadēmijas beigšanas ir sākusi darba gaitas Preiļu rajonā. Dainis 1962. gadā no dienesta armijā atgriežas Latvijā, pēc tam strādā Rīgā, 1967. gadā apprecas un drīz pārceļas pie sievas vecākiem Kijevā. Ceļi atkal krustojās vienīgi tad, kad abi jau kā patstāvīgās dzīves gaitās devušies cilvēki apciemo vecākus. Dzidra atminas, kā Lūcija, atgriezusies dzimtajā pusē, aicinājusi viņu apmeklēt radus.

Un mamma jau centās arī, kā saka, pati, kad viņa dzīvoja, cik jau varēja, viņa brauca apciemot, vai ne, radus, iepazīties no jauna. [...] Un tad mammas māsicai vīrs nomira Ropažos. Un tad mēs ar mammu braucām arī uz Ropažiem uz bērēm. Un mamma savās piezīmēs vai dienasgrāmatā ir rakstījusi: “Braucu, galvenais, tāpēc, lai Dzidra iepazītos ar saviem [radiem].”

1969. gadā Daiņa ģimenē piedzimst dēls, un, tikko viņš kaut cik paauzies, Dainis un viņa sieva Larisa – te vien, te otrs – ar mazo Artūru vasaras atvaļinājumus pavadīt dodas pie Daiņa tēva uz “Skanuļiem”.

Viņam [dēlam] ļoti patika laukos. Viņš... Cik varējām, kamēr viņi dzīvi bija, es viņu... Tikai, lai satiktu mazdēlu vienmēr. Mazais ļoti labi tur jutās. Nu, es pateicu tā, ka laikam tēvs izbijās. Es saku: “Var, lai mazais paliek pie jums?” Viņam četri gadi kad bija. “Nē, es negribu ņemties, kā būs...” Es saku: “Nu, taču ferma netālu ir, puskilometru vai kilometru. Tur telefons ir, ja kas notiek.” [...] Nu, jā, tēvs aizgāja no atbildības. Viņš tā pateica. Varbūt viņš tur tuvāk būtu pie zemes. Tur bija mežniecības skola Rankā.

Abas reizes, kad intervija ar Daini ievirzījās par mazdēla Artūra un vectēva Artūra attiecībām, stāstītājs krasi mainīja tematu, un tas vedina domāt, ka temats viņam sāpīgs. Viens no iemesliem varētu būt tieši pārņēmums atmiņu pārnesē – mazdēlam neradās iespēja kārtīgi iepazīt vec-tēvu, viņa pieredzi, stāstus un prasmes.

Ceļi, kas aizkustina, ceļi, kas pieviļ

Gan no Dzidras, gan Daiņa stāstiem noprotams, ka viņi, tāpat kā daudzi, savas attiecības ar pagātnē iepazītām vietām apliecina ne tikai verbāli – abiem atcerēšanās ir izpaudusies arī darbībā un raisījusi spēcīgas jūtas. Viņiem veicas gan atsevišķi, gan kopā apceļot ar tuviniekiem saistītās vietas. Dzidra 2003. gadā videointervijā stāsta, kā abas ar mammu lūkojušas atrast Lūcijas bērnībā tik labi iepazītos “Sveķēnus”: *“Braucām uz Madonas pusi, piestājāmie kalniņā. Mamma to vietu lāgā pazīt nevarēja, vienīgi pēc kokiem. Viss pilnīgi līdzens.”*

Piecpadsmīt gadus vēlāk Dzidra un Dainis cer salūkot vismaz tās mājas, kur viņu vecāki Lūcija un Artūrs mitinājās, kad bija atgriezušies no izsūtījuma. Proti, vecākiem bijis liegts pieraksts Madonas rajonā, kur agrāk bija dzīvojuši “Andrēnos”, un viņi devās uz Gulbenes pusi, kur ar radu palīdzību atraduši tukšas mājas “Skanuļus”. 2018. gada brauciena laikā sažimētie “Skanuļi” tomēr liek vilties un skumdina.

Atrast nevarējām. Es iepriekšējo reizi biju, pabraucām – knapi, knapi. Bet tad jau viena bijusi vietējā [...] brauca mums līdz, tad atradām. Viss aizaudzis. Viss aizaudzis, mājas jumts iebrucis, viss sabrucis. Kūts – tikai mūra sienas. Arī visi jumti sabrukuši. Briesmīgs paskats, vai ne. Nu kaut kas jau bija kaut ko zāģējis, tīrījis, tā. Bet vieni brikšņi bija.

Toties prieks abiem par to, ka sakoptas bijušas Preišu dzimtas mājas “Andrēni”, īpašums, ko 1949. gadā kolhozs mātesmātei atņēma (un ko 90. gados ģimene pārvērtā sertifikātos un pēcāk peticīgā naudas summā).

Un ļoti patikami bija. Jo mājai kolhozs bija jau iepriekš uzlicis jaunu jumtu. Viss applauts. Vidū skaisti peoniju krūmi, tur, kur dīķis... Viss sakopts, viss skaisti. Tā slaucēja jau bija mirusi, bet viņas meita no Rīgas vasarā atbrauc un visu sakopj. Nu tiešām ļoti patikami. Satikām viņu, nofotografējāties.

Abi ar aizkustinājumu atceras Tīrzmaļu ģimēni, kas nebija radnieki, tikai kaimiņi, bet uzņēmās aprūpēt Lūcijas māti Bertu, kad viņa mūža nogalē bija kļuvusi nespēcīga un palikusi bez ienākumiem. Gan Dzidrai, gan Dainim siltas atmiņas saglabājušās par reizi, kad

jau pēc daudziem gadiem kāda *atmiņu ceļojuma* laikā izdevies atrast arī Tirzmaļu mājas “Jaundobuļus”, sastapt Martas Tirzmales vedeklu Ženiju un dēlu Jāni, pateikties viņiem par labsirdību un reizē arī godināt Martas piemiņu.

Diskusija

Kopumā katra cilvēka rīcību var skatīt kā savveida interpretāciju par priekšteču dzīvi (Lambek 2014). Piemēram, grāmatā par pēckara Bosniju un Hercegovinu Monika Palmbergere (2016), atsaucoties uz Konertona darbu “Kā sabiedrības atceras”, apstiprina paaudžu pagātnes pieredzes klātbūtni tagadnes attieksmēs, taču uzsver, ka jēgu priekšteču piedzīvotajam arvien piešķir konkrēta personas rīcība tagadnē. Stāstījumi pārceļo no paaudzes paaudzē, taču katra nākamā paaudze tos pārskata un atgādina citā kontekstā un piešķir tiem citu jēgu. Šajā ziņā var novērot “spriedzi starp kolektīvo un personisko, starp mainīgo un noturīgo” (Palmberger 2016: 8; sal. Sebre 1998). Tieši šī spriedze uztur atcerēšanās un atmiņu nodošanas kulturālo jēgu: atbildību iepretī gan pagātnē, gan nākotnei (sal. Ricoeur 2004). Šī atbildība izriet no rūpēm citam par citu, kas iemantotas, uzaugot tuvinieku un draugu vidē, kā arī uztur šādas rūpes spēkā jau pieaugušu cilvēku attiecībās.

Rūpes var uzskatīt par vienu no atminēšanās pamatformām – tās parasti raksturīgas radniecības ētosam (Lambek 2008). Šāda ētosa jēdzienu varētu paplašināt, attiecinot arī uz tuvinieku loku. Proti, paliekošāku nospiedumu mūsu atmiņā parasti atstāj tie radi un draugi, tās dzīves krustceles, sasniegumi un zaudējumi, kuri mums īpaši rūp un par kuriem izjūtam atbildību. Tie, kuri izsaukuši visvairāk emociju, jūtu un pārdzīvojumu, turklāt ne tikai patīkamu vien. Sociālantropoloģe Agnese Bankovska, atsaukdamās uz teorētiķiem Reidu (*Reid*), de la Bellakasu (*Bellacasa*) un Molu (*Mol*), kā arī uz saviem lauka pētījuma datiem, raksta: lai gan par rūpēm biežāk tiek runāts gādības un uzuprēšanās ietvarā, tās var izpausties arī kā iemācīts paradums, morāls pieņēmums, darbs vai pat nasta. Tikai ieguldot laiku, pūles un jūtas, cilvēki, to radniecība un dzīvespasaules gūst turpinājumu laikā (Bankovska 2020: 12–13).

Preiņu dzīvesstāsti ilustrē filozofes Nelas Nodingsas norūpētības teorijas pamatpostulātus, saskaņā ar kuriem cilvēka ētiskā nostāja un raksturs veidojas savstarpēju rūpju caurstrāvētā attiecību tīklā (skat. Noddings 2010). Par spīti bērnībā piedzīvotajām bēgļu gaitām, vīra un tēva Artūra ilgai prombūtnei un pašu atrautībai no dzimtajām vietām, Preiņu divu paaudžu atmiņas liecina, ka stāstītāji savā mūžā izjutuši gana daudz gādības no radiem, draugiem, pat no kaimiņiem un darbabiedriem (attiecības ar darbabiedriem gan šā raksta apjoms neļāva ieskicēt). Atskatoties pagātnē, viņi min tuvus un mīļus cilvēkus, no kuriem saņēmuši mīlestību un uzmanību. Dzidra un viņas māte Lūcija, reizumis arī Dainis savos stāstos nosauc daudzus tēva un mātes dzimtai piederīgus, kā arī dzīves ceļos sastaptus cilvēkus, kuru gaitām centušies izsekot gadu desmitiem, tādējādi turpinot aust savstarpējo rūpju tīklu – gan praktiski palīdzot, gan atmiņās godinot un stāstos pieminot. Māka uzņemties atbildību un rūpes iezīmējas kā šķautne cilvēka tapšanā par pieaugušo. Tajā pašā laikā nedz rūpju, nedz atmiņu tīklojums nav viendabīgs – tajos iezīmējas gan ciešāk savīti pavedieni, gan mezglī un pārrāvumi.

No priekštečiem uzklauti stāsti, kā atzīmē Natālija Merila un līdzautorī (Merrill et al. 2019), īpaši noder, cilvēkam tuvojoties pieaugušā vecumam; vecāku stāsti šajā periodā palīdz jaunietim veidot starppaaudžu attiecības, labāk iepazīt vecākus, iepazīt pašam sevi un apgūt kādu no dzīves mācībām. Preiņu liktenstāstos Dzidra un Dainis kā otrās paaudzes pārstāvji katrs izceļ kādu citu aspektu, ko no tēva Artūra izdibinājuši, – gan par viņa pārdzīvojumiem un liktenīgo lēmumu pieņemšanu 1945. gada pašā sākumā, gan par gaitām Sverdlovskas apgabalā. Par tēvu – viņa izsūtīšanu un dzīvi Ņižņņijtagilā – Dainis tomēr pastāsta sīkāk nekā māsa, tostarp uzsver tēva apgūtās amatprasmes (par kurām uzzinājis jau no tēva vēstulēm un vēlāk – klātienēs sarunās). Arī Dainis pats intervijas laikā detalizēti runā par savām prasmēm, darbavietām un amatiem – tos Dainis uzsver kā ļoti nozīmīgas savas identitātes šķautnes. Māsa Dzidra, būdama vecākais bērns, kam pieaugot ceļi ar tēvu retāk krustojās, atzīst, ka maz iepazīnusi tēvu (būdama studente Blagoveščenskā, viņa Umļekanā ar abiem vecākiem kopā pavadīja tikai dažus vasaras mēnešus). Toties ar lepnumu Dzidra stāsta par mātesbrāļu Jāņa un Kārļa prasmēm, talantiem, mācībām un darba gaitām (ko, visdrīzāk, uzklājis kā stāstus vai atmiņas no citiem mātes puses radniekiem, jo ar tēvočiem

zem viena jumta nebija dzīvojuši, turklāt mātesbrālis Jānis agri aizgāja bojā). Noprotams, ka Dzidras raksturu un personību spēcīgāk veidojuši no mātes puses radniekiem uzklauštie stāsti (viņa atceras arī siltas attiecības ar tēvatēvu, taču viņš agri miris).

Dažos gadījumos stāstīt, vētīt atmiņas nozīmē izrādīt cieņu un mīlestību, glabājot kāda aizsaulē aizsaukta vai citādi zaudēta, vai tālu mītoša cilvēka piemiņu, citos gadījumos – paust nostāju pret kaut ko vai pret kādu drīzāk kā morālu atziņu vai brīdinājumu reālajiem vai iztēlotajiem sarunas biedriem. Vēl citos – ar dzīvei izšķirošiem lēmumiem lūkot “izpirkt” kādus priekšteču pāridarījumus, kā to atklāj Artūrs Kleinmans stāstā par Idi Boskē-Remarku (Kleinman 2006). Šā gadījuma analīze rāda, ka hiperbolizēta norūpētība – kā Idi apziņa par ciešanām dažādās pasaules malās – var novest pie nepārdomātiem riskiem, izdegšanas un pamestības izjūtas.

Šajā nodaļā izklāstītajos Preišu dzīvesstāstos rūpes par citiem neizskan pārspīlēti, viņiem arī nav nācies sadzīvot ar kādu priekšteču morāli nosodāmas rīcības sekām. Gan māte Lūcija, gan Dzidra un Dainis intervijās tuvākus vai tālākus asinsradniekus, svainus un draugus atsauc atmiņā lielākoties ar cieņu un mīļumu. Dzidra savā stāstījumā ar sirsniņu izseko mātes Lūcijas, mātesbrāļu, māsīcu un viņu atvašu gaitām. Dainā teiktajā gan ieskanas rūgtums par to, ka viņa tēvs netika izrādījis lielākas rūpes par mazdēlu. Toties vairākkārt savā stāstā piemin, ka labi sapraties ar apkārtējiem – kaimiņiem, kolēģiem, paziņām, arī ar tiem, ar ko liktenis kopā savedis, piemēram, ar minēto aviācijas pulkvedi vai aktrisi Viju Artmani, kurai, pastnieks būdams, reiz piegādājis pastu un no kuras dabūjis ielūgumu uz izrādi.

Jāpiekrīt tiem autoriem, kuri argumentē, ka sociālā atmiņa dzīvo nevis indivīdos, bet gan starp tiem – kultūras formās, komunikācijā (Halbwachs 1992; Assmann and Czaplicka 1995; Welzer 2010; skat. arī Edmunda Šūpuļa nodaļu šajā grāmatā). Pols Rikērs apgalvo: kad atmiņa, konkrētā valodā ietērpta, izskan mutvārdos, tad atcerēšanās izskan naratīvā, kura publiskā struktūra ir acīmredzama (Ricoeur 2004: 129). Nereti tieši radniecība ir tā kultūras forma, sociālais musturs, kas uztur kādas cilvēku grupas kolektīvās atmiņas ilgtspēju.

Starp latviešiem, tāpat kā citām Eiropas tautām, radniecību visbiežāk nosaka gan pa tēva, gan mātes līniju, proti, kā bilaterālu⁶⁴, līdz ar to katrs indivīds var iemantot stāstus no (vai par) vairākām priekšteču līnijām – gan tēva, gan mātes, gan viņu vecāku un vecvecāku līnijas. Latvijā stāstus atvasēm, iespējams, biežāk uztic mātes un vecmammās, tā ka tie ceļo vairāk starp radiem pa mātes līniju nekā pa tēva līniju (daļēji to izskaidro vīriešu prombūtne karu vai dienesta, ekonomiskas vai piespiedu migrācijas, represiju un deportāciju dēļ). Nereti stāsti pavada dzīvesvietas un piemiņas lietas, kā arī atšķirīgām paaudzēm raksturīgās iezīmes. Pārmantot stāstus tomēr ir kaut kas cits nekā pārmantot īpašumu vai kādas ģenētiskas iezīmes, vai raksturus. Dažādo pieredzi nākas izlobīt, saskaņot un saaukt, pamazām veidojot pašiem savu stāstījumu par izcelsmi un patību.

Gan Lūcijas, gan abu viņas bērnu pieaugšanas stāstos svarīgākās lomas ieņem radi no mātes puses. Vairākās paaudzēs Dzidras priekšteči vīrieši maz bijuši klāt tuviniekus gaitās, jo nereti agri miruši (kā abi Dzidras vectēvi) vai devušies tālos ceļos – dienēt, mācīties, kā kara bēgļi vai deportētie. Līdz ar to Preišu stāstos atsauču uz tēvu un vectēvu pieredzi ir relatīvi maz. Nedaudzie no tēva vai vectēva dzirdētie stāsti ir drīzāk izņēmums šīs ģimenes mnemoniskajā krājumā. Daiņa gadījumā turklāt jaušamas arī pretrunīgas jūtas attiecībās ar tēvu – gan brīžiem pusvārdos izteiktas, tomēr noģiedamas. Uzzinām, ka Dainis izvaicājis tēvu par viņa divpadsmit nošķirtības gados pieredzēto. Jāņa Artūra Preisa atskatā, ko viņš atklājis savam jau pieaugušajam dēlam un ko dēls pārstāsta intervijā, ir saklausāms, ka izšķirīgā brīdī – uzzinājis par izsūtīšanas draudiem – tēvs centies formulēt morāli pieņemamāko lēmumu un ka viņam ir bijis svarīgi par to pastāstīt dēlam.

Indivīda piedzīvotais, zaudētais un iegūtais, iemaņas un atziņas top vērojamas, saklausāmas, sajūtamas, turklāt situācijās, kurās iesaistīti arī citi un kuras atkārtojas, kā arī ir nozīmīgas morālā ziņā. Pols Rikērs runā par mnemoniskām parādībām, kas var būt gan afekti, gan rīcība un ko var *pievēt* jebkuram (Ricoeur 2004: 126). Tātad atmiņas dzīvo gan individuālās jūtās, gan kolektīvos procesos – noskaņojumā un rīcībā.

⁶⁴ Sociālajā antropoloģijā indivīdu izcelsmi klasificē kā bilaterālu, ja tajā radinieki pa mātes līniju un radinieki pa tēva līniju ir vienādi nozīmīgi, veidojot emocionālas saites un/vai mantojot īpašumus. To klasificē kā patrilineālu, ja izcelsmi arvien nosaka tikai pa tēva līniju.

Daudzi pētnieki raugās uz atmiņu nodošanu ne tikai kā uz tekstuālu un diskursīvu darbību, bet aicina koncentrēties arī uz ķermeņi iekodēto atmiņu un tās rituālajiem aspektiem. Pēc analogijas ar dzeju un mūziku ierastu, reiz mājās iemantotu un citviet cieņpilni atkārtotu praksi var skatīt kā savveida atmiņu refrēnus (Feldman 2006: 17; skat. arī Maijas Krūmiņas nodaļu). Bieži šādas prakses pavadoņi ir stāsti par pieredzi ar tām citā vietā un citā laikā.

Arī transformējot pieredzi vārdos un ļaujot tai materializēties sarunā, skaņu ierakstā vai drukātā tekstā, stāstītāji piedzīvoto ritualizē, proti, piešķir tam pārindividuālu, pārlaicisku vērtību. Rikēru pārfrāzējot, atmiņa šādi tiek piedēvēta, attiecināta uz kādu vai kādiem. Maikls Lambeks skaidro, ka atminēšanās process risinās kā morāla un intersubjektīva prakse, kuras amplitūda sniedzas no ķermeniskas pieredzes plūduma līdz objektivizētam stāstījumam (Lambek 2008). Šādi intersubjektīvi, ētiskas nostājas manifestējoši procesi, visdrīzāk, risinās vienas un tās pašas socioloģiski izprastas paaudzes ietvaros (par to sīkāk skat. Edmunda Šūpuļa nodaļu šajā grāmatā).

Māsa un brālis Preiši atmiņas par bērnības un brieduma gadu vietām un tajās satiktiem cilvēkiem lūko materializēt: jau no 21. gadsimta skatupunkta dodoties apraudzīt agrākās mājvietas “Andrēnus” un “Skanuļus”. Citādi viņi atdzīvina atmiņas, kad sakopj pašu tuvāko cilvēku atdusas vietas. Stāsti nevis vienkārši izskan, bet dzīvo savu dzīvi dažādās atmiņu kopienās, lai cik mazas vai fragmentāras tās būtu. Tā var būt nukleārā vai paplašinātā ģimene. Nereti atmiņu kopienas veido vienas paaudzes pārstāvji – draugu vai skolas, studiju vai darbabiedru kopas vai līdzīgu likteni piemeklējušo vide. Piemēram, Dzidrai tādas kopienas ir politiski represēto biedrība Preiļos, studiju biedri, bijušie kaimiņi, ar kuriem viņa sazinās. Citkārt tie var būt novadpētnieki, vietējā muzeja darbinieki vai mutvārdu vēsturnieki. Šādās kopās atkal iedzīvināta – kaut vai uz laiku – tiek atmiņu vide jeb dzīvotne (*milieux de mémoire*). Tajās risinātie stāsti nereti gūst rituālu ietvaru un piešķir pieredzei un atmiņām pārlaicīgu eksistenci – stāsti pārdzīvo to autorus un darbībpersonas un, varētu teikt, nogulstas kultūras atmiņā.

Ne tikai kolektīvās, bet arī indivīdu mnemoniskās prakses satur rituāla elementus. Dzīvesstāsta intervijā cilvēkus parasti aicina sniegt verbālu priekšnesumu. Tālāk šā stāsta priekšnesums parasti tiek reducēts uz

informācijas vienību ar noteiktu ilgumu stundās un minūtēs vai vārdu skaitu transkribētā formā. Tomēr tādi stāstījumi ir daudz kas vairāk par notikumu, ieskatu vai pārdomu tekstuālu atainojumu. Intervētajām personām, kā šajā rakstā centos uzsvērt, kavēšanās atmiņās un iespaidos reizē nozīmē formulēt attieksmi pret mūžā satiktām personībām, atgādināt par tām, kā arī paust jūtas pret tām. Rikērs raksta, ka tieši afekti, jūtas ir tās, kas kādu pagātnes atmiņu ļauj piesaukt tagadnē (Ricoeur 2004: 126). Stāstā pārlūkojot nostaigātos, izbrauktos vai citādi pārvarētos ceļus un takas, stāstnieks domās atgriežas būtiskās sava mūža situācijās, krustcelēs, strupceļos, apkārtceļos, kas ļāvuši iepazīt gan sevi, gan citus un atstājuši spēcīgus emocionālus iespaidus. Paaudžu mijas rakursā atmiņu vētīšana – īpaši, ja runa ir par nozīmīgākajiem tuviniekiem un citiem dzīvē sastaptiem cilvēkiem – reizē ir rūpju izpausme.

Izmantotas intervijas no Nacionālās mutvārdu vēstures krājuma: NMV-483 (Lūcija Preise), NMV-4823 (Dzidra Preise), NMV-4824 (Dainis Preiss).

Pielikums

Vienas dzimtas četrus paaudžus sieviešu atmiņas

Māra Zirņīte un Ieva Garda-Rozenberga

Pielikumā sniedzam izvilkumus no četriem dzīvesstāstiem, kurus stāstījušas vienas dzimtas sievietes. Reti izdodas uzklaut atmiņu stāstus tik ciešā paaudžu secībā. Tajos var sekot gan sižeti un katram laikmetam raksturīgām reālijām, gan cilvēka pašizjūtai un personības izpausmēm, gan dzīves filozofijai un attieksmei pret iekšējām (ģimenē valdošām) un ārējām (sabiedrībā pieņemtām) vērtībām, to respektēšanu vai, gluži otrādi, noraidīšanu.

Neparasta ir šo paaudžu satikšanās Nacionālās mutvārdu vēstures krājumā. Sekojot Sēlijas novadpētnieku ieteikumam, 2000. gadā notika intervija ar Elvīru Elksni – raitu stāstītāju un sēliskās kultūrvides pazinēju. Viņas atmiņas uzklājis Māra Zirņīte no Rīgas un Māra Lazda, tolaik topošā vēsturniece no ASV, kas tagad ir docētāja Ņujorkas Pilsētas universitātes Bronksas koledžā. Elvīra Elksne dzīvoja kopā ar meitu un svaini Allažos privātmājā iekopta dārza vidū. Tuvojās viņas 94. mūža gads, un stāstāmā bija daudz. Saruna ritēja nesteidzīgi, pēc kāda laika notika vēl otra intervija, un stāsts tika papildināts.

Elvīra piederēja pie paaudzes, kuras dzīves laikā notikuši visi 20. gadsimta vēsturiskie pagriezieni. Lokālā identitāte un senču kultūras mantojums ir nozīmīgs pašapziņas avots, un tas šīs paaudzes pasaules izjūtā

ieņem lielāku vietu nekā vēlākos dzīves ceļos pieredzētais, ko apliecina arī citi dzīvesstāsti NMV krājumā. Lai gan Elvīra Elksne ilgāko mūža laiku nedzīvoja tēva mājās pie Viesītes, bērnības un jaunības iespaidi joprojām ir spilgti. Viņas vectēvs pirmais iebūvējās celmainā līdumā Biržu-Elkšņu meža masīva malā. Turpat vēlāk zemi no barona izpirka tēvs un piedroņās citiem Mežgala mazsaimniekiem. Nostāstus par tiem viņa bija iesūtījusi arī Viesītes novadpētniecības muzejam un Jēkabpils bibliotēkas Cilvēkarhīvam, tie publicēti grāmatā⁶⁵, iezīmējot viņas dzimtas cilvēku mūžus 5–6 paaudzēs.

Pēc 19 gadiem pie mutvārdu vēstures pētniekiem atnāca Elvīras Elksnes mazmazmeita Ilga Vālodze Ābele. Viņa studēja maģistrantūrā folkloristiku un iepazinās ar mutvārdu vēstures krājumu, kur Elvīras Elksnes dzīvestāsts jau bija priekšā. Ar Ilgas Vālodzes līdzdalību varēja sapulcināt vienkopus tās pašas dzimtas četru paaudžu sieviešu atmiņas. Ilga Vālodze intervēja savu vecomāti Gaidu Ābeli un sarunāja intervijai arī mammu Andu Ābeli. Atšķirās katrai intervijai atvēlētais laiks, arī stāstu temps, ritms, intonācijas. Neraugoties uz aizņemtību darbā, Anda Ābele atnāca uz pētnieku darba kabinetu LU Filozofijas un socioloģijas institūtā un tāpat kā meita Ilga Vālodze izstāstīja savu stāstu Mārai Zirnītei.

Tā mutvārdu vēstures krājumā nonāca četri vienas dzimtas stāsti par cilvēku dzīvi no paaudzes paaudzē, kas veda cauri 20. gadsimtam, iesniegdzoties šā gadsimta otrajā desmitgadē. Varam sekot, kā atmiņas iezīmē paaudžu robežas, salīdzināt, kas kopīgs dažādām vienas dzimtas paaudzēm, kas atšķirīgs un kā individuālā pieredze iekļaujas plašākā kontekstā ar laikabiedriem, kuru dzīve norisinājusies tajā pašā laikā un vietā – Latvijā. Katrs dzīvestāsts ienes savus vaibstus paaudzes kopskatā, kur tie nevis summējas, saplūst un var tikt vispārināti, bet paliek kā vienreizīga, neizdzēšama paaudzes raksturzīme.

Būdami atšķirīgi, šie četri stāsti ir saistīti ar tieksmi pēc ideālā – ar vēlmi vairoto labo, skaisto, patieso: gan profesionāli – režisores, augstskolas pasniedzējas, mūzikas skolotājas, improvizācijas teātra un folkloras ansambļu vadītājas darbā, gan ar paškritisku savu spēju un sasniegtā vērtējumu. Katras paaudzes sievietē atmiņās stāsta ne tikai par sevi, savu

⁶⁵ Elksne, Elvīra (2008). Reiz bija, reiz dzīvoja. No: Kuzāne, Lūcija (sast.). *Mežgalieši: stāstījums par seniem ļaudīm pie Viesītes ezera Sēlijas novadā*. Jēkabpils.

ģimeni, bet arī ietver rūpes par apkārtējiem cilvēkiem, saviem skolēniem, sekotājiem, par to, kas notiek sabiedrībā. Dzimtas jaunākās paaudzes dzīvesstāstā pieteikta arī atbildība par vidi un dzīvās dabas saglabāšanu.

Pievēršam uzmanību laika hronoloģiskajai skalai, atsaucēm uz senču zināšanām un varēšanu, kas ienes savus pavērsienus uz dzīves neizmērojamo iespēju skatuves. Turklāt skatuvei kā aicinājumam ir sava loma visos četros šīs dzimtas paaudžu dzīvesstāstos.

Elvīra Elksne: dzimusi 1906. gadā

Atmiņas runā par personīgo, par darbiem, kas sagādājuši prieku, par mīlestību uz teātri, skatuves gaitām un piedzīvojumiem, par vecāku mājām un to, kā veidojās vietējā dzīve un kultūra. Elvīra Elksne sniedz atmiņas kā priekšnesumu – daloties ar klausītāju. Tālāk šie motīvi ieskaņas meitas, mazmeitas un vēlāk arī mazmazmeitas stāstos. Vienīgi Elvīrai mūža deviņos gadu desmitos bija atlicis laiks visu pārdomāt. Savas atmiņas viņa nepārcilāja pirmoreiz – daudz kas jau ticis stāstīts, aprakstīts un reizē arī ieguldīts novada kultūras atmiņā.

1909

Pilsētiece laukos

Triju gadu vecu mani aizveda uz laukiem, jo vecāki tur bija iepirkuši zemi. Sākumā dzīvojām rijā, kamēr cēla pastāvīgo dzīvojamo ēku. Tur bija māla klons, un man ļoti nepatika, jo viss bija tumšs un drēgns. Es raudāju un prasījos atpakaļ pie tantes uz Rīgu. Manai mammai divas māsas bija ar kalpiem apprecējušās, par cik vectēvs, vecāmāte ar bija kalpu cilvēki. Viņas atnāca te, uz Rīgu. Un arī labi dzīvoja, kā strādnieki pat ļoti labi dzīvoja. Karš visu sajauca. Un pēc kara māsīcas, brālēni (man bija 9 brālēni un 6 māsīcas), visi skolojās un pēc kara dzīvoja Rīgā. Cits vairāk, cits mazāk izskolojās. Mamma māsai bērnu nebija, es viņai biju tas audžubērns. Tā mana mamma ar māsu, abas divas, bija norunājušas.

Viņas vīrs Spēlmanis bija, ja ne gluži pirmais, tad tomēr otrais Rīgas šoferis, mācīts šoferis Rīgā. Pirmais bija tādai Rigerta firmai⁶⁶ igaunis, viņa uzvārdu nezinu, tas manu onkuli apmācīja. Tas Šteina dzirnavu⁶⁷ īpašnieks, pie kura onkulis strādāja, nopirka pirmo smago automašīnu, tad onkuli tūlīt nodeva tam igaunim apmācīt. Un tad viņš man stāstīja un vienmēr smējās, kā viņš ir baidījies Rīgas ormaņu zirgus ar savu mašīnu, kad braucis pa tiem Tērbatas ielas apaļajiem akmeņiem dārdēdams. Un ka sievietes ir baidījušās, spiedušās pie namu sienām tālāk no ielas vidus.

1890-tie

Atmiņas par atmiņām

Mana mamma, kad gāja Neretas pagastskolā, tad mācīja tikai krievu valodā.⁶⁸ Un tad viņa saka – krievu valodā mums gāja ļoti šķībi un greizi. Tas nebija tikai, ka mācības notika krieviski, bet arī savā starpā skolotāji nav ļāvuši sarunāties latviski bērniem. Tikai krieviski arī starpbrižos un arī, kad skolu beiguši.

Mamma stāstīja, viņa gāja pie vecā Jurkovska⁶⁹, ko [Jānis] Jaunsudrabiņš aprakstījis⁷⁰ (toreiz jau Jaunsudrabiņš ar gājis tai skolā, viņi skolasbiedri abi).. To sauca Neretā par Riekstiņu skolu. Riekstiņu skolā Jurkovskis bija direktors un arī skolotājs. Un tur jau arī laikam diezin vai cits skolotājs bija. Un tad mamma teica, ka ar to krievu valodu kurš nogrēkojies un dzirdējis, ka runā latviski, tad tam kāruši, tā kā [Kārlis] Skalbe ir aprakstījis, šito veco spalvu virteni kablā. Tam, kas nogrēkojies pret krievu valodu. Un tad mamma stāstīja: “Mums viena meitene bija

⁶⁶ Uzņēmēja Teodora Rigerta firma “Th. Riegert” bija lielākā saldumu ražotāja Krievijas impērijā un vēlāk Latvijā. 1937. gada valsts firmu atpirka, uz tās bāzes izveidoja a/s “Laima”.

⁶⁷ “Šteina dzirnavas” – lielākās rudzu miltu dzirnavas Rīgā, kas atradās Tērbatas ielā un piederēja vācbaltiešu uzņēmējam H. Gabem.

⁶⁸ Pēc 1887. gada izglītības reformas visās pamatskolās vajadzēja pāriet uz krievu mācīvalodu, latviešu valodā atstājot tikai ticības mācību un baznīcas dziedāšanu.

⁶⁹ Eduards Jurkovskis – latviešu pedagogs, dārzkopis.

⁷⁰ Jaunsudrabiņš Jānis (1957). *Mana dzīve*. Vāsterhā: Ziemeļblāzma, 27. lpp.

tā, kura pastāvīgi to nēsāja.” Viņai ļoti slikti gājis ar krievu valodu. Es pat atceros, tāda Cepurīte Ieva. Un vienreiz mācījuši viņus, kad dzied “*Bože, cara hraņi*”⁷¹, tad teica puikām – *šapku daloj*⁷². Tas ir, cepuri noņemt. Viņa nevarējusi šito vārdu izteikt – *šapku daloj*. Viņa skrējusi pa skolu un skaitījusi – *šapka dalotka, šapka dalotka*. To mamma stāstīja.

Ar Jaunsudrabiņa mammu un vecomammu mana vecāmāte lielas draudzenes bija. Starp citu, Jaunsudrabiņa mamma bija dzīvojusi kādreiz “Osānos”, un mana tante, mammas vecākā māsa, un Osāns onkulis – bija “Osānu” saimnieki. Jaunsudrabiņi tur dzīvojuši, kad tas puika tāds neliels bijis. Tad mana vecāmāte, mammas māte, tur pie savas meitas un znota dzīvojusi, kā senāk teica, uz dipatāja. Dipatājs bija tas, ka, teiksim, mani vecāki dzīvoja pie manis kā pie saimnieces, bet viņi kalpoja mums, un par to kalpošanu viņiem bija ierādīta dārza zeme; viņi varēja turēt vienu govī, laist ar mūsu saimes lopiem ganībās kopā, un viņiem pieplāva govij sienu, varēja turēt pāris aitas un nobarot savu cūku. Tas bija dipatājs. Tā bija alga par to, ka vecāki pie saviem bērniem kā kalpotāji strādāja. Tā darīja. Visā Kurzemē tā darīja. Vismaz sēļu zemē noteikti. Bet tas jau bija senāk, manas vecāsmātes laikā.

Un tā Jaunsudrabene bija dzīvojusi tur tajā drēbju klētī. Un vecaimamai bijusi tai graudu klētī sava tāda pielikšanās. Viņa saka: “Kad Jaunsudrabene pusdienās sēdēja uz sliekšņa un drupināja maizi bļodiņā, un lēja ūdeni virsū, ko barot puiku...” To sauca par ubaģeni. To jau Jaunsudrabiņš ir aprakstījis savā grāmatā.⁷³ “Tad,” viņa saka, “man tā bērna bija briesmīgi žēl. Es viņam ielēju piena lāsi. Paprasīju krūzīti un ielēju pienu.” To man vecmāte stāstīja.

Atziņa

Tā mēs latvieši, lūk, dzīvojām. Un izdzīvoja visi un nesūdžējās. Pamazām ar gadiem atmazgājās, atlobījās no visa tā svešā, kas bija, kā vāciskā, tā krieviskā. Un es nezinu, ko tagad šitā paaudze domā.. Es pastāvīgi, dienu un nakti dzirdu radio, dzirdu arī, no ārzemēm ko runā, un mani tas pilnīgi šokē.

⁷¹ Dievs, sargi caru! (krievu val.) – Krievijas impērijas himna (1833–1917).

⁷² Cepuri nost! (krievu val.)

⁷³ Domāta “Baltā grāmata”.

– Vecvecākus jūs arī vēl satikāt?

Jā, vecmāmiņu, vectētiņu. Viņi vēl bija tādi spēcīgi cilvēki. Viņi Pirmajā karā neizbēga, palika mājās, viņi saka: “Mēs veci cilvēki, ko mēs tur brauksim.” Un atnācām, atradām viņus dzīvus un veselus un iegājām siltā istabā. Bet kaimiņiem bija mājas bez durvīm, logiem, kad nāca atpakaļ.

1900-tie

Sēlijas motīvs

Tēvs, māte ļoti gribēja laukos dzīvot. 1800. gadu pašās beigās tēvs ar māti bija apprecējušies, aizgājuši uz Rīgu naudu pelnīt. Viņi kādus 7 gadus nodzīvoja, atnākuši no Neretas uz Rīgu. Un tad, cik nopelnīja, to visu par zemi samaksāja – 20 pūrvietas⁷⁴ bija nopirktas. Vēlāk piepirka vēl, tad mазsaimniecība skaitījās, bet bija jau 2 zirgu strādājama un govīs, tāpat vedām uz pienotavu pienu un dzīvojām pietiekoši labi. Vecāki, kamēr tur iekopa zemi, nebija jau bagāti, un grūti gāja. Ar kaplīti iesāka zemi kopt. Tur pie meža un ezera manas tēva mājas bija.

Mēs nebijām bagāti, mani radi arī. Bagātākais saimnieks bija Osānu saimnieks ar savām 200 pūrvietām. Pārējie radi laukos, kā tēva radi, tā mātes, bija mазsaimnieki.

Es esmu tāds pus-Rīgas, pus-lauku cilvēks. Dzimusi rīdziniece, un visu mūžu arī dzīvoju Rīgā, bet pa vasarām tikai tēva mājās. Aru zemi un mežā kokos kāpu – tas man bija tas labākais. Tā es savu meitu arī uzauzdzināju: kaut ar dzimusi Rīgā, bet es viņu pieradināju pie lauku darba. Un tā viņa arī par dabas zinātnieci palika.

– Cik ilgi jūs pati laukos dzīvojāt?

Es tagad smejos, ka es tomēr biju tā laika laimes bērns. Es dzīvoju visus divdesmitos gadus, kā atnācām no bēgļu gaitām. Pirmā kara laikā bijām Krievijā izbēguši. Man pirmā bija krievu skola 8 gadu vecumā.

⁷⁴ Pūrvietā – 0,36 ha.

– Kurā vietā tas bija?

Pleskavas gubernā netālu no stacijas, mēs tur pie Porhovas⁷⁵ dzīvojām. Tur es sāku mācīties krievu sādžas skolā. Trīs ziemas es pagāju. Kad atbraucu uz Latviju, man bija jāsēžas atkal 3. klasē latviešu valodas dēļ, gramatikas dēļ. Kaut arī māte mājās iemācīja lasīt, rakstīt, tomēr skola bija skola. Un tad es pagasta skolā pagāju vienu ziemu, un mani atveda uz Rīgu. Pamatskolu es beidzu tūliņ Rīgā, dzīvoju atkal pie tantes, savas audžumātes. Un, kad pabeidzu pamatskolu, tad es aizbraucu atpakaļ uz Viesīti pie mammas. Tā jau katru vasaru mammai govis ganiju mežā. Man vismīļākie bija zirgi. Ka es tiku zirgam mugurā... Es tagad raudu, kāpēc no zirgiem atteicās. Būtu patstāvīgs saimnieks savā zemē, nebūtu jāmango, lai apsētu rudzu lauku.

1919

Par sarkanbaltsarkano karogu Viesītē

Nu tad vēl es varu pastāstīt, kā 1919. gadā Viesītē gāja. Stučkas valdības tur nebija. Stučkas valdība gribēja pie mums nākt, bet viesītiešu vīrieši gan ar medību plintēm, gan ar atlikušām kaut kādām kara laika berdankām⁷⁶ sita tos stučkiešus atpakaļ.⁷⁷ No Jēkabpils puses mums virsū nāca Sarkanarmija, un no Neretas puses, no Lietuvas nāca landesvēra bandīti⁷⁸. Un tad Viesītē viņiem bija sadursmes. Un mūsējie, vietējie, visi privātie, organizējās. Tur bija no latviešu strēlniekiem maza tāda rotiņa karavīru, kas bija īstie karavīri. Līdz Neretai ik pa gabalu bija nostādīti sardzes posteņi, kas deva ziņu. Un tad mūsu tā komandantūras karavīru grupa un visi privātie ceļa malās krūmos gulēja paslēpušies un cits citam padeva ziņu līdz Viesītei par Bermonta bandas tuvošanos. Kam bija ieroči, tam arī ieroči rokās bija. Manam tēvam nebija ieroča, bet viņš kā sargs kaut kur Saukā bija gulējis ceļa malā un gaidījis, kad nāks.

⁷⁵ Pilsēta Pleskavas apgabalā.

⁷⁶ Berdanka – Berdāna sistēmas šautene. Ierocis, kas bija Krievijas impērijas bruņojumā 19. gs. otrajā pusē.

⁷⁷ Domāti t. s. Augškurzemes partizāni.

⁷⁸ Visticamāk, sajaukts ar vācu brīvkorpusu karavīriem.

Nāca apmēram 50 jātnieki, un viņiem pakaļ vezumos lietuviešu un latviešu zemnieki veda viņu salaupītās mantas. Kad bermontieši pienāca pie Viesītes, pie saucamā Vales kalniņa, viņus aplenca no visām pusēm – gan privātie, gan tā armijas daļa, kas tur bija. Un tad tie bermontieši bija tik pārsteigti, ka nebija varējuši izmukt neviens cilvēks. Tos visus tur nošāva. Viņi bija daži bēguši uz to purva stūri, tad tur vēlāk atrada dažus ievainotus un kritušus. Viņus tur apšāva ar visiem tiem nabaga zirdziņiem. Tā bija viena tāda kauja, ko es dzirdēju un kur mans tēvs arī klāt bija.⁷⁹ Kad atnāca, tad stāstīja, kā tur viss gājis. Un pēc tam atkal no Jēkabpils Viesītei tuvojās sarkanarmiešu daļas. Tur atkal uz otru pusi viņus sita laukā.

– Varbūt pati dzirdējāt to kaujas troksni?

Jā, to es dzirdēju. Es sapratu, ka tur vai nu no vienas puses, vai otras ir kauja pie Viesītes. To es sapratu, jo tēvs bija jau projām, visi izziņoti. Tāds trauksmes stāvoklis bija visā pagastā. Man toreiz bija 13 gadi. Tur pirmoreiz mēs, bērni, ieraudzījām mūsu Latvijas sarkanbaltsarkano karogu.

Kad tur tā kauja ar sarkanarmiešiem bija beigusies, viņi bija atgriezušies Viesītē. Viens karavīrs, mūsu latviešu strēlnieks, ieskrēja skolā nakts laikā. Dikti sita pie durvīm. Mēs jau bijām vakarā gulēt aizgājuši. Nobijāmies. Skolotāja uzskrēja pie mums augšā, teica: “Bērni, ģērbieties!” Bieži vien, kad bija trauksme, tad mums pavēlēja bērniem ģērbties. Un ieskrēja skolotāja, saka: “Bērni, ģērbieties!” Mēs ģērbjamies un lejā dzirdam, ka tur strauji runā, kādi vīrieši. Mēs meitenes noskrējām lejā un skatāmies, ka viens no azotes izvilka tādu sarkanu, saņurcītu drēbi. Izvelk šitā un izpurina, un es skatos – balta strīpa pa vidu. Pirmo reizi mēs, bērni, ieraudzījām Latvijas karogu. To es nekad neaizmirsīšu. Un tad viņš izrāva un lūdza to skolotāju, lai ir tik laipna un sašuj. Viņš bija saplēsts, bija vairāk vietās kādi robi izrauti. Viņš saka: “Mēs skrējām un to karogu nesām, bet mēs skrējām caur krūmiem. Un aizķērās. Es kātu norāvu un to saņurcīju, iebāzu azotē.” Tad skolotāja ņēma, sašuva, cik varēja, un viņš saka: “Labi, labi, paldies! Mums ir jāsteidzas, jo mums ir jābūt atkal atpakaļ. Kas to zina, vai tie neatgriezīsies.” Tādas man atmiņas ir no tā laika. Un skolotāja sēdēja uz sola, tā augšā uzsēdusies, kājas uz tiem soliņiem

⁷⁹ Domāta 1919. gada 14. oktobra kauja pie Viesītes.

uzlikusi, un šuva to karogu un teica: “Bērni, apskatieties, tas ir mūsu brīvības karogs.”

1920-tie

Ceļš uz izglītību

Rīgā redzēju, ka citi bērni iet uz vidusskolu, bet man nebija tik bagāti vecāki, tāpat arī onkulis un tante, lai tajā laikā samaksātu vidusskolu. Un es lūdzu, lai mani laiž skolā. Aizbraucu laukos, nejauši dabūju zināt, ka tāda Biržu lauksaimniecības skola ir, un lūdzu tēvu un māti, lai laiž. Viņi saka – tepat no mājām... Tur 13 kilometru pa mežu. Viņi saka – to mēs varam katrā ziņā. Tā bija divgadīgā.

– Tur bija jāmaksā skolas nauda?

Desmit lati gadā. To nu vecāki varēja atļauties. Un jādod kopgaldam produkti. Tas bija viss, vairāk nebija jāmaksā. Dzīvoju internātā, tikai svētdienās nācu mājās. Un par to skolu es visu mūžu esmu pateicīga, tā bija brīnišķīga skola – ne tikai, kā saka, tehniskās zinātnes, kas ar zemi saistītas, bet mums bija ļoti labi audzinātāji. Tāds Biržu saimnieka dēls agronoms Spodrs⁸⁰ bija direktors skolā. Lai viņam vieglas smiltis! Ņujorkā paglabāts, viņi aizbēga projām. Viņš bija brīnišķīgs pedagogs.

1840-tie

Senču prasmes

Varu pastāstīt par savu tēva tēva tēvu. Tēva tēva tēvs, tas ir mana vec-tēva tēvs, ir Klāvs Lapiņš, “Melderišku” saimnieks, viņam bija pieci dēli. Viens no tiem mans vecaistēvs Indriķis Lapiņš. Un Indriķis Lapiņš bija dēļu zāgētājs. Viņš sazāgēja visus dēļus kādreiz Eķengrāves muižai, kad to

⁸⁰ Arvīds Spodrs (1895–1954) – agronoms, pedagogs.

būvēja.⁸¹ Eķengrāves muiža bija celta visa no baļķiem. Un vecaistēvs tur tai brigādē bija strādājis.

– Kā tad viņš zāģēja?

Bija milzīgi augsti steķi. Diviem steķiem pārlikts baļķis, baļķim drusku aptēsta miza nost, un tad ar tādiem nodeguļiem nobrauca siku šņori un uz baļķa uzsita strīpas, cik biezus dēļus vajadzēja. Un tad liels, milzīgi garš, smags zāģis, šitā ar rociņām apakšā un ar rociņām virsū. Zāģis bija augšgalā plataks, uz leju nāca šaurāks. To es visu redzēju. Un tad viens ar to plato galu uzkāpa uz baļķa augšā un otrs apakšā. Un tad to zāģi vilka, un visi dēļi tika sazāģēti.

– Tas augšējais pa to baļķi staigāja?

Pa to baļķi gāja. Visu to, ko amatnieki senāk strādāja, es visu tiku redzējusi, Viesītē barons Lintens fon Rehenbergs⁸² pārdeva ļoti lielus mežus. Pēc tam izpārdeva to izcirsto mežu zemi. No tā izveidojās ne visai lielais Eķengrāves pagasts, un tur tādi mazsaimnieki vien bija. Mans tēvs jau arī bija, kā saka, gājēja dēls, kam zemes nebija. Māte tāpat.

1920-tie

Vietējā sadzīve

Par mežgaliešiem sauca tos mazos saimniekus. Tur mūsu desmitā bija 20 saimniecības. Pagasta valde sadalīja visu pagastu desmitos, un katrā desmitā pēc kārtas rindas kārtībā katrs saimnieks savā tirgus dienā, braucot uz tirgu, iegāja pagasta valdē, paņēma ziņas. Un, atbraucis mājās, izstaiģāja visas saimniecības un nodeva pagasta valdes rīkojumus. Vai ceļu taisīšana – katram savs ceļa gabals bija jākopj. Katru nedēļu ziņnesis apgāja visas mājas, un katrs izlasīja un parakstījās uz ziņām, un to papīru, nākošā ceturtdienā braukdams, aiznesa pagasta valdē atpakaļ. Un nākošais saimnieks (jau zināja, kurš ir pēc kārtas) gāja un paņēma jaunās ziņas.

⁸¹ Eķengrāves muižas kungu māja tika uzcelta 19. gs. 40. gados.

⁸² Fon Rehenbergi-Linteni – Kurzemes muižnieku dzimta, Eķengrāves muižas īpašnieki.

– Vai uz laukiem tika rīkotas viesības?

Uz laukiem es jums varu leģendas stāstīt, kas tur bija. Mums bija kaktu balles pastāvīgi, jo tā saucamie mežgalieši bija tālāk no Viesītes. [...] Kaktu balle ir tā – pāris kaimiņu puiši sarunā un nedēļu iepriekš – jau pirmdien vai otrdien – apskrien savu desmitu. Apskrien tā apkārt ar ziņu – tādās un tādās mājās, protams, kur lielākas zāles bija, tur būs balle sestdien vai svētdien – laipni lūgti. Pašiem bija savi muzikanti, starp citu, arī mans brālis vijoli spēlēja, es spēlēju cītari, pa reizēm tikām arī mēs ballītēs spēlējuši. Mums bija pat veselas ģimenes muzikanti. Viena Upīšu ģimene – viņi bija trīs dēli, divi meitas, visi spēlēja. Vijole, ermoņikas, cītara, tie bija tie mūzikas instrumenti toreiz. Un tad vēl pa jokam, dabūja kādu koka baļļiņu, i vēl to sita, jā. Un tad izdancojās, gāja rotaļās, kādas rotaļas tik gājām. Visu, kas attiecas uz dziedāšanu, folkloru, to visu es esmu atdevusi mazmeitai. Viņa šo to ir pierakstījusi. Viņdien vēl iedevu sarakstu, kādas tautas dziesmas dziedājām toreiz, kādas bija mūsu puses dziesmas, kādas bija neretiešos, kādas vēl varbūt citur, visu, ko zināju.

Sēliskā piederība

Līdz Biržu skolai bija 13 kilometri, tā atradās Biržmuižas centrā – tas ir pusceļā uz Jekabpili no Viesītes. Es tur pa mežu staigāju, kājām skraidīju uz skolu. Tikai mums pašiem bija jāved produkti kopgaldam, tad jau mamma vai tētis brauca ar zirgu, bet citādi es kājām vien tur izstaigāju.

Sestdien beidzās stundas – domā, ka šķirāties? Mēs taču visi bijām 17–18-gadīgi jaunieši. Ievu lejā mums bija jāpaballē vēl, tur tai Podvāzes upei tāda ievu leja bija. Paballējām, un, kad saulīte sāka rietēt, tad katrs skrējām uz savām mājām, kur nu katrs. Uz Sunāksti vai turpat uz Biržu “Silakrišām” – arī tiem bija kādi 10 kilometri, ko iet. Man bija pa mežu jāiet, bet es biju tik droša, man mežā nebija bail. Vilki tur bija, bet es gāju pa mežu dziedādama. Es biju kādreiz briesmīgs blāvējs, tāpēc tagad viss izbļauts – vairs nevar pabļaut. Mana mamma, tā baidījās, ka es pa nakti nāku, jo mums tiešām vilku netrūka, bet es gāju dziedādama. Vasaras laikā vilks, īpaši mežā, kur tāda fauna, kā pie mums bija, viņš bija paēdis, cilvēku neaiztika. Tad mamma sēdēja istabas galā un klausījās, kad es

nāku, viņa zināja, ka es dziedāšu, un tur tie sili ļoti skanīgi, tāli var dzirdēt. Un tad mamma teica tā: “Kad nāca jau uz pusnakti, tad jau es sadzirdēju, ka tu nāc, ka tevi vilki nav apēduši.”

– Pēc Biržu skolas beigšanas jūs atgriezāties tēva mājās?

Atnācu tēva mājās, un tagad tajā ziemā man Spodra kungs saka: “Elvīriņ, ko tu darīsi tur pie tēva, mātes? Atkal brauksi mežā palīdzēt malku vest? Nāc uz skolu un novadi koptgaldu.” Tajā lauksaimniecības skolā pārāk daudz skolēnu nebija, 35 cilvēki bija pie galda. Es aizgāju. To ziemu novadīju, pavasarī atbraucu mājās, nostrādāju atkal pa laukiem. Gāju tēvam līdzī visur – ir vīriešu darbos. Vairāk gāju tēvam art palīdzēt. Arklis man par smagu bija. Tad es ecēju un ar atsperu ecēšu braucu. Tādi toreiz bija tie darbarīki. Es ecēju, pederēju⁸³, bet uz zirga jā man bija lielākais prieks. Vecmāmiņa vēl mājās dzīvoja, un mamma, tās abas mājās varēja iztikt. Govīm jau bija uztaisīti aploki, jau iekoptas ganības. Un bija arī brālis jau tik liels, kas ganos gāja.

Uz laukiem es nodzīvoju no 1926. līdz 1929. gadam. Tēva mājās pa vasarām strādāju. Patika vasarā laukos visus darbus darīt. Pārējā laikā – kā ziema, tā biju Rīgā. Pēc Biržu skolas atbraucu Rīgā, tante saka: “Nu, ko tu darīsi?” Onkulis saka: “Cūku skolu tu beidzi, ko tad tu ar to cūku skolu Rīgā iesāksi?” – “Kaut ko jau es iesākšu.” Nu es pa Rīgu ar tanti kopā sev pūru taisīju, rokdarbus strādāju, tā nu pagaidām.

1930-tie

Puspilsētniece

Kaucminde seminārā trīs mēnešu mājturības kursi – aiziet! Gāju tur rokdarbus mācīties. Viena nedēļa rokdarbi, otra nedēļa virtuvē, viesu apkalpošanā. Atkal man patika. Man patika, pie kā tik es dzīvē tiku klāt!

Pēc tam kā parasti, kad skolu beigusi, atbraucu uz Rīgu un, kā par nelaimi vecākiem, iepazīnos ar savu vīru, un nākošā gadā apprecējamies,

⁸³ Pederēt – apvidvārds, ecēt ar atsperu ecēšām.

un atnācu uz Rīgu. Es jau tāda puspilsētniece biju. Ne es varēju laukus atstāt, ne arī to pilsētu. Un, kad apprecējos te, Rīgā, tad dažus gadus padzi-vojām, vēl man bērni nāca viens pēc otra. Un tad meitai bija jau gadiņš, tad pieņēmām aukliti, jo tante bija švaka, vairs nevarēja bērnu uzpasēt. Mēs dzīvojām Pārdaugavā. Un tad es sāku Feldmaņa kursus⁸⁴ iet.

1914–1944

– Kādas jums atmiņas ir no Otrā pasaules kara?

No otrā kara? Nu grūti pateikt. Vairāk no pirmā kara ir atmiņas. No otrā kara īsti tādus frontes ugunus es nepiedzīvoju. Vienīgi, kas ir atmiņā no otrā kara, ka vāciešu laikā nevarēja tā braukt. Man gribējās vienmēr uz tēva mājām pa vasaru braukt, es braukāju ar riteni tad. Braucu ar riteni no Rīgas uz Viesīti. Un pirmo gadu pēc kara man vīrs vēl Valmierā strādāja. Tad mēs braucām tā: es aizbraucu ar riteni uz Valmieru, sēdām katrs uz sava riteņa, protams, un tad no Valmieras pa Vidzemes augstieni prom uz Viesīti, no Viesītes uz Rīgu.

– Bet vilcieni nebija nekādi?

Vilcienos vajadzēja *ausveiss*⁸⁵ vāciešu laikā. Un ausveisu deva tikai vecākiem, kuriem bērni Rīgā gāja skolā, tad bērnus pavasarī izvest uz laukiem. Jo, cik vien varēja, no Rīgas bērnus pa vasaru dzina laukā, jo Rīgā jau nebija ko ēst lāgā. Nu ja, un, kam bija radi vai pazīstami kaut kur, visus bērnus šķūrēja laukā.

Negāja jau tā dzīve tāda, ka nu viss tā kā pa dziedziņu. Bija zaudējumi, bija slimības kādreiz, bet visu to tā pārvarēja. Un atkal kādreiz mierīgi gāja, neatstāja nekādas sekas ne garīgi, ne fiziski. Mums tā negadījās, nu, laimējās dzīvot tā.

⁸⁴ Domāti aktiera, režisora un teātra pedagoga Ernesta Feldmaņa (1889–1947) dramatiskie kursi.

⁸⁵ No vācu val. *Ausweis* – personu apliecināošs dokuments.

Skatuves vilinājums

Es gāju Feldmaņa kursus. Mēs bijām Feldmaņa kursa pēdējais izlaidums, tad viņš slēdza, tos kursus. Teātri es uzreiz neaizgāju, jo teātri bija tā, ja gribēja, varēja iet, jaunām iesācējām bija pašam kostīmi jāpērk. Nacionālā teātri labprāt būtu pieņēmuši, bet tur gāja Jūlija Pētersona⁸⁶ lugas, visas salonlugas, garās balles kleitas. Viena kleita maksāja lētākais 60–70 lati. Man, paldies Dievam, vīrs labi pelnīja, un kursi bija dārgi, kursus es maksāju. Bet, ja vēl vīram būtu bijis jāpērk priekš izrādēm – to nevarēja atļauties.

Mēs, tos kursus beigušie, akurāt Artūrs Mūrnieks, tas bija ļoti talantīgs puisis. Viņš, es un tāda Rihtere aizgājām pie Nacionālā teātra direktora. Tas Bērziņš⁸⁷, direktors, sēž savā kabinetā aiz galda, mēs ieejam kā tādi skolnieciņi: “Labdien, Bērziņa kungs. Mēs esam atnākuši, mūs sūtīja Zeltmatis⁸⁸,” un tā tālāk. “Jā,” viņš saka, “sievietēm es došu 60 latus mēnesī, vīrietim 100 latus, vīrieši mums vairāk vajadzīgi.” Bet tas Mūrnieku Artūrs taču veikalā trīsreiz lielāku algu pelnīja. Un viņš bija jau materiāli turīgs vīrs, viņam neprasījās nemaz, vai nu būs tā vieta teātri vai ne. Viņš saka: “Bērziņa kungs, tas nu gan tā kā drusku par maz, īpaši sievietēm, kur jārēķinās ar tualetēm”, jo pašam bija tās jāpērk. Teātris deva tikai stila kostīmus. Bet viņš saka: “Sievietēm jau nu sevišķi par maz.” – “Kas tad jūs tādi esat? Cūkgani vēl tik tādi!” Mūsu Artūrs stāv kājās: “Paldies, Bērziņa kungs, mēs Nacionālā teātra cūkas gan neesam domājuši ganīt”, un pa durvīm laukā. Mēs abas tādas nobijušas, tam Artūram pakaļ abas iztecējām. [Smejas.] Vai dieviņ!

⁸⁶ Jūlijs Pētersons (1880–1945) – rakstnieks, dramaturgs. 30. gados viņa lugas regulāri tika iestudētas Nacionālajā teātri.

⁸⁷ Artūrs Bērziņš (1882–1962) – publicists, teātra vēsturnieks un kritiķis. Nacionālā teātra direktors (1925–1937).

⁸⁸ Zeltmatis (īstajā vārdā Ernests Kārklīņš, 1886–1961) – teātra pedagogs un rakstnieks, vadīja Latvju dramatiskos kursus.

Pēc tam kad pagāja karš un palika mums te tā pēckara padomju vara, jelgavnieki bija nodedzināti ar visu savu teātri līdz pamatiem.⁸⁹ Un tad atnāca nodegušie jelgavnieki uz Rīgu, un es iegāju Jelgavas teātrī.

Tad tas bija tas drausmīgākais moments, ko es no kara pārdzīvoju, kad iebraucām tajā sagrautā pilsētā. Kad iebraucām Jelgavā, tāds pilnmēness bija, un vakarā braucām, novembra laikā, bija tikai tā mēness gaisma, un tai mēness gaismā baigs skats, ka tie jumtu bleķi visi vējā purinājās un grabēja. Un mums bija jāizbrauc visai Jelgavai cauri pāri. Visa nodedzinātā Jelgava. Otrā dienā mēs staigājām pa ielām, pie mājām no pagrabiem nāca nelaba liķu smaka.

No tiem mūsu braucieniem veselas leģendas varētu stāstīt. Kādu mēs ieraudzījām Latviju, kur braucām. Atceros, ka vienā vietā ieobraucām, kur auksts, nekurināts, lielas telpas, liela tāda nopostīta skatuve. Kaut kā tur visu to saglāba, un tad nu tagad spēlēsim. Visur tie pamati cauri, vējš nāk zālē iekšā, cilvēki satinušies kažokos, mēteļos, lakatos sēdēja solos, skatījās mūsu izrādī. Skatījās un no prieka raudāja. Tādas vecākas sievietes burtiski raudāja.

– Ko jūs rādījāt?

Luga bija krievu luga. Tā bija Konstantīna Simonova⁹⁰ “Tā arī būs”. Tur ļoti cilvēcīga tā luga. Nu Simonovam vispār bija diezgan cilvēcīgas lugas. Un tur bija pretkara tēma. Beigās galvenie varoņi nosaka: “Mēs pārnāksim no kara, būs spoža saule, mierīga zeme un zaļa zāle.” Tas pēdējais teikums ir tajā lugā. Kā šito pateica, tā bija milzīgi aplausi. Tas atsaucās.

Kara pēdas cilvēkos

Vai! Iebraucām Raunā. Kartiņu sistēma. Mēs jau pusbadā reizēm braukājām. Un ieobraucām tā pēcpusdienā, kamēr tehniskie sakārto skatuvi, mēs, aktieri, klaiņojām apkārt, mangodami nopirkt no lauciniekiem maizīti

⁸⁹ Jelgavas Latviešu biedrības nams, kurā atradās arī Jelgavas Latviešu teātra telpas, tika iznīcināts Jelgavas kauju laikā (30.07.–07.08.1944.), teātra trupa evakuējās uz Rīgu.

⁹⁰ Konstantīns Simonovs (1915–1979) – padomju rakstnieks, dramaturgs.

vai vēl kaut ko. Atceros, iegājām Raunas dzirnavās. Mēs divas ar Kleimani Antoniju⁹¹, es tāda kautrīgāka biju. Antonija saka: “Saimniek.” – “Jā, no kurienes jūs esat, un ko jums vajag?” Viņa saka: “Saimniek, īsi un gari, mēs esam Jelgavas apdegušie aktieri un mangojam pārtiku, ja jums ir ko pārdot. Par velti mēs negribam. Nauda mums ir.” Mums algas puslīdz maksāja. Pārāk lielas jau nebija, bet varēja iztikt. “Ko jums vajag?” – “Nu, te kā dzirnavās,” viņa saka, “miltus, putraimus, zirņus.” Mēs tiešām prasījām ko nopirkt, lai aizvestu mājās ģimenei. Nu viņš saka: “Ar tiem miltiem, putraimiem kā būs, tā būs. Man tak dzirnavas nestrādā.” Jā, toreiz jau viņam vairs nestrādāja. Un vēlāk, cik dzirdēja, dzirnavnieks bija aizceļojis uz ziemeļiem. Tad viņš saka: “Bet uzceptas maizes un alus man ir! Sēdiet pie galda un kārtīgi paēdiet! Ko tur darīs ar tiem apdegušiem jelgavniekiem!” Mēs pieēdāmies abas. Tiešām nekaunīgi paēdām. Un tad viņš norīkoja savas saimnieces, iedeva mums divas tādas lielas, kā lauku kukuļus ceptus, saldskābmaizes. Ļoti garšīga, īsta saldskābmaize. Un ko vēl mēs tur sapirkāmies, bet par to maizi viņš saka: “Maizi es nepārdodu. Maize nav pārdodama. To nesiet un ēdiet!” Nu mēs tagad aizgājām, abas divas domājam tā – katrai pa kukulim. Būtu jau labi, bet kā tad tā nu ēdis. Ņēmām, tos kukuļus sadalījām. Apmēram 35 cilvēki bijām, sadalījām kristīgi.

Jā, ko es vēl redzēju. Viņam uz tā vienīgā loga liels puķupods pieaudzis ar baltām kallām. Nopriecājāmies, sak – nekas, te tā tīri latviski izskatās. Tagad, iedamas prom, uzlūdzam viņus: “Mums biļetes izpārdotas, bet vietas jums būs.” Aizejam mājās, administratoram klāt: “Pilādzīt (tāds Pilādzis bija), tā kā būtu 1. rindai priekšā sols, no dzirnavām nāks lūgti viesi. Un par to šē tev rika saldskābmaizes.” Jā, atnāk viesi uz izrādi, viņi kādi 5 vīri atnāca arī. Un nosēdina pirmā rindā uz tā sola. Bet es pa to saucamo aktieru caurumiņu priekškarā skatos, tam dzirnavniekam rokās balta kalla...

Kad Jelgavas teātris gāja uz Valmieru, es negāju līdzī. Es jau vairs nebiju jauniņā jaunkundzīte, kas tur kārotu lielus skatuves panākumus. Es aizgāju pašdarbībā, “Ziemeļblāzmā”, kā mākslinieciskā vadītāja strādāju, man bija daudz kolektīvu, daudz cilvēku, un man patika ar viņiem strādāt. Tur es vadīju dramatisko kolektīvu, un paralēli mani pierunāja, lai es eju palīdzēt nedzirdīgajiem, nedzirdīgo biedrībā noorganizēt

⁹¹ Antonija Kleimane (1906–1984) – latviešu aktrise.

drāmas kolektīvu. Un, kā es iegāju pie nedzirdīgajiem, tā es viņus neatstāju, es strādāju pa abām vietām vairākus gadus.

1960-tie

Pie nedzirdīgajiem uz skatuves

Pie nedzirdīgajiem man izveidojās ļoti interesants kolektīvs. Viņi runāja zīmju valodā, bet man bija tulks, un es pieradu pie viņiem. Zināmā mērā iemācījos zīmes runāt. Un ar nedzirdīgiem es nostrādāju, kamēr 1969. gadā uzbūvēja jauno kultūras namu “Rītausma”. Un tad no “Rītausmas” es aizgāju pensijā 1987. gadā, pie viņiem nostrādājusi 42 gadus. Un man bija uzaudzināts liels amatierteātris ar viņiem. Kamēr pastāvēja padomju iekārta, es izbraukāju visas republikas ar savām izrādēm. Man bija “Pūt, vējiņi!” repertuārā, vēl dažas tādas citādas padomju lugas, lieli uzvedumi, ko es taisīju kopā ar pantonīmu un deju kolektīvu. Tad man bija tāds uzvedums “Dzintarzeme Latvija”, ko cienījamie sekretāri gribēja man nosvītrot un nelaist. Bet es tiku visam pāri un braucu. Un pa visām republikām latviešu nedzirdīgo kolektīvu pazina, ne tikai nedzirdīgie vien, bet arī dzirdīgie. Vienīgi Latvijā, kad es lūdzu, kad visas skates izgājām kopā ar dzirdīgajiem un ņēmām pirmās vietas, kad es lūdzu, lai apstiprina man tautas teātra nosaukumu, kas bija toreiz tāds nosaukums (tagad saka amatierteātris), tad Centrālā komitejā⁹² sekretārs pateica – Latvija nav jāpopularizē ar kropli. Mēs tagad nesakām kropli, mēs sakām invalīds vai nedzirdīgais, vai neredzīgais. Bet man bija brīnišķīgs kolektīvs.

2000

Es domāju, ka mums vēl tautā ir daudz cilvēku, kas prot atstāt iespaidu, ar kuriem citiem ir satiksme vai nu ekonomiskā, vai garīgā

⁹² Domāta Latvijas komunistiskās partijas Centrālā komiteja.

plāksnē. Es domāju, ka viņiem vajadzētu šodien būt tikai vēl aktīvākiem. Tās ir manas domas.

– Tad jūs nedomājat, ka tādi ir tikai jūsu laikā bijuši?

Nē, es dzīvoju savam laikam līdz pat šodien, un es cenšos saprast arī šodien un saprast arī, kādēļ mūsu šodiena tāda ir. Šodien ļoti daudzi nesaprot, kādēļ mēs esam tādi.

– Un kādēļ?

Septiņdesmit pieci procenti paši savas vainas dēļ. Mēs ļoti skrienam pasaulē grābt to, kas pasaulei atkrīt, nevis to, kas pasaulei ir labs. Pasaulē ir daudz laba, bet vajag prast vērtēt, ko mēs varam paņemt no pasaules. Ko mēs no tiem amerikāņiem, kas savas garīgās vērtības aizmirsuši, ka viņi ir paši palikuši ar savu tehniku, ar savām mašīnām paši par mašīnām. Kad skatās viņu hameleonus [domāts seriāls “Hameleonu rotaļas”], kad skatās viņu filmas, tad var redzēt.

– Vai tas, ka mati nenosirmo, ir mantojumā no iepriekšējām paaudzēm?

No iepriekšējām paaudzēm, bet vēl arī, kā cilvēks dzīvo. Es vienmēr esmu bijusi tādā garīgā spriedzē un ar cilvēkiem, un es nekad neesmu bijusi pesimistiski noskaņota, man galva nekad nav sāpējusi – arī tas. Tas ir gluži fiziski tā: kam galva sāp, tie ar ātrāk nosirmo. Gaida man ar vienmēr ar galvas sāpēm mokās, mana vīra māte tāpat vienmēr mocījās ar galvas sāpēm, un viņas visas bija ar baltām galviņām. Cilvēkam vajag sevi noskaņot, turēt optimistiski, nevis par katru sīkumu, kad tur kāds ikdienišķs sīkums, uzreiz, kā saka, lēkt gaisā. Nu kāpēc to vajag?

Gaida Ābele: dzimusi 1931. gadā

Sākumā meitas dzīves trajektorija virzās pa jau mātes iestaigāto maršrutu: Rīga–Viesīte. Attieksme ir tāda pati kā mātei – patīk lauku darbi, un spēks netiek žēlots. Izglītībai šajos laikos naudu nevajadzēja – tikai labu galvu un interesi. Gaidu tāpat kā mammu vilināja teātris, tomēr viņa izvēlas botāniku. Meita atceras mammas ietekmi nākamās profesijas

izvēlē. Viņa paļaujas uz mātes viedokli un nenožēlo. Pieredze un, iespējams, arī režisores vērīgais skats pavēra meitai panākumiem bagātu ceļu: Gaida Ābele kļuva pazīstama dabaszinātniece, bioloģijas doktore, augstskolas pasniedzēja, autoritāte Latvijas botānikā, un viņas zināšanas joprojām izmanto sabiedrība.

1930-tie

Mātes atmiņu pēdās

Es ir rīdzinieks. Tas ir rīdzinieku dialektā vai žargonā. Bērnība pagāja Rīgā, bet vasaras, sākot no 5 mēnešu vecuma, laukos pie vecmāmiņas, pie mammas mammas. Pirmais brauciens ar bānīti no Jēkabpils uz Viesīti ir bijis ļoti interesants, jo notikusi avārija. Vilcieniņš noskrējis no sliedēm. Mamma ļoti izbijusies, bet es neesot pat pamodusies. Laikam man tā ceļošana jau no paša sākuma labi patika.

Rīgā dzīvoju diezgan vientulīgi, jo biju vecākiem vienīgais bērns un vienmēr tiku audzināta tā – netaisies pa kājām lielajiem; ja lielie runā, tu paklusē, un tamlīdzīgi. Bet es atradu, kā nodarboties. Mana mīļākā nodarbošanās bija pagaldē, jo tur man bija sava it kā istaba, bija lelles, bija dažādas spēllietīņas. Es fantazēju un spēlējos. Bet vasaras bija sevišķi interesantas. Tās man deva ļoti labu fizisko rūdījumu un arī izprast, no kurienes mums nāk maizīte. Kad mazāka biju, tad es spēlējos ar no akas izraktajiem māliem, tad man bija sava ķīmijas laboratorija, kad es vēl tādus kārtīgus darbus nedarīju. Laboratorija bija kaut kur šķūnītī. Pažobelē sabāzītas mazas pudelītes, kurās spiedu dažādas augu suliņas. Dažādās krāsās tās bija, ūdenī krāsojās. Bet ķīmija mani tālākajā dzīvē nemaz neaizrāva.

Tās mājas bija uz austrumu pusi, no Viesītes 7 kilometri. Tā bija jaunsaimniecība tādā vājā zemē, par kuru kaimiņiene teica: “Nu te jau ir tikai purvs un virši.” Nu tā jau bija, smilts zemīte, bet dabūja jaunsaimniecību un tur smuki sāka strādāt. Vecotēvu es gan neatceros. Pavisam maziņa biju, kad viņš aizgāja aizsaulē.

Tur, pie vecāmmammas, es dabūju jau no mazotnes strādāt visādus darbiņus. Protams, sākumā ko tāds mazs, pussīks pusaudzītis, ko daudz

var darīt. Nu, ravēt, cūkām lapas paplēst, biešu lapas sakapāt, barot cūciņas. Kad nācu lielāka, man ļoti patika ar gotiņām darboties. Tīriju viņām gultiņas, mīkstas gultiņas, svaigo, ko viņas bija atstājušas, izejot ganos, saliku kaudzēs sekļajā kūts vidū un pakaisīju salmus viņām. Man tas ļoti patika. Vēlāk jau, kad nāca vidusskolas gadi, es dabūju visus smagos darbus strādāt, jo vecāmamma bija viena pati, manas mammas brālis strādāja Viesītē par lokomotīves mašīnistu uz mazā bānīša⁹³. Viņš reti varēja atbraukt. Atbrauca, palīdzēja. Viņš bija sarūpējis tādus darbarikus, pats izgatavojis arī tādus savam spēkam, viņš nebija garš augumā, bet tāds ļoti spēcīgs, miesās dūšīgs. Piemēram, izkopts bija dubultplata. Ar to izkapti es dabūju pļaut kviešus, kur mazs lauciņš, kurš bija nomēslots ar zeltu, tas ir, no tualetes izvests. Auga kā traki, milzīgi kvieši. Vecāmamma saka: “Ej, pļauj.” Es to izkapti knapi varu pacilāt, bet paņēmu un iešu pļaut. Viņa saka: “Tu tikai nenopļauj to cigoriņu, kas tur ir. Tu pazīsti.” Es saku: “Jā, es cigoriņu sēklinieku pazīstu, skaistiem, ziliem ziediem zied.” Es pļauju. Viņš tāds kupls aug tur, vairākiem dzinumiem. Tā izkopts tik smaga, ka es, kā laižu, tā viens nost gan. Tā es iepazīnu lauku dzīvi. Man iepatikās. Patika daba ļoti.

Mātes brāli sauca par Frīdi. Viņš mācījās par kalēju, tad izmācījās par mašīnistu un visu mūžu nobrauca uz mazā bānīša. Viesītē depo, tur ir muzejs. Var iepazīties ar to, kāds izskatījās toreiz mazais bānītis. Šauras sliedītes. Tagad jau tās sliedītes demontētas, uzbērums tikai palicis.

Mammas brāļa mājās arī aitiņas bija. Blakus kūtij bija tāda viena atmata, kura visa ziedēja ar balto āboliņu. Aitiņas ganās, viņas nograuz, un tas āboliņš ataug un ataug. Bija ļoti skaists lauks, atmatiņa. Gotiņas veda arī uz tām mājām. Tur arī atstāja, gāja tur arī slaukt kādreiz. Ja divas gotiņas, divi spainīši piena bija jānes mājās ar kāšiem pār pleciem. Kādu laiku bija arī kaziņa. Vecāmamma slauca kaziņu. Eju tagad to kaziņu slaukt, bet kaziņai es sveša esmu. Kaziņa spītīga. Viņa mierīgi uzguļas man virsū. Es augšpēdus. Es tagad jau ganos gāju arī. Mani gan agri no rīta necēla, mani jau lutināja. Atceros, jau bija tāds vēsāks rīts. Kad gotiņa noliek pļeku, tad iet ar kājām iekšā, sasilda kājas. Un galu galā tas ir ļoti veselīgi.

⁹³ Viesītē atradās Viesītes šaursliežu dzelzceļa tīkla centrs, 1972. gadā tas likvidēts.

Mazliet gan mammas stāstījums atšķiras no mūsu radu pētījuma. Jaunsaimniecība tika piešķirta, kad dalija muižas zemes. Mammas brālis Jānis Alfrēds Lapiņš. Mamma bija Elvīra Līna Lapiņa. Kad apprecējās, kļuva par Elksni. Mums vispār rados Kociņi, Lapiņi. Jēkabpils pilna ar Lapiņiem un Osīšiem, Paegli arī. Paegli bija gan no mammas puses viens, bet Paegli ir no vectētiņa puses.

1950-tie

Dažādie interešu virzieni

Kad pabeidzu vidusskolu, bija jādomā, ko tālāk darīt. Man jau bija viena liela aizraušanās, kas nāca pūrā no mammas. Tā kā mamma bija aktrise un režisore, tad man jau no pamatskolas gadiem bija skolas sarīkojumos jāskaita pantīni. Pēc tam vadīju dažādus koncertus, piedalījos teātrī, skolas dramatiskajos pulciņos. Aizraušanās ar teātri man sākās no Pionieru pils drāmas pulciņa, kuru vadīja Irina un Kārlis Liepas⁹⁴. Viņi iestudēja tādas ļoti nopietnas, dramatiskas lugas, piemēram, “Jaunā gvarde”⁹⁵, par komjauniešiem. Atceros pat dažus momentus, ka uz manas blūzes zīmēja ebreju zīmi – vāciešu laikā tas bija, tad man tirpas gāja pār kauliem. Mēs visi tā iejutāmies tēlos. Bet ļoti interesanti, bija vienkārši runas tehnikas stundās. Pionieru pili, tagadējā prezidenta rezidencē, toreiz mēs pat Sarkanajā zālē tikām ar tādiem plašiem apgriezieniem valsējuši. Žēl, ka man toreiz nebija tādas skaistas, kuplas, garas kleitas. Pēc tam universitātes drāmas ansamblī.

Kad stājos universitātē, tad bija dilemma, kur iet – vai pa to teātra līniju vai pa dabu. Man ļoti patika daba. Man puķītes patika, dzīvnieciņi, putniņi. Tad mamma izšķīra manu likteni. Man bija tāds mazvērtības komplekss. Varbūt daļēji ieaudzināts, daļēji dabiski tā man bija. No tā es dzīvē jau stipri vēlos gados tiku vaļā. Mamma pateica tā: “Tev nav tas raksturs, lai tu ietu spēlēt teātri, jo tur vajag arī ar elkoņiem darboties.” Laimīgi tiku iekšā [Latvijas Valsts universitātes Bioloģijas fakultātē] un nenožēloju. Ļoti patik

⁹⁴ Kārlis Liepa (1905–1990) – režisors, vijolnieks; Irina Liepa (1912–1995) – režisore.

⁹⁵ Luga pēc tāda paša nosaukuma Aleksandra Fadejeva (1901–1956) romāna (1946) motīviem par komjauniešu pagrīdes organizāciju Otrā pasaules kara laikā Krasnodonā.

mana profesija. Vēl tagad esmu ļoti priecīga par to visu darbu, par visu, ko ieguvu universitātē, un par visu, ko varēju dot citiem. Vienreiz gan man attiecībā par teātri mazliet dūša sagriezās. Es vēl palīdzēju mammai. Viņa vadīja kādus pašdarbības kolektīvus, iestudēja dažādas izrādes, un gadījās, ka man vajadzēja viņai palīdzēt, kad pēkšņi kāda primadonna sašūmējas un atsakās spēlēt. Labi, es ielecu lomā. Pūles lielas tas neprasiņa. Spēlēju uz Nacionālā teātra skatuves. Skatās režisors Alfrēds Amtmanis-Briedītis⁹⁶. Pēc tam sapulcēšanās uz skatuves un analīze. Pret mani viņš pagriezās un saka: “Nu tu, meitiņ, varētu padomāt par teātra institūtu.” Man lielas acis. Viņš saka: “Ko tu tagad dari?” Es saku: “Es esmu bioloģe, es studēju.” Laikam jau biju aspirantūrā. Viņš saka: “Nu tad jau gan nevajag mainīt profesiju.” Es arī, protams, nedomāju vairs mainīt, bet tas tā sirdi iekutināja gan.

1960-tie

Dziedāšana

Mana mamma bija tāda, ka viņa gāja no tām mājām gar Viesītes ezeru pa mežu uz Biržiem, viņa gāja mācīties Biržu lauksaimniecības skolā. Viņai izglītību gribējās. Tur bija ļoti labi mājturības skolotāji. Tad mamma teica, viņa iet dziedādama pa to mežu. Gan satikusi kādreiz bija āpsi, vilkus gluži ne. Es bišķi padziedāju arī, bet tāda gaviļētāja nebiju, kaut gan vēlāk es nomainīju vienu hobiju pret otru, kad man kļuva psiholoģiski par grūtu savienot darbu ar studentiem. Tas prasa diezgan lielu koncentrēšanos, gatavošanos. Es domāju, nē, vairāk teātri nespēlēšu, bet plaušas pavingrināšu. Iestājos ansambli, vienā no labākajiem. Bija divi ļoti labi ansambļi padomju laikos Latvijā, kas skatēs bieži vien cīnījās un dalīja pirmo un otro vietu. Trīspadsmit gadus nodziedāju. Vadītājs bija Andrejs Krūmiņš⁹⁷, cilvēks ar absolūto dzirdi, konservatorijas pedagogs. Smalki strādāja. Ļoti interesantas dziesmas bija. Man vēl tagad tās klades ir. Derēs varbūt kaut kas jauniešiem vai jaunatnes kolektīvam.

⁹⁶ Alfrēds Amtmanis-Briedītis (1885–1966) – režisors, LPSR Valsts Drāmas teātra (Nacionālais teātris) galvenais režisors (1944–1966).

⁹⁷ Andrejs Krūmiņš (1926–1999) – mūzikas pedagogs, folklorists.

Citi hobiji

Fotografēšana man nāca kopš bērnības, kad papiņš iedeva platfilmu aparātu. Maksimāli 12 kadri tur bija iekšā. Ja mazāka izmēra kvadrātiskos kadrus, tad tur bija 8 kadri tikai. Tāds aparātiņš *Kodac Junior*. Ar to iemācījās fotografēt. Man daudz dažādi aparāti ir bijuši. Fotografijas pat bijušas iespīestas avīzēs, *Literatūrā un Mākslā* manas nofotografētās puķītes iespīestas. Esmu tikusies ar lieliem fotogrāfiem. No viena nopirku jau profesionālu platfilmu fotoaparātu. Gunārs Janaitis⁹⁸ mani ievilka *Literatūrā un Mākslā*. Man nāca vēl viens hobijs klāt. Tad vēl strādāju universitātē gan ar bioloģiem, gan ar ģeogrāfiem. Mācīju pazīt puķītes, Latvijas un arī citu apgabalu pļavu floru, augu valsti. Ģeogrāfus sūta praksē uz Hibīniem⁹⁹. Man jāvada viņiem prakse. Labi, es ar mieru. Neesmu bijusi tur, bet teorētiski zinu, jo lasīju bioloģiem kursu par PSRS augu ģeogrāfiju un Hibīnus teorētiski zināju. Man ļoti interesēja tur pabūt un pašai to redzēt. Bet vajadzētu ne tikai fotografēt, bet arī nofilmēt.

Katedrā mums ir platfilmu kinoaparāts *Krasnogorsk*, smags aparāts. Nezinu, kā ar viņu rīkojas, bet man kolēģis parāda, kā ielikt filmiņu un kā nospīest pogu. Pietiek man ar to. Melnā roka man ir, dubultmelnā drēbe, sašūta ar gumijām, te uzvelk, iekšā pārlādē fotofilmiņas, tāpat pārlādē arī kinofilmiņas. Paņemu līdzī. Tā bija mana pirmā filma, pirmie filmu kadri. Tur gāja visādi. Rāpjosies pa Hibīnu kalniem un gar strautu ejot, vienreiz aparāts iekrīt strautā, samirkst. Es izkratu, izžāvēju, filmēju tālāk.

1950-tie

Sevis atrašana darbā

Es nepastāstīju, kā tiku tai nopietnajā darbā ar studentiem. Sadale, tanī laikā biologus mācīja par skolotājiem. Uz to arī virzīja visu domāšanu, būs jāstrādā par skolotājiem, sadalīs, kur aizsūtīs, tur būs skolā jāstrādā, vienalga kurā Latvijas novadā. Kaut ko jau izvēlēties varēja. Es tik visu laiku domāju,

⁹⁸ Gunārs Janaitis (1934) – fotogrāfs.

⁹⁹ Hibīni – kalni Kolas pussalā Krievijā.

ka tik nu tiktu kādā dabas ziņā interesantā stūrītī, nu, piemēram, Slīterē. Sadales diena. Rektors Jurgens¹⁰⁰, tāds pamatīgs armijas vīrs, tāds raupjš, bet dvēselē lādziņš. Viņš iesauc mani pie sevis un saka: “Tu ej mājās un komisijai nerādies. Rīt aizej pie dekānes.” Es domāju, kas nu būs, bet slikts nekas nevar būt. Viņš piebilda vēl, par tevi tiek domāts. Nākamajā dienā pie dekānes. Viņa saka: “Tev ir pagaidām pusslodze par asistenti, tad skatīsimies tālāk.” Tā es no asistentes augu, augu, līdz izaugu līdz docentei. Trīsdesmit astoņus gadus nostrādāju ar studentiem, ļoti priecīga, studentus ļoti mīlu. Tagad ko satiku, laikam studenti daudzi mani arī mīlējuši, kaut gan likās, ka es diezgan stingra un barga biju, bet tās tikšanās, kas tagad notiek, ir ļoti sirsnīgas.

Universitātē iestājos 1950. gadā un 1955. pabeidzu. Pēc tam uzreiz sāku strādāt. 1956. gada vasarā jau bija jābrauc praksē uz Veclaiceni ar ģeogrāfiem. Pilnīgi sveša vieta, bet man ļoti patīk tas, ka visa darba laikā es dabūju apbraukāt visu Latviju, iepazīt visdažādākās vietas.

1960-tie un 1970-tie

Prakses un studenti

Kad bijām 5. kursā, profesors Pauls Galenieks¹⁰¹, mūsu katedras vadītājs, botānikas profesors, mans disertācijas vadītājs, aizveda mūs, botāniķus, pirmo reizi ārpus Latvijas tālajā praksē. Mēs visu laiku ar skaudību lūkojāmies uz zoologiem, kurus jau dažus gadus veda tālajās praksēs. Tad 1955. gadā tas bija Kaukāzs. Ar lielām mugursomām, ar herbāriju presi uz mugursomas, slēpju zābakiem vēl pār plecu pārmestiem, tāda es gāju. Līdzī mums bija kaltēta rupjmaize, speķa gabaliņš un cukura graudiņi.

Uzkāpām augšā Obago pļavās. Tā jau bija subalpīnā un alpīnā zona. Tad viens moments tāds, kuru visu mūžu atceros, mūžā bijuši daži tādi gadījumi, kuri emocionāli iesēdušies, nav aizmirstami. Es atgāju no grupas mazliet pa tām pļavām, pastaigāju tur un skatos, es tā kā kalna virtotnē būtu, un visapkārt tikai kalni, zemāk meži un mākoņi. Man uzreiz tāda sajūta, it kā man kājas no zemes atraujas un es lidotu. Nezin, kāpēc,

¹⁰⁰ Jānis Jurgens (1900–1983) – Latvijas Valsts universitātes rektors (1941., 1949–1962).

¹⁰¹ Pauls Galenieks (1891–1962) – botāniķis, pedagogs.

man nāk prātā, es nemaz Ļermontova dzejas tik daudz nezinu, bet man nāk prātā “Dēmons”¹⁰².

Piedzīvojums bija, kad braucām vākt ļoti bagāto kviešu ražu Kazahstānas stepēs.¹⁰³ Tur man bija jānovada prakse ģeogrāfiem, bija jāvada visa universitātes delegācija. No Latvijas brauca 2 tūkstoši uz Kokčetavas apgabalu. Tā ir ziemeļu Kazahstāna. No universitātes divi simti no dažādām fakultātēm. Es jau viņus neredzēju. Visi tika sadalīti pa brigādēm, bet man regulāri atskaitījās sovhoza¹⁰⁴ partorgs¹⁰⁵, kas kur notiek. Dažreiz paņēma līdzi arī. Vienu laiku gan mani nozīmēja noliktavā strādāt. Tur stāipiju piecdesmit kilogramīgos cukura maisus. Toreiz spēks bija. Bet galvenokārt strādāju uz kombaina, paša pēdējā agregāta. Tas ir tā saucamais salmu savācējs. Briesmīgi putekļi. Salmi pa visu piekabi jāizlīdzina, kamēr viņi tur tiek kratīti iekšā. Bet nu skats bija pasakains, kad apkārt laukam, lauka mala 2 kilometri garumā, vismaz 4 kombaini gāja. Traktors, tad kombains, tad salmu savācējs. Tā bija tā saucamā dalītā novākšana, kādi 3 tādi agregāti cits pie cita. Traktors velk, pārējie dara savu darbu. Naktī dažreiz līdz pulksten diviem strādājām.

Padomju Savienības teritorija bija, sākot no Arktikas līdz tuksnešiem, un kalni vēl. Tas bija ļoti vērtīgi, tāda iespēja, pie tam par komandējumu naudu izbraukāt visas šīs vietas. Darbs, atbildība, protams. Puiši vēlāk Tjanšanā pastāstīja arī, ka viņi tomēr tur bijuši uzrāpušies augšā līdz sniegiem. Pēc tam jau atzinās. Tagad vēl viens otrs par daudz ko atzīstas, ko un kā bijis, kādus nedarbus strādājuši. Kurš students tad nedarbus nestrādā.

Draudzīgās saites

Uzbekiem ir dzelzceļa augstskola. Viņiem katru gadu deva vienu brīvbiļeti braukšanai pa Padomju Savienību. Četri jaunieši atbrauca uz Rīgu. Tas bija 1956. gads. Aizbrauc atpakaļ, stāsta mājās, kur viņi bijuši un ko

¹⁰² Krievu dzejnieka Mihaila Ļermontova (1814–1841) poēma, kas radīta viņa dienesta laikā Kaukāzā.

¹⁰³ Tā saukto neskarto zemju kampaņas laikā (1954–1965) komjaunieši no visas PSRS tika mobilizēti gan šo zemju apstrādei, gan ražas novākšanai.

¹⁰⁴ Sovhozs – valsts lauku saimniecība (padomju saimniecība) PSRS.

¹⁰⁵ Partorgs – vietējās komunistiskās partijas darba organizators.

redzējuši. Izrādās, ka pie viena no viņiem Nirvali ģimenē mājās dzīvo viena latviešu tante. Tā ir mana tēva māsiņa, kura Pirmā pasaules kara laikā kā astonepadsmīgtadīga meitene nokļuvusi kaut kur Tatārijā, apprecējusies ar tatāru. Vīrs nomiris. Tad viņa nonākusi kaut kur Uzbekijā, Taškentā. izmācījusies par vetārsti. Tad, zirgā sēdēdama, viņa apjāvusi visus tos ganāmpulkus, potējot lopus. Kādā sakarā viņa tur nonākusi, to nezinu. Nākamajā gadā tie atkal brauc šurp, piezvana, mēs, tādi un tādi, iebraukuši, sveiciens no ʒoķas¹⁰⁶ Niļas. Viņai vārds Emilija. Kopš tā laika mums sākās tā lielā draudzība ar uzbeku ģimeni. Tagad vēl 2008. gadā biju Taškentā.

Ģimene

Mēs iepazināmies faktiski pašdarbībā. Viņš dziedāja, es spēlēju teātri, un mēs sapazināmies. “Ziemeļblāzmā” mamma bija mākslinieciskā vadītāja. Viņa organizēja bērnu svētkus un visu ko. Tur viņš dziedāja. Ilgus gadus pazināmies. Kādus 2 gadus tā ciešami draudzējāmies. Viņš dzīvoja mazā, šaurā istabiņā Skolas ielā. Tur tik tā, guļvietiņa, galdiņš. Knapi varēja ieiet. Viņš irēja to istabu viens pats. Pēc pamatskolas beigšanas viņš aizgāja uz arodskolu, jo vecākiem līdzekļu nebija. Mācījās par remontatslēdznieku. Tāpēc jau viņš mājās tik labi visu dara, un ne tikai mums, bet kaimiņiem. Pašam sev nav laika, kaimiņiem vairāk. Pēc tam viņi trīs draugi tika nosūtīti uz Mīlgrāvi uz kuģu remonta rūpnīcu. Viņš tur strādāja, remontēja kuģus.

Divus gadus tā labi padraudzējāmies. Paaicinājām viņu palīgā mežu zāgēt. Mamma stiepa arī baļķi pār plecu. Mēs smējāmies – kā ziloniene. Nāca bieži ciemos. Es domāju, vai tas ir tā nopietni vai ne. Man jau sirds nopietni vilka. Viņam tik skaista balss, gaiši mati, jauka daba. Viņam mammas daba. Viņa mammas krustmeita, kas ir Lielvārdē un kuru, uz Lielvārdi braucot, mēs vienmēr apciemojam, vienreiz man zem četrām acīm stingri noprasa, nu saki, kā tev tas Arnis, vai viņš tev tā nopietni. Viņa mamma ir pabažijusies – nu tāda pilsētas izlutināta meitene. Vienīgā meitiņa ģimenē. Es saku: “Zini, labāka cilvēka uz pasaules priekš manis nav.” Apprecējāmies 1959. gadā Rīgā. Tā ļoti vienkārši. Manas vecāsmammas pašas austa balta drēbe un pašas šūts kostīmiņš balts. Neko jau nevarējām atļauties. Ar

¹⁰⁶ Tantes (krievu val.).

savējiem tuvākiem. Mana mamma prasa vienreiz Arnim, vai savai mammai pateicis, ka precas. Viņš saka: “Nē.” Mamma saka: “Tā ka tu paziņotu!” Protams, paziņoja, un mēs braucām iepazīties ar mammu. Es brīnos, cik sirsnīgi viņa uzņēma. Viņa pati noliecās man čibiņas uzaut kājās. Viņai nebija pienākums mani apkalpot. Arnis no laukiem nācis. Kad bijis mazs, bijis liels gulētājs, to mamma stāstīja. Mamma uzšuvusi sarkanu cepuri, lai varētu ieraudzīt, kurā grāvmalā viņš apgūlies. Lielvārdē viņu vecās mājas ir. Es ar laukiem arī cieši saistīta. Runājām, derētu mums māju iegādāties.

2000-šie

29. aprīlis mums ir kāzu diena. Pēc 18 gadiem parakstījām līgumu par “Ancīšu” pāriešanu mūsu īpašumā. Es prasu: “Bet kā tad to māju sauc?” – ““Ancīši.”” Es saku: “Rožu dzimtas augs.” Kur var labāk! Vecajās militārajās kartēs ir “Ancīši”. Tās ir divdesmito gadu kartes, kurās es esmu skatījusies un esmu redzējusi. Tās ir Ulmaņa laika militārās kartes, kuras, protams, lielā slepenībā mēs turējām. Kad brauca uz pierobežas zonu, kur kontrole priekšā, tur jau līdzī neņēmām. Šeit nodzīvoti 40 gadi. Šogad 40 gadu, tāpēc mēs teicām, lai meitiņas atbrauc arī. Plašāk rīkot būtu jau vajadzējis, bet vienkārši nav vairs spēka to visu uzrīkot, bet tā ļoti jauki bija, kad visas atbrauca. Es visus jūtu kopā esam.

Atceros 1. maiju, kad mēs no Rīgas braucām šurp, lai iesāktu kaut kā dzīvot, tad Arņa mamma nesa rokās kulītē ziedošas narcises ar visiem sīpoliem un iestādīja šeit. Tā mēs sākām. Arņa mamma arī dzīvoja šeit, dārzu kopa. Viņa pirmā biteniece te bija arī. Kad mamma aizgāja citas bites aprūpēt, tad mana draudzene Mildiņa bija. Pēc Mildiņas vectētiņš pārņēma. Tagad viņš ir lielais bitenieks. Nupat moderni viņš saimnieko, jo viņu konsultēja viens moderns bitenieks Allažos.

Bioloģiskās daudzveidības konsultante

Es saku, bioloģiskās daudzveidības konsultante. Ļoti iespējams, ka mūsu pagasts bija vienīgais Latvijā, kur tāds amats bija. Tā es, sākot ar to projektu, parniecīgu samaksu, sākumā 35 eiro mēnesī man bija, tā bija pirmā alga. Tad pēc kāda laika es par to nopelnīto nopirku telefonu, lai

ar mani varētu sazināties, jo šeit nekādu telefonu nebija. Pēc tam jau nāca datora vajadzēšana arī. Tā es 10 gadus nostrādāju pagastā ļoti labā kolektīvā, tikpat jaukā kā universitātē. Tā ka man ir ārkārtīgi labi paveicies ar cilvēkiem. Tad man nācās arī pašai daudz mācīties, atkal daudz lasīt, vākt materiālus. Uzrakstīju dažas grāmatas gan tikai datoriespiedtehnikā, jo domes deputāti izdalīja līdzekļus 200 eiro vienam tādām projektiņam, lai var iespiest skolas un vietējām vajadzībām. Bet ekoreģionam vajadzēja uz Briseli sūtīt atskaites. Pirmo uzrakstu, bet man tā angļu valoda tāda pašvaka. Es esmu vienu semestri mācījusies kopā ar citiem aspirantiem. Kad vien bija brīvs brīdis, daudz uz bibliotēku braucu strādāt, datora man nebija. Principā katru dienu, kā darbā, jo darbs jāpadara, brauc un strādā. Tagad man jāapgūst *Nortons*, *Windows* un pele. Mans Dievs, kā tā pele skraidīja man pa ekrānu, bet es viņu noķēru.

Tad ekskursijas par dabu vadīju, rakstīju par Allažiem, vārdu sakot, biju atkal topā ar savām zināšanām. Man liels prieks, ka manas zināšanas noderēja. Ir tik žēl, ka tās zināšanas jāaizmet projām. Nu, es rakstīju rakstiņus, tad mani intervēja, stāstīju par dabu žurnālos un avīzēs. Par žurnālistiem pukojos, ka viņi man nedod pārļasīt. Kad jau bija dators, tad jau atsūtīja, un es pārļasīju. Es teicu, ka esmu uz žurnālistiem ļoti nikna, jo viņi tā saputro, ka man kauns pēc tam lasīt.

2010-tie

Dzezuze turpina kūkot

Es pat pati bieži vien domāju, kas man lielāko gandarījumu sagādājis pasaulē. Vispirms ģimene, visas jūs. Es tā priecājos par visu, ko jūs darāt, ko jūs sasniedzat, ka jūs esat aktīvas, radošas, darbīgas, ka nesēžat malā, gaidot, lai tik man dod. Otrkārt, man liels gandarījums par to, ka man bija iespēja strādāt ar jaunatni, ar studentiem. Kad mani laida no slimnīcas laukā, ar to dakteri bišķīt runājāmieš. Viņa brīnās par to lielo gadu skaitu un ka es tik moža. Es saku: “Dakterīt, tas ir tāpēc, ka es visu mūžu esmu strādājusi ar jaunatni, ar studentiem.” Tas studentiskais gars, tas manī mājō joprojām. Protams, ka liels gandarījums par to, ka Zinātņu akadēmijas Senāts novērtēja manu devumu Latvijas dabas pētniecībā

augu valsts un biotopu aizsardzībā, piešķirot man emeritētās zinātnieces nosaukumu. Tas, protams, ir liels gandarījums, jo tā mazvērtības sajūta manī tiešām ļoti ilgi sēdēja. Varbūt viņa sāka mazliet atkāpties pēc disertācijas aizstāvēšanas. Un tomēr es attiecībā pret citiem kaut kā vienmēr jutos mazvērtīgāka. Bet, kad strādāju šeit, pagastā, es jutu, ka man ir tās zināšanas, kuru nav citiem, ka viņi to tiešām ļoti novērtē, tad man tā pašapziņa tā īsti nostiprinājās. Tā ka es par dzīvi priecājos vēl joprojām. Skaitīju, cik dzeguze kūko. Vienreiz man viņa trīsreiz nokūkoja. Es saku, tas par maz. Pēc tam vakar vakarā kūkoja un kūkoja. Es neskaitīju nemaz. Kājas vairs neklausa, bet gribas tik daudz ko vēl.

Anda Ābele: dzimusi 1962. gadā

Anda pieder pie dzimtas trešās paaudzes. Viņas stāstu tieši un netieši iespaidojušas divas iepriekšējās un arī nākamā paaudze. Meitu ietekmei Anda piešķir pat lielāku nozīmi, jo visas saista kopēja muzicēšana un līdzdalība folkloras norisēs. Anda ir beigusi Jāzepa Mediņa mūzikas vidusskolu kordinģentu specialitātē. Muzikalitāte atraisījās kopš bērnības ģimenē un vēlāk, iekļaujoties folkloras kustībā, kas augstu vilni sasniedza festivālā “Baltica-1988”. Tas vienlaikus atmodināja pašapziņu un drosmi, tāpat kā atbrīvošanās no padomju sistēmas. Andai ir daudz darbu, ideju un nodomu. Dzīves laiks intensīvi piepildīts, tomēr pēc meitas lūguma viņa piekrita dzīvesstāsta intervijai.

2010-tie

Noklusētais

– Vai jūsu mamma stāstīja par to laiku, kā bija, kad viņa jūs gaidīja? Īstenībā ļoti maz esam runājuši, jo ir lietas, par kurām tai paaudzei – vecāsmammas paaudzei – nav pieņemts runāt. Visi zobus sakoduši cieta. Ja tagad es mēģinu, risinot kaut kādas lietas pie psihoterapeita, atrast kaut kādas likumsakarības, ko vajadzētu izlīdzināt un izrunāt, piedot, atlaist un izlabot, darīt turpmāk labāk, tad varbūt vecāki vairs neatceras. Atmiņu

izdzēš, paliek labais atmiņā. Varbūt viņi negrib par to runāt tāpēc, ka viņiem kauns par to runāt, negrib cilāt nepatīkamās lietas, jo mūža finišs jau nerada nekādu lielu prieku, ka tev jau grūti kaut ko izdarīt un arvien nespēcīgāks, ka vajadzīga palīdzība. Tagad mamma dzīvo ar tēvu. Viņiem bija dimanta kāzas. Viņus godināja nesen, Siguldas novadā izsniedza aplieciņu, ka viņi 60 gadus kopā nodzīvojuši. Viņiem vienīgajiem bija dimanta kāzas. Mēs nodziedājām divas dziesmas zeltkāzniekiem. Man bija līdzī divas no trim meitām. Pēc tam arī mēs ar tēvu divatā nodziedājām dziesmu, kas vēlta tieši tām izturīgajām sievietēm. Es uz kokles pavadīju.

1960-tie

Pārņemtās ģimenes atmiņas

Vecāki nopirka šo māju, kad gāju 8. klasē. Tas ir starp Siguldu un Allažiem. Tas ir senais jūras dibens no ledus laikmeta. Mamma vēl nesen vadīja ekskursijas, viņa par to visu stāstīja: “Mēs tagad staigājam pa ledus laikmeta jūras dibenu. Tur bija tādi ieži un tādi akmeņi, tādi slāņi.” Esmu dzimusi Rīgā, mamma arī dzimusi Rīgā. No tēva puses ir Lielvārde, no mātes mātes puses – Nereta. Tā ir Sēlija. Esmu dzimusi 1962. gadā. Bija bads tai laikā¹⁰⁷, man tā teica. Padomju dakteri neticēja mammai, kurā brīdī viņai būtu dzemdību laiks. Viņu aizdzina vēl darbā vasaras prakses vadīt. Viņai, lēkādamai pa kalniem, es piedzimu divus mēnešus par ātru. Mani tina vatē vecāmma kā kaķēnu. Kā viņas teica, puika neizdzīvos, meitene izdzīvos. Puiši ir švakāki. Mammai nedeļa dekrēta atvaļinājumu, teica: “Jūs melojat, jums ir jāiet strādāt, nevis dekrēta atvaļinājumā.”

Bērnība

– Ko jūs no savas bērnības atceraties?

Sākšu ar to smieklīgāko, kas īstenībā ir ļoti raksturīgi padomju laikam un diezgan sāpīgi. Tā kā mammai, universitātes pasniedzējai, nebija

¹⁰⁷ Domāta 1962.–1963. gada pārtikas krīze PSRS, kad ievērojami cēlās gaļas produktu cenas un valstī bija jūtams maizes deficīts.

pieejams bērnodārzs, kur mani likt, tad man bija auklīte. Goda vārds, man pirmā atmiņa trīs gadu vecumā, es, piedošanu, sēžu pie auklītes uz poda un prasu viņai, kas ir Ļeņins. Ideoloģija. Tas notika pirms 54 gadiem. Kas tas vispār par murgu, ka bērns tā runā! Drusciņ vēlākas atmiņas, kad man bija seši gadi. Vecāmāte bija teātra režisore. Viņai bija mājās daudz visādu tērpju. Es arī tiku ņemta līdzī uz "Rītausmas" kultūras namu. Tur es varēju šeftēt pa visiem plauktiem, bet vecaimammai mājās stāvēja vienā atvilktnē viņas bize, bieza, resna, brūna, gara bize. Es uzvilku kaut kādu ukraiņu tautas tērpju, garu tādu, izrakstītu līdz zemei un vēl tālāk, apliku viņas bizi, uzsēju kaut kādu lakatu. Mums pie sienas karājās mandolīna. Neesmu dzirdējusi, ka kāds to mandolinu būtu spēlējis, bet to faktu, ka tā mandolīna tur bija, to atceros. Man arī ir šāda fotogrāfija, tāds optimisma iemiesojums. Fotogrāfijā es sēžu izvelkamajā krēslā, kurš vēl aizvien ir dzīvs laukos. Nav vēl izsviests. Ilgdzīvotājs. Man rokās ir šī mandolīna, es smaidīgi sēžu tai krēslā un pozēju, ka es tur tagad spēlēju un dziedu, un man ir tā bize aplikta. Pēc tam, paskatoties fotogrāfijas, 1. klase – kā mainās cilvēki vēlāk, kā tas režīms ietekmē. Vairs nav šī atvērtība pret pasauli, šī absolūtā labvēlība, dzīvesprieks un viss, jo, cik man stāstīja, bada gadi bijuši, nav bijis lāgā ko ēst. Vienalga, tas bērna dzīvesprieks, viņu pēc tam tai režīmā ieliek skolā. Man tāda samērā traumatiska pieredze ar pamatskolu. 2. klasē zīmēšanā par pūpoliņiem ielika skolotāja divnieku. Kāpēc mazam bērnam? Pūpoliņi kā pūpoliņi. Kāpēc divnieks jāliek? Dīvaini. Es nevienus piecniekus īpaši tā neatceros, bet šito divnieku gan atceros, lai gan man patika zīmēt.

Atceros, man bija trīs gadi, mums atveda klavieres mājās. Stīvēja tur iekšā pa kāpnēm. Mēs otrā stāvā dzīvojām. Tām klavierēm bija tādi izliekti svečturīši. Tie bija noņemti nost. Tur varēja likt sveces iekšā. Mums bija krāsns apkure. Pēc tam, kad skolā gāju kurā tur klasē, krāsns tika nojaukta, visi domāja, ka mūžīgi dzīvosim padomju iekārtā, būs centrālapkure. Es jau spēlēju klavieres. Gāzi ievilka. Gridas savienojumā iet truba apakšā un silda. Tad klavieres skaņojas vaļā. Tad tur bija tāda *fiča*, vajadzēja klavierēm vāku apakšā izņemt, tad piespiež tādu pulķīti, atveras vāks, un jāsaliek burciņas ar ūdeni, jo klavieres bija izkaltušas. Es mācījos klavieres spēlēt. Mamma un vecāmamma klavieres nespēlēja. Tēvs bija mācījies mūzikas vidusskolā Mediņos vokālajā nodaļā. Viņam arī vajadzēja ņemt tā saucamās obligātās klavieres. Kaut ko viņš bija iemācījies plinkšķināt. Kad man bija mazi bērni, pirms 30 gadiem, es beidzu

spēlēt klavieres, jo nebija vairs laika. Pirms tam es spēlēju, man tas patika. Kaimiņiem varbūt tas nepatika.

Man ir tādas jaukas atmiņas, kad vēl negāju skolā, droši vien svētdienas rītos, jo baznīca toreiz bimbina aiz loga, mamma gludināja veļu. Pa radio skanēja mūzika, tautasdziesmas programmas. Miķelis Fišers¹⁰⁸ dziedāja, un kas tik vēl tur. Mani vecāki abi ir dziedātāji. Dziedāja viesībās. Tēvs dziedāja filharmonijā un gāja deju ansamblī "Daile". Mamma ir emeritēta mums, zinātņu doktore. Mēs reizēm latīniski apmaināmies ar nosaukumiem. No sešu gadu vecuma mani ņēma līdzī vasaras praksēs, un es vienkārši iegaumēju latīniskos nosaukumus un teicu priekšā kolokvijos tiem studentiem, kas man simpatizēja. Tad mamma mani meta ārā.

1970-tie

Pretrunīgās atmiņas

Prakses bija katru gadu. Viņa vadīja šīs botāniskās 2. kursa prakses. Es visādus nosaukumus samācījos, puķītes un kokus. Prakses bija Ļaudonā un vēl kaut kur. Ļaudonā man tur bija draudzenes. Tur bija liela darišana. Mana dzimšanas diena tur tika svinēta, jo man pirms Jāņiem ir dzimšanas diena. Mēs vienmēr bijām tur. Kad biju klāt, tur varēja klist pa visām takām, visas smildziņas iemācīties, katru skarenīti, katru auzēni, nevis vienkārši tur bradājām pāri tām smilgām.

Es esmu viena meita ģimenē. Mamma arī izauga viena. Mammai brālītis nomira maziņš. Tēvam tāda sūra pieredze. Viņš 15, 16 gadu vecumā atnāca no Lielvārdes uz Rīgu un mācījās arodskolā. Augot sešu bērnu ģimenē, tēvs bija pieredzējis, cik grūti māsai ar pieciem brāļiem. Tas taču ir sūri, tik mazs prom. Vēlāk viņš savu mammu paņēma pie sevis. Viņa tēvs beigās kļuva neredzīgs. Viņš bija Strazdumuižas pansionātā, bet tad viņš dzīvoja kaut kur Ieriķos. Mēs braucām pie vectēva.

Vecāki reizēm aizgāja uz baznīcu, bet mums tas bija noliegts, jo, kad gribēju mūzikas vidusskolas laikā vienkārši aiziet Ziemsvētkos ar

¹⁰⁸ Miķelis Fišers (1915–1984) – operdziedātājs.

meitenēm, es tā tēvam ieminējos. Viņš teica: “Tu traka neesi, māti no partijas izmetīs!” Man bija jāiestājas komjauniešos, lai mēs 1981. gadā aizbrauktu uz demokrātisko Vāciju¹⁰⁹ ekskursijā ar šīm pašām manām meitenēm, koncertkoklētājām. Smieklīgi.

– Kā jūs savu dzīves ceļu izvēlējāties?

Kad mācījos Rīgas 6. vidusskolas 2. klasē, mums atnāca koncertkokles pulciņu vadīt skolotāja Guna Āboliņa, jauns cilvēks. Tad es tur sāku iet. Tā es 18 gadus to darīju. Beigās es mācīju citus. Kordiriģentos iestājos un pabeidzu pēc četriem gadiem. Diplomēta kordiriģente no 1981. gada. Ļoti sens diploms. Tātad pazīstu notis, varu mācīt dziedāt citiem. Varu vadīt kori. Tik maz cilvēku zina tās notis. Mēs tomēr notis mācāmies. Tas ir elementāri, tas vienkārši atvieglo dzīvi, lai gan man ortogrāfija izdomāta, kā garumus apzīmēt. Uzrakstu melodiju arī ar vārdiem, tur do, do, sol, re, sol, la, piemēram. Ir gan tādi, kas nepazīst notis.

Es iemācījos notis lasīt koncertkokļu ansambli, ritmu, iemācījos drausmīgo pacietību. Mums bija zvērīgs, nežēlīgs režīms maziem bērniem un pēc tam jauniešiem. Pilnīgi nepiedodami. Tā nevajadzēja notikt. Tā kā man sāka braukt augumā, tu nedziedi tik skaļi, tu nevari sēdēt priekšā, tev ir brilles, tu esi par resnu. Smieklīgi. Tas radīja tādas sekas pēc tam. Diabēta otrais tips, piemēram. Ja paskatāmies psiholoģiskos iemeslus tai slimībai, tad tur mati ceļas stāvus, kāpēc tā notiek. Es mēģinu to viltīgi piemānīt, bet tas viss dzīvē ir bijis, šī drausmīgā bezcerība, pārestības, nelaimes sajūta. Kolektīva attiecības – vadītājs un vadītāja attiecības padomju laikā ar saviem padotajiem. Tas bija briesmīgi. Es tagad zinu, kā nevajag darīt. Tā bija mācība. Bet nu labi, iemācījos muzicēt un lasīt no lapas. Tas bija pulciņš, bet pēc tam viņš kļuva par slavenāko koklētāju ansambli Latvijā, pirmo izcilāko.

Spārīte

Ansambli sauca “Spārīte”. Šis te kukainis ir plēsoņa. Koncerti, visu laiku štukatūra, lokas, tērpi. Labi, ka man bija savi mati, nevajadzēja neko klāt pīt. Bija daudz attieksmes ziņā nepiedodamas lietas, kuras nedrīkst

¹⁰⁹ Domāta Vācijas Demokrātiskā Republika.

jaunu meiteņu, pat bērnu kolektīvā atļauties. Tur bija dažāda vecuma bērni. Es jau beigās tos sīkos mācīju. Mēs bijām daudz, ap divdesmit noteikti. Tas bija Jurjāņa skolā.¹¹⁰ Es tur kādu laiku pastrādāju. Man tas patika, un bija vieglāk ar bērniem. Vadītāja arī bija nepilnā ģimenē audzis cilvēks. Jaunām meitenēm mācīja dzīves principus, kā viņām dzīvot, kas viņai no aizvainotās sirds izrāvās, tas mums bija jāklausa. Man tas bija ļoti sāpīgi, tāpēc es vienkārši aizgāju.

Toreiz es dzīvoju, savas Viļņa Salaka¹¹¹, Sergeja Krasnopjorova¹¹², Kotova¹¹³ un kādas tur tik ne apdares spēlējot, ar vācu kora kultūru, ar frāzējumu, ar dinamiku, viens pants klusāk, viens skaļāk, tas jautrāk, tas tur tā. Es domāju, ka tautasdziesmas ir tikai tādas. Kad pa radio skanēja kaut kas cits, piemēram, suitu sievas, kuras vilka tos ē un o, es slēdzu ārā, jo es to nepazīnu, un man tas nepatika. Es vienkārši to nezināju. Man jau arī tēvs skaisti *ar vibrato*¹¹⁴ dziedāja. Es vēl atceros, sēdēju filharmonijā zālē un klausījos. Bet tā ir izdaiļotā, izsmalcinātā, it kā daiļā apdare. Es 18 gadus nospēlējusi koncertkokļu ansambli. Tas bija cits mūzikas veids, cits dziedāšanas veids, vācu kora kultūra. Tad es vienkārši jutu, ka pāreju. Kļuvu par folkloristi.

1980-tie

Folklorā un pašapziņā

Folklorā atradu gan pašapziņu, gan to, ka tu otru nenoniecini, tur visi drīkst piedalīties. Tur ir šis kustību prieks. Rotaļa nav tikai mazu bērnu spēlīte. Rotaļa ir rituālā enerģijas vairošana, enerģijas dalīšanās. Tas ir pilnīgi kaut kas nezināms.

¹¹⁰ Domāta Pāvula Jurjāņa mūzikas skola.

¹¹¹ Vilnis Salaks (1939–2021) – komponists, folklorists, mūzikas pedagogs.

¹¹² Sergejs Krasnopjorovs (1900–1961) – krievu izcelsmes Latvijas komponists, koklētājs, pedagogs.

¹¹³ Vjačeslavs Kotovs (1909–1979) – krievu izcelsmes Latvijas komponists.

¹¹⁴ Vibrato – periodiska skaņas augstuma, skaļuma maiņa dziedāšanā.

Kad man bija divdesmit divi gadi, dzirdēju, ka Ilgai Reizniecei¹¹⁵ ir tāda grupa “Impamps”¹¹⁶. Pēc tās pasakas, kurš pieķeras, tas pielīp. Impampa princips, kurš pieķeras, tas tur turas klāt. Tad, nezinu, kādā vīzē, iepazinos ar Vecmaņu ģimeni. Tur trīs māšas, kam bija viss Ilgas Reiznieces repertuārs – klādēs, teksti ar visiem teicējiem. Es visu perfekti pārrakstīju dažādu krāsu grāmatiņās ar visām izloksnēm, un tad man nācās meklēt melodijas.

Es ietrāpīju tādā reizē, kad no Madonas bija tas izcilais teicējs Krūmiņtēvs¹¹⁷. Viņš stāstīja par laismu¹¹⁸. Tur vēl bija “Skandinieku”¹¹⁹ dziedāšana. Es gar paksi lūrēju, tad drīkstēju iesaistīties. Drīkstēju iet rotaļās, dziedāt līdzi. Tad es to sāku darīt un sajutu, ka tur ir spēks, un neviens man nesaka, tu dziedī tagad klusāk. Mēs no mūzikas skolas vienu brīdi “Mūzā” dziedājām. Vecais Leonīds Vīgners pa to baru uzreiz pamanīja: “Tu tur nelec ārā!”

Toreiz mācīju Ļeņingradas rajona pionieru namā vokālo ansamblīti. Tas bija kāds 1987. gads, tajā laikā visi kļuvām par folkloristiem, jo 1988. gada ziemā filharmonijā notika katra novada teicēju un folkloras kopu koncerts. Es sēdēju zālē ar visiem saviem pulciņa bērniem, uz papīriša ar roku pierakstīju vārdus un arī melodijas, cik noķēru. Pēc tam gāju aiz kulisēm: “Vai jūs, lūdzu, man nodziedātu vēlreiz, jo es nepaspēju uzreiz melodijai sākumu pierakstīt.” Es vēl redzēju unikālos Zemgales teicējus. Vēl daži vecie bija dzīvi. Tas novads, domāju, gandrīz visus senos teicējus jau zaudējis, tāpat kā Sēlija. Suitos ir, Latgalē ir, Vidzemē arī varbūt kaut kur vēl ir, bet ne tik daudz.

Es to kažoku pārmetu uz otru pusi, un nu jau 30 gadus esmu šai tradīcijā. Es zinu, ka arī dažiem folkloristiem, tādiem slaveniem, bija nepatika pret koncertkolektīviem. Tas, ka man ātrāk kustas pirksti, un tas, ka es rakstu savu autormūziku etnogrāfiskai koklei un ģitārai, jau nenozīmē, ka vajadzētu šai nepatikai vērsties pret mani. Kad es gribēju, lai man kāds pamāca, kā etnogrāfisko kokli spēlēt, mani smalki atšuva. Es iemācījos pati.

¹¹⁵ Ilga Reizniece (1956) – latviešu mūziķe, folkloriste un pedagoģe. Folkroka grupas “Īģi” vadītāja.

¹¹⁶ 80. gadu vidū Ilģuciema kultūras namā izveidotais folkloras klubs “Impamps”.

¹¹⁷ Jānis Krūmiņš (1900–1984) – folkloras vācējs.

¹¹⁸ Laisma – aizrautīga nodarbošanās.

¹¹⁹ Folkloras draugu kopa “Skandinieki”, kas dibināta 1976. gadā.

Tas man deva mācību nevienu neatšūt. Man tik daudz nāk un saka, mani korī izmeta bērņibā, man pateica, ka tu nekad nedziedāsi, ko tu rūc, ej prom. Un šitādi sanāk pie manis, un es, ar viņiem strādājot, mēs dabūjam balsi, dzirdi, pašapziņu. Visu mēs dabūjam. Tradīcijā tu par skaļu nenedziedāsi, ja tu dziedī piemērotā vietā piemērotu dziesmu, jo, teiksim, šūpuļdziesmu neviens neauros, stāvot kalna galā jeb pie jūras, mēģinot pa vējam dziedāt, bet, ja tā ir kaut kāda pavasara prieka gaviļu dziesma jeb sveiciens jūrai, jeb Jūrasmātei vai Saulei, tad tu dziedī, cik vien tev ir iekšā.

– Kādi ir jūsu mūzikas instrumenti, un ko jūs varat ar tiem izdarīt?

Klavieres jau tur bija. Tik es visiem varu ieteikt, vecākiem nevajag ar lineālu sist maziem bērņiem pa pirkstiem. Tas visu dzīvi bojā attiecības. Tas ir traumatiski. Nevajag tā darīt, to vācu feldfēbelismu. Protams, es to tēvam pateicu, apskāvu viņu un pateicu, cik man tas bijis nepatīkami. Tikai nesen es to koka lineālu esmu izmetusi. Viņš uz rakstāmgalda maliņas visu laiku stāvēja. Es nevienam pa nagiem nesitu. Es pasēžu mierīgi. Ja galīgi bezcerīgi, es aizsūtu, aizej, uzzīmē kaut ko.

Koncertkokli neesmu no tā laika spēlējusi, jo etnogrāfiskajai koklei man patik skanējums labāk. Tas, kas ir ar rokām darināts, tur kokā ielikta tik liela enerģija, tik liels roku darbs, tāda rūpība, tāda izpratne un sadarbšanās ar koka dvēseli, jo koks ir dzīvs arī tad, kad viņu nocērt, izžāvē, izgrebj, uztaisa par instrumentu. To es tagad apgūstu.

1990-tie

Radošā aizrautība

– Jūs arī komponējat?

Jā. Es to sāku darīt, jau gaidot Ilgu Vālodzi. Īstenībā, es tā pieņemu, ka varbūt tāpēc viņa ir muzikāli daudzpusīga. Viņa arī vada jauniešu studiju. Protams, tur kompānija novākusies, kuriem vecāki ir folkloristi, otrās paaudzes folkloristi. Varbūt tāpēc, ka viņa taču visu to dzirdējusi. Viņu gaidot, 1994., 1995. gadā mūzika daudz nākusi pie manis. Sāk skanēt, apsēžos, pierakstu. Tā jau es nesēžu un nedomāju, vienkārši sāk skanēt.

– Jūs minējāt, ka tādos izšķirošos brīžos darbam veltījāt vairāk uzmanības nekā tuviniekiem.

Īstenībā man nebija cita varianta, jo es savus bērnus audzināju viena. Tāda bija mana izvēle – iztikt bez vīriešu atbalsta. Tas ironiski sasauca ar to, kā mani koncertkokļu skolotāja programmēja. Viņa to bija no savas mammas iemācījusies, jo viņas mamma bija teikusi: “Atrodi talantīgu, atbilstošu, skaistu un dabū no viņa bērnu.” Jaunām meitenēm šo modeli pasniedz tā, ka tev liedz būt kopā ar ģimeni, noniecina vīriešus, kas visi ir šādi un tādi. Es turpināju to modeli, bet, no otras puses, ir teorija, ka bērnu dvēsele pati izvēlas. Toreiz tas bija vienīgais ceļš, kā es tiku pie savām trim foršajām meitenēm. Ja to citādāk nevarēja, tad es esmu pilnīgi par to, ka tā bija jādara.

2000–šie

Meitas

Jaunākai meitai ir ārkārtīgi laba izjūta. Es smejos, grūtā bērnība. Tas dod tādu mūzikas izjūtu, tādu pārdzīvojumu. Viņai bija 16, 19 gadu, kad es viņai koncertos devu kaut ko savu, arī mēs drusciņ rakstījām ierakstus viņai. Viņai ir ārkārtīgi dziļa šī izjūta. Grūtā bērnība dara savu. Ilgai arī ir liels dziļums, jo, kad viņa mācījās 45. vidusskolā ar mūzikas novirzienu, es aizbraucu paklausīties atklāto muzicēšanu. Tā bija ieskaite – kā viņa nodziedāja, ar kādu izteiksmi, ar kādu izjūtu. Jā, tā badošanās, grūtā bērnība, noplīsušas drānas dara labu. Man taču visu laiku bija jāstrādā. Materiālie apstākļi zem katras kritikas. Ar šitādu darbu neko daudz nopelnīt nevar. Man taču vecāki visu laiku *piļīja*¹²⁰: “Kad tu beidzot strādāsi normālu darbu un normāli pelnīsi!” Es turējos kā ērce. Ja tas man dod spēku, es par velti esmu ar mieru strādāt. Es jau sākumā kokli mācīju vienkārši par velti. Vienkārši prieka pēc vairākas reizes nedēļā dziedājām, spēlējām.

¹²⁰ Zāgēja – krievu val.

Tad pēc viena Baltikas festivāla¹²¹ mūs uzaicināja Rīgas domes darbiniece, kas atbild par folkloras kopām, – varbūt es arī gribētu saņemt algu par savu darbu, varbūt es gribu skaitīties kādā kultūras namā. Tad mēs arī pieskaitījāmies. Ar mēnesi vecu bērnu sāku strādāt skolā. Cik par pulciņu maksāja, nezinu. Tad es kaut kādā brīdī nokļuvu Bērzkrogā. Arī kaut kādi paziņu paziņas aicināja – ja tu esi ar mieru strādāt par pusvelti, un man maksāja 16 lati mēnesī par pulciņu. Biļetei neiznāca, es ar stapiem braucu. Bērzkrogs ir 100 kilometri no Rīgas.

Tieši ar mācīšanu ļoti maz esmu mācījusi meitas. Mēs saspēlējam kopā. Muzikālā dzirde viņām ļoti laba. Ziemsvētkos vai vēl kaut kādās svinībās visas uz balsīm dzied. Ilga sāka ģitāru mācīties, vecākā meita arī sāka mācīties ģitāru, jaunākā mandolinu, stabules jeb blokflautas viņām jau skolā bija. Laimīga esmu, ka mēs ar bērniem varam šādā veidā saspēlēt.

– Ilga stāstīja, ka viņa vienu laiku bija atgājusi no folkloras. Vai jūs to arī jutāt?

Varbūt, jo viņa taču ar to teātri noņēmās. Valmieras Viestura skolā viņa iestājās, lai varētu iegūt to, ko gribēja. Tagad viņa pati var iestudēt izrādes, visu ko producē. Bet viņas ik pa laikam arī dejoja. Tas jau bija tajās 3x3 nometnēs, kur Ilga Reizniece caurām naktīm dančus spēlēja. Tur tā nākamā folkloristu paaudze izauga no maziem bērniem, kas maisījās pa kājām un negāja gulēt.

Ilga dzimusi 1995. gadā. Viņām ar lielo māsu ir sešu gadu starpība. Vēl pēc četriem gadiem trešā meita 1999. gadā piedzima. Vecākā meita ir Austra. Es ar viņu divarpus nedēļas vecu stāvēju Baltijas ceļā netālu no laukiem, kur ir Silciema stacija. Ja tur iznāk uz Pleskavas šoseju ārā, mana vecāmamma tur stāvēja. Mēs stāvējām visa ģimene. Mūs tētis ar mašīnu pieveda. Kaimiņš ar motorolleru ābolus vadāja gar to rindu un deva. Stāvēju ar divarpus nedēļas vecu bērnu, ietītu sedziņā. Vidējā meita Ilga Vālodze. Ilgas vārds ir par godu Ilgai Reizniecei. Tas par godu un dziļā pateicībā. Nav izsakāms, cik laba Ilga Reizniece darījusi un kā viņa iedrošināja. Es vienu brīdī ar savu mazo meitu Ilgu Vālodzi ratiņos aizgājām uz Ilgas Reiznieces bērnu nodarbībām. Tad mums bija sešgadīgā

¹²¹ Starptautiskais folkloras festivāls “Baltica” notiek kopš 1987. gada.

Austra un Ilga Vālodze ratiņos. Tad Ilga arī visiem bērniem teica, redzi, tāda maza Ilga, maza Vālodzīte. Tad viņa uzdāvināja savu sastādīto vijoles grāmatu¹²², ierakstīja iekšā “Ilgai Vālodzei raudzību dienā”. Tāds zīdains guļ. Ne nu viņa to vijoli spēlēs. Varbūt vēl spēlēs. Viņa drusku pačīgāja draudzenes vijoli, bet viņa spēlē citus instrumentus. Ilga Reizniece ļoti daudz izdarīja – “Ilģu” ieraksti, viņas balss, viņas vārdu salikumi, ar ko visa Latvijas folkloras kustība izauga.

Par latviešiem un lietuviešiem

Nodziedāt mēs varam visu, ko vajag. Mums ir latvju dainas, kas ir pasaules kultūras mantojumā. Tādā veidā es šo latviešu dainu reliģiju saprotu. Tā ir morāle nevis no bailēm – tagad nedarīsi sliktu, jo sodīs, bet gan tāpēc, ka vienkārši nepiedien darīt draņķību, tu dari labu, tu dzīvo ar visu to skaistāko, ko no sevis spēj pasaulē iedot. Tā kā tas arī ir tāds darbiņš. Tie, kas to piedāvā, un tie, kas to pieņem, domāju, ka ieliek tādu latviskuma pamatu.

Tagad bērniem liek ārzemju vārdus, jau ieprogrammējot, ka viņi aizbrauks no šīs uz bagātāku zemi un tur savu dzīvi nodzīvos. Es tomēr domāju, ka viņi varbūt atcerēsies to, ko es piedāvāju un varu iedot. Ja bērndārznieki vai otrklasnieki dzied latviešu dainu, viņiem tas arī paliks. Es no sešu gadu vecuma latīņu valodu, ko iemācījos, vēl tagad atceros. Tēvs smejas: “Tāds valodnieka talants! Kāpēc tu nemācījies filoloģiju?”

Es dzīvoju ļoti nošķirtā savā vidē. Es nezinu, kas notiek apkārt. Ne man ir laika kontaktēties, ne man ir televizors, ne es klausos radio, ne man ir dators, ne man ir modernais tālrunis. Man ir savs modelis, kas mani pilnībā apmierina, jo viņš izdara trīs funkcijas, kuras man vajag, – modinātājs, zvans un izziņas. Es redzu, kādi ir bērni.

Citēšu Ilgu Reizneci: “Ja katrs Latvijas folkloras kopas dalībnieks nevis brauks tikai ar savu kolektīvu uz ārzemēm, bet aizies un iemācīs otram kaut ko, tad mēs saglabāsim savu tradicionālo kultūru un savu valsti. Mūsu ir pietiekoši daudz.” Es arī bieži ar Lietuvu kontaktējos. Viņiem ir pašapziņa lielāka. Es tur aizbraucu, tur stāvgrūdām pilni tie koncerti.

¹²² Grāmata: Studente, Vija, Reizniece, Ilga, Baumanis Andris (1995). *Cigu, cagu, vijolite: latviska vijoles ābecīte*. Rīga: Sprīdītis.

Es mācīju viņiem dziedāt “Sidrabiņa lietiņš lija, kaladū”. Visa zāle dzied *kaladū*, visi laimīgi.

Viļņā bija kolosāls veļu laiks, es biju pirms gada. Tur vispār nebija vietas. Tur bija pilna tā skolotāju nama zāle. Tur bija veci, tur bija zīdaiņi. Māte spēlēja kokli, tēvs ar zīdaiņi staigāja, ir klāt. Dzied visi jaunieši, visi vīrieši. Dzied bez lapiņām. Šogad mēs aizbraucām trijātā uz to veļu laiku. Kas man par ārkārtīgu piepildījumu. Es esmu kaut kādā ziņā tāda laipiņa, kas savieno. Es aizbraucu pie viņiem, mācu latviešu dziesmas. Viņi to grib. Es viņiem taisu kokles. Sūtu vairāk uz Viļņu.

Tad bija Baltika. Viņi gāja ar mums gājienā. Viņi vēl nesa manu vecāko meitu rokās. Tā mēs viens pie otra braukājām. Tad bija šīs studentu apmaiņas nometnes, kad 2. kursa filologiem ir lietuviešu valoda un lietuviešiem latviešu valoda. Es arī braucu uz šīm apmaiņas nometnēm, dziedāju, runāju, mācīju. Tad vecākā meita aizbrauca uz Kauņu, pusgadu pamācījās, Ilga arī uz Viļņu tādā pašā veidā. Viņas iemācījās lietuviešu valodu. Ja man vajag pareizu gramatisku teikumu, zvanu Ilgai, iztulko. Man patīk klausīties, kā tas skan, un dziedāt, jo vecāmamma Elvīra pirms nāves iepriekšējā naktī ātri, ātri sāka runāt lietuviski. Es blakusistabā. Man ausis saspicētas. Es domāju, iegaumēt, pierakstīt, bet tas bija tik ātri, jo cilvēks pirms nāves acimredzot atgriežas savā agrajā bērnībā. Vecāsmātes vecāmāte ar ganiem runāja lietuviski un dziedāja lietuviski. Es visu mūžu no vecāsmātes nevienu lietuviešu vārdu nedzirdēju, bet pēkšņi. Un tas mūs velk tālāk.

– Ko jūs uzskatāt par dzīves galvenajām vērtībām?

Saprast dabu, kuras daļa mēs esam. Izprast sevi, kāpēc mēs te esam, mērķi, kāpēc mēs šeit esam, gaišumu izplatīt ap sevi, darīt šo pasauli labāku šai brīdī, kamēr esam šeit, izmainīt kaut ko uz labu, darot sevi labāku, bet saprotot un izprotot, kas es esmu. Atrast sevi, dzīvot labestībā un mīlestībā. Lai tas viss vairojas visapkārt katram. Man ļoti patika, kad manas meitenes gāja pie manas draudzenes klausīties teoriju, pie mājas bija uzraksts: “Netraucēt, dziedam *badžanas*.”¹²³ Man patīk šī teorija, lai visas dzīvās būtnes visās pasaulēs būtu laimīgas.

¹²³ Bandžanas – krišnaītu kolektīvie dziedājumi.

Ilga Vālodze Ābele: dzimusi 1995. gadā

Ceturtnā paaudze sevī apvieno ne tikai atmiņu, bet arī visu iepriekšējo talantu mantojumu. Ilga Vālodze dzied, spēlē un vada jauniešu folkloras ansambli “Banga”, pasniedz improvizācijas teātra pamatus, gatavo kultūras sarīkojumus, piedalās starptautiskos projektos, veic tradicionālās kultūras un konceptuālās folkloras pētījumus. 2021. gadā aizstāvēts maģistra grāds folkloristikā. Tāpat kā daudziem bērnībā un jaunībā, arī Ilgai Vālodzei nācies vēlāk nožēlot, ka trūcis laika, lai uzklausītu veco cilvēku atmiņas.

Un tomēr – nākamās paaudzes izpratnē un garīgajā pasaulē daudz kas iesakņojas neapzināti, par ko varam pārliecināties šajos neatkarīgi vienai no otras izstāstīto atmiņu stāstos.

2000–šie

Atmiņas par atmiņām

– Vai jūs pati ar Elvīru Elksni satikāties?

Jā. Viņa nomira, kad man bija vienpadsmit vai divpadsmit gadi.

– Cik ilgi viņa nodzīvoja?

Simtu viens ar pusi. Tā vecmāmiņa saka. Nu es ļoti daudz arī atceros, ko viņa stāstīja, kāda viņa bija. Bet, klausoties to audio ierakstu vai lasot gan intervijas transkribējumus, gan pārējos materiālus, kas mums diezgan daudz ģimenē saglabājies, visādas atmiņu klades un memuāri, tad jā, nu tad es saprotu, ka mana atmiņa ir mazliet citādāka kā atmiņa par to tēlu, ko viņa man ir radījusi pati ar saviem stāstiem. Piemēram, es atceros, kā viņa stāstīja, kā viņa bēga uz Krieviju Pirmā pasaules kara laikā. Viņa piedzima sestajā gadā. Kad bēguši, viņai bija deviņi gadi. Viņa stāstīja, ka esot bēguši ar ratiem, laikam viena govs viņiem bija, un bēgļi brauca pāri tiltam, pārbrauca pāri, un nākamie brauca, un tilts uzsprāga, jo bija samīnēts.

Viņa man stāstīja gan par karu, gan sadzīvi. Arī pēc tam par savām gaitām Rīgā, kur viņa mācījās aktieru kursus, kā viņa strādāja ar nedzirdīgajiem, ļoti daudz ko viņa tika stāstījusi, un tajā brīdī, kad viņa to stāstīja,

tad viņa man mācīja tamborēt. To es no viņas visu dzīvi esmu paturējusi. Tad nu jā, protams, es biju mazs bērns, un tas laiks, kad es biju ciešos pie viņiem, tas bija vasaras laiks, un es gribēju skriet ārā, spēlēties. Stāstu klausīšanās man bija interesantas, bet es tomēr negribēju lielāko daļu laika pie tā vecā cilvēka pavadīt, kaut viņa bija man tāda mīļa un mīli izturējās un tur pacienāja ar kādu saldumu. Bet, kad viņa nomira, tad es sev pārmetu un kā bērns raudāju par to, ka es neesmu uzklausījusi viņu vairāk. Viņa bija tā dzīvā dvēsele, ar kuru varētu kavēt laiku, bet es izvēlos skriet ārā, un tad es tā kā jutos vainīga, raudāju spilvenā un atvainojos viņai, lai viņa man piedod.

Pēdējos – kādus sešus vai vairāk gadus viņa dzīvoja tikai tajās četrās sienās. Un vēl es atceros, ka mēs diezgan bieži lasījām. Viņai bija tādas *Likteņstāstu* grāmatīņas¹²⁴, visa tā sērija, man šķiet. Un tad mēs viņai lasījām, kad viņa palūdza. Nu vispār mēs visas trīs no agras kājas lasām, un tas arī tā labi no tādas prakses viedokļa. Bet tas arī bija garlaicīgi, jo ļoti bieži es nesapratu, kas tur ir. It kā tie bija dzīves stāsti, bet visādi termini, dīvainie vārdi, uzvārdi, kurus es nepazīnu. Un tad es mēdzu izlaist kaut kādas rindkopas, bet lai nepamana, piedomāt, lai saturā iet uz priekšu. Tad viņa reizēm teica: “Tu jau, meitiņ, tur lec pāri, tu jau nelasi visu!”

Bērnība

– Ko atceraties no bērnības, dzīvojot un augot folklorā?

Mēs jau ar māsām bijām daļa no tā visa. To bērnībā es tā no malas nemaz īsti neredzēju, jo mēs piedalījāmies visā. Mēs arī svinējām gadskārtas kopā. Vienmēr tikām ņemtas līdzī visur. Es diezgan bieži jutos tā īpaši par to, jo, piemēram, kad visi pārējie klasē svinēja Lieldienas, es Lieldienas jau sen biju nosvinējusi, mostoties četros no rīta un braucot uz kalnu kaut kur pie Daugavas, un dziedot, un ripinot olas, un tā. Tad arī lielā mērā tā īpaši sajūta saistījās ar to, ka es atšķirībā no pārējiem vienaudžiem pratu spēlēt, vēl joprojām protu spēlēt vairākus mūzikas instrumentus, dziedāt, zināju un zinu no galvas tautasdziesmas, mīklas, kas maniem vienaudžiem kaut kādā mērā tika mācīts skolā. Un tad vienmēr

¹²⁴ Apgāda “Likteņstāsti” izdotās grāmatas.

skolotāji mani tā izcēla: “Nu Ilga jau zinās.” Un, ja es vienreiz nezināju kaut ko, tad nu bija tāds – o, tu tādā ģimenē dzīvo un nezini! Mani šitā izceļ. Bet tas neapšaubāmi lika justies tādai īpašai, talantīgai, radīja tādu kopības sajūtu ar lielu kopienu, bet, protams, gadiem ejot, tas mainījās.

– Kurā laikā tas notika?

Es mācījos pamatskolā Rīgas Valdorfskolā, kur ir tikai deviņas klases. Un tad man, gribi vai negribi, bija jāizdomā, ko es darīšu vidusskolā. Es ļoti aizrāvos no 6. klases ar teātri, mākslu, aktieru meistarību, gāju visādos pulciņos, spēlēju izrādēs, un man bija tāda sajūta, ka es gribu kļūt par aktrisi, un es darīšu visu, kas ir nepieciešams, lai šo mērķi sasniegtu. Un tad es uzzināju, laikam no literatūras skolotājas, ka Valmierā ir tāda skola, kurā ir teātra virziens, tāda, kā mēdz būt mūzikas virziens, ģeogrāfijas, un tajā brīdī tā bija vienīgā skola, kur tāds virziens bija. Tad es 16 gados izlēmu pārcelties uz Valmieru, viena pati, mācīties teātra novirziena klasē, Valmieras Viestura vidusskolā. Es aizbraucu, tur bija iestājekšāmeni, iestājos, nu jā. Līdz ar pārcelšanos es vienā brīdī atrāvos pilnībā no folkloras. Es paņēmu līdzi ģitāru, es nepaņēmu kokli, es pilnībā no tā norobežojos. Varbūt ļoti retu reizi, kad es biju Rīgā un tas sakrita ar kādu pasākumu, vai vienkārši Jāņos es turpināju piedalīties. Bet tā es mazliet arī parādīju tādu pusaudža kategoriskumu, ka es negribu vairs. Es pamanīju, arī tajā laikā – divtūkstošo sākumā, kad es gāju pamatskolā, no apkārtējo puses tomēr bija tāds nievājums, ka folklorists ir kaut kas tāds, kas nodarbojas ar kaut ko vecmodīgu, neinteresantu, nestilīgu.

2010-tie

Izraušanās

Valmierā mēs bijām pamatīgi celmlauži. Diplomdarbā izdomājām iestudēt nevis “Trīnes grēkus”, bet iestudēt izrādi, ņemot par pamatu filmu “Čikāga”, kur Ketrīna Zeta-Džonsa. Tas bija mazliet tā kā kabare tipa izrāde ar necenzētu leksiku, ar šaujāmieročiem, pat seksīgām dejām un zeķēm. Mēs, astoņpadsmit deviņpadsmitgadīgas meitenes, nu tā bija tāda revolūcija tajā skolā un teātrī. Noteikti no tās mākslinieciskās kvalitātes

tas nebija nekas tik spožs, bet mums tanī brīdī šķita, ka mēs esam virsotnē, un es biju arī viena no tām, kurām bija galvenā loma, nu tas bija tāds vau! Inese Ramute¹²⁵ mums mācīja skatuves runu, Edīte Tišheizere¹²⁶ mācīja teātra vēsturi, un viņas arī nāca uz šo izrādi skatīties,

Tajā [2014.] gadā neuzņēma aktierus, bet, ja būtu uzņēmuši, tad es ietu. Pārvācos atpakaļ uz Rīgu. Zināju, ka gribu tomēr kaut ko studēt, kamēr pienāk tas nākamais uzņemšanas gads, un tad es stājos uz kultūras teoriju un producēšanu, absolūti nesaprotot, kas tas ir, un ļoti labi, ka mani tur neuzņēma. Es gribēju būt māksliniece, un viss. Kad visas uzņemšanas bija beigušās, es uzzināju, ka Kultūras koledžā būs uzņemšana. Un tur bija kultūras producenti. Es arī tad īsti nesapratu, kas tas producentis tāds ir. Kas gan ir ļoti smieklīgi, jo šobrīd ar to nodarbojos ikdienā, bet es pieteicos, jo tur arī bija ļoti līdzīgi tie priekšmeti, – aktiermāksla, kustība. Pāris mēnešus pamācījāties, tā kā viss ir ļoti forši, bet sapratām, ka tā izglītība ir švakā līmenī, vismaz tad, un es izstājos. Tad bija brīdis, kāds nepilns pusgads, kad es tikai strādāju – par improvizācijas teātra skolotāju. Tas, ko es Valmierā tā pamatīgāk apguvu. Tad es sapratu, ka tas mani arī pašu atvēra, deviņpadsmit gadus vecu meiteni. Man laikam bija salūzušas tās romantizētās ilūzijas par aktieru profesiju.

Atpakaļ folklorā

Nedarīt tikai vienu lietu varbūt – tāds ir atslēgas vārds, un kopš tā brīža, nu īstenībā jau visu dzīvi varbūt, bet kopš tā brīža es pamatīgāk esmu attīstījusies dažādos virzienos, ne tikai nodevusies kaut kam vienam. Un bija ļoti labi, ka šis pārmaiņas notika, jo 15. gada vasarā sapratu, ka es varētu studēt kaut ko teorētiskāku, kas palīdzētu man vairāk saprast sevi un sniegtu teorētisku bāzi tam, ko es esmu praksē pieredzējusi visa mūža garumā. Es iestājos Baltu filoloģijas folkloristikas nodaļā Latvijas Universitātē.

– Ar ko tagad nodarbojaties?

Mēs fondā “Initium” īstenojam vienu simtgades projektu: “Latviešu stāsti, Šekspīrs satiek Blaumani”, kas ir lielā mērā par teātri un kas apkopo

¹²⁵ Inese Ramute (1955) – Valmieras Drāmas teātra aktrise.

¹²⁶ Edīte Tišheizere (1956) – teātra kritiķe un teātra zinātniece.

tādas jomas, kurām es dzīvē esmu visvairāk pievērsusies, – teātri, folkloru. Pirmajā posmā notika meistarklases, jo vietējie aktieri, režisori un tā tālāk apguva tādas jaunas, laikmetīgas teātra metodes, un tagad ir posms, kad viņi šīs metodes izmantos, lai apkopotu Latvijas stāstus un radītu kopienas teātra iestudējumus, stiprinot lokālpiederību cilvēkiem, kas šeit dzīvo, saglabājot kaut kādā mērā arī stāstus, kas izzūd; lai veicinātu paaudžu kontaktu, ja, piemēram, jaunākā paaudze nerunā un vairs nezina vecākās paaudzes stāstu, tad šis ir brīdis, kad mūsdienīgā, pievilcīgā veidā to ir iespējams parādīt.

Ar vēl vienu folkloristikas studentu mēs esam jau divus vai trīs mēnešus braukājušas un intervējušas cilvēkus, lielā mērā veikušas tieši dzīvesstāstu intervijas. Dramaturgs apstrādā šos materiālus, ņemot klāt vēl vēsturiskas liecības par Tilžu, un tiek veidots iestudējums, kas būs par vietējo dzīvi, par vietējiem cilvēkiem. Šajā gadījumā arī režisorei svarīgi bija iezīmēt Tilžas nākotni, jo tas ir viens no tiem ciemiem, kur ir ļoti mazs iedzīvotāju skaits. Bērni, kas tur dzīvo, neredz nekādu perspektīvu, un visi tikai brauc projām. Paliek vecie cilvēki, kas pamazām nomirst, bet šis iestudējums iezīmēs arī nākotni, ko mēs, paši negaidot, uzķērām, ka tur spīd cerību stariņš. Nav tikai viens cilvēks, kas domā, ka tur ir nākotne. Šobrīd ir kādi pieci jau, kas ir daudz. Nu tā.

Nesen intervēju Dāvi Staltu¹²⁷, kurš ir Helmī un Daiņa Stalta¹²⁸ dēls. Nu viņš ir nedaudz vecāks par mani, un līdz ar to viņš arī no bērnības atceras, kā folkloras kustība pavadīja neatkarības atgūšanu. Bet no šīs intervijas mani interesē pētīt šo tēmu – kā dzīvo nākamās folkloristu paaudzes pārstāvji. Vai tas viņiem kaut ko ir devis un kā ietekmējis cilvēku dzīvi. Manā gadījumā tā ir kaut kāda jauna forma mutvārdu tradīcijas pārņemšanai, jo lielākā daļa no tā materiāla, ko es zinu, no manas bērnības atmiņas, tās sajūtas, kad es dzirdu to melodiju, man jau saistās ar personīgām asociācijām. Es to esmu nevis no notīm iemācījusies, bet no pieredzes. Es tagad zinu, varbūt teorētiskāk skatoties, ka tā ir veidojusies no ģimenes. To varētu saukt par mutvārdu tradīcijas pārmantošanu. Ne gluži tāpat kā pirms pārsimts gadiem, jau citādāk. Mūsu vecākiem tā bija jau tā kā iemācīta tradīcija. Kad mēs to pārņemām, tā bija jau pilnīgi cita forma.

¹²⁷ Dāvis Stalts (1982) – politiķis, mūziķis, žurnālists.

¹²⁸ Dainis Stalts (1939–2014) – folklorists, politiķis, kopā ar sievu Helmī (1949) dibinājis folkloras draugu kopu “Skandinieki”.

– Vai folklorai bija kāda loma arī vecvecāku dzīvē?

Vecmāmiņa nav ar to bijusi tik ļoti saistīta, jo īstenībā, kad mana mamma sāka ar to nodarboties, viņa to tā kā neakceptēja. Tas bija arī tas laiks, kad viss jau sāka brukt. Nu tīri praktiski, ar to it kā nevar nopelnīt. 91. dibināja “Laivu”¹²⁹, bet pirms tam jau viņa pirmajā “Baltikā” piedalījās. Tagad viņi ļoti lepnī ir, abi divi vectētiņi, un arī labprāt dzied. Mamma taisa kokles kopā ar vectētiņu, tur darbnīca ir.

– Vai vecaistēvs ar to nodarbojas tikai pēdējā laikā?

Pēdējā laikā, es pat nezinu, pēdējos pāris gadus. Varbūt četrus. Nu vienkārši mana mamma saprata, ka viņa grib jaunas kokles, kas labi skan. Neviena netaisa tā, kā viņa grib. Nu, tā kā neviens netaisa, tad viņa nolēma pati taisīt. Zāģēšanu to nu vectētiņš gaterī veica.

Paaudžu saites

– Vai, uzklusot atmiņas, var uziet kādu paaudzes saistošu līniju?

Vecvecmāmiņa Elvīra Elksne bija režisore, viņa pati bija izgājusi kursu, un beigās viņai piedāvāja strādāt ar nedzirdīgajiem, un tur nu viņa palika. Tad mana vecmāmiņa mēdza ielēkt kaut kādos iestudējumos iekšā. Kad aktrise pēkšņi saslima, tad mana vecmāmiņa Gaida Ābele viņu aizstāja. Līdzīgi kā es – bija tā, uz kuru varēja paļauties, ka iemācīsies, ielēks, zinās un paveiks. Tiktāl ar to teātri, bet viņa ātri saprata, ka viņai ļoti, ļoti tā bioloģija patīk, un tad vēl viņa pabeidza, kā to sauc, aspirantūru. Vārdu sakot, viņa ir bioloģijas doktore. Raimonds Vējonis pie viņas savu bakalaura darbu kārtoja. Tanī dienā, kad viņu ievēlēja par prezidentu, kaut kādā *Facebook* lapā bija ielikuši bildīti, kur bija rakstīts “Raimonds Vējonis, bakalaura darbs, Latvijas Universitāte, zinātniskā vadītāja Gaida Ābele”. Tā es vispār uzzināju. Un tad es to bildīti aizsūtīju vecmāmiņai. Viņa atcerējās, nopriecājās, ka darbs esot bijis labs, bet, ka tālāk viņš tur laikam neiešot, lai par doktoru kļūtu.

¹²⁹ Laiva – folkloras kopa.

– Vai vecmāmiņa Gaida ir laba stāstītāja?

Ja mums ir kaut kāda ballīte, tad viņa parasti tur kādu joku nostrādā vai latīniski kaut kādu dzejolīti noskaita. Viņa lielā mērā mums tajā lauku mājā bijusi tāda dvēseles uzturētāja. Gan pajoko, gan tā mīļi izturas, jo, tā kā vectētiņš varbūt nav tik emocionāli, nu nav tāds atvērts, viņš nesaka tos mīļos vārdus, tad vecmāmiņa vienmēr tā, un arī tagad zvana – kā meitiņām iet? Arī vectētiņš tagad sācis mīļāks kļūt. Lai gan vienmēr labas attiecības ir ar viņu bijušas.

– Cik tālu viņa ir ievadījusi savā dabas pasaulē?

Nu mēs tur vienmēr arī, protams, vasarās dārzā strādājām, lai gan ravēt nepatika. Ir kaut kādas bildes, ka mēs tur sēžam un stādiņus liekam margarīna trauciņos, un kaut ko mācāmies, kaņepes lasām, bet viņa nav nekad spiedusi, vilkusi. Viņa vienmēr priecājas, ja mēs kaut kādu dīvaino sēni atrodam, mēs vienmēr varam viņai pajautāt, un viņa vienmēr priecājas visu izstāstīt – visas dzimtis, ģintis un kā pagatavot, bet viņa nekad nav spiedusi, lai mēs šīs zināšanas pārmantojam. Ļoti labi, jo tagad ir pienācis tas brīdis, kad mēs pašas gribam tur iemācīties marinēt.

– Vai Ābeles uzvārds ir mantojams?

Tas ir vectētiņa uzvārds. Viņš ir no Lielvārdes puses. Viņa tēva uzvārds Arnis Ābele. Viņš apprecēja Gaidu Elksni, viņa kļuva par Ābeli, tad piedzima mana mamma. Viņa vienu brīdi negribēja savu uzvārdu mainīt. Mēs esam trīs māsas, bet mums nav viena tēva, līdz ar to mana mamma gribēja saglabāt kaut kādā mērā, nezinu, vai tas bija viņas zemapziņā vai kur, ka viņa gribēja saglabāt meitām viņas meitas uzvārdu. Un tā mēs arī visas trīs esam Ābeles, līdz ar to mums ir vectētiņa uzvārds.

1990-tie

– Kāda bija dzīve bērnībā?

Nu, jā, un, tā kā lielākajā daļā bērnības mums mājās bija viens vecāks, bija grūti ar to audzināšanu tādā ziņā, ka bija gan jāstrādā, gan jāaudzina bērni. Tāpēc mēs varbūt arī tikām ņemtas visur līdzī, lai kāds ir vienmēr blakus. Mums ar vecāko māsu ir sešu gadu starpība. Mēs jau varējām

palikt visas trīs, uztaisīt kaut ko ēst. Mūsu starpā reizēm radās kāds konflikts, jo uzskatījām, ka viņa nav nekāda autoritāte un nav viņa jāklausa. Mēs joprojām smejamies – tu neesi mana mamma. Tagad tas ir apbrīnojami, cik labas var būt attiecības starp māsām, ja bērnībā tādas kaislības bijušas. Jā, bet to apstākļu dēļ mēs no agra vecuma esam diezgan patstāvīgas. Es domāju, ka tas ir saistīts arī ar mammas personību, ka viņai ļoti svarīgi ir bijis būt neatkarīgai. Tiklīdz viņa spēja nostāties uz savām kājām, nostiprināties kā cilvēks, kurš spēj pastāvēt par savu viedokli, kopš tā brīža viņa nav no tā atkāpusies, nu noteikti tas ir ielikts kaut kādā mērā arī mūsu dzīvēs un mūsu apziņā.

Tāpēc jā – no 1. klases braukt vienai pašai uz skolu, no 2. klases vest mūsu uz bērnudārzu arī, nu tas tā normāli. No mūsdienu bērnu tiesību aizsardzības viedokļa diezgan brutāli, bet tā bija ikdiens. Un tajos vecajos, dzeltenajos autobusos prasīt vienmēr, lai kāds nospiež to pogu, lai atvērtu durvis, jo es nevarēju aizsniegt. Citādi mēs aizbraucām reizēm arī visu nākamo pieturu, jo vadītājs bija nu tādā kā kastē, un ar viņu nevarēja runāt, un es vienmēr prasīju piespiest to pogu. Bet tad, kad es izaugu tik gara, lai es varētu aizsniegt, tad “Rīgas satiksme” nopirka jaunus autobusus.

Bērnība bija diezgan traka, un varbūt labi, ka es daudz ko neatceros, nezinu. Ja ir viens vecāks un tas nodarbojas ar folkloru, tad nav nekādi putras kalni. Tā apziņa, ka tas sociālais stāvoklis tāds bija, tas arī nestrādāja par labu pašapziņas veidošanā. Bet es domāju, ka es nezinu, kā, bet mēs visas māsas esam ļoti veiksmīgi no tā kompleksa atbrīvojušās. Tas varbūt arī labāk ļauj spēt skatīties uz dažādām sabiedrības šķirām, ja ne ar izpratni, tad nu tā kā ar iecietību. Ar laiku jau kļuva labāk. Jā, tie deviņdesmitie jau vispār, kuram Latvijā tas bija viegls laiks? It īpaši, ja ir trīs bērni. Nu tā, diezgan sūdiģi, bet kaut kā.

2010-tie

Pašatklāsme un meklējumi

– Vai pati turpināsiet mammas ģimenes modeli?

Es domāju, ka ir tāda pašatklāsme caur attiecībām. Tas ir ļoti būtiski, ka cilvēki ne tikai stājas attiecībās ar kādu, bet ka viņi šajās attiecībās spēj

daudz ko mācīties par sevi. Pēdējos četrus gadus gandrīz es esmu kopā ar savu draugu. Bieži esam runājuši par to, ka mēs daudz ko esam iemācījušies un tieši caur attiecību problemātisko pusi esam iemācījušies arī risināt ar savu personību saistītās problēmas. Es ļoti analītiski par to runāju, nevis emocionāli varbūt.

– Jūtas tur nebija pieminētas?

Jā, nu jūtas, to es savos gados dzejā ierakstīju. Nē, man šobrīd, nezinu, laikam, tas vidusskolas un pēc vidusskolas brīdis tāds jūtām piepildīts un trauksmains. Ļoti svarīgi tur bija arī izjust uzmanības apliecinājumus, kā jebkurai jaunai meitenei, es domāju. Bet šobrīd, jā, man pēdējā laikā dzīve arī kaut kā ļoti ir mainījusies. Nostabilizējušies uzskati par to, kā es gribētu dzīvot, kā mūsdienu sabiedrībā, ņemot vērā visus tajā notiekošos procesus, vajadzētu dzīvot. Secinu, ka es pārāk maz laika veltu sev. Svarīgi šo laiku veltīt, nevis skatoties bildes datorā vai vienkārši sēžot pie datora, kas lielā mērā ietilpst darba pienākumos, bet arī pēc tam doties kaut kādās pastaigās ar sevi. Tas arī lielā mērā ietekmē attiecības.

– Kur tagad dzīvojat?

Mēs pārvācāmies uz Āgenskalnu, jo manā izpratnē tas ir mans pirmais solis dzīvē ārpus Rīgas vai ārpus urbānas vides. Man ir tāda ilūzija, ka es varētu dzīvot pie dabas, ka es to prastu un mācētu un es to absolūti izbaudītu, jo Āgenskalnā ir zaļš, Āgenskalnā ir pagalms, un Āgenskalnā ir komposts, kuros es varu savus bioloģiskos atkritumus likt un nepiesārņot lielo, kā to sauc, atkritumu tvertni. Šie jautājumi ir tie, kas mani šobrīd nodarbina. Jāsaprot, ka globālā mērogā vides jautājumu mana paaudze vairs nevar ignorēt. Lielā mērā cilvēki to nesaprot, arī negrib pieņemt kā patiesību. Es diezgan kategoriski pret sevi nosaku, ka mums nav izvēle, ir jāmaina dzīvesveids un skats uz dabas resursiem. Manā gadījumā tā ir ļoti patīkama izmaiņa. Es ļoti gribētu, lai pasaule nav tik ļoti piecūkota, lai neiet bojā tik daudz sugu katru gadu. Un es priecājos, ka šie apstākļi mani ietekmē kā dzinulis, ka kaut ko var izdarīt. Man ir dzinulis, ka es varu to projektu uzrakstīt, ka es ar savu darbību varu virzīties tajā virzienā, lai apkārtējo vidi saglabātu vismaz tādā līmenī, kā šobrīd ir, lai nepasliktinātu ilgtermiņā. Šobrīd sāku nodarboties ar tādu

bezatkritumu dzīvesveida projektiem, lai Āgenskalna kopienā attīstītu apziņu par piesārņojumu, jā. Bet tas viss ir saistīts ne tikai ar to, ka ir daudz plastmasas. Bet to jau var arī tādā līmenī nolikt, ka mēs nespējam dzīvot bez piesārņojuma. Nezinu, es aizeju uz ārsta vizīti desmit minūtes ātrāk, un es nespēju tās desmit minūtes pavadīt, vienkārši domājot. Man vajag kādu kairinājumu, man vajag grāmatu izvilkt, man ir podziņtelefons. Dators man ir vienmēr līdzi, it kā manam darbam. Ļoti viegli tajā iegrimt, un, jā, tas lielā mērā diktē manu dzīvi.

Paaudzes raksturs

– Kā varat raksturot savu paaudzi?

Es varbūt varu vienkārši iezīmēt to, ka man šobrīd gribētos domāt, ka tā ir vienkārši tendence, kas ir raksturīga šai sarežģītajai paaudzei, pie kuras es piederu, kurai ir grūti definēt savu identitāti, grūti apjaust piederības sajūtu, jo ļoti daudzi cilvēki aiziet no valsts, piemēram, no Tilžas kaut vai. Uzreiz ļoti daudz kas tiek lauzts, ļoti daudz kas nāk klāt. Labi, man šāda pieredze ir bijusi ar Valmieru, kas tajā vecumā arī bija kaut kāds milzīgs identitātes grāvējs. Jo tā pieredze, kas man iepriekš bijusi un ar ko es esmu nodarbojusies tik ilgi neapzinātā vecumā, šī folkloras pieredze atkāpās. Bija ļoti grūti saprast, kam tad es īsti piederu vai kam piekritu. Ja šobrīd man ir pilnīgi cita izpratne, citas vēlmes, ko es gribu sajūst vai iemācīties, vai iegūt. Un tāpēc es īstenībā pat nemēģinu definēt, kas ir tas, kas es esmu, ko es daru, kā man būt, bet tajos brīžos, kad šādas domas atnāk, tad ir ļoti, ļoti sarežģīti tās emocijas kaut kā savietot. Tad man ir tāda ilūzija, ka, iespējams, es izveidošu kaut kādu dzīves telpu, kas būs saistīta ar maniem uzskatiem, piemēram, ka es dzīvošu vairāk pie dabas, ka tad arī būs tā iespēja dzīvot saskaņā ar sevi, saprast, kur es esmu, ko es varētu darīt. Un tieši tāpēc es neēju uz vienu lietu, teiksim, uz karjeru folkloristikā. Grūti saprast, ko es pati vēlos un vai ir svarīgi arī pakļauties kaut kādiem sabiedrības standartiem, vai tas, ko es uzņemšos darīt, vai tā būs tāda mana patiesā interese. Domāju, ka es ļoti laimīgā brīdī dzīvoju, ka varu izvēlēties nevis to, kā vairāk nopelnīt vai vienkārši pastāvēt un netikt nogalinātai, bet izvēlēties, ko es daru un kur es to daru.

Daudzo iespēju gūstā

Intervijās ļoti daudzi cilvēki, vecākās paaudzes cilvēki ir teikuši, ka šobrīd ir tās iespējas un viņu laikos nebija tādu, un kā tas būtu bijis, tagad pavisam citās disciplīnās aiziet, ir visatļautība, un skolēni var ļaut virsū skolotājiem un tur nezin ko vēl. Dzimumu jautājumos nav nekādu regulu. Es arī domāju, ka šo iespēju priekšā cilvēks ļoti apjūk. Un arī informācijas pārbagātībā. Es noteikti nebēdājos, ka man ir šīs iespējas. Tik daudz ko savā mūžā esmu darījusi, īstenībā, pat salīdzinot ar saviem vienaudžiem, projektu daudzums, pieredze, ceļojumi, nu tas ir arī sarežģīti. Ļoti agrā vecumā mūsdienās ir iespējams uzkāpt pa karjeras kāpnēm vai – nezinu – kļūt par miljonāru. Tas nav mans gadījums, bet, ja cilvēks, tuvojoties trīsdesmit gadiem, apjauš, ka viņš tik daudz ko vēl nav darījis, viņam ir kauns par to, kāpēc es dzīvoju šajā pasaulē. Šajā informācijas laikā, lielo iespēju laikā es neesmu spējis savākties un kļūt par labo uzņēmēju. Nu tā. Tas noteikti neatvieglo, bet tas jānovērtē, jo mēs nezinām, kā ir, kad tā nav.

Vecākā māsa ir audzinātāja. Bet arī – pasniedz latviešu, īstenībā visas valodas – latviešu, angļu, krievu, arī ģeogrāfiju. Sākumskolā viņa visu, ko vajag, to māca, izņemot sportu un ķīmiju. Ķīmiju sākumskolā nemāca. Jaunākā māsa nodarbojas ar mūziku. Veiksmīgi kombinē savas mūzikas izjūtas ar pieredzi, kas ir ļoti līdzīga manai. Viņa arī “Bangā” dzied, lielā mērā bīda arī tādas pasākumu idejas, kas man rodas, un tad mēs spējam tādā tandēmā ļoti labi saprasties.

Man ļoti liels prieks, ka tas neradīja lielu vēlēšanos baigo naudu dabūt. Uz brīdi bija tāda prioritāte, kaut es varētu visu nopirkt. Ja es varētu dzīvot ar savu gudro telefonu vai ar planšetēm un ko tur pārējo. Bet es šobrīd izvēlos dzīvot bez tā, jo es apzinos, ka man tas nav nepieciešams un ka es daudz labāk, manā gadījumā daudz labāk, varu dzīvot bez tā. Un es esmu priecīga, ka es tik agrā vecumā esmu kaut kam tādām izgājusi cauri. Un nepaliku tajā – jā, man bērnībā tā nebija, tāpēc es tagad to gribu. Mēs Ziemassvētkos dāvinām piedzīvojumus, vai ko nu katrs tur izdomā. Varbūt ir kaut kāda nepieciešamība, tad tam. Es arī skaidri pateicu – es negribu šajā gadā nekādus liekus atkritumus. Ja ko tiešām vajag, tad visi sametamies. Ļoti tas var strādāt, ja visa ģimene pieņem šo modeli. Un man ir prieks, ka es varēju šādi attīstīties, nevis dāvināt tur kaut kādus krāmus vai saldumus.

Dzīvotā telpa no paaudzes paaudzē

Katras paaudzes atmiņu vēstījums, sasaistīts ar dzīvoto telpu un laiku, vēsta ne tikai par katram laikam atšķirīgo, bet ļauj ieraudzīt arī kopīgo un pārmantoto. Vienlaikus stāsti uzrāda dažādas sadzīves situācijas, kas atpazīstamas kā noteikta laika iezīme. Tāda ir gan Gaidas aizraušanās ar kinoamatierismu, kas viņas laikā bija populāra radoša pašizpaušme, gan radio programmu repertuārs, ko Anda atceras no bērnības sešdesmitajos gados, arī folkloras uzplūdi un Baltijas ceļš iezīmē noteiktus laika nogriežņus sabiedrībā.

Vēsturisko paaudžu piesaisti raksturo Pirmā un Otrā pasaules kara atmiņas, muižas zemes izpirkšana, kas ļauj Elvīras vecākiem iekopt savu saimniecību. Neskatoties uz pilsētnieces dzīves epizodēm, Elvīra dziļi iesakņojas mežgaliešu zemes stūrī. Sēliskā pašapziņa ieņem nozīmīgu vietu Elvīras kultūrientitātē. Reģionālās saknes un piesaiste zemei ir daļa no 20. gadsimta sākumā Latvijā dzimušo cilvēku pašizpratnes. Lai gan viņu pēcteči jau piedzimst pilsētā, tomēr, kā rāda aplūkotā paaudžu vertikāle, saite ar savas dzimtas lauku dabu un ainavu nepārtrūkst. Tas Gaidai liek iegādāties māju ārpus Rīgas, Allažos, un arī pensijas gados turpināt darbu par bioloģiskās daudzveidības konsultanti. Arī Ilga Vālodze tiecas tuvoties dabas pasaulei.

Vecākā paaudze savā dzīvē un reizē arī stāstā tiecas pēc stabilitātes un kārtības pretēji karu un varu maiņu plosītajam laikam. Arī nākamo paaudzi vēl daļēji iespaido karš un tā sekas – bērni ievēro vecāku paraugu, cenšas turpināt tradīcijas, kas tomēr pakāpeniski zaudē sākotnējo jēgu. Seko paaudze, kura cieš no visa neīstā, ar varu uzspiestā, ko pieredz gan mājās, gan ārpus tām. Šī paaudze (vai daļa no tās) spēj protestēt, un viņiem vēl spēka gados izdodas atbrīvoties no despotiskā režīma. Jaunākai paaudzei, šķiet, būtu iespējas harmoniski veidot savu personību – godprātīgi sagatavoties plašajai izvēlei, ko piedāvā viņu laiks. Dzimtas ceturtnās paaudzes stāsts tomēr ir arī par ekonomiski smagajiem deviņdesmitajiem gadiem, iekšējām pretrunām, sevis meklējumiem.

Visām četrām paaudzēm neiztrūkstošs ir morālais kritērijs kā sevis, tā sabiedrības dzīves vērtējumā, pašanalīze, dzīves mērogs, kurš ir atvērts pret pasauli un ietver interesi ne tikai par cilvēkiem, bet arī par vidi. Ilgas Vālodzes stāsts tā arī izskan – ar izpratni un rūpēm par Latvijas dabu un vides atveseļošanu kā savas paaudzes mantojumā saņemto pienākumu.

Šo četru sieviešu dzīvesstāsti vedina paplašināt Astrīdas Erlas jēdzienu “ceļojošās atmiņas” (Erll 2011), ar to saprotot ne tikai atmiņu kustību starp kultūrām un ārpus tām, cauri laikam un telpai, tostarp starp dažādām paaudzēm, bet arī dzīvotās vides pieredzes pārneši. Tā, piemēram, Elvīra iepazīstina ar sevi kā cilvēku, kurā satiekas pilsētnieks ar laucinieku. Tas ļauj neiegrīmt rutīnā, bet uz visu raudzīties ar svaigu skatu, no distances. Saite ar dabu turpinās meitas un mazmazmeitas stāstos. Elvīra pati saskata, ka lauku darbam bijusi nozīme arī meitas profesijas izvēlē. Piesaiete labai sakņojas iepriekšējo paaudžu dzīvesveidā un paradumos, ko pēcteči vērtē ar cieņu un izpratni.

Attiecības starp cilvēkiem, kultūru, vēsturi un vidi ir jauna zināšanu joma, ko sekmējis vides pavērsiens humanitārajās un sociālajās zinātnēs. Tas koncentrējas uz cilvēka vērtību, ideju, vēstures, domāšanas, reliģijas un komunikācijas izpēti un cilvēku attiecībām ar apkārtējo vidi (Buell 2001; Heise 2008; Latour 2016). Pētnieciskie meklējumi norisinājušies arī mutvārdu vēsturē.

Ierasti saskaņā ar britu sociālā vēsturnieka Pola Tompsona atziņu viens no galvenajiem mutvārdu vēstures nolūkiem ir “dot balsi” atstumtām vai vēsturē aizmirstām grupām (Thompson 1989; Lanford et. al. 2018). Taču pēdējā laikā ir nākusi atskārsme, ka biogrāfiskajos stāstījumos un dzīvesstāstos cilvēkam varbūt nemaz nav galvenā loma (Spooner 2019), bet tā drīzāk piemīt videi visplašākajā tās nozīmē. Uz tā pamata attīstās vides mutvārdu vēsture, kas uzlūko dzīvesstāstus kā nozīmīgu resursu gan vides vēstures izpētē, gan skaidrojot apkārtējās vides nozīmi cilvēka dzīvē un tās ietekmi uz dzīvesstāsta saturu un formu. Proti, dzīvesstāsti atspoguļo, kā cilvēki vēro un atceras un kā viņi izvēlas stāstīt par pieredzēto. Tas nozīmē, ka atmiņa ļauj arī ieraudzīt, ko vide un pārmaiņas tajā nozīmē cilvēkiem, un otrādi – ļauj redzēt, kā cilvēki attiecībā pret savu dzīves vidi var izlemt rīkoties tagad un arī nākotnē. Kā norāda ģeogrāfi Braiens Viljamss un Marks Railejs, tieši mutvārdu vēsture spēj pārbaudīt prakses un pieredzes, kas veido cilvēka un vides attiecības (Holmes and Goodall 2017: 12; Williams and Riley 2020).

Elvīras atmiņās minētas dažādas dzīvotās telpas un ar tām saistītās kultūras un identitātes norises – lauki un pilsēta, Latvija un Krievija. Tomēr bērības atmiņās spilgtākie brīži saglabājušies no vecāku mājās Sēlijā piedzīvotā: “Aru zemi un mežā kokos kāpu – tas man bija tas labākais. Tā es

savu meitu arī uzaudzināju: kaut ar dzimusi Rīgā, bet es viņu pieradināju pie lauku darba. Un tā viņa arī par dabas zinātnieci palika.” Arī Gaida jau kopš bērnības dzīvo puspilsētniecības un puslaucinieces dzīvi – Rīgā gan bijis ļoti vientulīgi, interesantākās bijušas vasaras, kas pavadītas laukos. Tur apgūtas pirmās iemaņas un izpratne par vides likumsakarībām, tur arī veidojusies vietas piesaistes izjūta – Sēlijai, nevis dzimtajai Rīgai. Arī viņa savā dzīvesstāstā bieži atsaucas uz mātes atmiņām. Garīgais mantojums atklājas arī attieksmēs, uzskatos, izvēlēs. Daudz kas iesakņojies kā vērojums, paradums, neartikulētā atmiņa, vairākām paaudzēm dzīvojot kopā īsāku vai garāku laiku, jo īpaši bērnībā. Aktīvās dzīves laikā ekspedīcijās un studentu praksēs Gaida paplašina savu telpas pieredzi, visur saskatot ievērojamas cienīgo – reto, neatkārtojamo dabas pārsteigumu.

Mīlestība pret apkārtni vidi, kas izskan Elviras un Gaidas vēstījumā, ir izplatīta cilvēces vēstures un kultūras sastāvdaļa (Scannel and Gifford 2014). Tik spēcīgas jūtas bieži vien veidojas jau bērnībā, tāpēc nereti atmiņas par telpu un vidi, kurā pavadīts agrīnais mūža posms, ir emocionāli piesātinātas. To atceras arī Anda no mammas vadītajām botānikas praksēm: “Mēs vienmēr bijām tur. Kad biju klāt, tur varēja kļīst pa visām takām, visas smildziņas iemācīties, katru skarenīti, katru auzēni, nevis vienkārši tur bradājām pāri tām smilgām.” Tālākais dzīves ceļš un stāsts par to veltīts lielākoties profesionālajai koncertkolektīvas pieredzei un vēstures, kultūras un sociālo pārmaiņu sekmētai personības izaugsmei, gūstot jaunu spēku un pašapziņu folkloras kustībā. Intervijas noslēgumā, jautāta par galvenajām dzīves vērtībām, Anda tomēr atgriežas pie vides, ar kuru jūtas nesaraucjami saistīta: “Saprast dabu, kuras daļa mēs esam.”

Cilvēkģeogrāfijā tiek lietots jēdziens “dzīvotā telpa”, ar to saprotot “gan teritorijas, gan sociālās telpas aspektu, gan arī cilvēciskās vērtības, kas ar šiem abiem aspektiem saistītas” (Bula 2004: 48). Kā redzam, dzīvotā telpa ietver ne tikai pieredzi, bet arī emocijas un sajūtas (Reinsone 2017: 158–159; Berdoulay 1989: 130). Dzīvotās telpas pieredzes pārnese visspilgtāk vērojama Ilgas Vālodzes, dzimtas jaunākās paaudzes pārstāves, stāstā. Apkopojot savas atziņas stāstā par dzīvi, viņa nonāk pie vides un ar to saistītiem ekoloģijas jautājumiem. Ilga Vālodze rod mierinājumu, spēku un enerģiju tieši dabā jeb, kā pati saka, “pastaigās ar sevi”, kas nozīmē doties ārpus mājas. Salīdzinājumā ar citām Ilga Vālodze vides jautājumiem pievērš lielāku vērību – apzināti tiek meklēta dzīvesvieta ārpus

urbānās telpas, kopts bezatkritumu dzīvesveids un izjustas patiesas rūpes par klimata un vides problēmām. Tas saskan ar medijos un daļā sabiedrības pieaugošo uzmanību globālai ekoloģijai kā loģiskam, no iepriekšējām paaudzēm uzkrātam atbildības mantojumam.

Kopumā šie četru paaudžu stāsti liecina par vietu un vidi kā pamatu sabiedrības un kultūras attīstībai, no vienas puses, un identitātes un rīcības spējas radošo avotu, no otras. Caur vienas dzimtas biogrāfiskajām atmiņām esam veikuši ceļojumu laikā un pavēruši skatu arī nākotnē, kur dzīvotā telpa prasīs daudz lielāku vērību, lai turpinātos dzīve un stāsti par to.

Pateicamies par līdzdalību pētījumā, sagatavotā manuskripta pārskatīšanu un atļauju atmiņu publikācijai no intervijām Nacionālās mutvārdu vēstures krājumā: NMV-1086 (Elvira Elksne), NMV-4483 (Gaida Ābele), NMV-4816 (Anda Ābele), NMV-4682 (Ilga Vālodze Ābele).

Literatūra

- Aarelaid-Tart, Aili (2006). *Cultural Trauma and Life Stories*. Kikimora Publications.
- Aarelaid-Tart, Aili and Bennich-Björkman, Li (eds.) (2011). *Baltic Biographies at Historical Crossroads*. London: Routledge.
- Abu-Lughod, Lila (1991). Writing Against Culture. In: Fox, Richard (ed.). *Recapturing Anthropology*. Santa Fe, NM: School of American Research Press, pp. 137–162.
- Aguilar, Paloma (2019). Generational Dynamics in Spain: Memory Transmission of a Turbulent Past. *Memory Studies*, Vol. 12(2), pp. 213–229.
- Ahmed, Sara (1999). Home and Away: Narratives of Migration and Estrangement. *International Journal of Cultural Studies*, Vol. 2(3), pp. 329–347.
- Akmentiņš, Andris (2018). *Skolotāji*. Rīga: Dienas Grāmata.
- Aleksijeviča, Svetlana (2018). *Sievietes karā*. Rīga: Latvijas Mediji.
- Alexander, Jeffrey C., Giesen, Bernhard, Münch, Richard, and Smelser, Neil J. (eds.) (1987). *The Micro-Macro Link*. Berkeley: University of California Press.
- Anderson, Benedict (1991). *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Apitzsch, Ursula and Siuoti, Irini (2007). *Biographical Analysis as an Interdisciplinary Research Perspective in the Field of Migration Studies*. Frankfurt am Main. https://www.york.ac.uk/res/researchintegration/Integrative_Research_Methods/Apitzsch%20Biographical%20Analysis%20April%202007.pdf
- Applebaum, Anne (ed.) (2011). *Gulag Voices: An Anthology*. New Haven; London: Yale University Press.
- Assmann, Jan (1995). Collective Memory and Cultural Identity. *New German Critique*, No. 65, pp. 125–133.

- Assmann, Jan (2003). *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München: C. H. Beck.
- Baldassar, Loretta and Merla, Laura (2015). Locating Transnational Care Circulation in Migration and Family Studies. In: Baldassar, L. and Merla, L. (eds.). *Transnational Families, Migration and the Circulation of Care: Understanding Mobility and Absence in Family Life*. London: Routledge.
- Bankovska, Agnese (2020). *Patchworks of Care: Ethics and Practice of Care in the Organic Food Movement in Latvia*. Helsinki: University of Helsinki.
- Bauman, Zygmunt (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity.
- Bauman, Zygmunt (2011). Migration and Identities in the Globalized World. *Philosophy & Social Criticism*, Vol. 37(4), pp. 425–435.
- Becker, Annette (2005). Memory Gaps: Maurice Halbwachs, Memory and the Great War. *Journal of European Studies*, Vol. 35(1), pp. 102–103.
- Bela, Baiba (2010). Latviskās identitātes saglabāšana, tālāknodešana un tās dažādība. No: Bela, Baiba (zin. red.). *Mēs nebraucām uz Zviedriju, lai kļūtu par zviedriem*. Rīga: Zinātne, 15.–45. lpp.
- Bela, Baiba (2014). Starptautiskā migrācija un nacionālā identitāte – transnacionālās piederības veidošanās. No: Rozenvalds, Juris un Zobena, Aija (zin. red.). *Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 296.–314. lpp.
- Bell, Duncan (2003). Mythscapes: Memory, Mythology and National Identity. *British Journal of Sociology*, Vol. 54(1), pp. 63–81.
- Berdoulay, Vincent (1989). Place, Meaning, and Discourse in French Language Geography. In: Agnew, Jonh A. and Duncan, James S. (eds.). *The Power of Place: Bringing Together Geographical and Sociological Imaginations*. Boston: Unwin Hyman, pp. 124–139.
- Bertaux, Daniel (2003). The Usefulness of Life Stories for a Realistic and Meaningful Sociology. In: Humphrey, Robin, Miller, Robert, and Zdravomislova, Eleana (eds.). *Biographical Research in Eastern Europe: Altered Lives and Broken Biographies*. Burlington: Ashgate, pp. 39–52.
- Bertaux, Daniel and Thompson, Paul (1993). Family Models, Myths and Memories. In: *International Yearbook of Oral History and Life Stories: Between Generations*, Vol. 2. Oxford: Oxford University Press.
- Bertaux-Wiame, Isabelle (1979). The Life History Approach to the Study of Internal Migration. *Oral History*, Vol. 7(1), pp. 26–32.

- Bialystok, Ellen and Feng, Xiaojia (2010). Language Proficiency and Its Implications for Monolingual and Bilingual Children. In: Durgunoglu, Aydin Yücesan and Goldenberg, Claude (eds.). *Language and Literacy Development in Bilingual Settings*. Cambridge University Press, pp. 121–140.
- Biernat, Marcin (2017). Memory, Identity, Family. Notes from the Sociological Research of Identity and Memory in Local Community. *Polonia Journal*, No. 5–6, pp. 41–56.
- Bleiere, Daina (2009). Vēsturnieki un 1958. gada diskusija par jaunlatviešiem. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 4, 139.–154. lpp.
- Bleiere, Daina (2012). *Eiropa ārpus Eiropas... Dzīve Latvijas PSR*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Bleiere, Daina (2013). Ņikitas Hruščova izglītības reformas un vispārējās izglītības sovjetizācija Latvijā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 3, 105.–136. lpp.
- Bleiere, Daina (2021, 8. maijs). 1949. gada 25. marta deportācija Latvijā. No: *Nacionālā enciklopēdija*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka. <https://enciklopedija.lv/skirkdis/108424-1949-gada-25-marta-deportacija-Latvija>
- Bloom, Harold (1973). *The Anxiety of Influence: A Theory of Poetry*. Oxford; New York: Oxford University Press.
- Boldt, Tea (2012). Migration Biography and Ethnic Identity: On the Discontinuity of Biographical Experience and how Turning Points Affect the Ethnicisation of Identity. In: Hackstaff, Karla, Kupferberg, Feiwel, and Negroni, Catherine (eds.). *Biography and Turning Points in Europa and America*. The Policy Press, pp. 93–124.
- Bondarevs, Pēteris (red.) (1987). *Latvijas Leņiņa Komunistiskās jaunatnes savienības vēstures apcerējumi*. Rīga: Avots.
- Bristow, Jennie (2016). *The Sociology of Generations: New Directions and Challenges*. London: Palgrave Macmillan.
- Bruner, Edward M. (1986). Experience and Its Expressions. In: Bruner, E. M. and Turner, Victor W. (eds.). *The Anthropology of Experience*. Urbana; Chicago: University of Illinois Press, pp. 3–30.
- Buell, Lawrence (2001). *Writing for an Endangered World*. Harvard University Press.
- Bula, Dace (2004). “Mēs deviņpadsmit”: Mangaļsalas pagātne stāstos. No: Daukste-Silasproģe, Inguna (sast.). *Meklējumi un atradumi*. Rīga: Zinātne, 45.–61. lpp.

- Bula, Dace (2011). *Mūsdienų folkloristika: paradigmu maiņa*. Rīga: Zinātne.
- Bunkše, Edmunds Voldemārs (2007). *Intīmā bezgalība*. Rīga: Norden.
- Burnett, Judith (2010). *Generations: The Time Machine in Theory and Practice*. Surrey, UK: Ashgate Press.
- Chimienti, Milena, Bloch, Alice, Ossipow, Laurence, and Wihtol de Wenden, Catherine (2019). Second Generation from Refugee Backgrounds in Europe. In: *Comparative Migration Studies*, Vol. 7, Art. 40. <https://doi.org/10.1186/s40878-019-0138-2>
- Connerton, Paul (1989). *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Connerton, Paul (2009). *How Modernity Forgets*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Connerton, Paul (2011). *The Spirit of Mourning: History, Memory and the Body*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Corning, Amy and Schuman, Howard (2015). *Generations and Collective Memory*. Chicago; London: University of Chicago Press.
- Creet, Julia and Kitzmann, Andreas (eds.) (2011). *Memory and Migration: Multidisciplinary Approaches to Memory Studies*. Toronto: University of Toronto Press.
- Creet, Julia (2011). Introduction: The Migration of Memory and Memories of Migration. In: Kitzmann, Andreas and Creet, Julia. *Memory and Migration: Multidisciplinary Approaches to Memory Studies*. Toronto: University of Toronto Press, Scholarly Publishing Division, pp. 3–28.
- De Fina, Anna and Tseng, Amelia (2017). Narrative in the Study of Migrants. In: Canagarajah, Suresh (ed.). *The Routledge Handbook of Migration and Language*. Abingdon: Routledge, pp. 381–396.
- Dossa, Parin and Golubovic, Jelena (2019). Reimagining Home in the Wake of Displacement. *Studies in Social Justice*, Vol. 13(1), pp. 171–186.
- Dzenovska, Dace (2012). *Aizbraukšana un tukšums Latvijas laukos: starp zudušām un iespējamām nākotnēm*. Rīga: Biznesa augstskola Turība.
- Edmunds, June and Turner, Bryan S. (2002). *Generations, Culture and Society*. New York: Rowman & Littlefield Publishers.
- Eglīte, Pārsla (2002). Latvijas iedzīvotāju skaita un etniskā sastāva veidošanās XX gadsimtā. No: Strods, Heinrihs (sast.). *Nācija gūstā. Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2001*. Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds, 94.–110. lpp.

- Enciklopedia of Life Writing: Authobiographical and Biographical Forms (2001) (ed. Jolly Margaretta). Vol. 2. Eitzroy Dearborn publishers, pp. 677–680.
- Epstein, Helen (1979). *Children of the Holocaust: Conversations with Sons and Daughters of Survivors*. New York: Penguin.
- Erl, Astrid (2011). Travelling Memory. *Parallax*, Vol. 17(4), pp. 4–18.
- Eyerman, Ron and Turner, Bryan (1998). Outline of a Theory of Generations. *European Journal of Social Theory*, Vol. 1(1), pp. 91–106.
- Feldman, Ilana (2006). Home as a Refrain: Remembering and Living Displacement in Gaza. *History & Memory*, Vol. 18(2), pp. 10–47.
- Felman, Shoshana and Laub, Dori (1992). *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis and History*. New York: Routledge.
- Fentress, James and Wickham, Christopher (1992). *Social Memory: New Perspectives on the Past*. Oxford: Blackwell.
- Fishman, Joshua A. (1978). *Language Loyalty in the United States*. New York: Arno.
- Foucault, Michel (2000). Truth and Power. In: *Essential Works of Foucault 1954–1984, Vol. 3: Power*. New York: The New Press, pp. 111–133.
- Freund, Alexander (2015). Transnationalizing Home in Winnipeg: Refugees' Stories of the Places Between the "Here-and-There". *Canadian Ethnic Studies/ Études ethniques au Canada*, Vol. 47(1), pp. 61–86.
- Fullbrook, Mary (2011). *Dissonant Lives: Generations and Violence through the German Dictatorships*. Oxford: Oxford University Press.
- Garda-Rozenberga, Ieva (2010). Ceļš uz Zviedriju: migrācijas sāgas. No: Bela, Baiba (zin. red.). *Mēs nebraucām uz Zviedriju, lai kļūtu par zviedriem*. Rīga: Zinātne, 15.–45. lpp.
- Gemignani, Marco (2011). The Past if Past: The Use of Memories and Self-Healing Narratives in Refugees from the Former Yugoslavia. *Journal of Refugee Studies*, Vol. 24(1), pp. 132–156.
- Gheith, Jehanne and Jolluck, Katherine (eds.) (2001). *Gulag Voices: An Anthology*. New Haven; London: Yale University Press.
- Giddens, Anthony (1991). *Modernity and Self-identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford: Stanford University Press.
- Gilligan, Carol (1982). *In a Different Voice. Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Goffman, Erving (1955). On Face-Work: An Analysis of Ritual Elements in Social Interaction. *Psychiatry*, Vol. 18(3), pp. 213–231.

- Goffman, Erving (1974). *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Boston, MA: Northeastern University Press.
- Gramsci, Antonio (1992). *Selections from the Prison Notebook*. Eds. and transl. Quentin Hoare and Geoffrey Novell Smith. New York: International Publishers.
- Gu, Chien-Juh (2019). Interviewing Immigrants and Refugees: Reflexive Engagement with Research Subjects. In: Gold, Steven J. and Nawyn, Stephany J. (eds.). *Routledge International Handbook of Migration Studies*. 2nd ed. London: Routledge, pp. 565–581.
- Halbwachs, Maurice (1992). *On Collective Memory*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hansen, Marcus Lee (1938). *The Problem of the Third Generation Immigrant*. Rock Island, IL: Augustana Historical Society.
- Hazans, Mihails (2015). Emigrācija no Latvijas 21. gadsimtā reģionu, pilsētu un novadu griezumā. No: Mieriņa, Inta (zin. red.). *Latvijas emigrantu kopienas. Cerību diaspora*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 11.–25. lpp.
- Heise, Ursula K. (2008). *Sense of Place and Sense of Planet*. Oxford University Press.
- Hirsch, Marianne (2012). *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture after the Holocaust*. New York: Columbia University Press.
- Hobsbawm, Eric (1994). *The Age of Extremes: A History of the World, 1914–1991*. New York: Vintage Books.
- Holmes, Katie and Goodall, Heather (2017). *Telling Environmental Histories: Intersections of Memory, Narrative and Environment*. Palgrave Macmillan.
- Ikstena, Nora (2015). *Mātes piens*. Rīga: Dienas Grāmata.
- Inglehart, Ronald (1977). *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Irwin-Zarecka, Iwona (1994). *Frames of Remembrance: The Dynamics of Collective Memory*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Ivanauskas, Vilius (2016). The Apparatus of Writers and Four Generations of Writers in Soviet Lithuania. *Lituanus*, Vol. 62(4), pp. 73–96.
- Jacobs, Janet (2016). *The Holocaust across Generations: Trauma and Its Inheritance among Descendants of Survivors*. New York: New York University Press.
- Jansen, Stef and Löfving, Staffan (eds.) (2009). *Struggles for Home: Violence, Hope and the Movement of People*. New York; Oxford: Berghahn.

- Jõesalu, Kirsti (2016). We Were the Children of a Romantic Era: Nostalgia and the Nonideological Everyday Through the Perspective of a 'Silent Generation'. *Journal of Baltic Studies*, Vol. 47(4), pp. 557–577.
- Jõesalu, Kirsti and Kõresaar, Ene (2011). Working Through Mature Socialism: Private and Public in the Estonians' Meaning-making of the Soviet Past. In: Aarelaid-Tart, Aili and Bennich-Björkman, Li (eds.). *Baltic Biographies at Historical Crossroads*. London: Routledge, pp. 68–85.
- Jõesalu, Kirsti and Kõresaar, Ene (2013). Continuity or Discontinuity: On the Dynamics of Remembering 'Mature Socialism' in Estonian Post-Soviet Remembrance Culture. *Journal of Baltic Studies*, Vol. 44(2), pp. 177–203.
- Jolly, Margareta (ed.) (2001). *Encyclopedia of Life Writing: Autobiographical and Biographical Forms*, Vol. 2. Chicago; London: Eitzroy Dearborn Publishers.
- Judt, Tony (1992). The Past is Another Country: Myth and Memory in Post-War Europe. *Daedalus*, Vol. 121(4), pp. 83–118.
- Kamerāde, Daiga and Skubiņa, Ieva (2019). Growing up to Belong Transnationally: Parent Perceptions on Identity Formation among Latvian Emigrant Children in England. In: Kaša, Rita and Mieriņa, Inta (eds.). *The Emigrant Communities of Latvia: National Identity, Transnational Belonging, and Diaspora Politics*. Cham, Switzerland: Springer Open, pp. 145–162.
- Kaprāns, Martins (2012). Constructing Generational Identity in Post-communist Autobiographies: The Case of Latvia. In: Huisman, Marijke, Ribberink, Anneke, Soeting, Monica, and Hornung, Alfred (eds.). *Life Writing Matters in Europe*. Heidelberg: Winter Verlag, pp. 259–278.
- Kaprāns, Mārtiņš un Strenga, Gustavs (2016). Ievads. No: Kaprāns, Mārtiņš, Strenga, Gustavs un Bekmans-Dīrkess, Norberts (atb. red.). *Atmiņu kopienas: atceres un aizmiršanas kultūra Latvijā*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.
- Kasims, Vilis (2010). *Migrantu stāsti un stāsti migrantiem: naratīvs kā līdzeklis Lielbritānijā dzīvojošo latviešu identitātes atjaunošanai*. Maģistra darbs LU SZF.
- Kārklīņa, Ieva un Kamerāde, Daiga (2015). "Nenāc manā istabā, es nesaprotu latviski": Latvijas emigrantu bērnu valodas un identitātes veidošanās. LU Filozofijas un socioloģijas institūts.
- Kasinitz, Philip (2008). Becoming American, Becoming Minority, Getting Ahead: The Role of Racial and Ethnic Status in the Upward Mobility of the Children of Immigrants. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 620(1), pp. 253–269.

- Kaša, Rita and Mieriņa, Inta (eds.) (2019). *The Emigrant Communities of Latvia. National Identity, Transnational Belonging, and Diaspora Politics*. Cham, Switzerland: Springer Open.
- Kazmierska, Kaja (2006). Migration Experiences and Changes of Identity. The Analysis of a Narrative. *Historical Social Research*, Vol. 31(3), pp. 72–89.
- Khanenko-Friesen, Natalia (2015). *Ukrainian Otherlands: Diaspora, Homeland and Folk Imagination in the Twentieth Century*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Kibreab, Gaim (1999). Revisiting the Debate on People, Place, Identity and Displacement. *Journal of Refugee Studies*, Vol. 12(4), pp. 384–410.
- King, Peter (2008). Memory and Exile: Time and Place in Tarkovsky's *Mirror*. *Housing, Theory and Society*, Vol. 25(1), pp. 66–78.
- King, Russel and Vullnetari, Julie (2006). Orphan Pensioners and Migrating Grandparents: The Impact of Mass Migration on Older People in Rural Albania. *Ageing & Society*, Vol. 26(3), pp. 783–816.
- King, Russel, Cela, Eralba, Fokkema, Tineke and Vullnetari, Julie (2014). The Migration and Well-Being of the Zero Generation: Transgenerational Care, Grandparenting, and Loneliness amongst Albanian Older People. *Population, Space and Place*, Vol. 20(8), pp. 728–738.
- Kleinman, Arthur (2006). *What Really Matters: Living a Moral Life amidst Uncertainty and Danger*. New York: Oxford University Press.
- Kõresaar, Ene (2004). *Memory and History in Estonian Post-Soviet Life Stories: Private and Public, Individual and Collective from the Perspective of Biographical Syncretism*. Tartu: Tartu University Press.
- Koroļeva, Ilze, Mieriņa, Inta un Rungule, Ritma (2014). *Profesiju prestižs un izvēle jauniešu vidū: divu paaudžu salīdzinājums*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Koroļeva, Ilze (projekta vad.) (2019a). *Latvijas ģimenes paaudzēs, 2018: Analītisks ziņojums*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.
- Koroļeva, Ilze (2019b). The Complex Identities of Latvians Abroad: What Shapes a Migrant's Sense of Belonging? In: Kaša, Rita and Mieriņa, Inta (eds.). *The Emigrant Communities of Latvia: National Identity, Transnational Belonging, and Diaspora Politics*. Cham, Switzerland: Springer Open, pp. 69–95.
- Kosseleck, Reinhart (1989). *Vergangene Zukunft: Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Kosseleck, Reinhart (2003). *Zeitschichten. Studien zur Historik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

- Krūmiņš, Gatis (2019). Latvijas vēsture postkoloniālās perspektīvas skatījumā: PSRS koloniālā politika Latvijā. No: Goldmanis, Juris (zin. red.). *Varas Latvijā: No Kurzemes hercogistes līdz neatkarīgai valstij: Esejas*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 580.–658. lpp.
- Lacroix, Thomas and Fiddian-Qasmiyeh, Ellena (2013). Refugee and Diaspora Memories: The Politics of Remembering and Forgetting. *Journal of Intercultural Studies*, Vol. 34(6), pp. 684–696.
- Lambek, Michael (2008). The Cares of Alice Alder: Recuperating Kinship and History in Switzerland. In: Carsten, Janet (ed.). *Ghosts of Memory: Essays on Remembrance and Relatedness*. Oxford, UK: Blackwell Publishing, pp. 218–240.
- Lambek, Michael (2014). The Interpretation of Lives or Life as Interpretation: Cohabiting with Spirits in the Malagasy World. *American Ethnologist*, Vol. 41(3), pp. 491–503.
- Lanford, Michael, Tierney, Williaam G., and Lincoln, Yvonna (2018). The Art of Life History: Novel Approaches, Future Directions. *Qualitative Inquiry*, Vol. 25(5), pp. 459–463.
- Lankauskas, Gediminas (2016). Missing Socialism Again? The Malaise of Nostalgia in Post-Soviet Lithuania. In: Angé, Olivia and Berliner, David (eds.). *Anthropology and Nostalgia*. New York: Berghahan, pp. 35–60.
- Latour, Bruno (2016). Fifty Shades of Green. *Environmental Humanities*, Vol. 7(1), pp. 219–225.
- Latvijas komjaunatnes 50 gadi (1969). *Komunisti*, Nr. 29, 2. lpp.
- Laub, Dori (2005). From Speechlessness to Narrative: The Cases of Holocaust Historians and Psychiatrically Hospitalized Survivors. *Literature and Medicine*, Vol. 24(2), pp. 253–265.
- Leitietis, Jēkabs (1981). Pārdomas. *Daugavas Vanagu Mēnešraksts*, Nr. 5, 4.–9. lpp.
- Levada, Yuri (1993). *Sovetskij prostoĭ chelovek: Opyt socialnogo portreta na rubezhe 90-ih*. Moskva: Mirovoj okean.
- Levada, Yuri i Shanin, Teodor (sost.) (2005). *Otcy i deti: pokolencheskij analiz sovremennoi Rossii*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije.
- Levada, Yuri (2005). Pokolenija XX veka: vozmozhnosti issledovanija. In: Levada, Yuri i Shanin, Teodor (sost.). *Otcy i deti: pokolencheskij analiz sovremennoi Rossii*, s. 39–60.
- Levy, Daniel and Sznajder, Natan (2006). *The Holocaust and Memory in the Global Age*. Philadelphia: Temple University Press.

- Lipša, Ineta (2009). Nacionālkomunisti 1959. gada notikumumu kontekstā. Apaļā galda diskusija “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” redakcijā. Dainas Bleieres komentāri. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 2, 149.–173. lpp.
- Liu, Liangni Sally (2014). A Search for a Place to Call Home: Negotiation of Home, Identity and Senses of Belonging among New Migrants from the People’s Republic of China (PRC) to New Zealand. *Emotion, Space and Society*, No. 10, pp. 18–26.
- MacIntyre, Alasdair (1981). *After Virtue: A Study in Moral Theory*. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press.
- Malkki, Liisa (1992). National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity among Scholars and Refugees. *Cultural Anthropology*, Vol. 7(1), pp. 24–45.
- Malkki, Liisa (1995). *Purity and Exile: Violence, Memory and National Cosmology among Hutu Refugees in Tanzania*. Chicago: Chicago University Press.
- Mannheim, Karl (1952/1925). The Sociological Problem of Generations. In: Mannheim, Karl. *Essays on the Sociology of Knowledge*. Ed. by Paul Kecskemeti. London: Routledge and Kegan Paul, pp. 286–320.
- Mannheim, Karl (1998). *Essays on the Sociology of Knowledge*. In: *Karl Mannheim Collected Works*, Vol. 5. London: Routledge.
- Margalit, Avishai (2004). *The Ethics of Memory*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Matiša, Kristīne (2019, 13. apr.). Filmas “Kaza kāpa debesīs” recenzija. Brīvā gara reputācija. *Kultūras Diena un Izklaide*, 22.–23. lpp.
- Merrill, Natalie, Booker, Jordan A., and Fivush, Robyn (2019). Functions of Parental Intergenerational Narratives Told by Young People. *Topics in Cognitive Science*, Vol. 11(4), pp. 752–773.
- Middleton, David and Brown, Steven D. (2005). *The Social Psychology of Experience: Studies in Remembering and Forgetting*. London: Sage.
- Mieriņa, Inta (2015). Ievads. No: Mieriņa, Inta (zin. red.). *Latvijas emigrantu kopienas. Cerību diaspora*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 5.–10. lpp.
- Mills, Wright C. (1959). *The Sociological Imagination*. New York: Oxford University Press.
- Mitscherlich, Alexander (1963). *Auf dem Weg der Vaterlosen Gesellschaft*. Munich: Piper.

- Mol, Annemarie (2008). *The Logic of Care: Health and the Problem of Patient Choice*. Abington; New York: Routledge.
- Morley, David (2000). *Home Territories: Media, Mobility and Identity*. London; New York: Routledge.
- Murcia, Luis Eduardo Perez (2019). 'The Sweet Memories of Home Have Gone': Displaced People Searching for Home in a Liminal Space. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 45(9), pp. 1515–1531.
- Musil, Robert (1986). Monuments. In: Musil, R. *Selected Writings*. New York: Continuum, pp. 320–323.
- Mykolaitytė, Aurelija (2016). Sovietmečio atminties perkūrimas šiuolaikinėje kultūroje. *Lituanistica*, T. 62(3), p. 187–193.
- Naudžiūnienė, Akvilė (2021). "Naujasis žmogus" iki pareikalavimo: mokynys vėlyvojo sovietmečio (1964–1988 m.) Lietuvos mokyklose. *Studies of Lithuania's History*, Vol. 47, pp. 99–117.
- Neiburgs, Uldis un Zelče, Vita (red.) (2011). *(Divas) puses: Latviešu kara stāsti. Otrais pasaules karš karavīru dienasgrāmatās*. Rīga: Mansards.
- Neimane, Lelde (2021). Informācija un dezinformācija 1941. gada 14. jūnija deportāciju gaitā: Latvijas Okupācijas muzeja video liecība. No: *LU 79. starptautiskās zinātniskās konferences sēde "Filosofijas un ētikas aktualitātes pandēmijas laikā"*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.
- Nesteruk, Olena (2010). Heritage Language Maintenance and Loss among the Children of Eastern European Immigrants in the USA. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, Vol. 31(3), pp. 271–286.
- van Nistelrooij, Inge, Schaafsma, Petruschka, and Tronto, Joan C. (2014). Ricoeur and the Ethics of Care. *Medicine, Health Care, and Philosophy*, Vol. 17(4), pp. 485–491.
- Noddings, Nel (2010). *The Maternal Factor: Two Paths to Morality*. Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press.
- Nora, Pierre (1989). Between Memory and History: Les Lieux de Memoire. *Representations. Special Issue: Memory and Counter-Memory*, No. 26, pp. 7–24.
- Norlock, Kathryn (2019). Feminist Ethics. In: Zalta, Edward N. (ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Stanford: Metaphysics Research Lab Center for the Study of Language and Information Stanford University.
- Nugin, Raili (2015). *The 1970s: Portrait of a Generation at the Doorstep*. Tartu: University of Tartu Press.

- Nugin, Raili, Kannike, Anu, and Raudsepp, Maaris (eds.) (2016). *Generations in Estonia: Contemporary Perspectives on Turbulent Times*. Tartu: University of Tartu Press.
- Olick, Jeffrey K. (1999). Collective Memory: The Two Cultures. *Sociological Theory*, Vol. 17(3), pp. 338–348.
- Palmberger, Monika (2016). *How Generations Remember. Conflicting Histories and Shared Memories in Post-war Bosnia-and-Herzegovina*. Oxford: Berghahn.
- Papadopoulos, Renos (2002). Refugees, Home, Trauma. In: Papadopoulos, R. (ed.). *Therapeutic Care for Refugees: No Place Like Home*. London: Karnac Books, pp. 9–39.
- Park, Robert E. (1928). Human Migration and the Marginal Man. *The American Journal of Sociology*, Vol. 33(6), pp. 881–893.
- Pavlovičs, Juris (2012). *Padomju Latvijas ikdiena: Mūsu vienīgā vakardiena*. Rīga: Jumava.
- Pickering, Michael and Keightley, Emily (2012). Communities of Memory and the Problem of Transmission. *European Journal of Cultural Studies*, Vol. 16(1), pp. 115–131.
- Portelli, Alessandro (1998). What Makes Oral History Different? In: Perks, Robert and Thomson, Alistair (eds.) *The Oral History Reader*. London; New York: Routledge, pp. 63–75.
- Portes, Alejandro and Rumbaut, Rubén G. (2001). *Legacies: The Story of the Immigrant Second Generation*. Berkeley: University of California Press.
- Pranka, Maruta (2012). Biogrāfiskais pārrāvums kā pieredze dzīves gājumā. No: Garda-Rozenberga, Ieva (zin. red.). *Mutvārdu vēsture: dzīvesstāsts un pašapziņa*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 58.–71. lpp.
- Pranka, Maruta, Koroļeva, Ilze, and Elksne, Ginta (2021). Social Factors as the Catalyst of Emigration. In: *SHW 2021 – Part I – 8th International Conference Society. Health. Welfare (Riga, Latvia, March 24–26, 2021)*. (Forthcoming)
- Raleigh, Donald J. (2006). *Russia's Sputnik Generation: Soviet Baby Boomers Talk about Their Lives*. Bloomington: Indiana University Press.
- Raleigh, Donald J. (2012). *Soviet Baby Boomers: An Oral History of Russia's Cold War Generation*. Oxford: Oxford University Press.
- Rasmussen, Svetlana (2019). *Rearing the Collective: The Evolution of Social Values and Practices in Soviet Schools, 1953–1968*: PhD thesis. University of Nebraska-Lincoln.

- Reinsone, Sanita (2017). *Apmaldīšanās poētika teikās, stāstos un sarunās*. Rīga: LU LFMI.
- Ricoeur, Paul (1984). *Time and Narrative*, Vol. 1. Chicago: University of Chicago Press.
- Ricoeur, Paul (1988). *Time and Narrative*, Vol. 3. Chicago; London: University of Chicago Press.
- Ricoeur, Paul (2004). *Memory, History, Forgetting*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Riessman, Catherine K. (1993). *Narrative Analysis. Vol. 30: Qualitative Research Methods*. Sage Publications.
- Riessman, Catherine K. (2005). Narrative Analysis. In: Kelly, Nensie et al. (eds.). *Narrative, Memory & Everyday Life*. Huddersfield: University of Huddersfield, pp. 1–7.
- Ros, Ana (2012). *The Post-Dictatorship Generation in Argentina, Chile, and Uruguay: Collective Memory and Cultural Production*. New York: Palgrave Macmillan.
- Rosenthal, Gabriele (1998). *The Holocaust in Three Generations: Families of Victims and Perpetrators of the Nazi Regime*. London: Cassells.
- Rosinska, Zofia (2011). Emigratory Experience: The Melancholy of No Return. In: Kitzmann, Andreas and Creet, Julia (eds.). *Memory and Migration: Multidisciplinary Approaches to Memory Studies*. Toronto: University of Toronto Press, Scholarly Publishing Division, pp. 29–42.
- Rothberg, Michael (2010). Between Memory and Memory: From Lieux de Memoire to Noeuds de Memoire. *Yale French Studies*, Vol. 118/119, pp. 3–12.
- Rumbaut, Rubén G. (2004). Ages, Life Stages, and Generational Cohorts: Decomposing the Immigrant First and Second Generations in the United States. *The International Migration Review*, Vol. 38(3), pp. 1160–1205.
- Rungule, Ritma un Koroļeva, Ilze (2014). Latvijas jauniešu daudzveidīgās identitātes. No: Rozenvalds, Juris un Zobena, Aija (zin. red.). *Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 251.–269. lpp.
- Ryder, Norman (1965). The Cohort as a Concept in the Study of Social Change. *American Sociological Review*, Vol. 30(6), pp. 843–861.
- Said, Edward (2001). *Reflections on Exile and Other Literary and Cultural Essays*. London: Granta.
- Sarbin, Theodore R. (2002). Sons and Fathers: The Storied Nature of Human Relationships. In: Pellegrini, Robert J. and Sarbin, Theodore R. (eds.). *Between*

- Fathers and Sons: Critical Incident Narratives in the Development of Men's Lives*. New York: The Haworth Clinical Practice Press, pp. 11–28.
- Scannel, Leila and Gifford, Robert (2014). Comparing the Theories of Interpersonal and Place Attachment. In: Manzo, Lynne and Devine-Wright, Patrick (eds.). *Place Attachment: Advances in Theory, Methods and Applications*. London; New York: Routledge, 2014, pp. 2–36.
- Scheibelhofer, Elisabeth (2009). Understanding European Emigration in the Context of Modernization Processes: Contemporary Migration Biographies and Reflexive Modernity. *Current Sociology*, Vol. 57(1), pp. 5–25.
- Schneider, Michael (1984). Fathers and Sons Retrospectively: The Damaged Relationship between Two Generations. *New German Critique*, No. 31, pp. 3–51.
- Scott, James (1985). *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven: Yale University Press.
- Sebre, Sandra (1998). Atmiņa, ideoloģija, identitāte: mijiedarbība indivīda un tautas psiholoģiskajā dinamikā. No: Ķilis, Roberts (sast.). *Atmiņa un vēsture no antropoloģijas līdz psiholoģijai*. Rīga: N.I.M.S., 131.–139. lpp.
- Shcherbakova, Irina (1992). The Gulag in Memory. In: Passerini, Luisa (ed.). *Memory and Totalitarianism*. Oxford: Oxford University Press, pp. 103–115.
- Sime, Daniela and Fox, Rachael (2015). Home Abroad: Eastern European Children's Family and Peer Relationships after Migration. *Childhood*, Vol. 22(3), pp. 377–393.
- Simpson, Edward (2020). *Anthropology and Roads*. UK: SOAS University of London. <https://www.youtube.com/watch?v=R2qvh6Zexks>
- Skultāne, Vieda (2017). *Patības morālie avoti*. No: Skultāne, V. (zin. red.). *Piederēt un atšķirties: romu, krievu un latviešu dzīvesstāsti Latvijā*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts; Latvijas Mutvārdu vēstures pētnieku asociācija “Dzīvesstāsts”, 7.–16. lpp.
- Spooner, M. (2019). A Life History of Place: A Future Place for Life Histories? *Qualitative Inquiry*, Vol. 25(5), pp. 513–522.
- Stack, Carol B. and Burton, Linda M. (1993). Kinscripts. *Journal of Comparative Family Studies*, Vol. 24(2), pp. 157–170.
- Stack, Carol B. and Burton, Linda M. (1994). Kinscripts: Reflections on Family, Generation, and Culture. In: Glenn, Evelyn Nakano, Chang, Grace, and Forcey, Linda Rennie (eds.). *Mothering: Ideology, Experience, and Agency*. New York: Routledge, pp. 33–44.
- Stepanova, Maria (2021). *In Memory of Memory*. London: Fitzcarraldo Editions.

- Stinkuls, Alfrēds (2020). *Mati sarkanā vējā*. Rīga: Studija Lauska.
- Stock, Femke (2017). *Home and Migrant Identity in Dialogical Life Stories of Moroccan and Turkish Dutch*. Leiden; Boston: Brill.
- Stonequist, Everett V. (1961). *The Marginal Man: A Study in Personality and Culture Conflict*. New York: Russell & Russell.
- Stradiņš, Jānis (1992). *Trešā Atmoda*. Rīga: Zinātne.
- Strauss, William and Howe, Neil (1992). *Generations: The History of America's Future: 1584 to 2069*. New York: Harper Perennial.
- Sznajder, Mario and Roniger, Luis (2009). *The Politics of Exile in Latin America*. New York: Cambridge University Press.
- Štutinienė, Irena (2013). Sovietmečio atmintis šiuolaikinėje Lietuvoje: ambivalentiškumas ar nostalgija? *Sociologija: Mintis ir Veiksmas*, Nr. 1, p. 152–175.
- Šūpulis, Edmunds un Zellis, Kaspars (2019). 20. gadsimta vēsturiskās paaudzes un to identifikācija Latvijas iedzīvotāju dzīvesstāstos. *Akadēmiskā Dzīve*, Nr. 55, 66.–78. lpp.
- Švaříčková Slabáková, Radmila (2019). Moral Heroes or Suffering Persons? Ancestors in Family Intergenerational Stories and the Intersection of Family and National Memories. *Journal of Family History*, Vol. 44(4), pp. 431–448.
- Tannock, Stuart (1995). Nostalgia Critique. *Cultural Studies*, Vol. 9(3), pp. 453–464.
- Taylor, Charles (1989). *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Taylor, Charles (1992). *The Ethics of Authenticity*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Thelen, Tatjana und Morandi, Giorgio (2014). *Care/Sorge: Konstruktion, Reproduktion und Auflösung bedeutsamer Bindungen*. Bielefeld: transcript Verlag.
- Thomson, Alister (1999). Moving Stories: Oral History and Migration Studies. *Oral History*, Vol. 27(1: Migration), pp. 24–37.
- Thompson, Paul (1989). *Voice of the Past*. Oxford: Oxford University Press.
- Timofejevs, Sergejs (1999). Jauniešu subkultūras divvalodīgā telpā. No: Trelle, J. (sast.). *Rīgai 800. Gadagrāmata 1998*. Rīga: Latvijas Kultūras fonds, 64.–65. lpp.
- Todorova, Maria and Gille, Zsuzsa (eds.) (2010). *Post-Communist Nostalgia*. New York: Berghahn Book.
- Toomistu, Terje (2017). Imaginary Elsewhere of the Hippies in Soviet Estonia. In: Fürst, Juliane and McLellan, Josie (eds). *Dropping out of Socialism: The Creation of Alternative Spheres in the Soviet Bloc*. Lanham, MD: Lexington Books, pp. 41–62.

- Torok, Maria (1994). Story of Fear: The Symptoms of Phobia – the Return of the Repressed or the Return of the Phantom. In: Torok, Maria and Abraham, Nicolas. *The Shell and the Kernel*. Chicago: University of Chicago Press.
- Tronto, Joan C. (1993). *Moral Boundaries: A Political Argument for an Ethic of Care*. New York: Routledge.
- Tsiolis, Giorgos (2012). Biographical Constructions and Transformations: Using Biographical Methods for Studying Transcultural Identities. *Revista de Sociologia*, Vol. 97(1), pp. 113–127.
- Turner, Bryan S. (2002). Strategic Generations: Historical Change, Literary Expression, and Generational Politics. In: Edmunds, June and Turner, Bryan S. (eds.). *Generational Consciousness, Narrative and Politics*. New York: Rowman & Littlefield Publishers, pp. 13–29.
- Ulturgasheva, Olga (2015). Gulag Legacy: Spaces of Continuity in Contemporary Everyday Practices. *Laboratorium*, Vol. 7(1), pp. 5–14.
- Valpēters, Eizēns (sast.) (2010). *Nenocenzētie. Alternatīvā kultūra Latvijā. XX gs. 60-tie un 70-tie gadi*. Rīga: Latvijas Vēstnesis.
- Vācietis, Ojārs (2003). *Kopoti raksti 10 sējumos. 10. sējums: Sarunas. Vēstules (1950–1983)*. Rīga: Karogs.
- Vervečkienė, Liucija (2019). Pabrēžta, nutylēta, pateisinta: “kartu efektas” seneliu, tēvu ir anūku sovietmečio atmintyje. *Politologija*, T. 96(4), p. 8–37.
- Ville, Isabelle, Guérin-Pace, France and Rogers, Godfrey I. (2005). Identity in Question: The Development of a Survey in France. *Population* (English ed.), Vol. 60(3), pp. 231–258.
- Voronkov, Viktor (2005). Projekt “shestidesjatnikov”. In: Levada, Yuri i Shanin, Teodor (sost.) *Otcy i deti: pokolencheskij analiz sovremennoj Rossii*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije, s. 168–200.
- Vukušić, Ana-Marija (2011). You’re at Home – You’re not at Home. Migrant Experience of Returning “Home”. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, Vol. 48(1), pp. 65–83.
- Wagenknecht, Maria D. (2015). *Constructing Identity in Iranian-American Self-Narrative*. New York: Palgrave Macmillan.
- Weil, Simone (1987). *The Need for Roots*. New York; London: Routledge.
- Welzer, Harald (2010). Re-narrations: How Pasts Change in Conversational Remembering. *Memory Studies*, Vol. 3(1), pp. 5–17.
- Welzer, Harald (2017). *Das kommunikative Gedächtnis: Eine Theorie der Erinnerung*. München: C. H. Beck.

- Welzer, Harald, Möller, Sabine, and Tschuggnall, Karoline (2010). "Opa war kein Nazi". *Nationalsozialismus und Holocaust im Familiengedächtnis*. Frankfurt am Main: Fisher Tachenbuch Verlag.
- Wertsch, James V. (2002). *Voices of Collective Remembering*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Williams, Brian and Riley, Mark (2020). The Challenge of Oral History to Environmental History. *Environment and History*, Vol. 26(2), pp. 207–231.
- Williams, Raymond (1961). *The Long Revolution*. London: Chatto and Windus.
- Wohl, Robert (1980). *The Generation of 1914*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Wolf, Diane (1997). Family Secrets: Transnational Struggles among Children of Filipino Immigrants. *Sociological Perspectives*, Vol. 40(3), pp. 457–482.
- Wulf, Meike and Grönholm, Pertti (2010). Generating Meaning Across Generations: The Role of Historians in the Codification of History in Soviet and Post-Soviet Estonia. *Journal of Baltic Studies*, Vol. 41(3), pp. 351–382.
- Yurchak, Alexei (2005). *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*. Princeton: Princeton University Press.
- Zakharova, Larissa (2013). Everyday Life Under Communism: Practices and Objects. *Annales HSS, special issue: Everyday Life Under Communism*, Vol. 68(2), pp. 207–217.
- Zelče, Vita (2011). Migrācijas lielākās plūsmas: 19. gs. sākums – 1991. gads. No: Zepa, Brigita un Kļave, Evija (galv. red.). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību, 2010/2011: Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 49.–63. lpp.
- Zelče, Vita (2014a). Latvijas iedzīvotāju sociālās atmiņas kopienas un identitāte. No: Rozenvalds, Juris un Zobena, Aija (zin. red.). *Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 195.–205. lpp.
- Zelče, Vita (2014b). Latvijas sociālās atmiņas politika, Eiropas Savienības un Krievijas ietekme uz to. No: Rozenvalds, Juris un Zobena, Aija (zin. red.). *Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 206.–215. lpp.
- Zellis, Kaspars (2017). World War I and Latvian Riflemen in the Collective Memory of Latvia. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 3, 88.–121. lpp.
- Zirnīte, Māra (2019). Paaudžu atmiņu ceļošana: ieskats mutvārdu vēstures avotos. *Akadēmiskā Dzīve*, Nr. 55, 55.–65. lpp.
- Zolneroviča, Līva (2007). Hipiju kustība Latvijā un pasaulē. No: Hanovs, Deniss (sast.). *Ceļojums uz citādo: subkultūras pilsētas vidē*. Rīga: Dialogi, 55.–67. lpp.

Zschomler, Silke (2019). 'Language Is Your Dignity': Migration, Linguistic Capital, and the Experience of Re/De-Valuation. *Languages*, Vol. 4(3), p. 64.

Žilinskienė, Laima and Ilic, Melanie (2020). Changing Family Values across the Generations in Twentieth-century Lithuania. *Contemporary Social Science*, Vol. 15(3), pp. 316–329.

Summary

The collective monograph *Atmiņu mantojums paaudzēs: dzīvesstāstu perspektīva* (Legacy of Memories Through Generations: The Perspective of Life Stories) comprises eight chapters tracing the issues of generations, their memories and the transmissibility of experience. The authors offer an interdisciplinary approach encompassing anthropological, sociological, and historical research. Intergenerational memory transfer has been considered from a number of angles by analysing narratives and the specific language devices employed, and by identifying what has and has not been passed down across generations. Researchers have grounded and developed their ideas through an analysis of life stories deposited in the Latvian National Oral History Archive at the Institute of Philosophy and Sociology of the University of Latvia.

Our monograph investigates the circumstances which facilitate memory transfer as well as those which facilitate oblivion. In particular, we look at the impact of migration on memory transmission and how migration brings about changes in identity as younger generations acquire ties to their new country of residence. The monograph highlights the paradoxical co-existence of the succession and historical longevity of memory with its ambiguity and mythical power. The chapters of the monograph characterise the generations of the 20th and 21st century Latvians, as well as the succession and disruptions of memories.

In the introductory part, the scientific editor of the monograph, Vieda Skultāne, opens a wide perspective on the transmission of memories from generation to generation, directing the reader's attention to such phenomena as remembering and forgetting, temporal regimes

of memory and the consequences to the human psyche brought about by tragic events. Here, migration of population in contrast to a settled lifestyle are considered in relation to their impact on memory transfer. In the theoretical framework, memory environments (*milieux*), according to Pierre Nora, are replaced by memory places (*lieux de mémoire*) when the transmission of memories between generations no longer takes place. No matter how past experiences are depicted in memories, the need to overcome inconstancy is manifested in various memorialization practices. The author presents a view of life stories as an oral performance, which, like a drama on stage, deals with moral issues in life.

The diversity of generational typologies is considered in two chapters. Edmunds Šūpulis, outlining the specific features of life histories over the 20th century, advances a novel approach to generational identification in Latvia. Presenting examples from different countries, including the Baltic states, the author explains how the vertical and horizontal perspectives illuminate the functions of generations in the preservation and further transmission of memory.

Kaspars Zellis investigates the concept of the “Soviet generation” and finds that behind this stereotype various resourceful forms of resistance flourish among which humour occupies a notable place. Zellis contests one-dimensional and stereotypical approach to the characterization of this generation.

Several chapters are devoted to the role of memory inheritance in the context of migration. Maija Krūmiņa analyses nostalgia and its important function specifically in the second generation of exiles. Ginta Elksne shows the diversity of migration trajectories in Latvia as one of the European countries with the highest mobility as a sending country. Based on interviews conducted in Sweden, Maruta Pranka looks at the second generation of exiles, who are gradually losing the influence of Latvian culture in their sense of identity.

Memory transfers in the family are more thoroughly explored in two chapters. Māra Zirņīte through abundant examples from life stories reveals how the transfer of memories in conditions of exile influences the choice of the younger generation to move to the homeland of their parents. Agita Lūse expands the perception of how experience is passed from generation to generation. Her chapter shows how memories, as

carriers of values, find expression in the narrator's character and action. Lūse outlines life histories of a family deported to Siberia and considers generational memory in the context of an ethics of care.

The annex of the monograph contains the life stories of women belonging to four generations of the same family, supplemented by the comments of Ieva Garda and Māra Zirņīte. These stories are permeated by connectedness to the natural environment, creativity, critical self-assessment, and a sense of one's social mission. The memories that the youngest generation inherit from the previous ones enhance their awareness about the crucial importance that a nature-friendly and ecologically sustainable lifestyle holds for the life in future.

The studies of Latvian life stories in this monograph reveal an awareness and acceptance of difficult experiences imposed upon all generations of Latvian society. Historical developments provide the impetus for human reaction and action. This perspective removes the barrier between academic history, subjective experience, and memory stories.

We recognize that the study of memory and generations should be continued. Issues of gender, social and ethnic origin, urban and rural residence, and internal migration could all be explored in relation to memory and generation. Further research on these topics and the impact of public narratives on intergenerational memory would be a valuable contribution: both to historical comprehension and to strengthening mutual understanding and empathy amongst different groups of society.

The monograph has been prepared in the framework of the project "Narrative perspectives on intergenerational transmission of memory" under the Programme of Fundamental and Applied Research implemented by the Latvian Council of Science (No. lzp-2018/1-0458).

**Atmiņu mantojums paaudzēs:
dzīvesstāstu perspektīva**

Izdevējs: LU Akadēmiskais apgāds
www.apgads.lu.lv